HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

LIPTAI ERVIN

Engels, a marxista hadtudomány megalapozója

ÁCS TIBOR

Engels és az algériai gyarmati háború

NAGY DEZSŐ

Kossuth Lajos levelei Földváry Károlyhoz 1862–1863

3

XVII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1970

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3

1970

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XVII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Ács Tibor, dr. Csima János, Godó Ágnes, Liptai Ervin kandidátus, *Mucs Sándor* kandidátus, *Rákóczi Katalin, Sucin József* és *Tóth Sándor*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai — *Bogdan Kobuszewski, Marian Stysiak, Tadeusz Tarnogrodzki*, Varsó — *Nagy Dezső*, a Munkámozgalmi Múzeum tudományos munkatársa, valamint *Molnár Éva, Nádor Tibor, Viniczai István* és *Windisch Aladárné*, a Hadtudományi Intézet tudományos munkatársai.

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Tagok:
Benda Kálmán, Csillag Ferenc, Godó Ágnes, Nagy Gábor, Tóth Sándor

Felelős szerkesztő:
Liptai Ervin

Főszerkesztő:
Mucs Sándor

Szerkesztő:
Molnár Pál

A szerkesztőség címe:
Budapest, I., Kapisztrán tér 2—4. Telefon: 360—764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó
Budapest, XIII., Dózsa György út 49. sz. Telefon: 409—550

Megjelenik negyedévenként
Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, 1/4 évre 8,— Ft

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőnél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül, vagy csekkbefizetési lapon (csekkszámlaszám: egyéni 61 297, közületi 61 066), valamint átutalással a PKHI. MNB. 8. sz. egyszámlájára

INDEX: 25—371

70.3129/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest — F. v.: Bolgár Imre

ENGELS FRIGYES

ENGELS, A MARXISTA HADTUDOMÁNY MEGALAPOZÓJA

Liptai Ervin

150 éve, 1820. november 28-án született Engels Frigyes, Marx fegyvertársa és barátja, aki a tudományos kommunizmus kidolgozásában, a munkásosztály nemzetközi, osztályharcos mozgalmának elindításában és vezetésében betöltött kimagasló szerepe mellett a szocialista haditudomány alapjainak lerakásával is korszakalkotó jelentőségű tevékenységet fejtett ki.

Engelsnek a hadügyek iránti fokozott érdeklődése természetszerűen következett abból a tényből, hogy a tudományos szocializmus megalapítói a munkásosztály stratégiai feladataként jelölték meg a politikai hatalom meghódítását. A marxizmus — egyebek között — abban is különbözött a többi, a szocializmust szintén elérendő célként megjelölő irányzattól, hogy a hatalomnak a munkásosztály által való meghódítását nem holmi utópista ábrándok, hanem a fegyveres erőszak, forradalom útján látta megvalósíthatónak. Ilyen körülmények között a hadügyekben, a fegyveres harc törvényszerűségeiben való jártasság megszerzése a forradalmi munkásmozgalom vezetői részére elengedhetetlen követelménnyé vált.

Emellett a katonai kérdésekkel való foglalkozást Marx és Engels részéről elkerülhetetlenül megkövetelte az a szerep, amelyet a háborúk és a hadseregek a társadalmak történetében általában — és a XIX. század második felének politikai harcaiban különösen játszottak. Marx és Engels, akik mélyrehatóan tanulmányozták a társadalmak fejlődésének alapvető mozgatórugóit, a társadalmi lét és tudat törvényszerűségeit, lényeges jelenségeit, természetesen nem hagyhatták figyelmen kívül a történelemben, az emberiség életében olyan meghatározó módon érvényesülő jelenség vizsgálatát, mint a háború és mindaz, ami vele összefügg.

Marx és Engels között — természetes hajlamaik, érdeklődési körük által is determináltan — bizonyos munkamegosztás alakult ki. Így, bár a katonai kérdéseknek Marx is nagy jelentőséget tulajdonított, kettőjük közül döntően Engels specializálta magát a hadügyek mélyreható tanulmányozására.

Engels első katonai vonatkozású írásai a *Neue Rheinische Zeitung*-ban, 1848 nyarán jelentek meg. Cikkeiben a franciaországi forradalom eseményeiről tájékoztatta az olvasókat. Ezek az első munkák — bár már felfelvillant bennük Engelsnek a későbbiekben kibontakozó katonai-elméleti zsenije — szakmai tekintetben alapvetően még nemigen mentek túl a forradalmár publicista döntően hírforrások anyagára támaszkodó leírásain. Ugyancsak a fenti újságban jelent meg „A polgárőrség-törvény tervezete"

című cikke, mely a porosz junkereknek a polgárőrség saját céljaiknak megfelelő átalakítására irányuló törekvéseit leplezte le.

A következő — 1849-es — esztendő döntő lökést adott Engels katonai érdeklődésének. A tavasz folyamán az osztrákok itáliai és magyarországi hadműveleteiről tájékoztatta a *Neue Rheinische Zeitung* olvasóit, majd — a teoriától ideiglenesen a gyakorlat síkjára lépve — Badenben részt vett a porosz királyi csapatok ellen folytatott harcokban.*

Engels, aki — Marxszal együtt — élesen bírálta a frankfurti nemzetgyűlés határozatlanságát, bátortalanságát, megalkúvó vonásai, a porosz rekció fegyveres erői ellen maga is fegyvert ragadott. „Kaiserslauternben a soi-disant (úgynevezett — L. E.) forradalommal való minden foglalkozástól távol tartottam magam; de mikor a poroszok jöttek, nem tudtam ellenállni a vágynak, hogy részt vegyek a háborúban. Willich volt az egyetlen valamirevaló tiszt, tehát hozzá mentem és szárnysegéde lettem. Négy ütközetben voltam, melyek közül kettő eléggé jelentékeny volt..."[1] — írta később, a felkelés leverése és Svájcba való menekülése után Marx feleségének.

Az emigrációban — nyilván a németországi mozgalomtól való elszakadással szükségszerűen velejáró kényszerű tétlenség ellen is harcolva — Engels arra az elhatározásra jutott, hogy feldolgozza az 1848—50. évi európai forradalmi harcok történetét. „A magyar hadjáratról — vagy ami még jobb volna, ha lehetne, az összes 1848—1850-es hadjáratokról — szívesen írnék, ha a forrásokat mind megszerezhetném"[2] — írja Marxnak 1851 tavaszán. E levélből is kiderül, milyen nagyfokú tudományos alapossággal és lelkiismeretességgel készült a vállalt feladatra, és hogy menynyire jelentős helyet szánt munkájában a szűkebb értelemben vett katonai kérdésekkel való foglalkozásnak: „Sehol sem sül fel olyan könnyen az ember, mint a hadtörténelemben, ha elmélkedni akar anélkül, hogy meglennének az összes adatai a létszámról, élelmezésről, lőszerellátásról stb. Ez elmegy az újságban, amikor valamennyi lap egyforma rosszul van tájékoztatva, és amikor az a fő, hogy a rendelkezésre álló néhány adatból helyes következtetéseket vonjunk le. De hogy post festum minden döntő esetben meg lehessen mondani: itt így és így kellett volna cselekedni, itt pedig helyesen cselekedtek, bár az eredmény látszólag az ellen szól, ehhez úgy vélem, a magyar hadjáratra vonatkozó anyagok még nem kerültek eléggé nyilvánosságra. Például kitől tudom meg, milyen volt az osztrák és a magyar seregek és a különböző csapatok állapota minden egyes csata és minden egyes fontos hadmozdulat előestéjén? Előbb meg kell jelennie Kossuth és Görgei emlékiratainak és hiteles alakban látnom kell a Dembinszky által előterjesztett csata- és hadjáratterveket..." De már a meglevő anyagból is tisztázni lehetne egy s mást és talán egészen érdekes cikket lehetne írni — fűzi hozzá, jelezve, hogy a kérdés erősen foglalkoztatja, és az alapvető források publikálásának hiányában is len-

* A német nemzetgyűlés, amely először 1848 májusában ült össze Majna-Frankfurtban, 1849 márciusára kidolgozta azt az alkotmányt, amelynek a széttagolt Németország valamenynyi tartományára szóló érvénnyel kellett volna életbelépni. Bár a császári koronát a porosz királynak ajánlották fel, az — mint hozzá hasonlóan más német államocskák uralkodói is — elutasította az általa túlságosan liberálisnak tartott alkotmányt. A porosz és más államok vezetői visszahívták képviselőiket a nemzetgyűlésből és előkészületeket tettek annak, valamint a mögötte felsorakozott erőknek erőszakos úton való letörésére. A reakciósok mesterkedései ellen Németország egyes területein: Szászországban, a Rajna-vidéken, Baden és Pfalz tartományokban felkelések robbantak ki.

[1] *Engels Frigyes:* Válogatott katonai írásai. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest. 1960. I. köt. 99. o.

[2] Uo. 102. o.

nének a nyilvánosság elé kívánkozó, érdekes gondolatai a katonai eseményekről.

A levél egy másik utalása még egyértelműbbé teszi azt a tényt, hogy Engels érdeklődése a katonai elmélet kérdései felé irányult és indíttatást érzett a hadászati problémákkal való foglalkozásra. Kifejtve azt a véleményét, hogy amennyiben Franciaországban a következő évben forradalom tör ki, a Szent Szövetség legalább Párizsig eljut és a forradalom elbukik, azt ígéri Marxnak: „Legközelebb egyszer pontosan kifejtem majd ezt neked katonailag és egyszersmind az egyetlen intézkedést, amellyel legalább gyengíteni lehet az inváziót..."[3]

Alig több, mint egy hét elteltével már arról tudósította barátját, hogy már csaknem elkészült a fenti kérdést elemző stratégiai cikkével, amelyet azonban csak magántájékoztatásra szánt: „afféle gyakorlat nekem" — írta.

A hadtudományokban való elmélyülés kezdeti, tájékozódó időszakában Engels igénybe vette Weydemeyer barátjának segítségét is. (Weydemeyer hivatásos tiszt volt, s mint Engels, a reakció elleni fegyveres harcban is részt vett az 1849-es németországi események során. A felkelés leverése után neki is emigrálnia kellett. Az amerikai munkásmozgalomban a későbbiek során kiemelkedő szerepet töltött be. Mindvégig szoros kapcsolatot tartott Marxszal és Engelsszel.) 1851 nyarán Engels hozzáfordult, hogy a hadügyekben való jártassághoz elengedhetetlen alapvető munkák jegyzékét kérje el tőle. Weydemeyerhez írott levelében megjelölte azokat az indítékokat, amelyek a hadtudománnyal való foglalkozásra késztették: „Mióta itt vagyok Manchesterben, elkezdtem katonai dolgokat biflázni... a rendkívüli nagy jelentőség, amelyre a partie militaire-nek (a katonai oldalnak — L. E.) a legközelebbi megmozdulásban szert kell tenni, továbbá régi hajlamom, az újságbeli magyar háborús cikkeim, s végül dicső badeni kalandjaim, mindez erre ösztökél és legalább annyira akarom vinni a dolgot, hogy elméletileg némiképp hozzászólhassak anélkül, hogy túlságosan nevetségessé tenném magamat."[4]

Hogy az 1848—49-es események tanulmányozása és a hadügyekben való elmélyedés mennyire sikeresnek bizonyult, arról tanúskodik Engelsnek 1852 márciusa és októbere között a *New York Daily Tribune*-ban folytatásokban közölt „Forradalom és ellenforradalom Németországban" című tanulmánya. E tanulmány ragyogó politikai és katonai analízisét adja az 1848—49-es németországi és ausztriai eseményeknek. Számunkra, magyarok számára különösen értékesek a magyar forradalom és szabadságharc politikai és katonai vezetésének kérdéseivel foglalkozó megjegyzései, megállapításai. Engels élesen elítélte a magyar hadvezetést, amiért 1848 októberében Jelasicot Bécs felé űzve a határon megálltak, késlekedtek a bécsi felkelők megsegítésével és csupán elkésve hajtották végre a „gyönge schwechati demonstrációt", amely „megérdemelten dicstelen vereséggel végződött."[5] Bírálta a magyar kormánynak a törvényesség és az alkotmányosság iránt érzett túlzott tiszteletét, amikor igyekezett a törvényesség talaján maradni azzal a császári házzal szemben, amely maga semmibe vette az ilyen meggondolásokat.

Engels, aki több helyütt elismerőleg nyilatkozott Görgei hadvezéri tevékenységének bizonyos megnyilvánulásairól, egészében élesen elítélte annak a tábornoki kar élén játszott szerepét. Maró éllel jellemezte Görgei-

3 Uo. 103. o.
4 Uo. 106. o.
5 Uo. 124. o.

nek 1852-ben megjelent emlékiratait: „Görgei könyve aljas, nem létezik több ehhez fogható, kicsinyesen irigy, gyalázatosan mesquin (alantasan — L. E.) korlátolt valami. A katonai rész jó — Görgei, a maga igazi mivoltában, a tehetséges egykori hadnagy, aki nyomban tábornok lesz és akire tojáshéjként mindenütt rátapad még a csapatszolgálat és az elemi taktikai aprólékosság."[6]

A következő években Engels katonai témájú cikkek és tanulmányok egész sorával lépett a nyilvánosság elé. E cikkekben és tanulmányokban szinte írásról írásra nyomon követhető Engels hadtudományi ismereteinek gazdagodása, önálló hadászati és harcászati ítéletének, elképzeléseinek mind megragadóbb formában való megnyilatkozása.

A különböző európai és amerikai újságok számára írott cikkeiben a szokványos, a külföldi tudósítók közléseit mechanikusan átvevő tudósításoktól gyökeresen eltérően, az események társadalmi és politikai mozgatórugóinak megrajzolásával, a hadászati és harcászati vezetés sokoldalú, szakszerű bírálatát adva számolt be az Európában és a többi kontinensen lezajlott háborús eseményekről. A krími háborútól (1853—56-ig) az amerikai polgárháborún át a francia—porosz háborúig Engels élénk figyelemmel kísérte a nemzetközi konfliktusokat. Rendszeresen jelentek meg cikkei a vezető európai nagyhatalmak hadügyi helyzetéről, háborús készülődéseiről, elemezte katonai potenciáljukat, bírálta hadkiegészítési rendszerüket. Nagy figyelmet fordított a haditechnika fejlődésére és azokra a változásokra, melyeket az új fegyverek, közlekedési és híradó eszközök bevezetése a hadászatban és harcászatban eredményezett.

Igen jelentősek Engelsnek az 50-es évek második felében a *New American Cyclopaedia*-ban megjelent írásai. Ezek — az enciklopédia jellegéhez igazodva — elsősorban a lexikális adatokat ismertetik, de a tények és adatok rendszerezése, a fejlődés alapvető tendenciáinak megrajzolása, a jelenségek közötti összefüggések feltárása, a dialektikus, történelmi materialista módszer alkalmazásának ragyogó példáit tárja elénk.

Engels cikkei katonai körökben is elismerést váltottak ki. Amikor 1859 elején egy füzetet írt a „Pó és a Rajna" címmel, amelyben stratégiai elemzéssel bizonyította be, mennyire tarthatatlanok azok az osztrák nézetek, hogy Németországot a Pónál, és azok a francia vélemények, amelyek szerint Franciaországot a Rajnánál kell megvédeni, Marx a brosúra kiadása érdekében Lassalle-hoz fordult. „Engels, amióta részt vett a badeni hadjáratban, a hadtudomány szakértőjévé lett... *A könyvkereskedőnek azonban titokban kellene tartania a szerző nevét*, amíg a szerző maga fel nem fedi kilétét. Bizonyosra veheted, hogy a legnagyobb poroszországi katonai írókat fogják meggyanúsítani a szerzőséggel" — írta Marx.[7]

A kiadvány áprilisban megjelent és katonai körökben is nagy visszhangot váltott ki. Széles körökben uralkodott az a vélemény, hogy a szerző egy tábornok, amíg azután egy londoni német nyelvű újságban hírül nem adták, hogy a szerző: Engels.

Engels hadtudományi munkásságának kétségkívül csúcspontját jelenti az, amit az Anti Dühring-ben, Dühring erőszak-elméletével polemizálva fejt ki a háborúról és a hadseregről. Hasonlóan nagy jelentőségű az eredetileg az Anti-Dühring részeként tervezett, de később kiemelt és töredékben maradt „A gyalogság taktikája az anyagi okokból levezetve 1700—1870" című tanulmánya. E munkákban a hadsereg társadalmi szerepe, a fejlődését,

[6] Uo. 149. o.
[7] Uo. II. köt. 696. o.

változásait befolyásoló anyagi-technikai, valamint társadalmi-politikai erők, a hadművészet fejlődésének alapvető mozgatórugói tömör, mesteri összefoglalásban nyernek megvilágítást.

*

Engels hadtudományi hagyatéka a szocialista hadtudomány, a katonai elmélet és gyakorlat minden művelője számára biztos alapokat nyújt a hadügy elvi kérdéseiben való eligazodáshoz.

A háborúk és a hadsereg eredetének és jellegének megértéséhez a hadtörténelem és a hadművészet történetének dialektikus, történelmi materialista módszerrel való megközelítéséhez Engels munkái nélkülözhetetlen segítséget nyújtanak számunkra.

Engels alapozta meg a háborúk eredetéről és jellegéről szóló marxista tanítást. Rámutatott, hogy a háborúk okai a társadalmak gazdasági és osztályszerkezetéből fakadnak. Bár nem a mai marxista terminológiában használatos megjelölést alkalmazta az igazságos és igazságtalan háborúkkal kapcsolatban (általában védelmi és hódító háborúkról írt), műveiből félreérthetetlenül kiderül, hogy a haladó, a forradalmi háborúkat, a nemzeti felszabadító háborúkat igazságosaknak tartotta akkor is, ha a harccselekmények jellege támadó volt — és viszont: elítélte és igazságtalannak tartotta a kizsákmányolók, elnyomók, reakciós erők háborúit még ha azok védekező jelleget is öltöttek.

Megcáfolva azokat a tudománytalan nézeteket, amelyek a háborúk örökkévalóságát, az emberi társadalomtól való elválaszthatatlanságát hirdették, bebizonyította, hogy a kizsákmányolás felszámolása, az osztálynélküli társadalom megteremtése véglegesen megszünteti a háborúkat is.

Engels bebizonyította, hogy a hadügy fejlődése alapvetően nem szubjektív tényezőktől, kiemelkedő történelmi személyek tevékenységétől függ, hanem a társadalmi-gazdasági tényezőktől.

„Semmi sem függ annyira a gazdasági előfeltételektől, mint éppen a hadsereg és a flotta. Fegyverzet, állomány, szervezet, taktika és stratégia mindenekelőtt a mindenkori termelési foktól és a közlekedési összeköttetésektől függ."[8] „A hadseregek egész szervezete és harcmódja, s ezzel együtt győzelem és vereség anyagi, azaz gazdasági feltételektől függőnek bizonyul; az ember- és a fegyveranyagtól, tehát a népesség minőségétől és mennyiségétől és a technikától"[9] írta Dühringgel vitatkozva.

Rámutatott, hogy a hadművészet fejlődésében nem zseniális hadvezérek „értelme szabad alkotásának" volt átalakító hatása, „... hanem a jobb fegyverek feltalálásának és a katonai emberanyag megváltozásának; a zseniális hadvezérek szerepe a legjobb esetben arra korlátozódik, hogy a harcmódot az új fegyverekhez és az új harcosokhoz idomítják."[10]

A gazdasági feltételek elsődlegesen meghatározó szerepét hangsúlyozva Engels nem tekintette jelentéktelennek, elhanyagolhatónak a hadvezér szerepét, azonban nyomatékosan leszögezte, hogy a kiemelkedő hadvezérek nagyságának forrása éppen abból fakad, hogy a társadalmi-gazdasági feltételeknek megfelelő módon képesek alkalmazni az anyagi eszközöket és az embereket. „Minden nagy harvezér, aki a hadtörténelemben új kombinációkkal korszakot alkot, vagy maga talál fel új anyagi eszközöket, vagy

8 *Marx—Engels Művei.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1962. 20. köt. 164. o.
9 Uo. 167—168. o.
10 Uo. 164. o.

elsőnek fedezi fel új, előtte feltalált anyagi eszközök helyes alkalmazását..."[11]

Ismételen hangsúlyozta, hogy a fegyveres harc vezetése is *művészet*, tehát a hadvezértől a mesterség szabályainak mechanikus alkalmazásán túlmenő képességeket követel meg. A gazdasági-társadalmi meghatározók nem mechanikusan, közvetlenül hatnak ki a háborús tevékenység minden formájára és fajtájára. A hadvezérnek — meghatározott keretek között — módja van arra, hogy zsenialitásával meggyorsítsa, vagy akár bizonyos ideig késleltesse a gazdasági-társadalmi feltételek hatását a fegyveres harc kimenetelére.

Engels Napóleon nagyságának okát abban jelölte meg, hogy megtalálta a legmegfelelőbb módját a francia forradalmat követő viszonyokból fakadó lehetőségeknek háborús céljaira való felhasználásának: „Napóleon korszakalkotó érdeme abban áll, hogy megtalálta a forradalom által a hadsereg rendelkezésére bocsátott hatalmas tömegek egyedül helyes taktikai és stratégiai felhasználását, s ezt azonfelül oly tökéletesen kifejlesztette, hogy korunk tábornokai egészében véve nemcsak hogy nem tudnak túlhaladni rajta, hanem a legragyogóbb és legügyesebb hadműveleteikben csak arra törekednek, hogy utánozzák őt."[12] Ugyanakkor Engels nem tagadta annak lehetőségét, hogy egy kiemelkedő képességű hadvezér elmaradottabb gazdasági viszonyokra, vagy akár számszerűleg jelentékenyen kisebb kiegészítési bázisra támaszkodva sikereket érjen el egy gazdaságilag erősebb és szélesebb emberanyag-tartalékok mozgósítására képes ellenféllel szemben. Robert Edward Leet, aki az amerikai polgárháborúban a reakciós érdekekért küzdő déli csapatok főparancsnoka volt — mint hadvezért —, különbnek tartotta az északiak valamennyi tábornokánál és az északiak által elkövetett hadászati hibákat olyan súlyosnak ítélte meg, hogy egy ideig kétségesnek tartotta az adott háborúban való győzelmüket — annak ellenére, hogy a gazdasági-társadalmi tényezők egyértelműen az északi államok győzelmét indokolták.

Engels munkái a marxista hadtudomány kimeríthetetlen kincsesbányái. Nagyszámú műveiben a hadtudomány csaknem valamennyi területével foglalkozott. A hadművészettől a kiképzésen át a kiegészítési rendszerekig és a katonai előképzés kérdéseiig egyaránt felbecsülhetetlen értékű konkrét megállapításokat és módszertani útmutatásokat nyújtanak e művek a ma katonáinak.

A marxista hadtörténelemírás minden nemzedéke Engels művein nevelődött. A hadművészet fejlődésének törvényszerűségeit, fő etápjait, fordulópontjait mindannyiunk számára Engels iránymutató kutatásai világítják meg. Nélkülözhetetlenek azok a módszertani tanulságok, amelyeket a hadsereg és a társadalom; a gazdasági viszonyok, a haditechnika, az emberanyag és a hadművészet összefüggéseivel, egyes háborúk, hadjáratok és csaták elemzésével kapcsolatban nyerhetünk Engels műveinek tanulmányozása során.

A társadalmi fejlődés, a hadtörténelem mozgástörvényeinek, tendenciáinak megismerése, Marx és Engels számára lehetővé tették, hogy előrelássanak, fő vonásaiban meghatározzák a várható fejlődés irányait. Erre vonatkozóan példák sokaságát lehetne idézni. 1887 decemberében, Németország jövendő háborújával kapcsolatban Engels a következőket írta: „... ha megint háborúra kerülne sor, a porosz-német hadsereg — már csak azért is, mert valamennyi hadsereg szervezeti példaképe volt — jelentős fö-

11 *Engels:* Válogatott katonai írásai I. 167. o.
12 Uo.

lényben volna mind ellenfeleivel, mind szövetségeseivel szemben... Németországnak lesznek szövetségesei, de Németország őket és ők Németországot az első adandó alkalommal cserben fogják hagyni. S végül Porosz-Németország számára nem lehetséges többé másfajta háború, mint világháború, mégpedig egy eddig soha nem sejtett méretű és hevességű világháború. Nyolc-tíz millió katona esik majd egymás torkának, és közben úgy letarolják egész Európát, ahogy ezt eddig még egyetlen sáskajárás sem tette. A harmincéves háború pusztításai három-négy esztendőre összesűrítve és az egész kontinensre kiterjesztve..."[13]

Engels zseniálisan előrelátta azt is, hogy a világháború alapjaiban rendíti meg a régi, kizsákmányoló rendet és megteremti a proletariátus győzelmes forradalmának feltételeit. „E háború bizonyosra vehető eredményei az általános kimerültség és az, hogy létrejönnek a munkásosztály végső győzelmének feltételei."[14]

Marx és Engels életében a hatalomnak a munkásosztály által való erőszakos meghódítása még nem vált közvetlen napirendi feladattá. Ezzel magyarázható, hogy a proletárforradalom megvívásának katonai kérdéseivel Engels részletesen nem foglalkozott. Mégis, különböző munkáiban, cikkeiben a proletárforradalom győzelmének feltételeivel, a fegyveres felkelés művészetével kapcsolatban igen nagyjelentőségű megállapításokat tett.

Marxnak az „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" című munkájához írt előszavában Engels rámutatott arra, hogy a régi típusú lázadás, utcai barikádharc ideje lejárt.[15] A passzív védekezés elkerülhetetlenül a jól szervezett, korszerűen felszerelt katonaság győzelméhez vezet. E tényekből Engels természetesen nem azt a következtetést vonta le, hogy az utcai harc szerepe teljesen elvesztette a jelentőségét, hanem azt, hogy a felkelőknek nagyobb erőkkel kell majd rá vállalkozni és a nyílt támadást előnyben kell részesíteni a múlt passzív barikádtaktikájával szemben.[16]

A fegyveres felkelés művészetével kapcsolatban már 1852-ben kifejtette lángeszű, a történelem által azóta már sokszorosan igazolt megállapításait,[17] amelyek 1917-ben a Lenin vezette Bolsevik Párt harci tevékenységének vezérfonalát is képezték.

Bár Marx és Engels — a XIX. század viszonyaiból kiindulva — úgy vélték, hogy a proletariátus győzelme a legjelentősebb országokban, vagy legalábbis azok nagy részében egyidejűleg valósul meg, ezt az egyidejűséget történelmileg és nem valamilyen leegyszerűsített formában értették. Úgy ítélték meg, hogy a nemzetközi munkásosztály polgárháborúk és nagy nemzetközi összeütközések egész során vívja ki a győzelmet és ezek a harcok 15, 20, 50 évig is elhúzódhatnak.

A hatalomra jutott munkásosztály szocialista államának hadseregével, hadművészetével kapcsolatban Engelsnek csak utalásai maradtak ránk. Azt egyértelműen leszögezte, hogy a munkásosztály felszabadulása katonai téren is kifejezést nyer, az új társadalmi viszonyok szükségképpen új hadtudományt, új hadviselési módszert hoznak létre.[18] Az új társadalom hadseregeinek stratégiai és taktikai mozgékonyságukban félelmeteseknek, katonáinak a régi rend katonáinál erőteljesebbeknek, ügyesebbeknek és in-

[13] Uo. II. 614. o.
[14] Uo. 615. o.
[15] Uo. 648. o.
[16] Uo.
[17] Uo. I. 137. o.
[18] Uo. 163., 164. o.

telligensebbeknek kell lenniük.[19] Az új társadalom hadseregét Marx és Engels milícia-rendszerűnek képzelte el. Említést kell tenni azonban arról, hogy Engels egy Marxhoz, 1868 elején írott levelében felhívta a figyelmet a polgári milíciarendszer gyengéire és azt hangoztatta, hogy a kommunista társadalom is csak megközelítheti „s ez is csak aszimptotikusan"[20] a milíciarendszert.

*

Egy rövid méltató cikk keretében lehetetlen arra vállalkozni, hogy akárcsak megközelítően is teljes, hű képet rajzoljunk Engels hadtudományi munkásságáról, és jelentőségének megfelelően méltassuk a marxista katonai elmélet kialakításában, megalapozásában betöltött szerepét. Semmiféle interpretáció sem képes arra, hogy visszaadja, valóságosan tükrözze az engelsi gondolatok páratlan gazdagságát, tudományos elmélyültségét, precizitását, ma is korszerű és friss felfogását, szellemes, lebilincselő előadásmódját. Csupán fejet kívánunk hajtani a forradalmi munkásmozgalom, a tudományos szocializmus kiemelkedő alakja, nagy tanítómestere előtt és születésének másfélszázados évfordulóján felidézni azt a tevékenységet, amelynek tanulmányozása és mélyreható megismerése ma és a jövőben is elengedhetetlenül szükséges mindazok számára, akik a marxista hadtudomány elsajátítására és művelésére vállalkoztak.

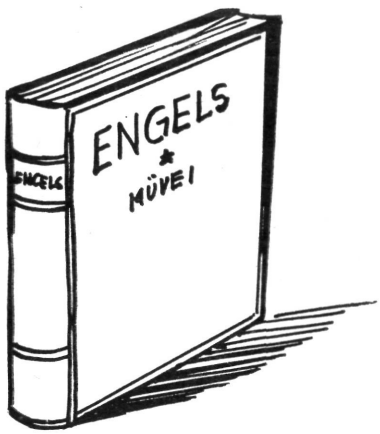

[19] Uo. 166. o.
[20] Uo. II. 739. o.

ENGELS ÉS AZ ALGÉRIAI GYARMATI HÁBORÚ

Ács Tibor

Engels értékes hadtudományi hagyatékának és kutatási módszereinek tanulmányozása, értelmezése és hasznosítása korántsem tekinthető teljesnek és befejezettnek. Vonatkozik ez a XIX. századi hadügy és háborúk, elsősorban a gyarmati és felszabadító háborúk történetével foglalkozó műveire.

A hadtörténészek nagyon keveset foglalkoznak azzal a fegyveres küzdelemmel, amelyet Ázsia, Amerika és Afrika népei vívtak a gyarmatosítók ellen a XIX. században. Pedig e háborúk elemzése a hadviselő felek állami, társadalmi, gazdasági és politikai fejlettségnek különböző fokát, az eltérő haditechnikai felszerelést és hadviselést tekintve szerfölött tanulságosak. A XIX. századi „kis" háborúk tudományos feldolgozása és figyelembe vétele nélkül nem lehet sokoldalúan általánosítani a közelmúlt vagy a jelenleg is folyó helyi háborúk tanulságait sem.

Engels a „kis" háború kutatásának jelentőségéről

A XIX. század a kapitalizmus teljes kibontakozásának kora, s amelyre katonailag az a jellemző, hogy az európai burzsoá hadügy játszik vezető szerepet. A tőkés fejlődés ellentmondásainak kiéleződése Ázsia, Afrika, Amerika és Európa számos országában különböző típusú, „nagy" és „kis" háborúkat robbant ki. A hadügy jellegzetességét különösen a „nagy" háborúk: a napóleoni, a krími, az itáliai, az osztrák—porosz, a francia—porosz háborúk determinálták. Ezek mellett azonban az úgynevezett „kis" háborúk is hatással voltak a hadügy jellemző vonásainak és a XIX. századi „nagy" háborúk legfontosabb jegyeinek kialakulására.

Engels végrehajtotta a XIX. századi háborúk társadalmi-politikai és katonai tudományos vizsgálatát és kategorizálását. A különböző típusú háborúk hadtudományi feldolgozása során használta a „kis" és „nagy" jelzőt is.

A „kis" háború a XVIII. és a XIX. század katonai irodalmában elfogadott és szokásos kifejezés, amellyel általában két hadviselő fél, a

reguláris hadsereg és a gerillák (irreguláris erők) egymás ellen alkalmazott, de nem kevés esetben a szemben álló reguláris erők hadviselési módjait és a fegyveres küzdelem méreteit jelezték. A „kis" háború hadviselési módjait a váratlan rajtaütések, a csapdábaejtések, a kisebb helyőrségek lerohanása, az ellenség hátában folytatott harctevékenység jellemzi anélkül, hogy a hadviselő felek nagyobb erőkkel döntő ütközeteket vívtak volna. A „kis" háború fogalma alatt lényegében a gerilla-, a partizánhadviselést értették. Az eléggé pontatlan, de a közhasználatban polgárjogot szerzett „kis" háború jelzőt, illetve kifejezést — amely nem a háború társadalmi-politikai jellegére, hanem annak katonai oldalára, azon belül is a fegyveres küzdelem méreteire és a hadviselés módjaira utalt — Marx és Engels ilyen értelemben használták műveikben.

Engels sokirányú hadtörténeti kutatásának egyik fő területe volt a felszabadító és gyarmati, az ún. „kis" háborúk problematikájának feldolgozása. E közben Marxszal együtt vette vizsgálat alá az 1830-ban megkezdődött és 1890-ig elhúzódó francia—algériai „kis" háborút és katonai következményeit.

Marx és Engels kortársként figyelemmel kísérték a háború eseményeit, de érthető okokból nem juthattak hozzá minden fontos forráshoz. A nyilvánosan megjelent könyvészeti anyagot használták fel munkájuk során. *Engels:* „Értekezés önkéntesek számára"[1] című hadtudományi cikkgyűjteményének előszavában ezt meg is jegyzi: „Aligha szükséges előrebocsátani — írta Engels —, hogy a cikkekben foglalt tények, például a huzagolt csövű puskára, a francia könnyűgyalogságra stb. vonatkozók, se nem újak, se nem eredetiek; ellenkezőleg, az ilyen cikkek szükségképpen nagyrészt kompilációk különböző forrásokból, amelyek felsorolása mind amellett feleslegesnek látszik. *Eredetieknek tekinthető részek csupán a szerző végkövetkeztetései és a nézeteit ismertető fejtegetések.*"[2] (Kiemelés tőlem — Á. T.)

A marxista hadtörténelem számára az idézet utolsó mondata, az engelsi *„végkövetkeztetések"* és a *„nézeteit ismertető fejtegetések"* adják a legfontosabb általános és sajátos, tudományos és módszertani értékeket a háború és a hadügy történetének vizsgálatához.

Ismert Marxnak és Engelsnek az a tudományos tevékenysége, melyet az „New American Cyclopaedia" hadtudományi címszavainak megírásában vállaltak.[3] A hadtörténet módszeres, a későbbiekben egyre széle-

[1] 1861 márciusában a „Volunteer Journal, for Lancashire and Cheshire" című folyóirat különnyomatban — Essay addressed to Volunteers. London and Manchester, 1861. — újra kiadja Engels következő öt cikkét: „A huzagolt csövű puska története", „A francia könnyűgyalogság", „Az önkéntes tűzérség", „Az önkéntes műszaki csapatok", „Angol önkéntes lövészek szemléje." Engels e cikkekben nagy gondot fordít az algériai „kis" háború és a hadügy összefüggéseinek vizsgálatára.

[2] Marx—Engels Művei (a továbbiakban — MEM) 15. köt. Budapest, Kossuth Könyvkiadó 1966. 239. o.

[3] A „New American Cyclopaedia"-t a „New York Daily Tribune" köréhez tartozó amerikai haladó polgári személyiségek adták ki, G. Ripley és Ch. A. Dana szerkesztésében, az Amerikai Egyesült Államok és Európa sok jelentős tudósának bevonásával. Az „Cyclopeadia" 16 kötetben 1858-tól 1863-ig jelent meg New Yorkban a D. Appleton and Company kiadónál. Változatlan új kiadása megjelent 1868—69-ben. Marxot az „Cyclopeadia" szerkesztősége a Marx által javasolt címszójegyzék alapján megbízta, elsősorban hadtudományi-katonai címszók megírásával. A címszók nagy részét Marx helyett Engels írta meg és a munkával kapcsolatos problémákat folyamatosan megbeszélték egymással. A címszók a

sebb területeket felölelő kutatásával és feldolgozásával a Marx által „Tábornok"-nak becézett Engels megvetette a marxista hadtudomány alapjait.

Engels 1857. május 28-án Marxhoz írt levelében javaslatot tesz a megírandó címszavakra. Ebben a listában szerepel először az „Algéria" és „Bugeaud" címszó.[4] Marx és Engels már ez előtt is több írásukban foglalkoztak az algériai háború problémájával, a francia hadügyre és hadviselésre tett hatásával, a proletariátus harca számára levonandó néhány igen fontos tanulságával. De módszeres elemzését és e témából a marxista alapokat ekkor, 1857-ben fektetik le. A mai ismereteink teljes mértékben igazolják tudományos megállapításaikat, és csak egy-két helyen szükséges néhány tényadatot helyesbíteni.

Clausewitz kortársa volt Carl von Decker porosz vezérőrnagy (1780—1844), a neves burzsoá katonai teoretikus, aki több hadtudományi munka szerzője. Ő volt a korszak egyik elismert „kis" háború teoretikusa. Decker 1822 márciusában megjelent „A kis háború az újabb hadvezetés felfogásában"[5] című munkája nagy sikert aratott és négy kiadást ért meg 1844-ig. A kitűnő burzsoá szakértő nemcsak elméletben, hanem gyakorlatban is bonckés alá vette a „kis" háború hatását a hadügy és különösen a hadművészet fejlődésére. Hadtudományi vizsgálata kiterjedt a XIX. század egyik leghírhedtebb „kis" háborújára, amely Algériában folyt. Decker 1842 őszén Algériába utazott, hogy sze-

szerző neve nélkül jelentek meg az „Cyclopeadia"-ban. Marx és Engels szerzőségének megállapításához kettőjük levélváltása, Marx és Dana levelezése, Marx jegyzetkönyvei, valamint a kéziratos hagyatékban fellelhető egyéb anyagok szolgáltak alapul. A MEM. 14. kötetében 67 címszót találunk.

[4] *Marx, Karl-Engels, Friedrich:* Briefwechel. II. Band: 1854—1860. Berlin, Dietz Verlag 1949. 245. o.

[5] Lásd *Decker,* Carl: Der keleine Krieg im Geiste der neueren Kriegführung. Oder: Abhandlung über die Verwendung und den Gebreuch aller drei Waffen im kelinen Kriege. Berlin, Vofen, 1822. — A 235. oldalas mű részletesen foglalkozik a kis háború fogalmával, a „kis" háborút vívó fegyvernemek — gyalogság, lovasság, tűzérség — csapataival és harcrendjükkel.

Decker fontosabb tételeit érdemes ismertetni. Elismeri: „Nehéz megválaszolni a kérdést: *„Mi a kis háború?"* Definíciója szerint: „A kis és nagy összehasonlítása nem azt a különbséget jelenti, hogy alárendelt a kis háború a nagy háború mellett... Az ellenségnek kis háborúval veszteségeket okozhatunk *döntő csata* nélkül. Mivel minden csata elsődleges célja, hogy az ellenségnek veszteségeket okozzunk, ezért minden harc a kis vagy nagy háború fogalmába tartozik" (*Decker:* i. m. 1. o.) Decker szerint a „kis" háború az alábbi „célokért folyik": 1. A hadsereg és részeinek biztosítására. 2. Az összeköttetés fenntartására. 3. A terep és az ellenség fő állásainak felderítésére. 4. Az utánpótlás és ellátás megszervezésére. „5. Veszteségeket okozni az ellenségnek a döntő csata kockázata nélkül. Olyan feladatok megoldása, amelyekben a csel jobban célra vezet, mint a nagy háború követelményeinek megfelelő erő. "A négy első célt a „kis" háború szabályos „nagy" háborúban oldja meg" az ötödik cél elérésénél„ van a különbség". Decker szerint „a kis háború úgy viszonylik a nagyhoz, mint a szétszórt harc a tömegharchoz" és a hadművészetileg ellentétpárok „szabályos—szabálytalan, kötött—kötetlen" jellemzik. (Uo. 2—3. o.) „A kis háború egyik jellemzője — írja a továbbiakban Decker —, hogy céljainak elérésére mindig kis egységeket alkalmaznak (ez a körülmény vezetett például oda, hogy ezt a háborút: *kis* háborúnak nevezzük) és sok egyéb — sajátos — tényező lép fel emellett. Ezért indokolt, hogy a kis háborút a hadművészet külön részeként kezeljük. Mivel azonban a *kis* és *nagy* relatív fogalmat takarnak, ebből következnek a *hadvezetés* sajátosságai, ezért nem lehet a kis háborút lekicsinyelni és a nagyból levezetni, mivel ennek sajátosságai mások." (Uo. 4. o.)

Decker munkájának negyedik kiadását (Berlin, Vofen und Bromberg, 1844.) átdolgozta. A kis háború öt célja helyett hatot fogalmaz meg és az új cél az ötödik, a régi ötödik a hatodik helyre kerül. „5. Mellék célokért vívott háború, az úgynevezett támpont háború, vagy polgárháború". (Decker: i. m. 4. o.) Kijelenti, hogy „a kis háború a hadtörténelem jelentékeny része nem járt le és nem tünt el. A csapatoknak el kell sajátítani a kis háború szabályait: az önállóságot, a körültekintést, a cselt, a rugalmasságot, a mozgékonyságot." (Decker: i. m. 7. o.)

mélyesen ismerje meg az ott folyó háború jellegzetességeit. Kétkötetes munkája 1844-ben jelent meg.[6]

Decker az európai francia gyarmati hadviselés és az algériai arab és kabil nomád afrikai hadviselés vezetésének a tények tükrében való sokoldalú és pozitív vizsgálatát, értékelését végezte el.[7] Decker munkájára forrásként lehet támaszkodni, adatait és következtetéseit az Algériában lezajlott „kis" háború ismertetésénél és értékelésénél feltétlenül figyelembe kell venni. Engels írásaiból is kitűnik, hogy felhasználta Decker algériai „kis" háborúval foglalkozó munkáját.

A francia—algériai „kis" háború történetének vázlata

Engels 1857 szeptemberében írta meg a lexikon jellegének megfelelően, de a fő súlyt a francia—algériai háború elemzésére helyezve, „Algéria" című tanulmányát.[8] Ebben bemutatja a tengeri kalózok által félelmetes hírnévre szert tett és a XVI. századtól névlegesen török fennhatóság alatt álló ország földrajzi és gazdasági viszonyait, a társadalmát és történelmét.[9]

Engels munkájában jelzi, hogy a francia hódítás igazi okait nem Huszein dej híres „légycsapó ütése" idézte elő.[10] A fegyveres intervenciót is csak három évvel később, 1830. január 31-én határozták el Algéria ellen. Ekkor Franciaországban az új Polignac-kormány megalakulása következtében nőtt a feszültség és a politikai válság jelei mutatkoztak.

Ilyen helyzetben szánta rá magát a monarchia, hogy az algériai „incidenst" ürügyül használja fel arra, hogy egy tekintélyt növelő háború segítségével számolja fel nehézségeit. A katonai expedíciónak az volt a célja, hogy bizonyos hadisikereket érjen el, amellyel X. Károly koronáját újból bearanyozhatja. A francia burzsoázia a brittel versenyezve

6 *Decker*, Carl: Algérien und die dortige Kriegführung. Bb. 1. Algérien und dessen Bewehner. Berlin. Herbig, 1844. XXIV., 408 o. 4. térk.: Bb. 2. Die französische Armee in Algerien. Berlin, Herbig, 1844. XII. 316. o. — Decker tábornok műve nagyon sok helyes hadtudományi megállapítást tartalmaz és helyenként pedig kimondottan nagy rokonszenvvel ír a szabadságukért küzdő algériaiakról. Tisztában volt a franciák törekvéseivel és világosan látta, hogy „ennek az egészségelen háborúnak nem lehet más célja, mint az ország gyarmatosítása."

7 Uo. 5. o.

8 Lásd MEM. 14. köt. 18—25. o. — A tanulmány megírásához Engels egyik fő forrása a „Wigands Konversations lexikon" első kötetében (Lipcse, 1846.) megjelent „Algir" címszó volt.

9 *Ageron, Charles-Robert:* Histoire de L'Algérie contemporsine 1830—1969) Paris, Presses Universitaires de France, 1969. 6—8. o. és *Gallisot, R.-Valensi, L.*: Le Maghreb précolonial: mode de production archaique ou mode de production féodal? La Pensée, 1968. decemberi (142) szám. 57—93. o. — Valensi Algériával kapcsolatban az archaikus termelési mód modelljét elemzi. Gallisot a feudális termelési mód három útját definiálva a „féodalété de commandent" modellt próbálja a gyarmatosítás előtti Algéria viszonyaira alkalmazni. A feudális jellegű államban a hatalmat a janicsárok által választott dej gyakorolta. A dejnek kormánya, közigazgatási és bírói intézménye, rendőrsége, hajóhada és hadserege volt. A kormányzóság az oráni, titeri és constantinei tartományokra oszlott, amelyet bejek igazgattak. Elvben a dej és a bejek fennhatósága az egész lakosságra kiterjedt, de a nomád arab és kabil törzseket illetően nagyon viszonylagos volt.

10 1827. április 30-án Huszein dej szóváltásba keveredett Deval francia konzullal, mert az kijátszotta az algériai alattvalókkal szemben — a gabonaszállítások következtében — fennálló francia adósságok kifizetésében. A vita hevében a dej állítólag pávafarok-legyezőjével arcul ütötte Devalt. Ezt az incidenst a francia kormány ürügyül használta arra, hogy blokád alá vegyék az algériai partokat. A tengeri blokádot a franciák 1830-ig, Algéria megh ódításának elkezdéséig fenntartották.

azonban többet akart: rendszerváltozást, szabad fejlődést és gyarmati pozíciókat. Engels szavaival élve a fő vonzerőt „Algéria, a világ egyik legtermékenyebb országa" jelentette, „amely húsz órányira fekszik Franciaországtól".[11] Az algíri expedíció a bukásra ítélt trón utolsó védelmezői által presztízs okokból kezdeményezett hadművelet, egy terjeszkedésre vágyó osztály javára hódító háborúvá, Algéria gyarmatosításává alakult át.[12] A francia uralkodó körök nagy jelentőséget tulajdonítottak Algéria meghódításának, mert szilárd kiindulópontként szolgált afrikai terjeszkedésükhöz. Algériát az elsőnek megszervezett gyarmatot a milliós tömeggé növekedett európai telepesek segítségével a francia imperializmus a legtovább — 1962-ig bitorolta.

Témánk megköveteli, hogy Engels útmutatásai alapján röviden ismertessük e hódító háború különböző szakaszait és a hadviselő felek hadművészetének leglényegesebb vonásait. A háború nehéz és elkeseredett volt. A fegyveres küzdelem során óriási méretű népi jellegű algériai ellenállás bontakozott ki. Ez a háború 1830-tól 1890-ig, körülbelül hatvan esztendeig tartott. Igaz, voltak közben viszonylagos nyugalmi időszakok is, de ilyenkor halmozódott fel a franciákkal szembeni gyűlölet, amely mindig újra meg újra robbant. A szabadságharcban Algéria minden néprétege részt vett, az arabok és berberek, a városlakók és falusiak, a szaharai nomádok és a hegyvidéki kabil parasztok.

A franciák gyarmati háborújának jellemzőit Engels nagyon világosan meghatározta, amikor 1857-ben azt írta: „Algéria első francia megszállásától fogva a mai napig ez a boldogtalan ország szüntelen vérontás, rablás és erőszak színhelye volt. Minden egyes várost, nagyot és kicsit egyaránt, mérhetetlen emberáldozattal, egyenként vettek be. Az arab és kabil törzseket, amelyek nagyra becsülik a függetlenséget, s az idegen uralom gyűlöletét saját életüknél is előbbrevalónak tartják, szétzúzták és megtörték azok a szörnyű razziák, amelyek során otthonaikat és javaikat felégették és elpusztították, a lábon álló termést letarolták, és a megmaradt nyomorultakat lemészárolták vagy a kéjelgés és a brutalitás összes borzalmainak vetették alá. A franciák az emberiesség, a civilizáció és a kereszténység minden parancsa ellenére kitartottak a hadviselésnek e barbár rendszere mellett."[13]

Az algériai háborúban három fő periódus különböztethető meg az események és az eredmények, a két hadviselő fél politikájában és a katonai hadműveletekben bekövetkezett lényeges változások alapján. Az első időszak 1830. június 14-től 1840 végéig tartott, a második 1841-től 1857-ig és a harmadik 1858-tól körülbelül 1890-ig.

[11] MEM. 14. köt. 22. o.

[12] A francia kormánynak az volt az elgondolása, hogy Algéria formálisan megmarad a Porta uralma alatt, de a valóságban a francia gazdasági, politikai és katonai érdekeket fogja szolgálni. Az ez irányban folytatott francia—török tárgyalások az 1830-as júliusi forradalom miatt megszakadtak. A júliusi monarchia kormánya elvetette a Portával való együttműködést és Algériát gyarmatosította.

[13] MEM. 14. köt. 2. o.

A hódító expedíciót alapos katonai előkészületek előzték meg.[14] A francia afrikai expedíciós hadsereg 37 577 emberből — ebből a lovasság 534 fő, a tüzérség 2327 fő, a műszakiak pedig 1310 fő —, 82 lövegből és 3 lovasszázadból állt. A hadsereget 103 hadihajó és 350 szállítóhajó dobta át az algériai partokra. A francia expedíciós erők 2., 3., 14. és 37. sorgyalogezredei 1830. június 14-én hajnali háromkor partraszálltak Sidi-Ferruch félszigeten.[15] A dej 40 000 fős hadserege[16] Algírtól keletre várta a franciákat, de azok minden akadály nélkül kötöttek ki és szálltak partra a várostól nyugatra. A szárazföld felőli támadás váratlanul érte a dejt. Az Algírt védő, de a tengerre néző erődök ágyúi hatástalanná váltak. A fölénybe került francia deszant erők csapásai következtében június 19-én és 24-én a dej hadereje csatát veszített.

A francia sikerek megnyitották az Algírba vezető utat. A franciák 30-án megkezdték az Algír feletti uralkodó magaslaton álló Császár erőd ostromát és azt július 4-én rohammal bevették. A tűz szárazon és vizen zúdult Algírra és a védők helyzete tarthatatlanná vált. 1830. július 5-én a dej és város megadta magát a franciáknak, majd a dej lemondott hatalmáról.[17]

Algír elfoglalása és a dej lemondása után az országban megszűnt a központi kormányzat, de ez nem jelentette a franciákkal szembeni fegyveres ellenállás végét. Igaz, az Algériában megerősödött anarchikus viszonyok kedvezőtlenül befolyásolták a hódítók elleni fegyveres küzdelmet.[18]

A francia katonai vezetés kihasználta az egység hiányát, a politikai-katonai helyzet számukra kedvező alakulását. Egyenként szétzúzta a helyi hatalmi gócokat és fegyveres erőiket, majd fokozatosan birtokába vette az ország egész területét. 1830-tól 1832-ig az Algírhoz közel eső Metidja síkság és partvidék hadászati fontosságú pontjainak elfoglalására törekedett.

A törzsek szervezetlenségüknél és hadviselési módjuknál fogva nyílt és döntő csatát nem vívhattak a gyarmatosító hadsereggel, de váratlan

[14] A francia burzsoázia törekvéseit képviselő Napóleon már 1808-ban Algír elfoglalására készült. Boutin műszaki kapitányt bízták meg a szükséges adatok megszerzésével, aki a felderítést 1808. május 24-e és július 17-e között Algírban végrehajtotta. Hazatérése után elkészített jelentésében konkrét hadműveleti tervet vázolt fel a város elfoglalására. Javasolta a partraszállást Sidi-Feruch félszigeten és a támadás fő irányának Algír szárazföldi kulcs védőművét, (Császárerőd—Fort l'Empereu) jelölte ki. Ismertette a dej katonai erejét, amely békében 16 000 és háborúban 60 000 fő: megállapította, hogy a hódító expedíció sikeréhez egy 35—40 000 fős hadtest (ebből 2—3000 lovas) szükséges, és a partraszállás legkedvezőbb időszaka május 10-e és június 10-e között van. Boutint ezért a tettéért a francia burzsoá katonai szakírók a hódító francia afrikai hadsereg első tisztjének (le premier officier de l'Armée d'Afrique) tekintik. Lásd részletesebben Boutin kapitány emlékiratát a Revue Historique de L'Armée, 1906. 1. szám. (Numero spécial-Le Génie) 116—118. o.

[15] Engels pontatlan források alapján írta, hogy „1830. június 13-án Bourmont tábornok parancsnoksága alatt 38 000 gyalogosból és 4000 főnyi lovasságból álló hadsereg partraszállt Algír előtt. Huszein dej 60 000 főnyi hadsereget állított ki ellenük." (Lásd MEM. 14. köt. 21—22. o.) — A helyes létszám adatokat közli a Journal d'un officier de l'Armée d'Afrique. (Paris, Chez Anselin, Successeur de Magimel, 1831. 74—76. 310—315. o.)

[16] Uo. 110. o.

[17] *Weygand:* Histoire de l'Armée Franciase. Paris, Draeger, 1953. 268. o.

[18] *Ageron:* I. m. 11—13. o.

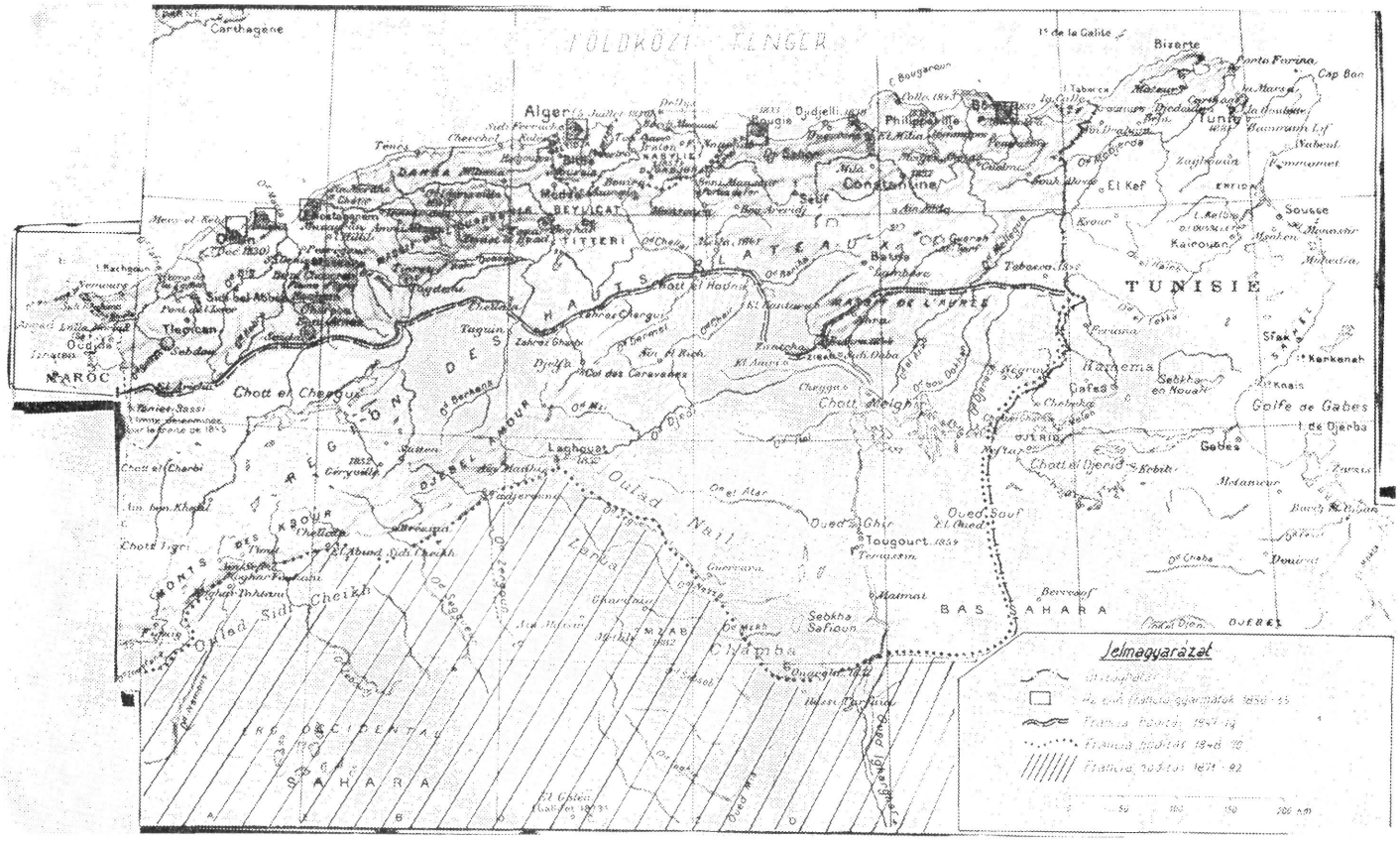
Carthagene
Alger
Bizerte
Tunis
Cap Bon
Constantine
El Kef
Sousse
Kairouan
TUNISIE
Biskra
Gafsa
Gabès
Golfe de Gabès
Touggourt
Oued Souf
Tougourt 1854
Laghouat
Ouargla
Ghardaïa
Metlili
Chlamba
Sebkha Safioun
Oued Mya
Oued Igharghar
Chott el Djerid
Chott Melghir
Chott el Hodna
Chott el Chergui
Chott el Gharbi
Zahrez Chergui
Zahrez Gharbi
Djebel Amour
Ouled Naïl
Ouled Sidi Cheikh
Monts des Ksour
Grand Erg Occidental
Grand Erg Oriental
Hamada de Tinrhert
Plateau de Tidikelt
Plateau de Tinghert
Hauts Plateaux
Plateau de Constantine
Plateau de Tebessa
Plateau de Batna
Plateau de Guelma
Plateau de Sétif
Plateau de Médéa
Plateau de Tiaret
Plateau de Saïda
Plateau de Sebdou
Plateau de Tlemcen
Plateau de Sersou
Plateau de Mascara
Plateau de Mostaganem
Plateau de Dahra
Plateau de Chéliff
Plateau de Mitidja
Plateau de Bou Saada
Plateau de Ouled Nail
Plateau de Tadmaït
Plateau de Tademaït
Plateau de Tinrhert
Plateau de Tidikelt
Plateau de Tinghert
Plateau de Hamada de Tinrhert
Plateau de Hamada de Tinghert
Plateau de Hamada de Tidikelt
Plateau de Hamada de Tademaït
Plateau de Hamada de Tinrhert
Plateau de Hamada de Tidikelt
Plateau de Hamada de Tinghert

rajtaütéseikkel állandóan zaklatták a francia csapatokat és állásaikat. A gyors és állandóan mozgásban levő arab lovasság elfogta az utánpótlást szállító oszlopokat, felgyújtotta a raktárakat és megsemmisítette a kisebb őrségeket.

Az algériai hadszíntér földrajzi viszonyai elősegítették ezt a harcmódot. Észak-Algéria, vagyis az Atlas vidéke téglalap alakú, körülbelül 1000 km hosszú, 250—400 km széles 300 000 négyzetkilométenyi területét főleg hegyek és fennsíkok borítják. A franciákat az Atlas szorosaiban és völgyeiben állandó veszély fenyegette.

A franciáknál ez volt az a kísérleti időszak, amikor az afrikai hadseregük (l'Armée d'Afrique) új formát kezdett ölteni, mivel a különleges és segédcsapatok száma megnőtt és a francia ezredek száma csökkent. Az első bennszülött segédcsapatok (les troupes indigenes) a zuáv törzsből kerültek ki. Az 1830 októberi rendelet alapján szervezték meg az első zuáv zászlóaljat. Egy időben a „Corps des Zouaves" szervezésével létrehoztak két lovasszázadot, az algériai vadászokat (chasseurs d'Afrique). 1831. március 9-i törvény alapján felállítják a hírhedt idegenlégiót (Légion Etrangere). Ebben az időben alakultak meg Algériában a lovas szpáhik (Chasseurs Spahis) is.[19]

Az arab törzsek politikai és katonai szervezetlensége, az együttműködésük hiánya akadályozta a franciák elleni sikeresebb fegyveres küzdelem kibontakozását. 1832 májusában több oráni törzs Abd el-Kadert választotta meg emírnek.[20] Abd el-Kader az algériai függetlenségi háború legkiemelkedőbb alakjává vált. Az emír izzó hazafiságát, kiváló képességeit a politikai és katonai vezetésre, valamint nagy diplomáciai tehetségét mindenki elismerte — még a franciák is.[21] Ő hozta létre az egymással versengő törzsek politikai és katonai egységét. Megkezdte egy korszerű állam és hadügy alapjainak lerakását. Személyén keresztül létrejött a minimális hadászati irányítás. Katonáit modern fegyverekkel szerelte fel, megkövetelte a fegyelmet és emelte a harcászati vezetés színvonalát. Az emír politikai és katonai reformjainak hatása megmutatkozott a hódítók elleni harctevékenységben elért sikerekben.

Az arabok a franciákat a városok és erődítmények falai mögé szorították. A gyarmatosítók bázisait nyugaton Orán és Tlemcen, keleten Bone és Bougie alkotta. De itt sem volt nyugtuk. Nyugaton Abd el-Kader erői, keleten Constatine be nem hódolt török kormányzója, Ahmed és a kabilok állandó harctevékenysége zavarta a franciákat. Ez a helyzet arra kényszerítette Desmuchel tábornokot, hogy 1834. február 26-án békeszerződést kössön Abd el-Kader-ral.

19 *Blond*, Georges: La Légion Etrangere. Paris, Stock, 1964. 19—26. o.

20 Abd el-Kader (nevének jelentése a „hatalmas isten szolgája") 1807-ben Mascaraban született és 1883. május 26-án halt meg Damaszkuszban. Az algériai dej üldözése elől Kairóba menekül, majd Mekkába zarándokol és ezzel elnyeri a hadzsi címet. A dej bukása után hazatér és a hódítókkal harcban álló arab törzsek emirüknek választják. 1847. decemberében francia fogságba került. III. Napoleon visszaadja szabadságát és attól kedve haláláig Damaszkuszban él. Politikai és katonai tevékenységét elemzi *Bellemare:* Abd el-Kadar sa vie politique et militaire (Paris, 1863) című munkájában.

21 *Caffarel*, Paul: L'Algérie conquise depuis la prise de Constantine jusqu'a nos jours. Paris, 1888. 6—9. o.

Weygand francia tábornok szerint Abd el-Kader „Kihasználta a kormányzó gyengeségét és független arab államot hozott létre, melynek pénzügyei és hadserege is volt. Fokozatosan zászlaja alá gyűjtötte a muzulmán vallási vezetőket és a néptömegeket".[22] Az ellenségeskedés a franciák jóvoltából hamar újra kezdődött. 1835. június 28-án Trézel tábornok erői a Macta folyó torkolatánál súlyos vereséget szenvedtek Abd el-Kader csapataitól. Ez a fordulat arra indította a francia kormányt, hogy Clauzel marsallt nevezze ki Algéria főkormányzójává, azzal a megbízatással, hogy állítsa vissza a francia hadsereg tekintélyét.[23]

Clauzel látványos csapásra készült. 1835. december 6-án elfoglalta és lerombolta az emír fővárosát Mascarat és 1836 januárjában Tlemcent. Ez azonban nem törte meg az emírt. sőt az 1836. április 25-i tafnai győzelem hadászati jelentőségű sikernek bizonyult, mert Abd el-Kader uralma és fegyveres erői megerősödtek.[24]

A francia katonai vezetés felismerte a veszélyt és Franciaországból Bugeaud tábornok[25] vezetésével 4500 főnyi erősítést küldött Oránba. A tábornok 1836. május 28-án azzal a megbízatással szállt partra, hogy felmentse az arabok által körülzárt és ostromolt Oránt és a tafnai tábort.

Bugeaud — új hadviselési elveket alkalmazva[26] — a két helyőrséget felszabadította. A tábornok nyílt döntő csatára kényszerítette Abd el-Kadert, 1836. július 6-án a Sikkah folyónál. Az emír vereséget szenvedett, de hatalma nem rendült meg. A veszteségeket népe segítségével hamar kiheverte.

A nyugaton elért francia siker hatására Clauzel marsall fontos elhatározásra jutott: célul tűzte ki, hogy keleten leveri Ahmed bejt és elfoglalja Constantinet. 1836. november 13-án Boneból 9000 emberrel Constantine ellen indult. Fáradságos menet után ostromtüzérség nélkül érkezett a város elé. A 23-án indított francia roham teljes kudarcot vallott és összeomlott. A constantinei expedíció roncsai 30-án érkeztek vissza Bone helységbe. A franciákat ért súlyos kudarc országszerte nö-

[22] *Weygand:* I. m. 270. o.
[23] Uo.
[24] *Caffarel:* I. m. 27—28. o.
[25] Bugeaud tábornok Algéria „civilizátoráról" kitűnő portrét rajzolt meg Marx és Engels. Bugeaud de la Piconnerie Thomas-Roberet-Isly hercege, Franciaország marsallja, született 1784 októberében Limogesben és meghalt 1849. június 10-én Párizsban. 1804-ben közkatonaként lépett be a hadseregbe és több hadjáratban vett részt, főtisztként számos spanyolországi ütközetben harcolt. A Bourbonok alatt családi birtokán él. Lajos Fülöp lépteti elő vezérőrnagynak. 1833-ban a Blaye citadella kormányzója, 1834. áprilisában részt vesz a párizsi felkelés elfojtásában. Algéria meghódításában fontos szerepet játszik, rangját és címét is „civilizátori" tevékenységének jutalmául nyerte el. 1848-as februári forradalom idején a haderő főparancsnokává nevezték ki, ekkor jelentette ki, hogy „még sohasem szenvedett vereséget, sem a csatatéren, sem felkelésektől" és megígérte kurtán fog elbánni a „lázadó csőcselékkel." De a forradalom elsöpörte Lajos Fülöp rendszerét Bugeauddal együtt. Louis Napóleon, amikor elnök lett, az alpesi hadsereg főparancsnokkává nevezte ki Bugeaudot, akit nemzetgyűlési képviselővé is megválasztottak. Bugeaudnak több katonai és Algériával foglalkozó műve jelent meg. A Bugeaud címszóhoz fennmaradtak Marx kivonatai Pulszky összeállításából: „The Tricolor on the Atlas, or Algeria and the French Conquest" (M. Wagner leírása és más források alapján készült kiadvány) és D. Stern „Historire de la révolution de 1848"-jéből: Engels is részt vett az anyag összeállításában. Lehetséges, hogy Marx felhasználta a címszóhoz azokat a részleteket is, amelyeket a „New American Cyclopaedia" szerkesztősége az „Algéria" címszóból kihagyott. Lásd MÉM. 14. köt. 214—216. o.)
[26] Lásd *Bugeaud:* Über den Gebirskrieg in Afrika. Wien, Seidel-Sohan, 1869. 5—9. o.

velte a függetlenségi harc lángját. E csapás következménye az volt, hogy az uralkodó körök nem kíméltek sem pénzt, sem katonát Constantine elfoglalására.

Előtte azonban Bugeaudt 1837 februárjában kinevezték Orán katonai parancsnokának. Április 5-én a tábornok 12 000 katonájával ismét partra szállt Oránban. A súlyos katonapolitikai körülmények arra kényszerítették Bugeaudt, hogy 1837. május 30-án Franciaország nevében aláírja a tafnai egyezményt, amely Algéria legnagyobb részére — kivéve Algírt és a keleti terület egy részét — elismeri Abd el-Kader szuverenitását. A franciák szerint a tafnai szerződés „nagyon kedvező volt az emír számára, de amely ennek ellenére időt biztosított, hogy tekintélyes erőket fordítsunk Constantine ellen."[27]

Megfelelő előkészületek után 1837 októberében, 12 000 francia kezdte meg másodízben Constantine ostromát és 13-án elfoglalták a várost. A franciák Constantine birtokba vételével újabb szilárd hadműveleti támaszpontot szereztek az ország délkeleti részén. A franciák első számú ellenfelévé ismét Abd el-Kader állama lépett elő, emellett számolniuk kellett a Kabilföld és a Szahara törzseinek katonai erejével és ellenállásával is.[28]

Az emír a lélegzetvételnyi szünet alatt reguláris és irreguláris haderejét tovább építette. Jelentős lépéseket tett az európai hadviselés bizonyos elemeinek átvételére. Reguláris erőinek kiképzését a szolgálatába állt európai katonai szakértők irányították. Fejlesztette a gyalogságot, lovasságot és tüzérséget.[29]

1839—1840-ben érte el Abd el-Kader állandóan ingadozó létszámú katonai szervezete a csúcsot. Ekkor reguláris erői 8000 gyalogost, 2000 lovast és 140 tüzért 42 löveggel, az irreguláris csapatok 39 925 lovast és 33 220 gyalogost számláltak.[30]

Az emír által végrehajtott reformokról és feladatokról joggal állíthatjuk, hogy Abd el-Kader az algériai nemzeti egység felé vezető út jó részét már megtette. Ez a fokozódó veszély arra indította a gyarmatosítókat, hogy siettessék a háború kirobbantását. A francia csapatok 1839-ben a Fer-szoroson keresztül Constantine városba vonultak s ezzel szándékosan megsértették a tafnai egyezményt. Az emír azonnal ellentámadást indított a franciák ellen. Az arab csapatok 1839 novemberében elözönlötték a Metidja síkságot és a franciákat Algírba szorították vissza.

A francia kormánynak Valéc marsall 1840 januárjában új hadműveleti tervet terjesztett elő a súlyos katonai helyzet megoldására. Javasolta Cherchel, Médea, Miliana és Mascara elfoglalását és ehhez megfelelő új erőket kapott. 1840-ben a francia afrika hadsereg elérte az 59 000 főt és az erősítésekkel partraszállt a később híressé vált vincen-

[27] *Weygand:* I. m. 270. o.

[28] *Fouraier,* Paul: L'etat d'Abd-el-Kader és sa pussiance en 1841 d'aprés le raport du sous-intendant militaire Massot. Reve d'Histouire Moderne et Contenporaine, 1967. április—június szám. 123—157. o.

[29] *Decker:* I. m. II. köt. 354—360. o.

[30] Uo. 366. o.

nei vadászok zászlóalja (le batailon de Chasseurs de Vincennes), amelyből megalakult a gyalogos vadászok első zászlóalja, (chassears-à-pied).

Walée az erősítések ellenére tervét nem tudta végrehajtani. Állandósultak az arabok meglepetésszerű rajtaütései a francia erők és állások ellen, és az emír lovasainak veszélyes portyázásai Algír körül. A franciákat Orán városában is körülzárták. A háború első szakaszának végére kedvezőtlen katonai helyzet alakult ki a franciák számára. Ennek okai elsősorban a két fél hadművészetéből fakadtak.

Az algériaiak hadművészete bizonyos korszerű európai elemektől eltekintve a hagyományos arab, kabil és berber harcmódot alkalmazta. Az arabok hadászatának jellegére nagy hatással volt a középkori arab hadművészet.[31]

Hadászati manőverezésük gyorsaságát a csapatok nagy mozgékonyságával biztosították. Az arab fegyveres erő legharcképesebb és leg-

Abd el-Kader lovasa

31 Lásd *Razin:* A hadművészet története. II. köt. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1961. 104—117. o.

fontosabb része a lovasság volt. Az arab lovasság az ókori numid lovasság harceljárását követte.[32] A lovasütközetekben a terep előnyeit ismerve nagy tömegben meglepetésszerűen támadták meg a franciákat. Szerették az átkarolást, az oldalak és szárnyak elleni támadást. Ügyesen hajtották végre a harc közben a lovasmanővereket. Az ellenség szétzúzását mindig energikus üldözéssel fejezték be. A harcrendjük tagolt, de a csapatok fegyelme nem a legjobb, így a harc vezetésének színvonala alacsony volt. Hiányzott a jó együttműködés.[33]

A kabilok harcmódja különbözött az arabokétól. Engels értékelése szerint a kabilok voltak „a legbátrabb, legszívósabb és legkörültekintőbb csatárok, akiket valaha is látott a világ."[34] Gyalogosként szol-

Abd el-Kader reguláris gyalogosa

[32] *Decker:* I. m. II. köt. 269. o.
[33] Uo. 270—271. o.
[34] Engels Frigyes válogatott katonai írásai. II. köt. (továbbiakban EFVKI) Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1966. 218. o. és *Decker:* I. m. II. köt. 276. o.

gáltak, fegyverzetük azonos volt az arabokéval. A kabilok a harcban először mindig a francia tiszteket lőtték le. Kézből sohasem tüzeltek, csak feltámasztva és célozva. Ebben a kor európai lövészén túltettek. Könnyű volt a menetfelszerelésük és gyakorolt sziklamászók voltak. Így minden terep hozzáférhető volt számukra. Erdős-hegyes terepen éppoly nagyszerűen harcoltak, mint nyílt síkságon. „Ezek magyarázzák — írta Decker —, hogy a kabilok elleni ütközetek jóval nehezebbek és gyilkosabbak mint az arabok elleniek. Bár általában kisebb erővel támadnak, de ezt olyan gyakran teszik, hogy az eredményessé válik."[35]

A lényeges különbség az arab harcmódhoz viszonyítva az, hogy a közelharcot a kabilok egyenesen keresték. Harcmódjukat döntően befolyásolta, hogy lakóhelyük és vagyonuk nem mozgatható, mint az araboknál, hanem helyhez volt kötve. Tudták azt, hogy a franciák lerombolják falvaikat és ezért szívósan védekeztek. Szívesebben várták be az ellenséget mintsem eléjük vonuljanak.[36]

Az arab és kabil erőknek azonban nem volt olyan szervezett és összehangolt harcrendjük, mint a franciáknak — a tüzérség szinte teljesen hiányzott.[37]

Az Algériában parancsnokló francia tábornokok első reakciója az arab, kabil és berber hadviselésre az volt, hogy a napóleoni elveket és módszereket követve, folytatták a fegyveres küzdelmet. Erős tüzérségi támogatással nagy létszámú alakulatokat küldtek mélyen az algériaiak területére. A málhával megrakott, ismeretlen és nehéz terepen mozgó francia hadoszlopok lassan nyomultak előre és általában vereséget szenvedtek. A döntő csata keresése és erőltetése nem járt sikerrel. Ez a hadviselés 1830—1840 között keserű és költséges tapasztalatokat, valamint lesújtó eredményeket hozott a franciák számára. Algéria teljes meghódítása a napóleoni hadviselési elvekkel kudarcba fulladt.[38]

A háború második szakasza 1841—1857

Marx és Engels megállapítja, hogy 1841. február 22-én, Bugeaud tábornok főkormányzóvá való kinevezésével kezdődött meg az algériai háború második szakasza. Marx 1857 novemberében készítette el az „Új Amerikai Enciklopédia" számára Bugeaud életrajzát „Bugeaud de la Piconnerie" címmel.[39] Ebben írja többek között az alábbiakat:

„1841 elején Bugeaudt kinevezték Algéria főkormányzójává; kormányzása idején teljes fordulat következett be Franciaország algériai politikájában. Ő volt az első főkormányzó, aki feladatához mért hadsereggel rendelkezett, aki abszolút hatalmat gyakorolt helyettes parancsnokló tábornokok felett, és aki elég soká tartotta posztját ahhoz,

35 *Decker:* I. m. II. köt. 277. o.
36 Uo. 278. o.
37 Lánd részletesen *Decker:* I. m. II. köt. 282—287. o.
38 *Weygand:* I. m. 275. o.
39 MEM. 14. köt. 214—216. o.

hogy olyan terv szerint járjon el, amelynek végrehajtásához évekre volt szükség."[40]

Engels 1857. szeptember 22-én Marxhoz írt levelében Bugeaud hadvezéri képességeit elemezve leszögezi, hogy Algériában vezérkara „kiválóan működött" és az „tény, hogy 100 000 embere elfoglalta Algériát, s a hadvezetés az ország és népe sajátosságainak megfelelően vezette a harcot. Az arabok (nem kabilok) ellenállóképességét megtörte, vagy helyesebben elnyomta."[41]

Vizsgáljuk meg részletesen a Marx és Engels által jelzett bugeaudi elveket.[42] Bugeaud, akinek „onse ot aratro" (karddal és ekével) volt a jelszava,[43] érdekesen világítja meg a tőke gyarmatosító taktikáját — 1847-ig volt Algéria főkormányzója és az afrikai hadsereg főparancsnoka. Hat éves tevékenysége alatt az ország jelentős részét meghódította, de egészen más hadviselési módszereket alkalmazott mint elődei. Bugeaud Spanyolországban a gerillák és Algériában az arabok elleni hadviselésben szerzett személyes tapasztalata alapján abból a szempontból tér vissza a hadműveleti vonalakhoz, hogy az Algériában működő expedíciós hadsereget szakaszonként kell biztosítani.

Bugeaud tisztában volt, hogy Abd el-Kader vezetése alatt egyesült arab törzsek katonai ereje legfőképpen a mozgékonyságukban rejlik. Elhatározta, hogy a francia csapatokat épp oly, vagy még mozgékonyabbá teszi. Azt akarta, hogy csapatainak harctevékenységétől — a felperzselt föld taktikájától — rettegjenek az algériaiak. Így a francia hadsereg tekintélyét megnövelve, az a gyarmati rendszer megszilárdulásához és kézzelfogható gazdasági eredményekhez vezet. Ebben és sok más területen Bugeaud az ókori Róma karthagói kolonizáló stratégiáját és hadviselését tekintette példának.[44]

Bugeaud elérte, hogy a francia kormány az „Armée d'Afrique" létszámát állandóan növelje; ez 1841-ben 72 000, 1844-ben 90 0000 és 1846-ban pedig 106 000 főt számlált.[45] Emellett a hadsereg átszervezése során arra törekedett, hogy könnyebbé és egyszerűbbé tegye annak felszerelését, így minden fegyver- és csapatnem nagyobb mozgékonyságúvá vált. A készleteket lovak, öszvérek és tevék hátára rakták, és megszüntették a mozgást hátráltató nehézkes szekerekkel a szállítást. A csapatoknak elrendelték, hogy a hadműveleti területen szervezzék meg az ellátást. Általában 6000 emberből és 1200 lóból álló könnyű felszerelésű és gyors hadoszlopok — volt olyan időszak, amikor egyszerre 18 — manővereztek járőrszerűen az országban és üldözték az arabokat. A háború mozgó háborúvá vált. Sok törzs érezve, hogy fő fegyverük elveszett, behódolt. A franciák minden leigázott területen első lépésként őrházakat, erődhálózatot építettek ki. Ezek uralták az

40 Uo. 215. o.
41 *Marx*, Karl—*Engels*, Friedrich: Briefwechsel. II. Band: 1854—1860. Dietz Verlag, Berlin, 1949. 276. o.
42 Bugeaud hadtudományi tételeit összegyűjtött munkái tartalmazzák, amelyek 1883-ban jelentek meg Párizsban „Oeuvres militaires du Maréche Bugeaud" címmel.
43 L'Armée francaise en 1867. Paris, Amyot, 1868. VII. o. Ez a mű az első tíz oldalon Bugeaud életét és hadviselési elveit méltatja.
44 *Razin:* A hadművészet története. I. köt. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1959. 342—378. o.
45 Une ouvre francaise l'Algérie. Paris ‚Alcon.' 1929. 2. o.

utakat, raktár- és bázisként szolgáltak a további előnyomuláshoz a csapatok számára. Ez a gyarmati hadviselés már kezdettől fogva határozott eredményeket hozott és végül sikerült katonailag megsemmisíteni Abd el-Kader államát.

Bugeaud az arab törzsek leigázása mellett még Kabilia meghódítására is törekedett. A kabil törzsek elleni hadviselés, kemény ellenállásuk és a terep jellege miatt egészen más formákat és módszereket követelt. Bugeaud ezzel kapcsolatos munkáját a burzsoá katonai teoretikusok a francia gyarmati (hegyi) hadviselés „klasszikusának" tekintik.[46] A hegyi masszivumok általában, de Kabilia különösen nem nyújtanak sok lehetőséget a manőverre. Természetes erődláncot alkotnak, amelyet könnyű megerősíteni és védeni. Számos harcászati eljárás, amely a sík területen döntő, ilyen hadszíntéren elveszti hatékonyságát. A terep az egyes harcosnak kedvez, és nem a hegyvidéket támadó csapatok összefüggő arcvonalának. Ezért Bugeaud rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított az egyes hadoszlopok támadási irányának. Az volt a véleménye, hogy a harcászatban elvesztett előnyöket a hadászatnak kell visszaszerezni.

Hadászatának első axiómája ezért az volt, hogy aki meg akarja hódítani a hegyeket, erősnek kell lennie, nem annyira, a védők, hanem a terep jellege miatt. Ha lehet, több hadoszlopban kell tevékenykedni, amelyek egymást védik. Ezek így több irányból fenyegetik az ellenséget és be tudják keríteni azokat az állásokat, amelyek védőövet alkotva oldalba, esetleg hátba támadással fenyegetik a magányos hadoszlopot.[47]

A menetrend megalkotása azonban nem jelenti a hadászat egészét. Nem elég, hogy az oszlopok átkelnek egy nagy hegyláncon és egyszerkétszer megverik a hegyilakókat. A hadászati cél úgy megtörni őket, hogy vereség után ne tudjanak más helyen később újjászerveződni. Így a kabil törzsek elvesztik bátorságukat a háború folytatására. A hadászatot ezért a helyi viszonyok figyelembevételével kell megtervezni, és arra kell törekedni, hogy az ellenség potenciálját nemcsak katonai téren, hanem gazdaságilag is szétverjék.[48]

Bugeaud hangsúlyozta a meglepés fontosságát. Reformjai következtében a francia hadoszlopok gyorsan manővereztek és váratlan helyeken mértek csapásokat az algériaiakra. A kezdeti csapások azonban nem voltak elégségesek a katonai győzelem kivívásához. Bugeaud ekkor a római légiók harcrendjének, a „carré"-nak példájára négyszögbe rendelte csapatait. A zászlóalj négyszögek sarkain foglalt állást a tűzérség. A franciák ilyen harcrendi formációban képesek voltak védelemben arra, hogy az arabok több irányból jövő támadását visszaverjék. Támadásban a gyalogság mindkét szárnyát a lovasság biztosította.

Bugeaud a római harcrend alkalmazása mellett nem feledkezett meg a politikai akciókról sem. A kolonializálás régi receptje szerint sikerrel keltett belső egyenetlenségeket a törzsek között. Tapasztalatai alap-

[46] Lásd tételeinek részletes kifejtését Über den Gebirgskrieg in Afrika. Übersetzt aus den Schriften des Marschall Bugeaud. Wien, Seidel-Sohn. 1869. 9—16. o.
[47] Uo. 9. o.
[48] Uo. 11. o.

ján arra a következtetésre jutott, hogy a korlátozott katonai megszállás eredménytelen marad a hátország módszeres gyarmatosítása nélkül. A római kolóniákhoz hasonlóan különféle intézkedésekkel — a legjobb földek elrablása az araboktól, és szétosztása stb. — letelepítésére csábította honfitársait és leszerelt katonáit.

Bugeaud az algériai nép ellenállásának letörése érdekében a meghódított területeken megszervezte a katonai közigazgatást. 1844-ben létrehozta az Arab Ügyek Igazgatóságát, amely minden katonai körzetben egy „arab irodára" támaszkodott. Ezeket az irodákat, amelyek hírhedtségre tettek szert, korlátlan hatalommal rendelkező tisztek vezették. Engels is leleplezte és elítélte tevékenységüket.[49]

Bugeaud a francia tábornokok közül az elsők között ismerte fel, hogy Napóleon elvei nem alkalmazhatók minden egyes helyzetben. Korának hadviselési tételeit összhangba tudta hozni a rómaival és így lerakta a korszerű francia gyarmati hadviselés alapját. Bugeaud elveire támaszkodva vívták a francia katonai vezetők több mint száz éven keresztül hódító háborúikat gyarmatbirodalmuk megteremtése és megőrzése érdekében.

Bugeaud hadviselési rendszerének elveit a gyakorlatban 1841 és 1847 között valósította meg. Hadműveleti tervének lényege, hadászati elgondolása az volt, hogy három összefüggő hadműveleti vonalat és erőd hálózatot hoz létre. Az első hadműveleti vonal lényegében adott volt: a tengerpart és a kikötők, amelyik fenntarthatja az összeköttetést az anyaországgal. A második hadműveleti vonal segítségével a Kis-Atlason túl fekvő fennsíkot a Tellt kívánta francia uralom alá vonni. Ehhez el kellett foglalnia Abd el-Kadertól a Tell központi helyeit és városait. Médéat, Mascarat, Tlemcent, Tagdemt, Milianat, Boghart stb. Ennek során támadó hadműveletekkel mért nagy csapásokat az emírre. Végül a harmadik hadműveleti vonal előretolt erődítményeinek létrehozásával a sivatag széléig vitte előre a francia uralom határait és segítségével megfigyelés, ellenőrzés alatt tartotta az arab ellenállás utolsó bázisait. Emellett előkészítette a francia hadoszlopok behatolását a Szaharába, az oázisok elfoglalását.[50]

A francia támadó harctevékenység és a razziák pusztították a javakat és életet egyaránt. Felverték az Abd el-Kaderhez hű törzsek vermeit, learatták gabonáját, elhajtották állatait és megadásra kényszerítették őket.[51] Az algériaiak felismerték e hadviselés borzalmait és nem késtek a válasszal. A háború minden korábbi szakaszánál kegyetlenebb jelleget öltött.

A súlyos veszteségek dacára az emír tovább folytatta az ellenállást. Haderejével a fennsíkok és a sivatagok nomádjai közé vonult vissza. Úgy látszott, hogy ott semmiféle üldözéssel nem lehet rajta erőt venni. Ha keletről előzték, váratlanul száz órányi távolságra nyugaton jelent meg.

[49] MEM. 14. köt. 24—25. o.
[50] *Caffarel:* I. m. 56. o.
[51] *Weygand:* I. m. 278. o.

Abd el-Kader állandóan mozgó és helyét változtató nomád mintájú, körülbelül 10 000 főből álló fővárost hozott létre. Ezt „smalah"-nak nevezték. A francia hadoszlopok hálószerűen kutattak a „smalah" után. 1843. május 14-én az Ouarsenis hegységtől délre, egy patak partján táborozó, őrizetlen „smalah"-ot a franciák három oldalról meglepték. Abd el-Kader néhány emberével tudott csak elmenekülni. Tábora, kincstára és levéltára a győztesek kezébe került.

Három év alatt az emír hatalmának minden látható oszlopát megdöntötte Bugeaud, és kiépítette a három hadműveleti vonalat.[52] Az elért sikerek dacára a franciák uralma nem konszolidálódott. Ezt felismerte 1842-ben az Algériában tartózkodó Decker porosz tábornok is, amikor kijelentette: „... ennek a háborúnak a befejezése még mindig nem belátható".[53]

Carl von Decker e következtetését a háború további menete teljes mértékben igazolta. Abd el-Kader visszavonult Marokkóba, ahol a szultán, a nép, különösen a rif törzsek nyomására kénytelen volt katonailag támogatni. A franciák provokációi és a marokkói területek meghódítására irányuló hadműveletek 1844-ben kirobbantották a háborút. 1844. augusztus elején a franciák ultimátumban követelték Abd el-Kader kiadását és a franciaellenes marokkói törzsfőnökök leváltását. A szultán elutasította szuverenitását sértő ultimátumot. Erre a franciák megindították a Marokkó elleni szárazföldi és tengeri hadműveleteket.

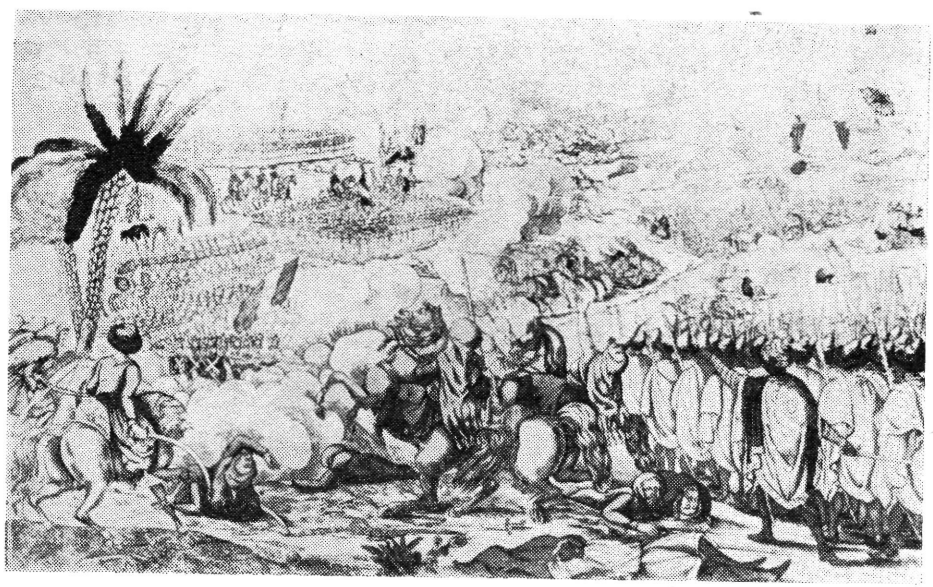

Az Isly-i csata: 1844. augusztus 14

[52] *Decker:* I. m. II. köt. 223—224. o.
[53] Uo. 259—260. o.

Bugeaud az Islynél vívott döntő ütközetben, 1844. augusztus 14-én „sokkal kisebb erőkkel legyőzte Marokkó császárát, annak köszönhette sikerét, hogy a muzulmánokat meglepetésszerűen támadta meg" — írta Marx.[54] Bugeaud már két nappal az ütközet előtt kidolgozta hadműveleti tervét, amelyben felvázolta a csapatainak harcrendjét. A „tete de porc", a disznófej formációt alkalmazta eredményesen.

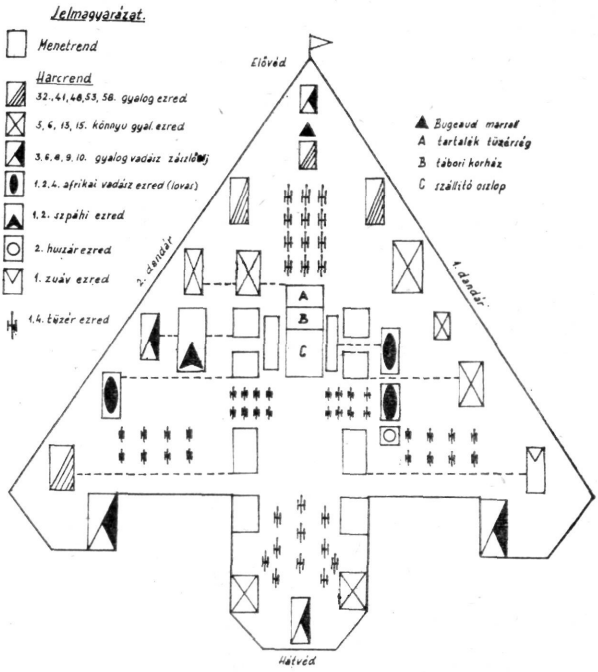

A „disznófej" harcrend

A hadászati jelentőségű győzelmet a franciák nem tudták kihasználni. Anglia fenyegető beavatkozása arra késztette a francia uralkodó köröket, hogy egyelőre lemondjanak Marokkó meghódításáról, de Abd el-Kader további marokkói és algériai katonai tevékenységét sem tudták korlátozni.

1845-ben az emír visszatért Algériába. Puszta megjelenése újra felélesztette a harcokat.[55] Az arabok és kabilok benne látták a felszabadítójukat az idegen járom alól.

Abd el-Kader tevékenysége a földesurak és a törzsi arisztokrácia bizonyos köreiben fokozódó ellenállást váltott ki. Még azok is megijedtek az emír reformjaitól, akik különben harcoltak a gyarmatosítók

54 MEM. 14. köt. 215. o.
55 Revue Historique de l'Armée, 1966. 2. szám (Numero Spécial — Les chasseurs à pied) 53—65. o. és *Caffarel:* I. m. 93. o.

ellen. A franciák nagy katonai nyomásukkal párhuzamosan kihasználták ezeket az ellentéteket és sok törzset a maguk oldalára állítottak. Abd el-Kader ekkor már csak abban reménykedett, hogy a marokkói szultán a közös veszélyt szem előtt tartva részt vesz a francia gyarmatosítók elleni „szent háborúban". A szultán azonban, hatalmát féltve az emírtől, az árulás útjára lépett. 1847 végén csapataival a franciák mellé állt és együttműködött Abd el-Kader bekerítésében. Az emír 1847. december 23-án kénytelen volt megadni magát a franciáknak.

Abd el-Kader veresége azzal magyarázható, hogy a francia túlerővel szemben nem rendelkezett elegendő gazdasági, ennél fogva katonai erővel. Közrejátszott az a körülmény is, hogy az algériai nemzeti öntudat abban az időben még nem fejlődött ki eléggé. Vereségéhez hozzájárult a fegyveres ellenállás nemzetközi elszigeteltsége.

Engels szavait idézve a „nyughatatlan és rettenthetetlen" Abd el-Kader bukása sem „pacifikálta az országot".[56] Az arab törzsek időről időre felkeltek és újra kezdték a fegyveres küzdelmet.

A kabil törzsek elleni első expedíciót Bugeaud indította el abból a célból, hogy behódolásra és adófizetésre kényszerítse őket. 1844. április 26-án 7000 fős francia hadoszlop indult el a kabilok ellen, akik a Ouarez-Eddein szűk átjáróinál, szorosainál rendezkedtek be védelemre. Bugeaud a már ismertetett hadviselési módszerével foglalta el a szorosokat.[57] 1845 közepén Bugeaud újabb expedíció keretében számos ponton megtámadta Kabiliát. Utasítására a franciák mindent elpusztítva nyomultak előre.

Az 1844—45-ös expedíciók Kabilia meghódításának előkészítését, a kabil törzsek gyengítését, a megfélemlítését és a zsákmányolást szolgálták. A harmadik expedíciót 1847-ben Bugeaud úgy tervezte meg, hogy a kabilok erejének megosztására és figyelmének elterelésére két francia hadoszlop támadta meg kabil földet. A két oszlop más-más útvonalon nyomult előre a közös találkozási pont, Bougie felé. A 15 000 főnyi francia erő két oszlopa május 23-án egyesült. Az expedíció elérte célját: a kabil törzsek behódoltak és adófizetésre kötelezték magukat.

A kabiliai hadművelet volt az utolsó, amelyet Bugeaud vezetett Algériában. „Annak következtében — írta Engels —, hogy közte és Guizot közt nézeteltérések támadtak a miniszteriális parancs ellenére indított kabiliai expedíció miatt, Aumale hercegét tették helyére és Guizot kifejezése szerint — „módot adtak neki, hogy Franciaországba jöjjön és élvezze a dicsőséget".[58]

Bugeaud távozása után, 1850-ben egész Nagy-Kabilia fegyvert fogott a franciák ellen. 1851. január 1-én a franciák a felkelés elnyomására betörtek Kabiliába. 300 települést felgyújtottak, a fákat kivágták és elpusztították az ültetvényeket. A kegyetlenkedések a lojális törzseket is sújtották. A kabilok harcmódjuknak megfelelően hevesen ellenálltak. De a túlerővel szemben Nagy-Kabilia letette a fegyvert.[59]

[56] MEM. 14. köt. 24. o.
[57] Lásd *Bugeaud:* I. m. 14—16. o.
[58] MEM. 14. köt. 215—216. o.
[59] MEM 14. köt. 24. o.

1857-ben újra felkeltek a kabilok. Mac-Mahon, Jousouf és Renault tábornokok vezetésével 25 000 katona négy oszlopban áttört a Kabil hegyeken. Június 24-én és 30-án döntő ütközetekben a franciák legyőzték az egyesült kabil törzseket.[60]

A franciák a kabilai hadműveletekkel egy időben 1849-től fokozatosan törekedtek a Szahara meghódítására. Engels ezzel kapcsolatban megállapítja: „Midőn Zábban, a sivatag szélén fekvő termékeny vidéken egy marbut[61] prédikálása nyomán nagy nyugtalanság tört ki, 1200 főnyi expedíciót küldtek oda, amelyet a lakosság sikeresen szétvert; kiderült, hogy a lázadás nagyon elharapódzott... A lázadókat csak akkor tudták leverni, amikor Canrobert és Herbillón tábornokok alatt expedíciót küldtek ellenök; és egy arab város, Zaatcha ostroma bebizonyította, hogy a bennszülöttek sem bátorságukat nem vesztették el, sem jobb indulatúvá nem váltak, a betolakodók iránt. A város 51 napon át állt ellen az ostromlók erőfeszítéseinek míg végül rohammal bevették."[62] A gyarmatosítók a veszteségek miatti dühükben és a többi oázis megfélemlítésére a várost a földdel egyenlővé tették.[63]

A többi szaharai oázis elfoglalása is sokba került a franciáknak. Az Algirtól délre fekvő Laghouat 1852 decemberében hasonló hősi ellenállást tanúsított mint Zaatcha. Pelissier és Jousouf tábornokok csapatai december 3-án és 4-én vívott véres utcai harcok után bevették a fontos kereskedelmi és karaván utak központját. Ezzel a franciák 300 km-el délebbre jutottak.

Az algériai háború második szakaszának végére Algéria legnépesebb területeinek birtokbavétele befejeződött. Már ekkor az volt a franciák célja, hogy a Szaharát teljesen uralmuk alá hajtsák. Engels 1857 szeptemberében levont következtetései hűen tükrözik a háború második szakaszának végén kialakult katonapolitikai helyzetet: „A francia jelentésekben és újságokban hemzsegnek az algériai békéről és jólétről szóló megállapítások. Ezzel a nemzeti hiúságnak adóznak. A francia fennhatóság a tengerparttól és a városok környékétől eltekintve teljesen illuzórikus. A törzsek most is hangoztatják függetlenségüket és megvetésüket, ami a francia kormányzatot illeti; a razziázás förtelmes rendszerével sem szakítottak; így 1857-ben Randon tábornagy sikeres razziát hajtott végre a mindaddig leigázatlan kabilok falvaiban és tanyáin, hogy területüket a francia birtokhoz csatolja. Még mindig vasvesszővel uralkodtak a bennszülötteken, s folytonos zendülések mutatják a francia megszállás bizonytalanságát és az ilyen eszközökkel fenntartott béke ingatagságát."[64]

[60] *Caffarel:* I. m. 135—138. o.
[61] Marbutok, mohamedán papi személyek, akik aktívan részt vettek a francia hódítók elleni fegyveres küzdelemben.
[62] MEM. 14. köt. 24. o.
[63] *Caffarel:* i. m. 177. o.
[64] MEM. 14. köt. 24. o.

A háború harmadik szakasza 1858—1890

A háború harmadik szakaszában, 1858 és 1890 között lezajlott katonai események és hadműveletek teljes mértékben igazolták Engels megállapításait. 1864-ben az Oulad Sidi Cheikhek a szaharai Atlasból kiindulva robbantottak ki felkelést a nyugati terület nagy részén a délen emelkedő Djebel Amourtól az északi Dahraig.

A franciák 1864 áprilisában és májusában egymást követő ütközetekben és véres kegyetlenkedések árán tudták leverni a felkelt törzsek egy részét. 1864. szeptember 30-án a franciák egyik hadoszlopát El-Beidanál a Si Lala marabu által vezetett arabok megsemmisítették. Mac-Mahon marsall algériai főkormányzó elrendelte Si Lala erőinek felszámolását. 1864. október 11-én, 1865. február 4-én és 1866. március 26-án súlyos csapásokat mértek az arabokra, de a felkelés mégis továbbtartott. A hadműveletek az egész 1867-es esztendőben folytak. 1868-as év nyugodtabb volt, de 1869. január végén az arab erők már ismét Taguinig nyomultak előre. 1870. április 14-én El-Bahariatnál és április 24—26-án Ain Chairnál lefolyt ütközetekben sikerült csak a franciáknak olyan csapásokat mérni az arabokra, melynek következtében azok részben megsemmisültek, részben a sivatagba menekültek.

A poroszok győzelme III. Napóleon felett úgy hatott Algériában, hogy újabb felkelés robbant ki a déli területeken és a Tellben. Az 1870. december 23-i Mégoubnél kivívott francia győzelem valamennyire stabilizálta a gyarmati uralmat délen. Ekkor viszont Kabiliában robbant ki a felkelés.

1871 áprilisában egy nevezetes feudális család leszármazottja, Mokrani vezetésével a kabilok keltek fel a francia uralom ellen Algir környékétől Collóig, a tengertől a sivatagig. A francia hadsereg ismert hadviselési módszereivel kegyetlenül leverte a felkelést. Mokranit megölték, a felkelő falvakat lerombolták, súlyos adókat vetettek ki és visszaállították uralmukat Kabiliában.

A felkelés parazsa azonban hol itt, hol ott kapott lángra az országban. Ezt a tarthatatlan helyzetet kívánták a gyarmatosítók felszámolni és a nagyon hosszúra nyúlt háborút végre befejezni. Ezért kiterjesztették hadműveleteiket a Szaharában és egymás után foglalták el az oázisokat. 1873. január 24-én Lacroix tábornok csapatai a kulcsfontosságú El Goléat kényszerítették behódolásra. 1881-ben újabb hódítási hadművelet indult a Szaharában élő tuaregek leigázására. 1890-ben a Szahara nyugati részén folytak a hadműveletek a nomád törzsek ellen. A szaharai hadviselés nagyon nehéz volt a franciáknak és ezért inkább alkudozásokkal, tárgyalásokkal szerezték meg a távolabbi oázisokat és hódoltatták be a nomád tuareg törzseket.

A háború utolsó szakaszáról Marxnak is voltak személyes benyomásai, sőt közelről látta a gyarmati erőszak különböző megnyilvánulásait. Marx 1882-ben orvosi tanácsra Algériába utazott. 1882. február 20-tól május 4-ig tartózkodott Algirban. Engelsnek több levélben vázolja fel az algériai helyzetet. 1882. március 8-i írásában a gyarmatosítók néhány módszeréről és a közállapotokról számol be, amit érdemes idézni:

„Fermé[65] mesélte nekem, hogy békebírói működése idején *kínzással* kényszerítették vallomásra az arabokat... (mégpedig rendszeresen)." Marx ezután leírja, hogy az európai telepesek meggyilkolása vagy a gyilkosságban való bűnrészesség miatt letartóztatott algériaiakat lefejezik. De, teszi hozzá, „ez nem elég megtorlás a sértett telepescsalád számára. Követeli, hogy ráadásul még *legalább* egy fél tucat *ártatlan arabnak* vágják le egy kicsit a fejét. A francia bírók, főleg a fellebbviteli bíróságok viszolyognak ettől, egy-egy elszigetelt bírót azonban helyenként és alkalmilag a telepesek halállal fenyegettek, ha nem volt hajlandó ideiglenesen letartóztatni (a hatásköre csupán eddig terjedt) egy tucat ártatlan arabot és vizsgálatot indítani ellenük gyilkosság, betöréses lopás stb. ürügyén. Jól tudjuk, hogy ahol egy európai telepes állandóan vagy csak üzletileg az »alsóbb fajok« körében tartózkodik, általában sérthetetlenebbnek tekinti magát, mint a szép I. Vilmos."[66]

1890-re Algéria a szó mindennapi értelmében valóban gyarmattá válik: szorosan alá van rendelve a franciaországi finánctőkének, egyszersmind a gyarmatosítás sajátos feltételei következtében egy európai, helyi telepes oligarchia uralma alatt is állt. Így tehát az algériai nép kettős iga alatt szenvedett. Ez a körülmény magyarázza meg az Algériában alkalmazott gyarmati rendszer gazdasági, társadalmi, politikai és katonai következményeinek páratlan súlyos voltát.

A mai francia burzsoá hadtörténetírás mértéktelenül feldicséri a hadsereg szerepét Algéria meghódításában és a gyarmati rendszer kialakításában. Kijelentik, hogy „Algéria teljesen a hadsereg teremtménye volt, ez alakította ki formáját és arculatát".[67]

Az algériai háború hatása a hadügy fejlődésére

A XIX. század első felében az európai hadseregek szervezetében kevés változás történt. A francia hadseregben újabb csapatnemek csak 1830 után, az algériai háborúban jöttek létre. A fegyvernemek közül a gyalogság fejlődött, amelyet a negyvenes években korszerűbb huzagolt fegyverekkel szereltek fel. A lovasság nem változott. A tüzérség a huzagolt csövű és mozgékonyabb lövegekkel ellátva növelte harcértékét. A hadászat nem érte el a napóleoni háborúk színvonalát. A harcászatban pedig csak a tűzharc megszervezésére fordítanak nagyobb gondot.

A század közepétől Európában nagyobb figyelmet szenteltek a hadügynek, mivel a tőkés fejlődés ellentmondásainak kiéleződése

[65] Fermé nyugalmazott békebíró volt Marx lakásadója Algirban. Itt kívánjuk megjegyezni, hogy Marxot betegsége ellenére érdekelték a katonai kérdések. Algériai tartózkodása alatt figyelmét felkeltették az algíri kikötőben horgonyzó francia hadihajók. Marx 1882. április 28-i levelében már arról ír Engelsnek, hogy meglátogatta „a 6 páncélos hajóból álló francia hajórajt." Egy francia altiszt vezetésével részletesen megtekintette a „Colbert" nevű tengernagyi hajót. (*Marx*, Karl—*Engels*, Friedrich: Briefwechsel. IV. Band: 1868—1883. Berlin, Dietz Verlag. 1950. 640. o.)

[66] Uo. 632—633. o.

[67] *Weygand:* I. m. 278 .o. és Vert et Rouge. Revue de la Légion Etrangére. Numéro spécial a la glorie de l'Armée d'Afrique. 1937—1955. No. 98. 2—11. o.

következtében nagy katonai összeütközések voltak kilátásban. A hadsereg szervezetében jelentékeny változások történtek; megerősítették az állandó tömeghadseregeket, fejlesztették a hadkiegészítés rendszerét, a fegyvernemeket, a katonai kiképzést és átalakult a hadművészet is. Ez kapcsolatban állt a vasútak, távírók elterjedésével, a haditechnika fejlődésével. Javult a haderők fegyverzete és felszerelése. A gyalogságnál rendszeresítették a huzagolt csövű, hátultöltő puskát. Megjelent a srapnel. A járművek és vonatok könnyebbé és mozgékonyabbá váltak. A ruházat és felszerelés átalakulása fokozta a mozgékonyságot és harcképességet.

1866-ig Európában a francia hadügy befolyása érvényesült, mert az algériai, krími és itáliai sikerek felújították a francia hadsereg hírnevét. A szembeötlő és előnyös újításokat az európai haderők elfogadták. Viszont az 1866-os porosz—osztrák és az 1870—71-es francia —porosz háborúk sikerei nyomán a porosz katonai rendszert és a hadügyet tekintették követendő példának szerte a világon.

A XIX. századi hadügy változásaiban tehát szerepe volt az algériai tapasztalatoknak is. Engels hadtudományi munkáiban pontosan kimutatja, hogy a korabeli hadügy mit köszönhet a francia—algériai háborúnak.

Száz évvel ezelőtt, a sedani csatavesztés után, a *The Pall Mall Gazette* 1870. szeptember 10-i számában megjelent „Hadseregek tündöklése és bukása"[68] című cikkében Engels megállapította, hogy bár Franciaországnak szüntelenül háborúznia kellett Algériában, „de a nagy hadseregek 1815 óta egyszer sem találkoztak csatatéren. Lajos Fülöp olyan állapotban hagyta hátra a francia hadsereget, hogy az igazán nem volt harcképesnek mondható; igaz, hogy az algériai csapatokra és különösen kedvenc egységeire, amelyeket többé-kevésbé az afrikai hadviselésre hoztak létre, mint a chasseurs-à-pied, a zuávok, a turcok, a chasseurs d'Afrique sok figyelmet fordítottak, de a gyalogság zöme, a lovasság és a hadianyag Franciaországban igen elhanyagolt állapotban volt. A köztársaság semmit sem tett a hadsereg állapotának javítására. De eljött a császárság, amely a békét jelentette, és — si vis pacem, para bellum — egyszerre csak a hadsereg került az érdeklődés középpontjába. Abban az időben Franciaországnak sok, viszonylag fiatal tisztje Afrikában — az ottani komoly harcok idején — magas beosztásokban teljesített szolgálatot. Az algériai különleges egységekben olyan csapatokkal rendelkeztek, amelyek kétségtelenül fölötte álltak Európa összes többi csapatainak. Az egyetlen teendő volt, hogy a csapatok zömét, amennyire csak lehetséges a különleges egységek színvonalára emeljék. A »pas gymnastioque«-ot (az angoloknál »double«), amely azelőtt csak a különleges egységeknél volt szokásos, most az egész gyalogságnál bevezették és ezzel a manőverezés olyan gyorsaságát érték el, amilyen régebben ismeretlen volt a hadseregeknél. A lovasságot, amennyire csak lehetett, jobb lovakkal látták el; az egész hadsereg felszerelését felülvizsgálták és kiegészí-

[68] EFVKI. II. köt. 448—452. o.

tették" A krími háború ismét Európa első hadseregének rangjára emelte a francia hadsereget. Az itáliai háború pedig tovább növelte a francia fegyverek tekintélyét.

„E hadjárat után a francia hadsereg Európa minta hadseregévé vált — szögezi le Engels. Már a krími háború után a chasseur-à-pied lett a gyalogos katona »beau idéal«-ja, most viszont ez a csodálat az egész francia hadseregre kiterjedt. Tanulmányozták intézményeit, táborai valamennyi nemzet tisztjei számára iskolává lettek. Csaknem egész Európa szilárdan hitt a francia hadsereg legyőzhetetlenségében. Közben Franciaország régi muskétáit huzagolt csövű fegyverekké alakította át és huzagolt csövű ágyúkkal szerelte fel egész tüzérségét.

De ugyanez a hadjárat, amely a francia hadsereget Európa első hadseregének rangjára emelte, olyan törekvéseket ébresztett, amelyek folytán előbb vetélytársra, majd legyőzője akadt." Engels a továbbiakban méltatja a porosz hadseregben végrehajtott reformokat és kiemeli a jobb kiképzési rendszert, „amelynél főképpen előőrs-szolgálatot és csatározást gyakorolták; s mindkettőnél jelentős mértékben a franciák algériai csapatai szolgáltak mintaképül".

Engels e munkájában rövid hadtörténeti visszapillantást adott a francia—porosz háború kapcsán a XIX. századi francia hadügy fejlődéséről, amelyre — mint bemutatja — termékenyítő hatású volt az algériai háború. A francia katonai szervezet és hadtudomány lényeges elemeit pedig átvették az európai nagyhatalmak fegyveres erői, különösen a poroszok. Az algériai háborúnak az egyetemes hadügy fejlődésére gyakorolt hatásának jelentőségére Engels sok írásában rámutat. Engels feltárta azokat a fejlődési tendenciákat és változásokat, amelyek a francia—algériai háború kapcsán jelentkeztek a katonai elmélet, a haditechnika, a hadseregépítés és a hadművészet területén.

A „kis" háború elméletről

Engels hadtudományi kutatásai során felfigyelt arra, hogy az algériai kis háború alapján különösen a francia és a porosz burzsoá hadtudomány tette ismételten vizsgálata tárgyává a „kis" háború elméletét és gyakorlatát. Engels számos katonai teoretikus munkája mellett elsősorban Bugeaud és Decker sok tekintetben azonos „kis" háború koncepcióját elemezte nagy körültekintéssel. Ennek során kimutatta, hogy a francia katonai elméletben és hadviselésben „az algériai kis háborúval még a »nagy« háború napóleoni hagyományainak fonalát is megszakították".[69]

A már ismertetett bugeaudi és deckeri hadtudományi elvek ismétlése nélkül is felvetődik a kérdés: milyen értelemben beszélt Engels a „nagy" háború fonalának megszakításáról.

Engels 1861. február elején elolvassa Bugeaud marsall „Megjegyzések a háború néhány részletéről"[70] című könyvét és kivonatot készít a

[69] EfVKI. I. köt. 158. o.
[70] *Bugeaud:* Apercus sur quelques détails de la guerre, avec des planches explicatives Troisiéme Édition. Paris, Leneveu—Dumaine, 1846.

gyalogsági harc fizikai és erkölcsi alapelveivel foglalkozó részből. Bugeaud könyvéről készült kivonat és Engels bevezető megjegyzései „Bugeaud marsall a harc erkölcsi tényezőjéről" címmel jelent meg a *The Volunteer Journal, for Lancashire and Cheshire* 1861. február 9., 16. és március 2. számaiban.[71]

Bár Engels több alapkérdésben nem értett egyet, mégis kitűnő munkának értékelte Bugeaud hadtudományi művét és ezt kifejezte bevezető soraiban is. „A világ katonai irodalmában párját ritkító férfias energiával és csak hosszú éves háborús tapasztalatoknak betudható szabatossággal fekteti le a gyalogsági harcnak azokat az alapelveit, amelyeket a franciák változatlanul ma is követnek... — írta Engels, de megjegyezve — nem új elvek ezek, és korántsem sajátosan franciák; de mindamellett ez a munka ügyes összefoglalásban és szép, erőteljes stílusban fejti ki őket."[72]

Bugeaud munkájában tárgyalt problémák azért érdekesek, mert több kérdésben vitába szállt Decker „kis" háború koncepciójának elavult tételeivel és olyan hadviselési elveket fejt ki, melyeket Algériában a gyakorlatban is alkalmazott.[73] Bugeaud a Decker által is részletesen elemzett következő témákat tette vizsgálata tárgyává: a kikülönített alakulatok megszervezésének módszerei, az előőrsök elhelyezésének és megszervezésének új rendszere, a felderítés, a fizikai és erkölcsi alapelvek a gyalogsági harcban, a harcrend, az oszlopok kialakítása, felvonulása ütközethez és arcvonal változtatás, a lépcsők, az átkelés a szorosokon előrenyomulásban és visszavonulásban, a tüzelés előrenyomulva, irányváltoztatás az ütközetre való felvonulásban, a négyszögek és tüzelés üldözés során.

Bugeaud könyvének bevezetője külön kihangsúlyozza, hogy „ezek nem lehetnek eléggé elterjedve a hadseregben". Az előőrsök új rendszerével kapcsolatban kijelenti, ha azt „mindig alkalmaznánk a gyakorlatban Algériában, sokkal kevesebbet kellene bánkódnunk egy-egy őrhely elveszésén".[74] A mű a kiváló megfigyelések és gondolatok sora a fegyveres küzdelem legkülönbözőbb kérdéseiről. Engels nem az egész könyvet, hanem „A fizikai és erkölcsi alapelvek a gyalogság harcában" című fejezetet ismerteti, amely a „csapattestek bevetésének a művészetével" foglalkozik és „óriási befolyással van a harc kimenetelére".[75]

Engels egyetértett azzal a megállapítással, hogy „a harcnak megvan az erkölcsi és a fizikai oldala". Engels Bugeaud szövegéből szükségesnek tartotta a következő elveket kiemelni: *„Nincs ostobább és károsabb dolog, mint a szüntelen csatározás, amely nem jár semmiféle eredménnyel. Önök csak felhasználják embereiket és lőszerüket anélkül, hogy előbbre vinnék az ügyet, és a döntő pillanatban gyakran éppen az ekként eltékozolt eszközök hiányoznak."*[76]

71 MEM. 15. köt. 227—230. o.
72 Uo. 227. o.
73 *Bugeaud:* I. m. III. o.
74 Uo. VI. o.
75 Uo. 116—140. o. és MEM. 15. köt. 277. o.
76 MEM. 15. köt. 230.—231. o. és *Bugeaud:* I. m. 124. o.

Engels Bugeaud szövegében aláhúzta azt a fontos hadtudományi elvet, hogy *„a döntő pillanatban mindig magához kell ragadni a harci kezdeményezést és támadásba kell lendülnie"*.[77] Engels magyarázatában kijelenti, hogy az erkölcsi tényezővel kapcsolatban Bugeaud által lefektetett elvek „semmiképpen sem pótolják a harcászat tudományát, de nagyon fontos kiegészítői annak".[78]

Engels teljes joggal állapította meg, hogy Bugeaud néhány hadtudományi gondolata, amelyek nem utolsósorban az algériai „kis" háborúban a gyakorlat igazolt, hatottak a korszak, elsősorban az osztrák és porosz hadügyre. Ezt bizonyítja többek közt, hogy Bugeaud hegyi hadviselésről szóló munkáját 1869-ben Bécsben is kiadták.[79] Ez időszerű volt, amiről a kiadók előszava is meggyőzhet bennünket:

„Abban a pillanatban, amikor a birodalom legdélibb csücskében sajátos módon vívott véres harcok törnek ki, úgy hisszük, hogy jelen írásunk által időszerű adalékot nyújtunk a hegyi háborúhoz...

Az olvasó hamarosan felismeri, hogy a hadművészet, a lakosság erkölcsei és szokásai, a terep jellege a Kabil-hegyekben számos analógiát kínálnak a dél-dalmáciai viszonyokhoz; Bugeaud marsall kipróbált hadviselése jelentéktelen módosításokkal Dalmáciában is alkalmazandók."[80]

1861-ben Engels ismerteti Waldersee porosz tábornok névtelenül megjelent könyvét.[81] Engels „Waldersee a francia hadseregről"[82] című ismertetéséből kiderülnek a porosz törekvések és az algériai háború tanulmányozására, tapasztalatainak meghonosítására irányuló erőfeszítések.

„Nem meglepő tehát — írja Engels —, hogy a szerző ezt a hadsereget tette tanulmányának specifikus tárgyává... Amióta a franciák az 1859-es itáliai hadjáratban az egyik legjobb és legbátrabb európai hadsereg ellen harcolva nagy sikereket értek el, európai jelentőségű kérdéssé vált az, hogy milyen körülményeknek tulajdoníthatók e rendkívüli és állandó győzelmek. A fent említett publikációban Waldersee tábornok éppen ezt fejtegeti, hogy miben látja a tény magyarázatát."[83]

E körülmények kialakításában — mint ahogyan Engels is rámutatott — jelentős szerepe volt az algériai háborúnak. A francia hadsereg általános helyzetének áttekintése után Engels kiemeli Waldersee megállapítását: „Igaz harci szellem fűti, harci kedv, tettvágy és dicsvágy tölti el, bátor és merész, ahogy azt mindenkor és újabban is az algériai, a krími és az itáliai csatatereken bebizonyította."[84] Engels megjegyzi: „Waldersee tábornok áttekintést nyújt Bugeaud marsall harci elveiről, ugyanazokról, amelyeknek nagy részét fordításban...

77 MEM. 15. köt. 233. o. és *Bugeaud:* I. m. 134. o.
78 MEM. 15. köt. 227. o.
79 *Bugeaud:* Über den Gebirgskrieg in Afrika. Wien, Verlag Seidel-Sohn, 1869.
80 Uo. 1. o.
81 Die Französische Armée auf dem Exercirplatze und im Felde. Berlin. 1861.
82 Lásd MEM. 15. köt. 270—281. o.
83 Uo. 270. o.
84 Uo.

»A harc erkölcsi tényezőjéről« címmel közöltünk. Ezekkel az elvekkel Waldersee teljesen egyetért."[85]

Engels a háború és hadviselés több kérdésében osztotta Bugeaud véleményét: de bírálta azért, hogy túlbecsüli a „kis" háború jelentőségét és szem elől téveszti a „nagy" háború jellemzőit. Bugeaud és az algériai „kis" háború hatására a francia katonai elméletben a korszerűtlen háborúra jellemző elvek váltak uralkodóvá. A XIX. század második harmadában a francia politikai és katonai felső vezetés elejtette a korszerű „nagy" háború fonalát és a francia hadsereg útja ezután egyenesen a hadtörténelem által sokat idézett 1870 szeptemberi Sedan-i katasztrófáig vezetett.

Engels 1870 decemberében „A háború esélyei" című cikkében a francia—porosz háború jellegét értékelve, az algériai háborúra utalva ismételten kifejti a háborúval kapcsolatos álláspontját. Figyelembe veszi a háború lényegét, a társadalmi-politikai és katonai oldalait, ismételten leszögezi, hogy a kapitalizmus korában osztályok és nemzetek viselik a háborút.

„Való igaz — írta Engels —, hogy a komoly háború teljesen kiveszett már az emberek emlékezetéből. A krími, az itáliai, s az osztrák —porosz háború mindmegannyi pusztán konvencionális hadviselés — ezeket a háborúkat a kormányok folytatták és békét kötöttek, mihelyt katonai gépezetük elhasználódott vagy összeomlott. *Igazi háborút, amelyben maga a nemzet vesz részt, néhány nemzedék óta nem láttunk Európa szívébe. Volt ilyen háború a Kaukázusban és Algériában, ahol szinte megszakítás nélkül több mint húsz esztendeig tartottak.*"[86] (Kiemelés tőlem — Á. T.)

Engels az algériai „kis" háború tanulságait is figyelembe véve nem értett egyet az ütközet fontosságát túlhangsúlyozó burzsoá hadtudományi elméletekkel és elvetette azt a téves elképzelést, hogy kizárólag a döntő csatát tekintsék a háború megnyerése egyedüli eszközének. Engels lefektette azt a marxista hadtudományi tételt, hogy a korszerű háború az egész nép minden anyagi és szellemi erőfeszítését igénybe veszi. Ezt az ismert tételt többek közt aláhúzza a haditechnika fejlődése a XIX. században.

A haditechnikai változásokról

Engels hangsúlyozta, hogy a termelőerők és a tudomány meghatározott fejlődési szakaszában tökéletesebb fegyverek és harceszközök jönnek létre. A haditechnika mennyisége és minősége mindenkor a fegyveres küzdelem kimenetelét eldöntő legfontosabb tényezők egyike.

A XIX. században a tőkés társadalom teljesen kibontakozik és a hatalmas gazdasági haladás megteremti a nagyipart. Az új találmányok előidézik a hadügy minden ágának fejlődését. A tudomány és technika magas színvonalú fejlődése ugrásszerű előrelépést eredmé-

85 Uo.
86 EFVKI. II. köt. 494. o.

nyez a haditechnikai eszközökben. Megszerkesztik a teljesen új tulajdonságokkal rendelkező huzagolt csövű fegyvereket. Az új fegyverek, a közlekedési és híradó eszközök, valamint tömeggyártásuk jelentették azt az anyagi-technikai alapot, amely fordulatot idézett elő a hadművészetben.

Engels az algériai háború alapján is elemzi a haditechnika és hadművészet viszonyát és a fejlődésben egymásra gyakorolt kölcsönhatását. Kimutatta, hogy többek közt az algériai „kis" háború is szerepet játszott a haditechnikai eszközök, elsősorban a huzagolt csövű fegyverek fejlődésének elindításában. Az algériai háború első és második szakasza alatt alkalmazásra került egyre tökéletesedő huzagolt csövű puskák azonban csak kezdetét jelentették a lőfegyverek egész rendszerében végbemenő nagy forradalomnak. *„Az algériai háború adott alkalmat arra — írta 1860-ban Engels —, hogy a huzagolt csövű puska visszanyerje hitelét és tökéletesítsék szerkezetét. — A tökéletesítések azonban csupán a kezdetét jelentették a lőfegyverek egész rendszerében végbemenő óriási forradalomnak, amely még mindig messze van a befejezéstől.* (Kiemelés tőlem — Á. T.) A franciák simacsövű muskétái nem vehették fel a versenyt az arabok hosszú espingardasaival, mert ezek nagyobb hossza és jobb nyersanyaga súlyosabb lövedékek alkalmazását tette lehetővé, és így a kabilok és beduinok olyan távolságról tüzelhettek a franciákra, amilyenre a rendszeresített muskéta teljesen tehetetlen volt.[87] Az Orleans-i herceg a megcsodált porosz és osztrák vadászok mintájára szervezte meg a francia vadászokat, akik fegyverzetük, felszerelésük és taktikájuk révén csakhamar a világ legjobb vadászcsapatai lettek. A huzagolt csövű puska, amellyel fel voltak szerelve, sokkal jobb volt a régi huzagolt csövűnél, és hamarosan tovább módosították, aminek eredményeképpen végül a huzagolt csövű puskákat Európa egész gyalogságánál bevezették."[88]

Engels „A huzagolt csövű puska története" és „A huzagolt csövű ágyúról" című tanulmányaiban sokoldalúan elemzi azokat az okokat és körülményeket, amelyek előidézték a huzagolt csövű fegyverek fejlődését és rendszeresítését a XIX. századi hadseregekben. Ezért szükségtelen a részletes fegyvertörténeti vizsgálat és csupán az algériai háborúhoz kapcsolódó Engels által jelzett tökéletesítéseket kell számba venni, amelyek *kezdetét jelentették a lőfegyverek egész rendszerében végbemenő óriási forradalomnak.*

A huzagolt csövű puska nehéz és lassú töltése miatt nem terjedt el a gyalogság körében és csak a vadászcsapatok használták. Engels értékeléséből világosan kitűnik, hogy a franciákat az algériaiak fegyverzete és harcászata kényszerítette a huzagolt csövű fegyverek tökéletesítésének meggyorsítására és rendszeresítésére.

87 Megkívánjuk jegyezni, hogy az arabok és kabilok messzehordó fegyvereinek — amelyek a franciáknál lökést adtak a huzagolt puskák rendszeresítésének — eredete a törökök 1570. évi lepantói tengeri vereségéig nyúlik vissza, amikor a spanyol nehéz muskéták bebizonyították teljes fölényüket az arquebusezel és a török íjakkal szemben. A jobb minőségű acél és lőpor később lehetővé tette az arabok és a törökök számára hogy hajlított tusájú hosszú csövű könnyű, messzehordó puskát szerkesszenek, amellyel támaszték nélkül és viszonylag gyorsan lehetett lőni.

88 EFVKI. II. köt. 190. o.

A franciák az algériai hadszíntéren egymás után próbálták ki a különböző tökéletesített fegyvereket. Engels nagyra értékelte Delvigne, Thauvenin és Minié tevékenységét, akik sokat tettek annak érdekében, hogy a huzagolt csövű puska megfelelő szerepet töltsön be a hadviselésben.

Delvigne francia százados kísérletezett először azzal, hogy a huzagolt csövű puskát általános gyalogsági használatra alkalmas fegyverré alakítsa. 1828-ban megszerkesztette a kamráspuskát. A Delvigne-puskákkal 1842-re felszerelték az Algériában harcoló gyalogságot. 1844-ben Thouvenin tökéletesebb megoldású, úgynevezett tüskéspuskát készít. 1846-ra Thouvenin-puskával fegyverezték fel az algériai francia egységeket. A Minié által 1849-ben feltalált kitáguló (expanziós) lövedéket azonnal felhasználták a franciák az algériai harcokban.[89]

Az algériai háborúban a franciák megismerkedtek az algériai jatagánnal is. 1840-ben a francia gyalogság számára új formájú kard- és szuronyként egyaránt használható fegyvert készítettek. A szurony kardszerűen és szuronyként hosszú pengéje az algériai jatagánhoz hasonlóan kétszeri görbületet kapott. A jatagán (szablya szurony) mintául szolgált számos hadseregnek, amelyekben a XIX. század közepétől szintén rendszeresítették.[90]

Engels nagy jelentőségű katonai haladásnak tekinti azt a tényt, hogy a „franciák vezették be először a huzagolt csövű ágyút a hadviselésbe" és tömegesen először az 1859-es olaszországi hadjáratban alkalmazzák. Értékeléséből kitűnik, hogy a huzagolt csövű puska rendszeresítése a gyalogságnál volt az, ami napirendre tűzte a lövegek technikai fejlesztését. Indoklásából szükséges az alábbiakat idéznünk:

„Minthogy a gyalogsági fegyverek lőtávolsága ily módon 300 yardról 800, sőt 1000 yardra növekedett, felmerült a kérdés: a tábori tüzérség, amely eddig a 300-tól 1500 yardig terjedő távolságon uralkodott, megállhatja-e még a helyét az új kézifegyverekkel szemben. A rendes tábori ágyúk legeredményesebb tűzhatása csakugyan éppen azon a lőtávolságon belül volt, amelyet most a huzagolt csövű puska is elért: a kartács 600—700 yardon túl nem igen volt hatásos; a hat vagy kilenc fontos ágyú gömbölyű lövedékeinek hatása 1000 yardon felül nem volt kielégítő. Ahhoz pedig, hogy a srapnel elég félelmetes legyen, olyan hidegvér és a távolság olyan pontos becslése szükséges, amely a csatatéren, amikor az ellenség előrenyomul, nem mindig lehetséges. A régi tarackok gránáttüze a csapatok ellen ugyancsak nem mondható kielégítőnek... Ennek elkerülésére a franciák a krími háború kezdete táján bevezették Louis Napóleon úgynevezett találmányát,[91] a könnyű tizenkétfontos ágyút, a canon obusier-t, amelyből

89 *Decker:* I. m. 5—6. o.; Lásd részletesen Csillag Ferenc: A kézi lőfegyverek és a hadművészet. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 46., 49—50. o.

90 *Decker:* I. m. 6. o. és *Csillag:* I. m. 47. o.

91 Az osztrák hadügyre gyakorolt hatás és az érdekesség kedvéért hívjuk fel a figyelmet arra, hogy a francia Favé kapitány munkáját, amely Louis Napóleon tüzérségi reformjával foglalkozik, 1853-ban német nyelven kiadták Pesten is. (Lásd *Favé:* Neuss system für die Feld-Artillerie von Louis-Napóleon Bonaperte. Pesth, Verlag Geibel. 1853.)

éppúgy lehet tüzelni tömör lövedékkel — a lövedéksúly egyharmada helyett a súly egynegyedének megfelelő töltettel —, mint gránáttal...

Minthogy a francia könnyű tizenkétfontos csak más tüzérséggel szemben van viszonylagos fölényben, de semmiképpen sem az új kézifegyverekkel szemben és minthogy a porosz nehéz tizenkétfontos nyilvánvaló képtelenség — nem maradt más hátra, mint vagy teljesen elvetni a tábori tüzérséget, vagy bevezetni a huzagolt csövű ágyút."[92]

Az a haditechnikai forradalom, amelynek kezdetét Engels az algériai háború vizsgálata alapján jelölte meg, előidézte a lőfegyverek fantasztikus fejlődését a XIX. század második felében. Engels rámutatott arra, hogy az új fegyverek azonban csak abban az esetben változtatják meg a hadművészeti elveket, ha elérik a tökéletesség magas fokát és nagy mennyiségben rendszeresítik a fegyveres erőkben.

Engels „A gyalogság taktikája az anyagi okokból levezetve 1700—1870" című munkájában a fentiekre utalva kifejtette, hogy a sima csövű gyalogsági fegyverrel 100 lépésről ritkán találnak el egy embert és 300 lépésről nehéz eltalálni egy zászlóaljat. „Ezért, amikor a franciák Algirba jöttek — írta Engels —, erős veszteségeket szenvedtek a beduinok hosszú puskáitól oly távolságokról, amelyekre az ő fegyvereik hatástalanok voltak. Itt csak a huzagolt csövű puska segíthetett; de éppen Franciaországban húzódoztak ettől a puskától még mint kivételes fegyvertől is, lassú tölthetősége és gyors eltömődése miatt. Most azonban, amikor a könnyen tölthető puska szükséglete érvényre jutott, azonnal ki is elégítették ezt. Delvigne előmunkálatait Thouvenin tüskésfegyvere és Minié expanziós lövedéke követte, amely utóbbi a huzagolt csövű fegyver tölthetőség szempontjából tökéletesen egy sorba állította a sima csövűvel, úgy, hogy ettől fogva messzehordó és pontos lövő huzagolt csövű fegyverekkel láthatták el az egész gyalogságot. Mielőtt azonban a huzagolt csövű elöltöltő a neki megfelelő taktikát megteremthette volna, már ki is szorította a legújabb hadifegyver, a huzagolt csövű hátultöltő, amellyel egyidejűleg a huzagolt csövű ágyúk is egyre nagyobb hadi használhatóságra fejlődtek."[93]

A korszerűvé vált és tömegesen alkalmazott puska és ágyú esetében ez az alapvető minőségi fordulat az 1870—1871-es francia—porosz háborúban következett be. E háború után a hadművészet történetében új szakasz kezdődött. A megelőző periódusban azonban már a fejlődés irányának tendenciája megjelenik. Ezt igazolja a francia—algériai háború története.

Az algériai hadszíntéren harcoló francia hadsereg fegyverzetében bekövetkezett haditechnikai változások előidézik a hadügy számos területének módosítását. Az Algériában először tömegesen bevetett új

92 EFVKI. II. köt. 190—191. o.
93 Uo. 603—604. o.

harceszköz — huzagolt csövű puska — hatására a fegyveres küzdelem legjobb eljárásai mellett a francia katonai vezetés keresi a hadseregépítés, a fegyvernemek és a csapatnemek legcélszerűbb szervezési és kiképzési formáit.

A hadseregépítésről

Figyelemre érdemesek Engelsnek azok a tanulmányai, melyekben az algériai háború hatását is vizsgálta a hadseregek, a fegyvernemek, a szak- és egyéb csapatok fejlődésére, szervezeti változásaira és kiképzési rendszerére. Itt érdemes idéznünk Weygand francia tábornok megállapítását is. Weygand hadseregtörténeti munkájában így méltatja az „Armée d'Afrique"-t: „A jelentős áldozatok, a vállalkozás hosszú időtartama és a sajátos hadviselési módszerek Algéria meghódítása során egy új hadsereget teremtettek. Az afrikai hadsereg már a kezdetben kialakult és egy évszázadon keresztül megőrizte jellemzőit a francia haderőn belül és annak értékes részét képezte."[94]

Engels az „Európa hadseregei", a „Hadsereg", a „Gyalogság", „A francia könnyűgyalogság" és a „Katonai" reform Németországban" című munkáiban mélyreható vizsgálat alá vette a hadseregfejlesztés elveit és gyakorlatát. Ennek során történeti átekintést adott a XIX. századi francia hadsereg szervezetének és kiképzésének fejlődéséről, amelyre „termékenyítő" hatású volt a nagyon hosszú időtartamú algériai háború. Kimutatta, hogy a francia katonai rendszer és kiképzés több lényegeses elemét átvették az európai fegyveres erők.

Engels erre mutat rá 1860 januárjában a „Katonai reform Németországban" című munkájában, amikor azt írta:

„Az 1859-es olaszországi háború a krími háborúnál is világosabban megmutatta, hogy a francia katonai szervezet a legjobb Európában." Hozzáteszi azonban, hogy ezen a fölényen nem kell csodálkozni, mert: *„Egyetlen nemzet sem viselhet huszonöt éven át kis háborút olyan óriási méretekben — ahogy ez Algériában folyik — anélkül, hogy ez ne fejlesztené magas fokra csapatainak képességeit.* (Kiemelés tőlem. — Á. T.) Míg Anglia és Oroszország indiai és kaukázusi háborúikat főleg erre a szolgálatra kiképzett csapatokkal viselték, addig *a francia hadsereg nagyobb része átment az algériai iskolán. Franciaország valóban sokat tanult ebben az iskolában, amely sok emberbe és pénzbe került, de igen hatásos és termékeny volt értékes katonai tapasztalatokban.* (Kiemelés tőlem — Á. T.) Ezután pedig a krími háború, egy másik nagyméretű iskola hozzájárult a katonák önbizalmának fokozásához, mert bebizonyította nekik, hogy az, amit a nomád törzsek és irreguláris alakulatok ellen folytatott hadjáratokban tanultak, ugyanolyan hasznos és alkalmazható a reguláris csapatokkal vívott harcban is."[95]

[94] *Weygand:* I. m. 267. o.
[95] EFVKI. II. köt. 183—184. o.

Engels a továbbiakban bemutatta, hogy a franciák milyen előnyökkel rendelkeznek a hadseregépítésben, a fegyverzetben, a felszerelésben, a ruházatban, a kiképzésben és a fizikai edzettségben. Ezek alapján Engels azt a nagyon előre látó következtetést vonta le, hogy Németországban nem „homályos elmélkedésekre", hanem a német katonai rendszert a nagy fogyatékosságaitól és bajaitól megszabadító katonai előrehaladásra, reformra van szükség.

Marx 1855. június 15-i levelében arra kéri Engelset, hogy a „Putnam's Monthly" című lap számára írjon tanulmányt az európai hadseregekről. Marx segített Engelsnek az anyag kutatásában és összeállításában. A munka „Európa hadseregei" címmel jelent meg az említett folyóirat augusztusi, szeptemberi és decemberi számaiban. Engels többek között plasztikusan ábrázolja a francia haderő szervezését, fegyvernemeit, a hadikiegészítés, a katonai kiképzés rendjét és a felszerelést.

Engels a francia gyalogság (100 sorgyalog-ezred) vizsgálata után kiemelte az algériai háború alatt kialakult könnyűgyalogságot.[96]

Engels szükségesnek tartotta, hogy részletes hadtudományi értékelését adja „a könnyűgyalogság katonájának eddig legtökéletesebb példányáról" — a francia chasseur-ról. Ezt „A francia könnyűgyalogság" című munkájában végezte el. Engels jól ismerve kora hadseregeinek gyalogos fegyvernemét, jogosan dicséri a francia könnyűgyalogságot. Katonai értékét már a bevezetőjének első mondataiban meghatározza:

„A francia chasseur nemcsak a saját hadserege számára mintakép: a könnyűgyalogsági szolgálatot illetően bizonyos fokig a franciák az irányadók valamennyi európai hadseregnek. A chasseur tehát bizonyos értelemben az egész európai könnyűgyalogság eszményképe."[97]

Ezek után Engels feltárja azokat a hadtudományi összefüggéseket, amelyek az algériai háború során előidézték ennek a csapatnemnek a kialakulását. Az összefüggések és indítékok közül első helyre teszi az algériaiak fegyverzetét és hadművészetét.[98]

Afganisztánban hasonló körülmények között harcolt az angol hadsereg, de a brit hadvezetés a hátrányok megszüntetésére nem tett semmit, a franciák Algériában viszont igen. „Mihelyt felismerték a fogyatékosságot — írta Engels —, nyomban lépéseket tettek a megszüntetésére. Az orleansi herceg, Lajos Fülöp fia, 1837-ben Németországban tett nászútján alkalmat talált arra, hogy tanulmányozza a porosz gárda két lövészzászlóaljának szervezetét. Mindjárt felismerte, hogy itt kínálkozik egy kiinduló pont az éppen Algéria számára szükséges csapatfajta kialakításához. Nyomban foglalkozott is a kérdéssel... 1838-ban a herceg engedélyt kapott, hogy egy századot saját tervei szerint alakítson meg, majd ugyanabban az évben ezt a századot egész zászlóaljjá növelték. 1840-ben a zászlóaljat Algériába küldték, hogy megvizsgálják, mire képes valódi háborúban. Ott olyan jól kiállta a

96 MEM. 11. köt. 238. o.
97 EFVKI. II. köt. 207. o.
98 Uo. 208—209. o.

próbát, hogy ugyanabban az évben kilenc további chasseur-zászlóaljat alakítottak."[99]

Engels részletesen elemzi azokat az okokat, amelyek arra indították a francia vezetést, hogy algériaiakból a könnyű csapatfajtáit szaporítsa. „*A beduinok és kabilok sajátos katonai tulajdonságaik révén*

Francia gyalogos vadászok

kétségkívül a könnyűlovasok és a gyalogos lövészek mintaképei voltak — állapítja meg Engels. — *Ez a franciákat igen hamar arra indította, hogy próbáljanak bennszülötteket toborozni a hadseregbe, és Algériát úgy meghódítani, hogy arabokat harcoltassanak arabok ellen.* (Kiemelés tőlem — Á. T.) Többek között ez a gondolat vezetett a *zuávhadtest* megalakításához. A hadtest még 1830-ban alakult, nagy-

[99] Uo.

részt bennszülöttekből és főleg arab hadtest maradt 1839-ig, amikor tagjai tömegével Abd el-Kaderhez dezertáltak, aki éppen akkor tűzte ki a szent háború zászlaját... Az őröket franciákkal pótolták, és azóta a zuávok kizárólag francia hadtestként szerepeltek, amelynek az a rendeltetése, hogy mindig Afrikában lássanak el helyőrségi szolgálatot."[100]

Engels elemzése során rámutat arra, hogy a négy zuáv ezred 11 zászlóalja a könnyűgyalogság kötelékébe tartozik. Ismerteti továbbá, hogy 1841-től a franciák sokat kísérleteztek azzal, hogy algériaiakat toborozzanak a helyi hadseregükbe. 1855-re három ezredet (9 zászlóalj) sikerült szervezni. A turcok vagy tirailleurs indigénes (bennszülött lövészek) a krími és a és az itáliai háborúkban már hírnevet szereztek.

A francia hadseregnek — írta Engels — „... 38 olyan zászlóalja van, amelyeket külön könnyűgyalogsági szolgálatra alakítottak és képeztek ki. Közülük a chasseurok, a zuávok és turcok mindig jellegzetes vonásokkal rendelkeztek."[101] De a két utóbbi csapatnem erősen helyi jellege miatt nem befolyásolta különösebben a francia hadsereg egészét. „Tény az is, hogy a franciák a csatárláncban való harc részleteiben és a terepviszonyok kihasználására való képességükben sokat vettek át az araboktól."[102] Engels kifejti, hogy a könnyűgyalogságnak francia része és egyben a „hadsereg mintaképe a chasseur". Ennek a csapatnemnek a jellemzőit mutatja be nagy alapossággal a továbbiakban.[103]

Engels hosszan idézi egy porosz törzstiszt dicsérő véleményét a chasseurökről. Választ ad Engels arra is, mi idézte elő a testnevelési kiképzésnek a bevezetését az egész francia hadseregben. *„Az algériai háború nyilvánvalóvá tette a francia katonai hatóságok számára, milyen óriási fölényben van az a gyalogság, amely gyakorlott az ilyen kitartó futásban.* (Kiemelés tőlem — Á. T.) 1853 óta vitatkoznak arról, vajon nem kellene ezt a rendszert az egész hadseregben alkalmazni? De Lourmel tábornok (1854. november 5-én elesett Szevosztopol alatt) külön felhívta rá Louis Napóleon figyelmét. A Krími háború után hamarosan az összes francia gyalogsági ezredeknél bevezették a pas gymnastique-ot. Az ütem persze lassúbb és valószínűleg a lépés is rövidebb, mint a chasseuröknél; azonkívül a chasseurök kitartó futását is erősen csökkentették a sorkatonaságnál."[104] Engels mindezekből levonja azt a következtetést, hogy a pas gymnastique nagyban hozzájárult a palestrói, a magentai és a solferinói győzelmekhez.

Engels részletes vizsgálat tárgyává tette a francia katona egyik fő elfoglaltságát, „a testgyakorlást", amit a kiképzés egyik legfontosabb területének tartott. Emellett a katonák harcászati kiképzésének tulajdonított nagy jelentőséget.

[100] Uo. 210. o.
[101] Uo. 211. o.
[102] Uo.
[103] Uo. 213. o.
[104] Uo. 214—215. o.

„A csatározás új rendszerét — írja Engels —, amelyet a chasseurök fejlesztettek ki, azóta nemcsak az egész francia hadsereg vette át, hanem sok európai hadsereg számára is mintaképül szolgált . . ."[105] Engels véleménye szerint „. . . a csatárok igazi gyakorlótere az ellenség előtt van, *s e tekintetben a francia könnyűgyalogság számára kitűnő iskola volt Algéria rettenetesen átszeldelt terepe, amelyet a kabilok védelmeztek, a legbátrabb, legszívósabb és legkörültekintőbb csatárok, akiket valaha is látott a világ.* (Kiemelés tőlem — Á. T.) Itt fejlesztették a franciák a legmagasabb fokig a szétbontakozott rendben való harcolásnak és minden fedezék kihasználásának ösztönét, amelyről 1792 óta minden háborúban tanúságot tettek. Különösen a zuávok használták fel előnyösen a bennszülöttek adta leckét és példaképül szolgáltak az egész hadsereg számára . . . Náluk a szétszort harcrend közös célra törekvő kis csoportok önálló akcióját jelenti. Náluk a meglepés és a csel a csatárlánc voltaképpeni lényege."[106]

Engels kifejti, hogy a „döntő harcokban" és a „kis" háborúban egyaránt jól lehet alkalmazni e harceljárásokat. Engels külön kiemeli a zuávok kiváló képességeit az előőrszolgálatban és a tábori őrségekben, „akik a beduinok és kabilok ellen vívott ravaszsággal és csellel teli háborúban szereztek gyakorlatot."[107] Ezt igazolva részletesen idézi Aumale herceg leírását egy zuáv táborról, amely a Revue des deux Mondes, 1855. március 15. számában jelent meg. A zuávok harcászatának tanulmányozását a poroszok igen fontosnak tartották. Ezt alátámasztja az a tény, hogy a Revue des deux Mondesban megjelent írást külön nyomatban még 1855-ben kiadták Berlinben.[108]

Engels tanulmányát nagyon értékes hadtudományi következtetésekkel és megállapításokkal fejezi be. „A francia chasseurök vezették be a francia hadseregbe:

1. a ruházat és a felszerelés új rendszerét, a zubbonyt, a könnyű csákót, a vállöv helyett a kardszíjat;
2. a huzagolt csövű puskát és alkalmazásának tudományos ismereteit, a lövészet modern iskoláját;
3. a futólépésnek nagyobb távolságokra való alkalmazását és alakzatváltoztatásoknál történő használatát;
4. a szuronygyakorlatokat;
5. a tornát és
6. a zuávokkal együtt a csatárlánc modern rendszerét."[109]

Engels ezt a tanulmányt az angol önkéntesek számára írta és ezért végül megjegyzi, hogy a franciáknak köszönhető, ha ezekből valamit a brit hadseregben rendszeresítettek. Ezek közül nem egy korunk

105 Uo. 217. o.
106 Uo. 219—220. o.
107 Uo. 220—221. o.
108 Lásd Das Corps der Zuaven im französischen heere. Eine Entftehung, Ausbildung und Kriegsthaten. Eine Skizze. Marc dem französischen der Revue de deux Mondes. Berlin, Verlag Springer, 1855. 49. o.
109 EFVKI. II. köt. 211. o.

hadügyében is érvényesül még, különösen a francia hadsereg őrzi hagyományok formájában.[110]

Engels részletesen megvizsgálta a katonai szolgálat rendjét is. Bemutatta, hogy a francia hadseregben elismert a helyettes állítási rendszer és állandóan mintegy 80 000 ilyen helyettes szolgál. Mivel ezek nehezen kezelhetők, az a „vélemény róluk, hogy a legjobb helyen az ellenség előtt vannak, és így a könnyű afrikai csapatok főként belőlük toborzódnak, például a zuávok, akik csaknem valamennyien mint „remplacent"-ok (helyettesek) léptek be a hadseregbe. A krími hadjárat teljes mértékben bebizonyította, hogy a zuávok mindenhová magukkal viszik afrikai szokásaikat — fosztogatókedvüket éppúgy, mint engedetlen magatartásukat viszontagságok idején, és talán ebben az értelemben mondta róluk egy rokonlélek, a néhai Saint-Arnaud marsall az almai csatáról szóló jelentésében: „A zuávok valóban a világ első katonái!"[111]

A francia hadsereg felszerelését jellemezve Engels leszögezi, hogy az „egészében véve elsőrendű". „A fegyverek konstrukciója jó" és az „egyenruha egyszerű, de ízléses". A könnyű kepi, „a legkatonásabb fejfedő, amelyet eddig feltaláltak". Mindez „olyan egyszerű és praktikus felszerelést alkot, amilyent egyetlen európai hadsereg sem ismer. Afrikában fehér flanell csuklya védi a fejet a napsugarak ellen és flanell alsóruhával is ellátják a csapatokat ... chasseur-à-pied-k tiszta szürke ruhát viselnek zöld szegélyezéssel; a zuávok egyenruhája törökös jelmezféleség, amely úgy látszik jól megfelel az éghajlatnak és a szolgálatnak."[112]

Engels szerint a „francia hadsereg gyakorló szabályzata a katonai ésszerűség és a régi-módi hagyományok furcsa keveréke." Ez mutatható ki a gyalogság, a lovasság és a tüzérség kiképzésében és harcászatában is." Mindent összevetve, a könnyű csapatszolgálat a franciák force-je (erőssége) — írja Engels. Megjegyzi, hogy „sehol sem olyan alacsony a katonák átlagos magassága mint Franciaországban ... És ezek a kis emberek mégis nemcsak kitűnően harcolnak, hanem a legnagyobb fáradalmakat is állják, és mozgékonyság tekintetében túltesznek minden más hadseregen. Napier tábornok azt állítja, hogy a brit katona a világ legjobban megterhelt harci állata; *de ő sohasem látta ezeket a francia—afrikai harcosokat, amint fegyvereiken és személyes poggyászukon kívül sátrakat, tűzifát, élelmiszert cipelnek hátukon, magasan a csákólyuk fölé tornyozva és így menetelnek napi 30—40 mérföldet a trópusi napsütésben.* (Kiemelés tőlem — Á. T.) — ezek után hasonlítsuk össze a nagy, behemót angol katonát — a békeállományú hadseregben legalább öt láb hat hüvelyk magasnak kell lennie — az apró, rövidujjú, inkább szabónak tűnő, négy láb tíz hüvelyk magas franciával! *És a kis francia mindezen terhek súlya alatt is első-*

110 A Revue Historique de'L'Armée, 1966. 2. számát „Les chasseurs á pied" címmel különszámként adták ki. A különszám tanulmányai a schasseurs-ök megszervezésétől 1964-ig mutatják be a csapatnem fejlődését és történetét.
111 MEM. 11. köt. 411. o.
112 Uo. 412. o.

rendű könnyűgyalogos marad; csatározik, üget, vágtat, lehasal, felugrik és mindezenközben tölt, tüzel, előrenyomul, visszavonul, szétszóródik, gyülekezik, újra alakzatban fejlődik, és nemcsak kétszer akkora mozgékonyságot, hanem kétszer akkora intelligenciát is tanúsít, (Kiemelés tőlem — Á. T.) mint a »rosbif« (roastbeef-marhasült) szigetéről való csontos vetélytársa. Ezt a könnyű gyalogsági szolgálatot a húsz chasseur-à-pied zászlóaljban tökélyre fejlesztették. Ezeket a páratlan — sajátos szolgálatuk területén páratlan — csapatokat úgy képezik ki, hogy az ellenség hatótávolságán belül minden mozdulatot egyfajta könnyed ügetésen hajtsanak végre, amelyet pas gymnastique-nak neveznek és amellyel percenként százhatvan-száznyolcvan lépést tesznek meg. De nemcsak futni tudnak fél órán át vagy még tovább is, rövid megszakításokkal, hanem kúszni, ugrani, mászni, úszni is; minden olyan mozgásfajtában, amelyre esetleg szükség lehet, egyaránt jártasak, emellett elsőrendű lövészek, és ki tudna a csatározások során, egyenlő feltételek mellett, helytállni e tökéletes céllövőkkel szemben, akik a terep legkisebb egyenetlensége mögött is fedezéket találnak."[113]

„A jelenlegi francia lovasság — elemzi tovább Engels —, különösen az algériai ezredek, igen kiváló csapatok, általában jó lovasok és még jobb vívók, bár a lovaglás művészetében még mindig elmaradnak a brittek, a poroszok és különösen az osztrákok mögött."

Engels eddig ismertetett gondolatmenetéből világosan kitűnik az algériai háború tapasztalatai a francia hadseregépítés minden területére hatottak és sok vonatkozásban annak fejlődését segítették elő. Ám igaz az is, hogy Engels már ekkor rámutatott azokra a jelenségekre, melyek viszont káros elemekként épültek be, később nagyon negatív szerepet játszottak a francia hadviselésben.

Engels „A császár mentegetőzése" című cikkében elemzi III. Napóleon rendszere és hadügye csődjének okait: „A francia katonai igazgatás összeomlásának oka a császár szerint: »katonai szervezetünknek az utóbbi 50 évben fennálló fogyatékossága.«"

Vitathatatlan azonban, hogy ezt a szervezetet nem először tették próbára. A krími háború idején elég jól helyt állt. Ragyogó eredményeket ért el az itáliai háború elején, s az időben mind Angliában, mind Németországban a hadseregszervezet mintaképének tekintették. Kétségtelen azonban, hogy már akkor is sok fogyatékossága volt. De a múltbeli és a mai állapot között a különbség az, hogy akkor működött, most viszont nem működik. S ezt a különbséget a császár nem magyarázza meg, jóllehet épen ez szorul magyarázatra — igaz, hogy ez egyszersmind legfájóbb pontja a második császárságnak, amely e szervezet mechanizmusát megbénította a korrupció és a sikkasztás legkülönbözőbb fajtáival."[114]

[113] Uo. 413—414. o.
[114] EFVKI. II. köt. 477. o.

Francia afrikai lovas vadász

A hadművészetről

Engels a hadművészeti kérdésekkel foglalkozó művei között nem sok azoknak a száma, amelyekben az algériai háború hadművészeti tanulságait értékeli. Néhány munkájában azonban a konkrét hadtörténelmi események alapján megvizsgálta, hogy az algériai háború következményei milyen változásokat idézett elő korának hadművészetében. Engels ezzel kapcsolatos megállapításai logikus láncot alkotva kiterjedtek a felkelés, a hadászat és harcászat számos kérdésére.

Engels 1848. június végén a párizsi munkások felkelését elemző „A júniusi forradalom" című cikkében bemutatta a munkásosztály vereségének politikai és katonai okait. A katonai okokat vizsgálva megál-

lapította, hogy a francia burzsoázia ugyanazt a „barbár hadviselési" módszereket alkalmazta, mint amit a függetlenségéért küzdő algériai nép ellen.

„A megrémült nemzetgyűlés Cavaignacot diktátorrá nevezte ki — írta Engels —, az pedig Algírban hozzá lévén szokva »energikus« közbelépésekhez tudta, mit kell tennie."[115] Cavaignac kapitányt 1832-ben vezényelték Algériában, ahol kíméletlen hadviselési módszerek alkalmazásának segítségével fényes karriert futott be.[116] Még Bugeaud marsall is átvette Cavaignac módszereit.[117]

A párizsi munkások júniusi felkelését a túlerő és a brutális módszerek bevezetésével verték le. Különösen az Algériában folyó gyarmati háborúban alkalmazott kegyetlen hadviselési módszerek alkalmazása lepte meg a francia proletariátust. „A népnek eddig sejtelme sem volt arról — állapítja meg Engels —, hogy efféle algériai hadviselés lehetséges Párizs közepén."[118] A párizsi munkásfelkelés tanulságait elemezve Engels már ekkor bebizonyította, hogy a barbár hadviselési módszerek és a korszerű haditechnika csökkentette a barrikádok harci értékét. A forradalmi felkelésnek mindig támadónak kell lenni és a proletariátusnak meg kell teremteni saját haderejét.

Engels megjegyzéseivel nagyon fontos tanulságokat fogalmazott meg a proletariátus elkövetkezendő katonai küzdelmei és a hadtudomány számára.

Engels az ötvenes évektől kezdve hadtudományi munkáiban egyre gyakrabban foglalkozik az algériai háború és a hadművészet fejlődésének kapcsolatával. „Mik lennének a következményei annak, ha a Szent Szövetség háborút indítana Franciaország ellen egy 1852-es győzelmes forradalom estén" című munkájában az algériai háborúban érvényesülő hadviselés specifikus törvényszerűségeiről és következményeiről az alábbiakat írta Engels:

„Ami a franciákat illeti, ők az algériai kis háborúval még a nagy háború napóleoni hagyományainak fonalát is megszakították. (Kiemelés tőlem — Á. T.) Meg kell majd mutatkoznia, hogy ez a rablóháború ellensúlyozza-e a fegyelemre hátrányos következményeit a harcedzettség előnyeivel: hozzászoktatja-e az embereket a fáradalmakhoz, vagy letöri őket a túlerőltetéssel: végül hogy nem fosztja meg a tábornokokat is a nagy háborúhoz szükséges coup d'oeil-től (gyors áttekintés, meglátás). Mindenesetre a francia lovasság tönkremegy Algériában; elveszti force-át az által, hogy leszokik a zárt choc-ról (lökésről), és olyan csatárrendszerben harcol, amelyben a kozákok, a magyarok és a lengyelek mindig fölényben lesznek vele szemben. A tábornokok kö-

115 EFVKI. I. köt. 52. o.

116 Lásd *Deschamps,* Auguste: Eugéne Cavaignac. Paris, Libraire Internationale, 1870.

117 Elég, ha ezzel kapcsolatban csak a Dahra-hegység nekmariai barlangjainak esetét említjük meg. A kb. 1000 főt számláló ulad-riah törzset itt a szűk hegyi oduk előtt meggyújtott nedves fák füstjével fojtották meg. Bugeaud, aki Pélissier ezredest bízta meg a dahrai akció végrehajtásával, Cavaignac példájára utalt, amikor az ezredesnek a következő parancsot küldte: „Orléansville, 1845. június 11: Ha ezek a hitvány fickók oduikba húzódnak vissza, kövesse Cavaignac smelhasi példáját! Zárja el a kijáratot, füstölje ki őket, mint a rókákat szokás." Idézi Égretaud, Marcel: Réalté de la nation algérienne. Paris, Éditions Sociales, 1957. 65. o.

118 EFVKI. I. köt. 54. o.

zül Oudinot Roma előtt blamálta magát és csak Cavaignac tűnt ki júniusban —, de mindezek még nem grande épreuve-ök (nagy próbatételek)".[119]

Engels tehát rámutatott, hogy ez a gyarmati kis háború negatív hatással volt a francia katonai vezetők hadászati irányító készségére. Az algériai háború nem volt nagy próbatétel és nem egy megtévesztő elképzelést szült a kor lehetséges nagy korszerű háborújának menetéről a francia hadművészetben.

A francia hadművészet első nagy próbatétele az ún. keleti kérdés miatt kirobbant krími háborúban következett be. Engels sok cikkében értékelte a politikai és katonai eseményeket. Emeljük ki ezek sorából azokat, amelyek témánkhoz kapcsolódnak és az algériai háború pozitív vagy negatív hatását kutatják. Engels „Az angol hadsereg jelenlegi állapota" című írásában részletes jellemzését adja az angol hadügy elmaradottságának és méltatja a francia hadművészet előnyös oldalait.

„Most nézzük hogyan működött ez a hadsereg — írta Engels —, mikor a csapatok Törökországba értek. *Minthogy a francia hadsereg szervezetében folyamatosan bevezették mindazokat a rendszabályokat, amelyek az algériai hadjáratokban gyakorlatilag hasznosnak bizonyultak,* (Kiemelés tőlem — Á. T.), a francia katonák amint partraszálltak, azonnal kényelmesen berendezkedtek. Minden szükségeset magukkal vittek, ha ez nem is volt valami sok, és bármit, ami hiányzott, a francia katona vele született találékonysága hamarosan előteremtett. Ez a rendszer még Louis Bonaparte és Saint-Arnaud korrupt részvénytársasági igazgatási alatt is aránylag zökkenőmentesen működött. Ezzel szemben az angolok! Megérkeztek Gallipoliba, mielőtt ellátmánykészleteik befutottak volna; létszámuk négyszer akkora volt, mint a mennyit a táborban elhelyezhettek; semmi sem volt előkészítve a kihajózáshoz; nem voltak fogatokra szerelt sütőkemencék, nem volt valójában felelős igazgatás. Parancsok és ellenparancsok követték és keresztezték egymást, szörnyűséges vagy inkább nevetséges módon. Volt ott nem egy öreg őrmester és káplár, aki jól elrendezkedett a kaffer vadonban, vagy az Indus menti izzó síkságokon, de itt tehetetlen volt. Azok a szervezeti javítások, amelyeket valamelyik parancsnok egy hadjárat alkalmával netán bevezetett, csupán a hadjárat tartalmára maradtak érvényben; mihelyt a különböző ezredek elváltak egymástól, őfelsége a királynő ósdi szabályzatai voltak megint az egyedül érvényes szabályok, és a hadjárat igazgatási tapasztalatai teljesen veszendőbe mentek."[120]

Marx és Engels „Az unalmas háború" találó címmel megjelent közös cikkükben a keleti háború egy esztendejének katonai értékelését adják. Bírálják a tehetetlen francia, angol és orosz hadvezetést, mert nagyobb hadműveletre, ütközetre még nem került sor. Ennek kapcsán jegyzik meg: *„Azok a csapatok, amelyek elfoglalták Algériát és*

[119] Uo. 158—159. o.
[120] MEM. 10. köt. 252. o.

a háború elméletét és gyakorlatát az egyik lehető legnehezebb hadszíntéren tanulták meg (Kiemelés tőlem — A. T.), akik a szikkek ellen harcoltak az Indus homokos partjain és a kafferek ellen Dél-Afrika tüskés bozótjaiban, olyan országban, amelyek sokkal vadabbak Bulgáriánál — ezek a katonák tehetetlenek és hasznavehetetlenek, semmire sem jók egy olyan országban, amely gabonát még exportál is!"[121] Marx és Engels helyesen ítéltek, amikor kijelentették, hogy a hadviselő felek „szánalmas teljesítményeket" mutatnak fel és nem törekednek a „lendületesen és erőteljesen megvívott háborúra".[122]

Marx és Engels még több cikkében[123] vizsgálta a krími háború hadműveleteit és ütközeteit. Ezekben kiemelték a zuávok, az idegenlégió és „a francia chasseurs d'Afrique, a világ legjobb lovaskatonáinak" harcászati erényeit. Keményen kritizálták az angol katonai intézmények „gyatraságát" és a második császárság „hadviselésének önhitt középszerűségét".

Engels több munkájában végezte el az 1859-es itáliai háború hadtudományi értékelését. Ennek során két esetben is vizsgálat tárgyává tette a francia—szárd—osztrák háború menetét befolyásoló algériai hadviselés tapasztalatait. Engels „Hogyan tartja sakkban Ausztria Itáliát?" című írásában osztrák szempontból vizsgálja a háború problematikáját. Részletes katonaföldrajzi elemzésnek veti alá a hadszíntért és hadművészetileg kitűnő indoklások sorozatával bebizonyítja az osztrákok előnyét. Engels algériai példa segítségével hadtörténeti analógiával mutatja ki a híres várnégyszöggel rendelkező osztrákok hadászati előnyeit a francia—szárd erőkkel szemben. Engels szemléletes példájában ezeket írta:

„Amikor a franciáknak Algériában ellenséges vidéken kell menetelniük, négy gyalogsági négyszöget alkotnak, s ezeket egy romboid négy sarkán helyezik el; a lovasság és a tüzérség középre kerül. Ha az arabok támadnak, a gyalogság állandó tüze visszaüzi őket és mihelyt erejük megtört, a lovasság közéjük ront, a lövegek állást foglalnak, a tüzüket rájuk ontják. A lovasság, ha visszaverik, oltalmat talál a gyalogság négyszögei mögött. Amit a szilárd gyalogság jelent ilyen irreguláris hordákkal szemben, azt jelenti az erődök rendszere egy gyengébb hadsereg számára a nyílt mezőn — különösen, ha ezek az erődök folyók hálózatában vannak elhelyezve. Verona, Mantova, Peschiera és Legnago egy négyszög négy sarka, s ameddig legalább hármat nem vesznek közülük be, egy gyengébb hadsereget nem lehet pozíciója elhagyására kényszeríteni."[124] Ennek ellenére az osztrák hadvezetés súlyos hibái miatt a francia—szárd hadseregek nyerik a háborút.

„Savoya, Nizza és a Rajna" című, 1860 februárjában írt brosúrájában Engels elmarasztalja az osztrák és a francia hadászati és harcászati vezetést. Az elemzés során azonban olyan hadművészeti össze-

121 Uo. 372. o.
122 Uo. 373. o.
123 Lásd „Az inkermani csata", „A háború Keleten", „Az angol hadügy", „A francia hadviselés bírálata", „Napoleon utolsó cselfogása", „Csata Szevasztopolnál", „A legutóbbi krími események alakulása" stb. (Megtalálhatók MEM. 10. és 11. kötetekben.)
124 EFVKI. II. köt. 62. o.

függésre hívja fel a figyelmet, amit érdemes idéznünk. Engels ki tudta választani azokat a hadviselési elemeket — az algériai tapasztalatok —, amelyek a franciák számára biztosították a győzelmet az 1859. június 24-i solferinói csatában. „Az ordre, contreordre, désordre[125] ilyen összevisszasága folytán a legfelsőbb vezetés iránti bizalmában eléggé megrendülve megy az osztrák hadsereg a solferinói csatába —, amely rendszertelen mászárlás mindkét fél részéről. Szó sem volt harcászati vezetésről sem a franciáknál, sem az osztrákoknál. Az osztrák tábornoknál a tehetetlenség, a zűrzavar és a felelősségtől való félelem volt a nagyobb, míg a francia dandár- és hadosztályparancsnokoknál az önbizalom. A franciáknál ugyanis — algériai tapasztalataik alapján — a végsőkig kifejlődött rutinjuk volt a szétszórt és a falvakban vívott harcban, ez végül elüzte az osztrákokat a csatatérről."[126]

Engels nagy figyelemmel kísérte az 1870-ben kitört francia—porosz háborút és számos munkájában hadtörténeti értékelését is elvégezte. Idéztük a „Hadseregek tündöklése és bukása" című cikkét. Ebben az algériai háborúnak az egyetemes hadügyet, különösen a francia és a porosz hadtudományt és hadügyet befolyásoló hatását ábrázolta. Szükségesnek tartjuk azonban a hadászati vezetésre ható algériai hadművészeti tapasztalatok ellentmondásos érvényesülését is kimutatni. A „Jegyzetek a háborúról XII." című munkájában Engels felvázolja, hogy Mac-Mahon milyen hadműveleti tervet dolgozott ki hadserege számára a Metzbe való eljutás és Bazainet erőinek felmentésére. Végrehajtásánál a terv és a hadászat csődje végül is Sedanhoz vezetett. Engels éles kritikával illeti a politikából fakadó hadászatilag hibás elgondolást.

„Nem egy stratégának — írta Engels —, hanem egy »algériainak« a terve ez, aki az irreguláris csapatok elleni harchoz szokott — nem katonák, hanem olyan politikai és katonai kalandorok terve, akik az utóbbi tizenkilenc esztendőben kényük-kedvük szerint garázdálkodhattak Franciaországban."[127] Engels értékeléséből kitűnik, hogy a győzelmet a kitűnő hadászati vezetésnek, az algériai tapasztalatokat felhasználva a csapatok magasabb színvonalú kiképzésének, harcászatának és ütőerejének, valamint a tüzérség jobb harckészségének köszönhették a poroszok.

Az algériai háború hatásáról a francia hadművészetre Bugeaudot is idézve Weygand megállapítja: „Az afrikai háború kitűnő iskolája volt a fiatal parancsnokoknak: »A tábornok — mondotta Bugeaud — a gyakorlatban tanulmányozhatja mindazokat a kérdéseket, ami az ellátás, a szállítás eszközeivel függ össze; megtanulja, hogyan kell alkalmazni a katonákat anélkül, hogy túlerőltetné őket; a táborhelyek kiválasztását és őrzését. A tiszteket és katonákat harchoz szoktatják az állandó összecsapások, megszokják az éhséget és szomjúságot, a mindenféle nélkülözést anélkül, hogy az demoralizálná őket. ... Gyakran zászlóaljakkal és századokkal vesznek részt elszigetelt akciókban és megszok-

125 Parancs, ellenparancs, rendetlenség.
126 EFVKI. II. köt. 122. o.
127 Uo. 433. o.

ják az önállóságot és a felelősséget. »De hozzátette, hogy az afrikai tábornokoknak meg kell tanulniuk a nagy háború művészetét (l'art de la grand guerre), ami képessé teszi őket« arra, hogy európai háborút is vezethessenek.« Sajnos ezt a tanácsát nem fogadták meg, de ez nem az afrikai hadsereg hibája volt."[128]

Néhány hadtudományi tanulság

Engels a XIX. századi algériai háború és a hadügy problematikájának vizsgálata során maradandó értékeket alkotott. Korunkban a fegyveres küzdelem rendkívül bonyolult jelenséggé vált és a hadtudománynak a szerteágazó kérdések egész sorát kell tanulmányoznia. A második világháború után a hadügyben lezajlott forradalmat is figyelembe véve az engelsi elvek érvényessége és a kutatási módszerek alkalmazása a szocialista hadtudomány számos ágában kimutathatóak.

Lenin a XX. században hívta fel a figyelmét a gyarmati háborúk, és a nemzeti felszabadító háborúk kutatására. „A szocializmus és a háború" című munkájában Lenin azt írta: „Mind a pacifistáktól, mind az anarchistáktól pedig mi marxisták abban különbözünk, hogy feltétlenül szükségesnek tartjuk külön-külön minden egyes háború történelmi tanulmányozását (Marx dialektikus materializmusa szempontjából)".[129]

A marxista katonai teoretikusok közül elsőnek a híres szovjet hadvezér, Frunze fogadta meg Engels és Lenin útmutatását. Felhívta a figyelmet a „kis" háború elméletének kidolgozására és példát mutatva vizsgálatának tárgyává tette a nemzeti függetlenségéért küzdő marokkói nép fegyveres küzdelmét.

Frunze 1921-ben írt, „Az egységes katonai doktrína és a Vörös Hadsereg" című cikkében foglalkozik a „kis" háború kérdésével. Kifejti, hogy az ellenség technikai fölényben levő hadserege elleni harc egyik útját a várható hadszínterek körzetében folyó partizánháború előkészítésében látja. „Ha az állam ennek kellő figyelmet szentel — írta Frunze —, ha ezt a »kis háborút« rendszeresen és tervszerűen készíti elő, az ellenséges hadsereget ezzel olyan helyzet elé állítja, amelyben minden technikai fölénye ellenére tehetetlen lesz a viszonylag rosszul felfegyverzett, de merészen kezdeményező, bátor és elszánt ellenféllel szemben . . .

De ismétlem, az eredményes »kis háború«-nak elengedhetetlen feltétele az, hogy tervét jó előre elkészítsék, és mindenről gondoskodjanak, ami nagyarányú sikeres kifejlődéséhez szükséges. Ezért vezérkarunk egyik feladata az legyen, hogy kidolgozza a »kis háború« elméletét, amely megmutatja, miképpen lehet majd jövendő háborúinkban partizánharcot vívni a technikailag fölényben levő ellenséggel szemben."[130]

[128] *Weygand:* I. m. 278. o.
[129] *Lenin:* A háborúról, a hadseregről és a hadtudományról. I. köt. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1958. 556. o.
[130] Lásd *Frunze* Válogatott Művei. II. köt. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1959. 26. o.

Frunze „Az európai civilizátorok és Marokkó" című 1924—25-ben írt monográfiája ma sem vesztette el időszerűségét.[131] Frunze követendő szintézisét alkotta meg a XX. század egyik „kis" háborújának és a hadügyi kapcsolatának. Ennek rendszeres kutatását Frunze nagyon fontosnak tartotta.

„A világháború befejezése óta itt látunk először meglehetősen kiterjedt hadműveleteket — írta Frunze —, melyekben a technika legújabb vívmányait vetik harcba. Egyoldalúságuk és korlátozottságuk ellenére a marokkói eseményekből leszűrt tapasztalatok sok hasznos adatot nyújtanak arra nézve, milyen jellegűek lesznek a korszerű hadseregek nagy tömegekkel vívott hadművelete a jövőben. Az »élőerő« és a »technika« szerepe, az egyes fegyvernemek viszonylagos jelentősége, a mozgó háború és az állásharc, a háború és politika kérdései e tapasztalatok nyomán számos olyan újabb konkrét adattal bővülnek, amelyek megkönnyítik elméleti feldolgozásukat.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a marokkói háború tapasztalatainak tanulmányozása bőséges anyagot szolgáltathat katonai elméletünk számára. Sajnos, katonai irodalmunkat nem érdekelte különösebben az a kérdés, s ez kétségtelenül hiba. A marokkói háború iránt érdeklődni kell — megéri az érdeklődést."[132]

Frunze meghatározása a háborúk vizsgálatának jelentőségéről csak aláhúzzák Engels ez irányú tételének nagy fontosságát. A hadtudományi kutatóknak szem előtt kell tartani e fontos marxista tanítást és szellemében kell kutatni, vizsgálni a második világháború után lefolyt, sajnos kevéssé kutatott minden egyes „kis", helyi háborút, mert ezek *„iránt érdeklődni kell — megéri az érdeklődést."*

ТИБОР АЧ:

ЭНГЕЛЬС И КОЛОНИАЛЬНАЯ ВОЙНА В АЛЖИРЕ

Резюме

Автор поставил своей задачей ознакомить читателя с менее известной темой из богатого наследия Энгельса — с его трудами по военной науке. Одной из главных областей многосторонних военно-исторических исследований Энгельса была разработка проблематики освободительных и колониальных, так называемых «малых» войн. В ходе этого Энгельс совместно с Марксом проводит анализ французского-алжирской «малой» войны и её последствий, проходившей в период между 1830 и 1890 годов. Классики марксизма во многих своих работах занимались вопросом алжирской войны, влиянием её на военное дело, на основании этой войны ими было сделано несколько выводов, весьма важных для борьбы пролетариата. Современная наука в полной мере подтверждает эти гениальные выводы.

Автор на основании работ Маркса «Бижо» и Энгельса «Алжир», а также впечатлений Маркса о поездке в Алжир в 1882 году и на основании их переписки многосторонне изображает характер французско-алжирской войны, причины её, наиболее важные военные события первого (1830—1840 гг.), второго (1841—1857 гг.) и третьего (1857—1890 гг.) периодов этой войны. Автор на основании заключений Маркса и

131 Uo. 480—574. o.
132 Uo. 481. o.

Энгельса подчеркивает полководческую деятельность великого алжирского патриота эмира Абд эль-Кадера и «цивилизатора» Алжира маршала Бижо, а также дает наиболее важные критерии алжирского и французского военного искусства.

Автор в своей статье обращает внимание на то, как глубоко анализировал в своих трудах Энгельс «плодотворное» влияние алжирской войны на французское военное дело эпохи XIX века. Военную организацию французов и существенные элементы военной науки переняли у французов европейские державы, их вооруженные силы, особенно прусская армия. Энгельсом были вскрыты те закономерности, тенденции развития и изменения, которые в связи с французско-алжирской войной появились в области военной теории, военной техники, структуры армии и военного искусства. Автор приводит те высказывания Энгельса, на основании которых он сделал вывод о том, что во французской военной теории и в военной науке «алжирской малой войной оборвали даже нить наполеоновских традиций великой войны». В 1870 году Энгельс снова констатирует, что в эпоху капитализма войну ведут классы и нации, и такая «настоящая война» была в Алжире. Энгельс во многих своих произведениях указывал на то, что алжирская война также играла роль в «огромной революции», происшедшей во всей системе военно-технических средств, в первую очередь в огнестрельном оружии с нарезным стволом. Автор статьи на основании многочисленных трудов Энгельса показывает, какое большое влияние оказала алжирская школа на организационные изменения армий, родов войск, специальных и прочих войск, на их вооружение и систему боевой подготовки. Эту проблему разрабатывает Энгельс особенно в своих произведениях «Французская легкая пехота» и «Военная реформа в Германии». Автор в своей статье обобщает заключения и выводы Энгельса, касающиеся военного искусства и сделанные им на основании опыта алжирской войны.

В заключение автор статьи указывает на то, что Энгельс создал вечные ценности для социалистической военной науки. Фрунзе первым из марксистских военных теоретиков принял указание Энгельса, подверг исследованию теорию «малых» войн и теоретически проанализировал вооруженную борьбу борющегося за независимость народа Марокко. Следуя примеру исследователей марксистской военной науки Энгельса и Фрунзе, нам также следует анализировать каждую отдельную «малую», местную войну, проходившую после второй мировой войны, потому что «интересоваться ими нужно — игра стоит свеч».

TIBOR ÁCS:

ENGELS UND DER ALGERISCHE KOLONIALKRIEG

Resümee

Der Autor macht den Leser mit einem weniger bekannten Thema des reichen Nachlasses von Engels bekannt. Ein Hauptgebiet des vielseitigen kriegsgeschichtlichen Forschung des Klassikers bildete der Befreiungs- und Kolonialkrieg, die Problematik des s.g. Kleinkrieges. Marx und Engels analysierten den französisch-algerischen Kleingkrieg von 1830—1890, beschrieben seine Folgen und seine Wirkung auf das Heereswesen und zogen einige sehr wichtigen Lehren für den Kampf des Proletariats. Die heutigen Kenntnisse bestätigen alle ihre Festsetzungen.

Der Verfasser schildert vielseitig aufgrund der Studien „Budeaud" von Marx und „Algerien" von Engels bzw. der Marxschen Eindrücke vom J. 1882 und des Briefwechsels zwischen den beiden Klassikern den Charakter, die Ursachen des französisch—algerischen Krieges und die wichtigsten Ereignisse seines ersten, (1830—1840) zweiten (1841—1857) und dritten (1857—1890) Abschnittes. In dieser Beleuchtung wird die Rolle des algerischen Patrioten Emir Abd el-Kader, die heerführerische Tätigkeit des algerischen „Zivilisators" Marschall Budeauds gewürdigt und treten die wichtigsten Merkmale der algerischen und französischen Kriegskunst in Vorschein.

Die Schriften von Engels entfalten die tiefgreifende „belebende" Wirkung, die der algerische Krieg auf das französische Kriegswesen des 19. Jahrhunderts ausübte. Die wichtigsten Elemente der französischen Organisation und Kriegskunst übernahm vor allem Preussen, aber auch andere europäischen Mächte. Engels beleuchtete auch die Gesetzmässigkeiten, Entwicklungstendenzen und Veränderungen, die während des französisch—algerischen Krieges auf dem Gebiet der Militärtheorie, Kriegstechnik, Armeebau und Kriegskunst auftauchten. Auch jene Schriften von Engels werden in die Analyse miteinbezogen, welche zu jener Erkenntnis führten, dass der Faden der napoleonischen Tradition des grossen Krieges eben durch den algerischen Kleinkrieg in der französischen Militärtheorie und Kriegsführung unterbrochen wurde. Engels behauptete in 1870 wiederholt, dass zur Zeit des Kapitalismus Klassen und Nationen den Krieg führen. Das war auch der Fall mit Algerien. In mehreren seinen Werken behauptete er, dass der algerische Krieg in der Revolution, die auf dem Gebiet der Kriegstechnik vor sich ging, auch seine Rolle hatte, vor allem aber das ganze System der Feuerwaffen mit gezongenem Lauf betraff. Aufgrund von mehreren Studien von Engels zeigt der Verfasser, was für grosse Wirkung der algerische Krieg auf die Armeen, Waffengattungen, Spezial- und anderen Truppen, Ausrüstungen und Ausbildungssysteme ausübte. Diese Fragen werden besonders durch die Studien „Die französische leichte Infanterie" und „Militärreform in Deutschland" beleuchtet. Die Studie fasst sämtliche, auf die Kriegskunst des algerischen Krieges bezüglichen Lehren zusammen.

Engels leistete durch seine Studien wertvolle Dienste der sozialistischen Kriegskunst. Von den Marxistischen Militärtheoretikern war Frunze der erste, der sich mit der Theorie des Kleinkrieges beschäftigte und den bewaffneten Kampf des um seine Freiheit ringenden marokkanischen Volkes bearbeitete. Der Forscher der marxistischen Kriegskunst muss das Beispiel von Engels und Frunze vor Augen haben und alle, nach dem zweiten Weltkrieg ausgebrochenen Kleinkriege untersuchen — es lohnt sich der Mühe.

BUDAPESTI IFJÚMUNKÁSOK A JUGOSZLÁV PARTIZÁNHÁBORÚBAN

Godó Ágnes

Az elmúlt negyedszázadban sokszor esett szó a budapesti szabószakszervezet ifjúsági csoportjához tartozó tizenegy fiatalról, akik 1944 januárjában kerültek a jugoszláv partizánokhoz.

Ezek a fiatalok politikailag iskolázottak voltak. Részt vettek az 1941—1942-es évek háborúellenes megmozdulásaiban. Vas Jolán, Fehér Sándor, Berán Iván, Vári József, Pál Klára már évek óta aktivistái voltak az ifjúsági mozgalomnak. Vas, Fehér, Vári és Berán pedig még tagjai az illegális kommunista pártnak is. Politikailag és érzelmileg egyaránt szemben álltak a rendszerrel, ily módon tenni, cselekedni akartak a fasiszták ellen.

Az Almássy tértől a Fruška Goráig

Amikor a magyarul rosszul beszélő Hengl Lajos — a bácskai Újverbászról jött fel a fővárosba — feltűnt az Almássy téri szabó ifik között, bizony eléggé hidegen és fenntartással fogadták. Hitték is, nem is, amikor a német származású fiú elmondta, hogy szabómester apja azért küldte fel Budapestre dolgozni, hogy odahaza ne sorozzák be a Volksbundba.

Azt persze csak később tudták meg, hogy édesapja régi mozgalmi ember és a Magyar Tanácsköztársaság vöröskatonája volt. Házában partizánbázis működött a népfelszabadító háború egész időszaka alatt.

Ám lassan megismerték és meg is kedvelték a közvetlen, becsületes gondolkodású Hengl Lajost, aki mind gyakrabban vett részt az ifjúmunkások beszélgetésein, szemináriumain, kirándulásain. Ott volt velük a különböző megmozdulásokon is, közte a legjelentősebben: az 1942. március 15-i tüntetésen.

Az 1942-es nagy letartóztatási hullám elérte a két illegális kommunistát: Vas Jolánt és Fehér Sándort. 1942. június 8-án le is fogták őket: Jolán 10 hónapig, Sándor pedig másfél évig rab lett. Az ekkor a központi sajtóelosztásban Máté Györggyel kapcsolatot tartó Berán

Iván is illegalitásba kényszerült, de a szakszervezeti ifikkel továbbra is összeköttetésben maradt.

Berán az idők múlásával mindjobban megismerte Hengl Lajost is, oly annyira, hogy közös albérletbe is költöztek, és felső kapcsolata jóváhagyásával fokozatosan bevonta az antifasiszta tevékenységbe.

Kállay rendőrsége a hajtóvadászat után éppen fellélegezni készült, abban reménykedve, hogy most végérvényesen sikerült felszámolni a kommunista szervezkedést, amikor újra röpcédulák jelentek meg a pesti utcákon, házak falain: hirdetve, hogy a haladó gondolat elpusztíthatatlan. A röplapok írásában és terjesztésében a szabó ifiknek is szerepük volt.

Karácsonykor Hengl hazautazott Újverbászra. Véletlenül találkozott házuk udvarán falubelijével, Szekicki Katicával. Így tudta meg, hogy szülei háza partizánrejtekhely.[1] A lány egy gazdag újverbászi molnár gyermeke volt, aki két bátyjával együtt aktívan részt vett a bácskai ellenállás szervezésében. Egy napon a német rendőrség váratlanul rajtaütött a Szekicki-tanyán. Az egyik Szekicki fiút megölték a tűzharcban. Meggyalázott holttestét — elrettentésként — napokig a malom melletti árokban hagyták: a magyar csendőrök nem engedték meg az eltemetését. Katica a szörnyű éjszakán egy szál ingben kiugrott az ablakon és elmenekült. Mire biztonságos helyre ért, megfázott és súlyosan megbetegedett. Ekkor került a Hengl-rejtekhelyre. Történetét megismerve, Lajos elmondta, hogy egy illegális kommunistával lakik együtt Pesten és ők is harcolnak, a lehetőséghez képest, a fasiszták ellen.

1943 nyarán a lány állapota súlyosbodott. Ekkor a bácskai kommunisták elhatározták, hogy az illegális hálózat segítségével Budapestre küldik egy szimpatizáns orvoshoz gyógykezelésre. A szerb és német nyelven beszélő, magyarul egy szót sem tudó Katica — akit egyébként a magyar csendőrség körözött és arcképével ellátott falragaszokról bárki felismerhetett volna —, nekivágott az útnak. Pestre érkezve kereste az illető orvost, de nem találta. Végső megoldásként elment Hengl Lajosékhoz és mint „rokon" ott is maradt náluk.

Berán Iván tájékoztatásából felső kapcsolata tudomást szerzett Katicáról és segítette gyógyulását.

A szabó ifik tulajdonképpen ekkor szerezték első komolyabb ismereteiket a jugoszláv népfelszabadító háborúról. A szabadkai pártvezetés, és személyesen Tikvicki Géza, rendszeresen levelezett Katicával.[2] A lány közvetítésével a magyar ifjúmunkások segítséget is tudtak adni a bácskai partizánoknak. Gyógyszereket, papírt és más anyagokat szereztek és a megadott útvonalon eljuttatták azokat Bácskába.

Közben sorsdöntő események zajlottak le. Sztálingrádnál és Kurszknál eldőlt a második világháború sorsa: a hadászati kezdeményezés végérvényesen a szovjet vezetés kezébe ment át. El Alameinnél győzelmesen fejeződött be a nyugati szövetségesek afrikai hadjárata.

[1] *Hengl Lajos* szóbeli közlése 1970 januárjában.
[2] *Tikvicki Gézának*, a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság jelenlegi magyarországi nagykövetének szóbeli közlése.

Kibontakozott a magyar uralkodó osztályok különböző csoportjai közötti belharc, amelyben egy motívum azonos volt: a rettegés az 1918—1919-es forradalmi események megismétlődésétől. A Kállay-kormány Horthy kormányzó beleegyezésével kapcsolatokat keresett az angolokkal, miközben szövetségesi hűségüket bizonygatták Hitlernek.

A Hitlerrel szembenálló polgári politikusok szovjetellenessége, a kispolgári rétegek bizalma a Kállay-féle „legkevesebb kockázatú" kiugrásban, a kommunistaellenes hajsza megújulása és sok-sok más tényező súlyos akadályokat gördítettek a magyarországi Hitler-ellenes nemzeti összefogás útjába.

1943 áprilisában a KMP Központi Bizottsága harci programot tett közzé, melyben sürgette a nemzeti erők összefogását, megjelölte a fasizmus elleni harc feladatait az adott helyzetben és háborúellenes akciókra mozgósított. A program reális célkitűzései megvalósítását azonban a párt szervezeti és konspirációs válsága késleltette. Félreértés történt a Komintern 1943 májusában hozott feloszlatási határozata értelmezésében is.

1943 június elején a KMP Központi Bizottsága határozatot hozott a párt nevének megváltoztatásáról. A határozat értelmében széles körben terjesztették a pártfeloszlatás hírét, átmenetileg szüneteltették az illegális kapcsolatokat és ideiglenesen felfüggesztették az illegális szervezetek munkáját. Megállapodás született, hogy a néhány heti konspirációs szünet után a központi bizottság újból összeül, megbeszéli a tapasztalatokat, dönt a párt új nevéről és a további feladatokról. Ismeretes, hogy a Magyar Kommunista Párt 1943 júliusi határozata alapján megszületett a Békepárt elnevezés.

A szabó ifik mindebből természetesen csak azt tudták és érezték, hogy egyre kevesebb lehetőség van a cselekvésre. A szakszervezet jobboldali vezetése is igyekezett őket elszigetelni. Fehér Sándor börtönben volt, Vas Jolánt figyelte a rendőrség, így nem tudott kapcsolatokat teremteni.

Berán Iván többször beszélgetett Katicával a kialakult helyzetről.

Ekkor vetődött fel a Jugoszláviába való átjutás gondolata is, melyről Iván Vas Jolánnal, majd másokkal is tárgyalt. Tudták, hogy létezik a Petőfi-zászlóalj Szlavóniában és úgy vélték, jó lenne eljutni a magyar alegységhez, ahol harcolhatnának a fasiszták ellen.

Szekicki Katica vállalkozott a jugoszláv kommunisták értesítésére. Beszámolt magyar ismerősei helyzetéről és elgondolásairól. Hamarosan jött a válasz: szeretettel várják a magyar antifasiszta fiatalokat.[3] Az üzenetet a bácskai tartományi pártbizottság két tagja, Nikola Petrović, és Tikvicki Géza írták alá.[4]

A fiatalok örömmel fogadták a hírt. A partizánéletről persze csak elképzelésük volt. Jugoszláviáról is csak annyi, hogy ott nagy hegyek rejtik a partizánokat. Így hát a készülődés lázában sok meleg holmit

[3] *Berán Iván* szóbeli közlése alapján.
[4] *Tikvicki Géza* szóbeli közlése.

vásároltak és mire készen állt az általuk elképzelt „ideális" partizánöltözet, alig bírták a sok ruhaneműt, a jókora bőröndökbe begyömöszölni. Később szép lassan és feltűnés nélkül szabadultak meg a súlyos „készlettől".[5]

Vas Jolán javaslatára elhatározták, hogy megvárják Fehér Sándort is, aki január 8-án szabadul Vácról. De minő fintora volt e szónak: szabadság! A börtönirodán ruháival együtt kezébe nyomták a behívót Bereckre, az erdélyi kommunista büntetőszázadba, ahol három nap múlva jelentkezni volt köteles! Két választása volt: vagy bevonul a biztos pusztulást jelentő munkaszolgálatra, vagy illegalitásba megy, amíg alkalom nem adódik átjutni a jugoszláv partizánokhoz. Jugoszláv rabtársai elbeszéléseiből ismereteket szerzett a partizánharcokról és benne is megérlelődött az elhatározás: partizán lesz. Persze nem remélte terve ilyen gyors megvalósulását.[6]

Közben Hengl Lajos ismét „meglátogatta" szüleit. Ezúttal valójában illegális találkozón vett részt Újverbászon, ahol megszületett a végleges döntés a szabó ifik átjutásának időpontjáról, útjáról és módjáról.[7]

Az öt fiúnak és hat leánynak természetesen feltűnő és veszélyes lett volna együtt utaznia. Ezért úgy határoztak, hogy két csoportban mennek.

Az első csoport: Fehér Sándor, Hegedüs Pál, Vári József, Czigler Klára, Pál Klára, Tipold Katalin és Klein Ilona — Hengl Lajos vezetésével — 1944. január 30-án indult el vonattal Budapestről. A megállapodás szerint Hengl Újverbászig kíséri őket, majd visszamegy Pestre Berán Iványért, Vas Gittáért és Jolánért. Velük együtt érkezik majd meg a Fruška Gorába.

A vonaton különösebb incidens nem történt. Az utasok mosolyogtak a nyolc vidám fiatalon, akik „lakodalomba" mentek és évődve ugratták a „vőlegényt", Lajost. Senki sem sejthette, milyen jeges szorítást éreztek minden felbukkanó egyenruha láttán! A sors tréfájaként még a kalauz figyelmeztette őket a „partizánveszélyre".

Még világosan érkeztek Újverbászra, így az állomáson várták a besötétedést. Majd elindultak a falu szélén, a villanyoszlopok mentén. Ahogy visszaemlékeznek, elég mocsaras részen ballagtak. A csomagok viszont egyre nehezebbek lettek, cipekedéshez nem szokott karjukat bizony meghúzták. No, meg a partizánéletre vásárolt új bakancsok is egyre jobban szorították a lábukat, különösen Czigler Kláriét, akit a megkülönböztetés céljából „kis" Klárinak, a magasabb, Pál Klárit pedig „nagy" Klárinak neveztek.

Végre elérték a meghatározott számú villanyoszlopot. Hengl tapsolt. A jelre három jól felfegyverzett partizán bukkant elő a sötétből, köztük Mladen Szekicki és Milan Cobanski. Pál Klára vissza-

5 *Czigler Klára* közlése.

6 *Fehér Sándor* visszaemlékezése. Hadtörténelmi Levéltár, Partizán-gyűjtemény — Jugoszlávia (a továbbiakban: HL. Pgy—Jug.)
A visszaemlékezés nagy része megjelent a „Harcok, emlékek" (Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 1969) c. kötetben.

7 *Hengl Lajos* közlése.

emlékezése szerint Újverbászon fogadta őket Nikola Petrović is, a pártbizottság titkára.

Ezután Hengl Lajos elköszönt és indult vissza Budapestre. A két szabó ifi kísérőivel folytatta útját az akkori magyar—jugoszláv határ — a Duna irányába.

Az előttük álló út — Fehér Sándor szerint — alig lehetett 60 km, amit normális körülmények között egy nap alatt meg lehetett volna tenni. Dehát hol voltak ott normális körülmények A magyarok által megszállt területen haladtak át, így nappal nem mutatkoztak. Különböző partizánrejtekhelyeken — faluszéli házak pincéjében, istállókban, padláson, kukoricagórékban várták a besötétedést és csak éjszaka indultak tovább. Már az első rejtekhelyen elbúcsúztak a három partizántól és ettől kezdve „kézről kézre" adták őket. Az éj sötétjében Turija-Szenttamás vonalán teljes biztonsággal vezették őket a partizánfutárok. Az út így egy hétig tartott. Az egyetlen kellemetlen incidensre Fehér Sándor így emlékezik:

„... A harmadik vagy negyedik napon történt. Nappal egy szálláson — tanyán — időztünk. Vártuk a beesteledést az induláshoz. A tanya egy magyar kuláké volt, aki valahol egy közeli kisvárosban lakott. A tanyán egy szerb béres élt családjával és a partizánokkal szimpatizált. Éppen dél felé járt az idő, ebédeltünk a tehénistállóban a szalmán ülve, amikor a béres kétségbeesve megjelent és mondja kísérőnknek, hogy kijött a gazda a tanyára, megnézni a jószágot és végigjárja az istállókat. Természetesen a marhaistállóba is bejött. Körülnézett, nem szólt egy szót sem, annak dacára, hogy látott bennünket és köszönés nélkül akart távozni. A bennünket kísérő partizán felismerte a helyzetet és útját állta a kuláknak. Szerb nyelven folyt a beszélgetés, amit mi egyáltalán nem értettünk, de láttuk, hogy a gazda kapacitálja magát és ki akar menni, de fegyveres kísérőnk nem engedte. Ezután hozzánk fordult a gazda és magyarul mondta, hogy ő bennünket nem fog elárulni, nem fog kellemetlenséget okozni, csak engedjük el. A helyzet elég komplikált volt. Azt mindnyájan felmértük, hogy itt az életünkről van szó, természetesen nem engedhettük el a kulákot... Megvártuk a sötétedést, hogy annak leple alatt el tudjunk vonulni. Közöltük a gazdával, hogy rólunk ne merjen egy szót sem szólni, mert ellenkező esetben, ha valahol jelenti, hogy minket látott, neki nagy baja lesz. Lényegében megfenyegettük. Ezután elengedtük és mi is elindultunk. Vezetőnktől megtudtuk, hogy nem abban az irányban folytatjuk utunkat, amerre eredetileg menni kellett volna, mert részben a hóban hagyott lábnyomok után, részben az irányból következtetve, a csendőrök hamar utánunk szegődhettek volna. Ezért nagy vargabetűt írtunk le, kimentünk a különben veszélyes országútra, ahol nyomaink nem látszottak és ott gyalogoltunk tovább, majd később rátértünk a helyes, korábban megtervezett útirányra."[8]

8 HL. Pgy—Jug. Fehér Sándor visszaemlékezése.

Az óvatosság nagyon is indokolt volt. Jóval később tudták meg, amikor egyszer találkoztak a partizánok között a béressel és feleségével, hogy a csoport távozása után a kulák azonnal a rendőrségre szaladt.

A Dunához közeledve egyre többen lettek. Az utolsó rejtekhelyen már majd húszan voltak. Itt még néhány önkéntes csatlakozott hozzájuk: február 6-án éjjel a 3—4 partizánkísérővel elérték a folyót Bačka Palankánál. A túlsó part ekkor átmenetileg a partizánok ellenőrzése alatt állott.

Az átkelés előtt elég hosszú ideig feküdtek egy kis erdő szélén. Itt kellett megvárni a túloldalról fellőtt rakétajelzést, ami egyben a csónak elindulását is jelentette. A várakozás alatt egy háromtagú magyar járőr haladt el, a Dunán pedig őrhajó cirkált.[9] Az átkelést — mivel a nagy létszám miatt többször kellett fordulnia a csónaknak — a magyarok felfedezték és lövöldözni kezdtek, cserencsére találat nélkül.

Az első átkelésnél Pál Klári és Klein Ica értek a túlsó partra, utánuk jöttek a többiek. Reggelre virradóan Susek (Szuszek) községbe érkeztek.

A lakossággal való találkozásról így írt Fehér Sándor:

„Amikor a lakosság megtudta, hogy Budapestről jött magyar ifjúmunkások vagyunk és velük együtt kívánunk harcolni a magyar és német megszállók ellen, nagy szívélyességgel fogadtak bennünket. Rettenetes nagy szegénységben voltak és ennek dacára — számomra még ma is elképzelhetetlen, hogy honnan — elővarázsoltak ételt-italt és odahordták nekünk, »az első magyarországi partizánoknak«. Ezzel igyekeztek kifejezni szeretetüket és megbecsülésüket. Valósággal verekedtek, hogy kinél legyünk elszállásolva."

Susekben a lányokat külön szállásolták el az egyik házban. Feltűnt nekik, hogy a „tiszta szobában" a falon levő családi képek fekete gyászszalaggal vannak átkötve. A házinéni kérdésünkre tört magyarsággal elmondta, hogy a család Bácskában élt és ott kivégezték őket. A lányok megdöbbenten kérdezték, hogy mi a véleménye róluk, hiszen ők is magyarok. Az egyszerű parasztasszony azonban így válaszolt: „Ti *magyarok* vagytok, azok pedig *fasiszták*."

Másnap reggel indultak tovább. A Fruška Gorába vezető utat ekkor a partizánok ellenőrizték és a hegység nagy része is a szabad területhez tartozott. A hegy lábánál levő falun áthaladva szörnyű látványban volt részük. Néhány nappal előbb a németek és az usztasák (horvát fasiszta szervezet tagjai) váratlanul rajtaütöttek a partizánokkal szimpatizáns falun, halomra gyilkolták lakóit és mindent felgyújtottak.

Ezután egy Simon nevezetű partizán vezette őket és hamarosan elérték az 1. szerémségi népfelszabadító partizánosztag bázisát, amely mintegy 3—4 km-re volt Grgurevci községtől.

9 *Pál Klára* közlése.

Megérkeztek. 1944. február 8-át mutatott a naptár.

Két nappal előbb pedig elindult a másik csoport is Újverbászról ugyanazokkal a kísérőkkel és ugyanazon a futárútvonalon.

A szerémségi partizánok között

1944 elején a Szerémségben jelentős ellenséges erők mozgását észlelték a partizánfelderítők. Az addig itt állomásozó 173. német tartalékhadosztály, amely ellenőrzése alatt tartotta a Szerémség és Mačva területét, megerősítésül kapta a 606. német ezredet. Ugyanakkor jelentős usztasa, domobran (horvát honvédség) és rendőri erők tartózkodtak a Mitrovci-Ruma, Sremski Karlovci, Krušedol—Lačarak—Erdevik—Šid irányban. A 3. önkéntes horvát rendőrezred pedig a Zemun—Otok között a fő útvonalat biztosította.

A Szerémség földrajzi helyzetéből adódóan mind a fasiszta, mind pedig a népfelszabadító erők nagy jelentőséget tulajdonítottak az egyes helységek birtoklásának, illetve megszerzésének, az e területen áthaladó vasúti és közúti fő vonalak ellenőrzésének. Ez a magyarázata, hogy az ellenséges csapatok is elsősorban a folyók — a Száva, a Bosut stb. és az útvonalak biztosítására összpontosították fő erőkifejtésüket.

Ebből következően a Vajdasági Főparancsnokság itt működő osztagai és alakulatai akcióik többségét a német szállítások akadályozására összpontosították. Az 1944 január—februárjában végrehajtott mintegy 110 akcióból kb. 40 a vasúthálózat megrongálására irányult és ezzel érzékeny veszteséget okoztak a megszállóknak.[10]

Amikor a szabó ifik megérkeztek az 1. szerémségi osztag harcállás-pontjára, jóformán alig találkoztak partizánokkal, mert az osztag éppen harcfeladatot hajtott végre. Két nap múlva azonban megjöttek a harcosok és nagy örömmel fogadták a budapestieket, mert már tudtak érkezésükről.

A kutatás során derült ki, hogy a magyar fiatalok érkezéséről írásos dokumentum is létezik! Február 9-én a Vajdasági Főparancsnok — ekkor Sava Orović — az alábbi utasítást küldte az 1. szerémségi osztag törzsének:

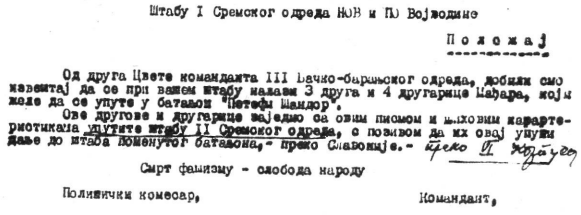

Штабу I Сремског одреда НОВ и ПО Војводине

Положај

Од друга Цвете команданта III Бачко-банатског одреда, добили смо извештај да се при вашем штабу налазе 3 друга и 4 другарице Мађара, који желе да се упуте у батаљон "Петефи Шандор".

Ове другове и другарице шаљемо са овим писмом и њиховим карактеристикама упутите штабу II Сремског одреда, с позивом да их овој упути даље до штаба поменутог батаљона.- преко Славоније.-

Смрт фашизму - слобода народу

Политички комесар, Командант,

Az 1944. február 9-i leirat másolata

10 Arhiv Vojnoistorijskog Instituta Jugoslovenske Narodne Armije (A Jugoszláv Néphadsereg Hadtörténelmi Intézetének Levéltára, a továbbiakban JHL) NOR. 212. doboz, 1 csomó, 50., 59. iratok; 3. csomó. 10., 31., 33. iratok.

„A III. bácska—baranyai osztag parancsnokától, Cveta elvtárstól értesültünk, hogy az önök törzsében 3 magyar elvtárs és 4 elvtársnő tartózkodik, akik kérik, hogy eljuthassanak a »Petőfi Sándor« zászlóaljhoz.

Az elvtársakat és elvtársnőket ezzel a levéllel és jellemzésükkel együtt küldjék át a 2. szerémségi osztag törzséhez azzal, hogy mielőbb irányítsák tovább őket az említett zászlóalj törzséhez — Szlavónián, a VI. hadtesten keresztül."[11]

Az osztagnál azonban tudták, hogy még „nincs jelen" mind a 11 fiatal, meg kell tehát várni a másik csoportot. Ezért nem intézkednek a hét magyar továbbjutására.

A magyar ifjúmunkások pedig ismerkedtek a partizánélet hétköznapjaival. A lányok a konyhán segítettek, a fiúk vizet hordtak az elég messze levő kútról. Fő feladat a nyelvtanulás volt. Nagyon kellemetlenül érezték magukat, hogy nem értették a partizánok beszédét és rájöttek, hogy még a magyar zászlóaljban sem fogják tudni nélkülözni a szerb nyelv ismeretét.

Február 13-án lementek a faluba — Grgurevcibe — mosni. Tipikus partizánfalu volt és ennek következtében sokat szenvedett a fasiszta rajtaütésektől. Sok ház leégett, elpusztult, de az emberek ott maradtak. A magyarok rövid itt tartózkodásuk alatt érdekes élményekkel gazdagodtak. Az egyik házban kb. 30 fiatal lánnyal találkoztak, akik szőnyegeket, gyapjúterítőket bontottak fel, hogy harisnyákat, kesztyűket, pulóvereket kössenek belőle a harcosoknak.

Itt is nagy szeretettel fogadták a budapestieket. A beszélgetés és a mosás is sokáig tartott. Fehér Sándor, Klein Ica és Pál Klári ott maradtak éjszakára a faluban és részt vettek az esti műsoros gyűlésen, amely minden szónál ékesebben tárta fel előttük a partizánok és a lakosság kapcsolatát.

Két nap múlva, február 15-én, megérkeztek a többiek is. Lajos, Iván és a két Vas-lány. Ekkor az 1. szerémségi osztag parancsnoka jelentette a Vajdasági Főparancsnoknak, hogy együtt van a budapestiek csoportja. Február 20-án kelt a főparancsnok második, a magyar fiatalokkal kapcsolatos leirata, melyben utasította az 1. szerémségi osztag törzsét, hogy az előző utasítás értelmében a magyarokat a 2. szerémségi osztag közvetítésével indítsák útnak Szlavóniába, a „Petőfi Sándor" zászlóaljhoz. Ebben az iratban olvasható, hogy ha a magyar fiatalok még nem indultak volna el, az osztagparancsnok teremtsen lehetőséget az angol katonai misszió „Stevo" fedőnevű tagjának ahhoz, hogy találkozhasson a budapestiekkel, mielőtt az angol tiszt átmenne a Bácskába, majd Magyarországra.[12]

A magyar alegység ekkor majd 200 km-re tevékenykedett a szerémségi osztagoktól és a hozzá vezető út nagy részén az ellenség volt az úr. Az odajutás szinte lehetetlen volt. A szabó ifik azonban nem

11 JHL. NOR. 214. doboz, 1. csomó, 32. irat

12 JHL. NOR. 214. doboz, 1. csomó, 32/1. irat. — *Tikvicki Géza* közlése szerint ez az angol tiszt a magyar polgári ellenállás Szentgyörgyi professzor vezette csoportjának volt az összekötője.

mondtak le elképzelésükről. Közben pedig szorgalmasan tanultak — a nyelvtanulás Hengl megérkezésével sokkal intenzívebben ment —, segítettek a törzsben, ismerkedtek a fegyverekkel, bár egyelőre csak a másokéval.

Hír érkezett újabb ellenséges erők közeledéséről. A már jó baráttá vált partizánok búcsút vettek tőlük — új harcterületre kellett menniük. Ebben a nagy mozgásban a magyar fiatalok egyre türelmetlenebbek lettek. Ekkor jegyezte naplójába Pál Klári:

„Ó, bár mi is mehetnénk tovább Szlavóniába a magyar bataillonba. Attól félünk, itt ér a háború vége!"

A háború vége azonban még messze volt. Ám türelmetlenségük érthető. Az esték csendjében, ha összejöttek, szinte minden alkalommal terítékre kerültek a mi lesz, hogy lesz, mikor és hová megyünk nagy kérdései. Nem mintha nem jól érezték volna magukat a Fruška Gorában. A partizánok is megbecsülték őket. Gyakran vettek részt a politikai gyűléseken, sőt néhányan fel is szólaltak, amellyel nagy sikert arattak. Mindazonáltal az 1. osztaghoz való tartozásukat átmenetinek tekintették.

Március elsején váratlanul érte őket az örömhír: indulnak! Az út célja: Sremska Rača, a népfelszabadító erők vajdasági főhadiszállása volt.

Mintegy kétszáz fős csoporttal — többségükben civilekkel, asszonyokkal és öregekkel — élelmiszerrel, ruhaneművel megrakodva indultak el a koradélutáni órákban a szabad terület felé. Sremska Rača—Morović—Lipovci—Jamena térségében ekkor mintegy 1000 partizán (hat zászlóalj) tartózkodott. A Vajdasági Főparancsnokság pedig 1944. február 4-től március 9-ig Sremska Račára települt.

A szabad területre való jutás azonban nem volt könnyű feladat, pláne ennyi civillel és holmival. A vezetők indulás előtt nagyon lelkükre kötötték az óvatosságot és figyelmeztették a veszélyes útszakaszokra, ahol az ellenség által megszállt részeken kell majd átjutniuk. Különösen vonatkozott ez a Zágráb—Belgrád vasútvonalra, melyet a németek különösen őriztek.

Estére megérkeztek Divosba, de azonnal indultak tovább, hogy még az éjszaka folyamán átjussanak a síneken. Hogy mi forgott kockán azon az éjjelen, akkor fel sem tudták mérni. Még nehezteltek is egy kicsit a kísérők sürgetéséért. A méteres hóban bukdácsolva, egymás mögött haladtak, mindegyik a másik hátát figyelve, úgy érezték, soha nem lesz reggel, soha nem érnek célhoz. Pedig még hátra volt az átfutás a síneken! A töltéshez érve néhány partizán hasoncsúszva megközelítette a sínek mentén kiépített fasiszta őrhelyek egyikét és váratlanul tüzet nyitott. Erre az őrség azonnal fedezékbe vonult és vaktában lövöldözni kezdett. Ezt a „pillanatot" kellett kihasználni a menetnek és két fasiszta bunker között átjutni a töltés túlsó oldalára. Ez volt az ifik első „gyakorlati órája" partizánharcászatból.

Néhány kilométer után végre szabad területre értek, majd hajnalban kompon átkeltek a Bosut folyón és nótázva vonultak be Grk faluba. Itt nagy kedvességgel és magyar éneket hallva, meglehetősen

A budapesti szabó ifjúmunkások 1944 márciusában. A kép bal szélén a később hősi halált halt Klein Ilona áll

csodálkozva fogadták őket. Ez már a 2. szerémségi osztag területe volt.[13]

Március 2-án megérkeztek Račára. Itt a Vajdasági Főparancsnokság egyik munkatársa — Ottó volt az illegális neve — vette pártfogásába a budapestieket. Nagyon jól beszélt magyarul és ezzel mindjárt felélénkítette mindazokat, akik a szerb nyelvben még nem jutottak „messzire". Nagyon bíztak abban, hogy végre átjutnak Szlavóniába. De Ottó nem engedte, hogy hiú reményeket tápláljanak. Közölte, hogy nincs mód átjutni a magyar alegységhez és ebbe bele kell nyugodniuk.

Közvetlenül a törzshöz tartoztak. Részt vettek a politikai gyűléseken és még ma is meghatódva emlékeznek vissza, hogy itt énekelték először hangosan az Internacionálét.

Sokat beszélgettek Ottóval. Lassanként közelebbről is megismerték a partizánharc történetét, találkoztak igazi bátor emberekkel, akiket társaik nagyon tiszteltek és általában közel kerültek a partizánokhoz. A főparancsnok is melegen érdeklődött irántuk Ottótól és személyesen is beszélgetett velük.

Március 6-án találkoztak a főparancsnokság február 20-i leiratában jelzett „Stevo" angol tiszttel, aki szintén jól ismerte a magyar nyelvet és elbeszélése szerint ugyanazon a futárvonalon, amelyen hetekkel előbb a budapesti fiatalok jöttek, Magyarországra megy át és behatóan érdeklődött az ottani helyzetről. Sejtették, hogy egy angolszász orientációjú magyar csoporttal van kapcsolatban, de kérdései többségére az ifik felvilágosítással nem szolgálhattak.

A lányok és fiúk egyaránt a varrodába kaptak beosztást, hiszen szabók voltak! Tudták, hogy munkájukra nagy szükség van és tisztelettel veszik őket körül. Félig már belenyugodtak, hogy egyelőre „békefeladatok" hárulnak rájuk, amikor futótűzként elterjedt a hír: ellenséges csapatok közelednek feléjük!

Az történt ugyanis, hogy megérkezett a Sziléziában kiképzett 13. SS Handžar hadosztály Sauberzweig tábornok parancsnoksága alatt. A 19 000 főnyi magasabbegység jellegzetessége, hogy csupán parancsnoki állománya volt német, a legénység horvát usztasákból, muzulmánokból, szkipetárokból (albánok) és más, fasiszta érzelmű önkéntesekből verbúválódott. Alighogy elfoglalta a Vinkovci—Ruma vasútvonal menti területet (ez a Zágráb—Belgrád vasútvonalon van), megkezdte akcióját a 3. népfelszabadító hadtest és a 16. vajdasági hadosztály részei ellen Kelet-Boszniában. Átvette az itt levő német és horvát csapatoktól a megszálló feladatokat. Ezután parancsot kapott a Szerémség, elsősorban a bosuti erdők partizánoktól való megtisztítására és a Száva lezárására.

Az ellenség támadása március 10-én indult meg Vinkovci és Sremska Mitrovica szakaszán a bosuti erdők felé. Az akcióban a 13. SS hadosztályt támogatták a vinkovcii és a Sremska Mitrovica-i usztasa-domobran helyőrségek, valamint a domobran folyami flottilla, melynek fő feladata a Száva lezárása volt.

[13] JHL. NOR. 1991. doboz. 1. csomó. 1. irat.

A német dokumentumokból kiderül, mi is volt a 13. SS hadosztály törzsének terve ezzel a támadással:

1. a folyami egységek a Száva lezárásával akadályozzák meg a partizánok átkelését a folyón,

2. majd a támadó csapatok két szárnyról kiindulva kerítsék be és semmisítsék meg a jugoszláv népfelszabadító erőket Sremska Rača—Morović—Lipovci és Jamena körzetében.[14]

A partizánok az ellenség fenti irányú mozgását még a támadás előestéjén felderítették. Hírt kaptak azonban arról is, hogy még egy hadosztály közeledik a Szerémséghez. Csak jóval később derült ki, hogy a 100. német hadosztályról volt szó, melynek egyes csapatrészei Albániából Magyarországra mentek át.

Az adott felderítési adatokat mérlegelve a Vajdasági Főparancsnokság a helyzetet igen súlyosnak ítélte és elrendelte a veszélyeztetett térségben levő erői azonnali átkelését Kelet-Boszniába.

A Drina folyó jobb partján

Március 10—11. éjjelén azok a népfelszabadító egységek, amelyek leginkább megközelítették a Szávát Račánál és Jamenanál, átkeltek a folyón Kelet-Boszniába. Velük együtt nagy számú civil lakos is vonult.[15] A boszuti erdőkben levő partizánok a Szávához való fokozott viszahúzódás mellett feladatul kapták az ellenséges előnyomulás késleltetését, az átkelő csapatok biztosítását is. Március 11-ről 12-re virradóan még nagymennyiségű hadianyagot is sikerült átszállítaniuk a Száván. A fasiszták eközben már a folyóparthoz értek.

A szabó ifik a 2. szerémségi osztag törzsébe osztva a hadtáprészleggel vonultak Kelet-Boszniába. Ekkor ismerték meg Milan Korica-Kovácsot, az osztag parancsnokát. A fiatalok emlékezetében csak a partizánneve: kovács maradt meg.[16]

Alig értek át a Száván, már egészen közelről hallották az ellenséges ágyúk dübörgését. Tovább meneteltek Majevica felé.

Március 13—14 éjjelén a 13. SS hadosztály részei több helyen átkeltek a Száván és a Šamac—Brčko—Sremska Račától délre támadáshoz fejlődtek fel. Ugyanakkor a Drina jobb partjára csetnik és különböző fasiszta alakulatok keltek át és nyomultak a Majevica felé. Kibontakoztak egy újabb fasiszta támadás körvonalai.[17]

A 4. népfelszabadító dandár, a mačvai osztag, a 16. hadosztály részei, az 1. szerémségi osztag egy százada és a 2. szerémségi osztag a Drina—Száva torkolattól Crnjelovaig terjedő szakaszon védett. A 2.

[14] JHL. NOR. német iratok. 9. doboz, 4. csomó, 1—36. iratok; JHL. NOR. 212. doboz, 5. csomó, 37. irat.

[15] JHL. NOR. 1993. doboz, 7. csomó, 1. irat.

[16] Korica 1919-ben született egy Sremska Mitrovica melletti faluban, Lačarkán. Kovácsmunkás volt — innen a partizánnév. 1942. júniusától vett részt a partizánháborúban. 1944. március elején lett a 2. szerémségi osztag parancsnoka. Az év közepén pedig őt nevezték ki a megalakuló Szerémségi Hadműveleti Övezet parancsnokául. Ennek alárendeltségébe tartozott az 1. diverzáns osztag is, ahová 1944 őszén a szabó ifik kerültek.

[17] JHL. NOR. 950. doboz, 6. csomó, 41. irat.

szerémségi osztag a Drina jobb partja mentén Bijeljina—Janja körzetében tartózkodott. Az ellenség Kelet-Bosznia területére való átjutását kellett megakadályozniuk. A Drina—Száva torkolat körzetében települt annakidején a hadtestkórház, amelyben ekkor kb. 900 — ebből 200 könnyebb — sebesültet ápoltak és ugyancsak itt volt egy nagyobb partizánraktár is.[18] A fasiszták átkelésének hírére a főparancsnokság elrendelte a kórház és a raktár azonnali átszállítását Bijeljinára. Ennek biztosítását a 2. szerémségi osztag 1. zászlóalja kapta Živan Milovanović-Čata parancsnoksága alatt. Utóvédharcokkal kellett feltartóztatnia az ellenség előnyomulását.[19]

A fasiszták azonban március 14-én hajnalban áttörték a partizánok védelmét és elfoglalták a kórház területét. Addigra csupán 100—150 sebesültet sikerült csak átszállítani Srpska Trnavára és környékére. A sebesültszállításban a budapesti fiatalok is részt vettek, különösen Klein Ica volt fáradhatatlan.

Az a vadállati vérengzés, amit a fasiszták a kezükbe került partizánsebesültek között végrehajtottak, kiváltotta a partizánokkal egyébként nem szimpatizáló boszniai gazdag muzulmánok felháborodását is.[20]

A kialakult helyzetben a Vajdasági Főparancsnokság megparancsolta fent említett alakulatainak, hogy védjék az általuk elért terepszakaszt és biztosítsák a manőverezésre kijelölt erők tevékenységét. Kövessenek el mindent az ellenség demoralizálására, maximális mozgékonysággal derítsék fel a fasiszták szándékait és egyúttal tévesszék meg őket a partizánok szándékait illetően.[21]

Közben azonban az ellenség — kihasználva nagy erő- és technikai fölényét — hídfőt létesített a Drina jobb partján és továbbnyomult Bijeljina felé, közvetlenül a főparancsnokság hátába.

A főparancsnokság próbált áttörni a Szerémségbe, a fasiszták szávai blokádja miatt azonban csak három hónap múlva tudott ide visszatérni. A Népfelszabadító Hadsereg és Partizánosztagok legfelső parancsnokának tett összefoglaló jelentésében a Vajdasági Főparancsnokság önkritikusan elemezte március eleji döntését. Hibának ítélte, hogy az ellenség támadásakor a Szerémségből Kelet-Boszniába ment át. Utólag kiderült, több lehetősége lett volna átjutni a Fruška Gorába vagy a Kelet-Szerémségbe.[22] Az ellenséges támadó csoport főerői ugyanis, miután március 14-re virradóan átkeltek Kelet-Boszniába, egészen június közepéig e területen működtek és a Szerémségben lényegében csak a fasiszta helyőrségek maradtak.

Március 20-án, a 2. szerémségi osztag parancsnoka, Korica részletes jelentést küldött a Vajdasági Főparancsnoknak.[23]

[18] JHL. NOR. 213. doboz, 1. csomó, 3. irat.
[19] A Jugoszláv Kommunisták Szövetsége Vajdasági Tartományi Bizottsága Archívuma. JHL. Filmanyag 447. száma (a továbbiakban Vajdasági Bizottság 447. sz. film) 115. kocka.
[20] JHL. NOR. 213. doboz, 1. csomó, 3. irat.
[21] JHL. NOR. 950. doboz, 6. csomó, 41. irat.
[22] JHL. NOR. 213. doboz, 1. csomó, 3. irat.
[23] JHL. NOR. 212. doboz, 3. csomó, 21. irat.

Továbbította a 2. zászlóaljparancsnok, Lipić közlését, amely szerint Sremska Račán, vagyis a Száva túlsó partján, csak kis létszámú ellenséges erő tartózkodik s jelek szerint szintén átkelésre készül Kelet-Boszniába. Hozzáfűzte az osztagparancsnok, hogy saját egysége védőszakaszán nem tartózkodnak ellenséges erők. Az az elgondolása, hogy a helyzettől függően, megpróbálna Majevicáról Semberijára átjutni és kéri a főparancsnokság hozzájárulását, hogy az osztag visszatérhessen a boszuti erdőkbe. Korica ismertette tervét: a civilekkel jócskán megduzzadt létszámú osztagot két csoportban indítja útnak. Az egyik zászlóalj még az éjszaka folyán felderítené a Turski Janjara—Suho Polje—Zabrdje—Trnava körzetét. Hajnalban pedig erőltetett menetben a futárok által megjelölt irányban Janjara—Ravno Polje—Zagoni—Kobiljak—Ljenljenče Lipik—Velika Obarska—Krnjušánál át a Visoć-csatornán vagy a Batković-Svinjarevac-csatornákon át kijutnának a Szávához. A zászlóalj indulása előtt néhány órával egy felderítő rajt küldene ki, mely a Szávához érve biztosítaná az átkelőeszközöket is.[24] A másik zászlóalj ugyanezen az úton menne át.

A főparancsnokság Korica-Kovács elgondolásával egyetértett és megadta az azonnali végrehajtás engedélyét. Március 21-én jutottak át elsőnek a Szerémségbe a 2. osztag zászlóaljai.[25] Hasonló módon kerültek át más alakulatok is és a főparancsnokság két futára, két munkatársa, Sreta Savić és Dimitrije Šešerinac-Gedža, valamint a vajdasági erőknél levő angol katonai misszió vezetője.[26]

Visszatérve a szabó ifikhez, Sremska Račáról tehát a törzsekkel keltek át Kelet-Boszniába, majd a 2. osztag Drina menti védőszakaszán tartózkodtak. A fasiszta csapatok átjutása a Száván és a csetnikek átkelése a Drinán, mint már említettük, súlyos helyzetbe hozta a népfelszabadító erőket. Elkeseredett harcokra került sor. Mindenki fegyvert fogott, illetve a fasisztáktól szerzett, aki csak bírt. Így léptek elő a törzs „tartalékából" igazi partizánokká a budapesti fiatalok is. A 2. szerémségi osztag 2. zászlóaljának századaiba kerültek. Zászlóaljparancsnokuk a már említett Lipić nevezetű partizán volt. Az osztag ekkor kb. 400 főből állt és két zászlóalja volt, egy-egy zászlóaljban 180—210 emberrel. A vajdasági főparancsnok említett összefoglaló jelentésében így jellemezte az osztagot: harcos, aktív, politikailag szilárd alakulat, meg van rá az adottsága, hogy dandárrá fejlődjön.[27] Ehhez az értékeléshez döntően hozzájárult az akkori osztagparancsnok, Korica-Kovács és politikai biztosa, Stepan Vasić önfeláldozó munkája is.

Ilyen kollektívában értek igazi harcosokká az ifik.

Kettesével-hármasával osztották be őket a különböző századokba. Elsődleges feladatuk a fegyverszerzés volt és ez már az első bevetésen sikerült.[28]

[24] Uo.
[25] JHL. NOR. 1992. doboz, 5. csomó, 1. irat.
[26] JHL. NOR. 213. doboz, 1. csomó, 3. irat.
[27] Uo.
[28] *Berán Iván* szóbeli közlése.

Néhány alkalommal felderítésekben vettek részt, majd a főparancsnokság engedélye értelmében a 2. zászlóaljjal elsőként vonultak át Semberijára, és március 21-én már újra a Száva bal partján voltak a Szerémségben. Tovább meneteltek a már ismert Sremska Račára.

„Borzalmas leírni azt a képet, ami bennünket ebben a faluban fogadott — írja visszaemlékezésében Fehér Sándor. — A fasiszták, mivel tudták, hogy ebben a faluban volt a Vajdasági Főparancsnokság, az egész falut a föld színével tették egyenlővé. De nemcsak a házakat pusztították el, hanem minden élőlényt is. Néhány család maradt csak a faluban kivonulásunk után, főleg öregek, terhes asszonyok és kisgyerekek. Ezeket sem kímélték és borzalmas pusztítást végeztek. A hullákat sem takarították el és a tavaszi napsütésben már oszlásnak indultak. Ezért eredeti tervünktől eltérően, nem tudtunk a helységben megszállni, hanem valósággal kénytelenek voltunk zsebkendővel az arcunk előtt, átrohanni a falun."

A 13. SS hadosztály parancsnoka, Sauberzweig, a március 10-i támadási parancsában ilyen utasítást adott: „A Szávától északra nincs fogoly!" Ez nyílt felhívás volt a tömegmészárlásra. A parancsnak különösen a 28. ezred 1. zászlóalja tett eleget. A német jelentések számoltak be annakidején felsőbb szerveiknek, hogy Sremska Račán 370, Bosuton 212, Morovicán 100, Jamenaban 50 embert, főleg asszonyokat és gyermekeket gyilkoltak meg.[29]

A magyar fiatalok a 2. zászlóaljjal kénytelenek voltak továbbmenni Bosut faluba. Itt a számukra kijelölt házat előbb ki kellett takarítaniuk, hogy egyáltalán tartózkodni lehessen benne.

Harcok a Szerémségben

A budapestiek Bosuton több mint két hetet töltöttek el. Innen indultak akciókra a különböző fasiszta támpontok ellen. A falu a Bosut folyó és a Száva torkolatánál helyezkedett el, tőle délre, nem messze a Száva—Drina torkolatától volt Sremska Rača. A folyók ellenőrzése céljából a fasiszták ebben a viszonylag kis körzetben erős védelmi rendszert építettek ki. Ide szorultak vissza a védőerők is.

Április folyamán a partizánok aktív tevékenységet fejtettek ki ezen a szakaszon is. Az eseményekről — leszűkítve azokra az alegységekre, ahol a szabó ifik voltak — az alábbi áttekintést kaphatjuk a korabeli jelentésekből:

Április elején a 2. szerémségi osztag két zászlóalja Morović, Bosut, Višnjičevo, Jamena és Crkvište körzetében helyezkedett el és a hónap végéig a 6. vajdasági dandárral együtt főleg Nyugat-Szerémség területén működött. Diverziós akciókat szerveztek a Belgrád—Zágráb, Šid—Rača, valamint Vinkovci—Brčko úthálózat ellen, továbbá rajtaütéseket hajtott végre Neštin, Strošinci, Soljani, Bosut, továbbá Lovas,

[29] JHL. NOR. Német iratok, 9. doboz, 4. csomó, 27. és 28. iratok.

Sot, Martinci és Kukujevci ellen. Ezek során nagymennyiségű fegyvert, lőszert, ruhaneműt és élelmet zsákmányolt.[30]

Április 12—13-án éjjel az ellenség páncélvonat és három páncélos támogatásával támadást indított Morovicért, hogy a bosuti erdőkből kiverje a partizánokat. 14-én hajnalban a harckocsik Morovic előterébe jutottak. Hat óra tájban kitörtek a Bosut folyón átívelő hídhoz. Ekkor az adaševaci vasútállomáson álló páncélvonatból is lőni kezdték a falut. A partizánok heves harcok árán megsemmisítettek két ellenséges páncélost, a harmadik, valamint a páncélvonat (a harckocsit a vonatra tették) eltávozott Šid irányába.[31]

Április 16. Semberija körzetéből (Bosznia), a Száva jobb partján elhelyezett tüzelőállásokból a fasiszta tüzérség lőtte Sremska Račát, Bosutot és Višnjičevot. Az éj folyamán újabb tüzérségi tűz zúdult Račára, Bosutra és Grk falura. A partizánok nagyobb csoportja tartózkodott ekkor Bosuton.[32] A 2. szerémségi osztag 1. százada ez idő alatt demonstratív felderítést végzett Sremska Rača irányába, miután úgy vélte, hogy a tüzérségi előkészítést követően a fasiszták elfoglalták a falut. A századparancsnok azonban meglepetéssel tapasztalta, hogy a helységben nincs fasiszta erő.

Április 17-re virradóan az ellenség újból lőtte Bosut falut, majd Kuzmin felől mintegy 200 fős csoporttal rohamot indított. Bosuton ekkor már csak egy partizánszázad tartózkodott. Felvette ugyan a harcot, azonban nem tudott megbirkózni a fasiszta túlerővel és kénytelen volt visszavonulni. A német és usztasa bandák betörtek a faluba és a még épen maradt házak nagy részét felgyújtották.[33] A faluból visszavonuló partizánszázad a község határán levő hídnál ásta be magát. A közben beérkező alegységek pedig azonnal akciókat kezdeményeztek. A diverziós csoport az erdőtől az állomásig terjedő szakaszon, valamint a Jaruga felé vezető út elágazásánál aláaknázta a síneket. Felderítők indultak a bosuti ellenséges erők felderítésére is. Az előzőekben szó volt a fasiszták erődrendszeréről a Bosut, a Száva és a Drina torkolata körzetében. Bosut község birtoklása számukra nemcsak azért volt igen fontos, mert a Bosut—Száva találkozásánál terült el, hanem azért is, mert az itt épült zsiliprendszer kézbekaparíntásával megsemmisítő csapást akartak mérni az itt levő partizánerőkre. A zsilip elzárásával ugyanis vízzel áraszthatták volna el a népfelszabadító erők által megszállt területet. Ennek megakadályozását a partizánok egy része kapta feladatul. Köztük volt néhány szabó ifi is. A felderítésre kiküldött három tagú járőrbe kapott beosztást Klein Ica.[34] Közben a falu határában már folyt a harc. A három felderítő az erdő felől egy földúton haladva közelítette meg a fasiszták

[30] JHL. NOR. 213. doboz, 5. csomó, 36. irat.
[31] JHL. NOR. 212. doboz, 4. csomó, 12. irat; Korica jelentése.
[32] JHL. NOR. 212. doboz, 4. csomó, 16. irat.
[33] Uo.
[34] Klein Ica — akire magassága miatt ráragadt a „nagy" jelző — (valójában mindig Klein volt a vezetékneve), 1924. január 12-én született Olaszliszkán. Régen megtalálta az utat az Almássy téri baloldali ifi csoporthoz, részt vett akcióikon. A jugoszláv partizánok között is tanúságot tett bátorságáról és mély emberszeretetéről. A szabó ifik egyetlen hősi halottja Sremska Račán alussza örök álmát.

állásait. Azok egészen közel engedték peremvonalukhoz a partizánokat, majd váratlanul géppuska, sőt aknatüzet zúdítottak rájuk. Mire a rohamozó alegységek kiűzték e szakaszról az ellenséget, mindhárom halott volt.[35] Az ifik mély megdöbbenéssel fogadták Ica halálát és esküt tettek, hogy bosszút állnak érte és társaiért a fasisztákon.

Április 17—18-ra virradóan a 2. szerémségi osztag egy százada Sremska Rača biztosítását, egy másik pedig Djeletovce falu megrohamozását kapta feladatul. A faluban lefegyverezték a 20 főnyi domobran őrséget és indultak vissza az erdőbe. Közben azonban újabb ellenséges csoport vonult Djeletovceba, sikerült is visszaszereznie a partizánoktól a falut és elzárni visszavonulási útjukat Bačinac—Adaševac és a csatornák felé. A kiküldött felderítők azonban hamarosan jelentették, hogy lehetséges az áttörés Ilinci felé, mert ott legfeljebb száz fasiszta tartózkodik. A parancsnok tehát úgy döntött, hogy este 10-kor megkezdik az áttörést. Ez rendkívül gyorsan lezajlott, mivel a fasiszták nem számoltak a partizánok rajtaütésével. A népfelszabadító erők két sebesült tisztet, két altisztet és hat sebesült katonát ejtettek fogságba, egy rádióállomást, egy puskát, két pisztolyt, kb. 2000 puskalőszert, négy teljes öltözéket, kb. 40 db konzervet és más felszerelést zsákmányoltak.[36]

Pál Klára az Ilinci elleni rajtaütés módszeréről a következőket mondta: falusi összekötőik révén elterjesztették, hogy a partizánok hadtesterővel akarnak támadni. Ez a hadtest nemzetköziekből áll és már harcban is van a németekkel, egy másik területen. Amikor lecsaptak az alvó ellenségre — a szokástól eltérően hatalmas fegyverropogással, különböző nyelveken kiabálva — a fasiszták azt hitték, hogy már a „nemzetközi hadtest" tört rájuk és fejvesztve menekültek. Így futamított meg alig 30 ember több mint száz, jól felfegyverzett fasisztát.

Ugyanezen az éjjelen a 2. zászlóalj feladatul kapta, hogy az újoncok egy részét, valamint az osztag hadtápját vigye át a Fruška Gorára.[37] Az átjutás legveszélyesebb szakasza természetesen ismét a vasúti fővonal volt — ezúttal a Šid—Sremska Mitrovica közötti részen. A századok már alig másfél kilométerre voltak a Kukujevci—Bačinac közötti vágányoktól, amikor az ellenség váratlanul megrohamozta őket. Rövid tűzharc után mégis sikerült továbbhaladniuk. Közvetlenül a síneknél azonban újabb tűz zúdult a zászlóaljra a nem messze álló páncélvonatból, amely ráadásul fényszóróival pásztázta a környéket. Bár a partizánok rohama — a vágányokon való átjutásért — megtorpant, az élnek — kb. 70 főnek, az osztag politikai biztos és más parancsnokok vezetésével — mégis sikerült túljutniuk. A menet zöme kénytelen volt visszafordulni, magával vive a négy hősi halottat, akiket Bačinacban temettek el. [38]

[35] *Berán* és *Fehér* szóbeli közlése. — Pál Klára szerint Klein Ica akkor kapta a halálos lövéseket, amikor az előtte lévő, megsebesült bajtársán akart segíteni. A partizánok kénytelenek voltak a Bosut melletti töltésről visszavonulni és mire újra visszatérhettek, halottaikat — köztük Icát is — borzalmasan megcsonkított állapotban találták.

[36] JHL. NOR. 214. doboz, 4. csomó, 12. irat.

[37] Uo.

[38] Uo.

Igaza van Fehér Sándornak, aki úgy ítélte meg, hogy a partizánok a legtöbb veszteséget a síneken és az országútakon való átmeneteleknél szenvedték. Ebből a szempontból is érdekes a Vajdasági Főparancsnok értékelő dokumentuma, melyben a partizán- és az arcvonalharcászat együttes alkalmazásának hiányosságaira hívta fel a parancsnokok figyelmét. Az ellenséges területen — így az utakon, síneken — való áthaladás természetszerűen más harcmodort igényelt, mint a diverziós akciók, rajtaütések stb. Az alegységparancsnokok nem minden esetben tudták e tevékenység helyes módszerét alkalmazni és ez bizony veszteségekhez vezetett.

Április 18—19 éjjelén végül is nemcsak a 2. osztag 2. zászlóalja többi alegységének, hanem az 1. zászlóalj zömének, valamint a 6. vajdasági dandár egy századának is sikerült átjutniuk a Fruška Gorába. A bosuti erdőben csak az 1. zászlóalj 1. százada maradt. Az osztagparancsnokság Vizića falu melletti erdőbe települt.[39] Április hátralevő időszakában az osztag — így a szabó ifik is — a Fruška Gora déli lejtőiről indultak akciókra.

Április 20-án egy csoport újra átment a síneken és felderítést hajtott végre Grk, Bosut és Rača körzetében.[40]

Április 23-án újabb akció volt Morovićnál.[41]

Április 24-én az 1. zászlóalj 2. százada a 6. dandár egy századával támadást indított a Šid—Ilok vasútvonalon, Erdeviktől északra.[42] A fasiszták váratlan felbukkanása 30 percig tartó heves tűzharcot idézett elő, de aztán ez utóbbiak kénytelenek voltak visszavonulni.[43] Ezekben az akciókban tehát a budapesti fiatalok is részt vettek.

Fehér Sándor ekkor Erdevikben tartózkodott. Vitaminhiány következtében nagyon legyengült, a lába tele volt sebekkel. Egy partizánszimpatizáns házában helyezték el gyógyulásra és felerősödésre. Amikor a németek a vasútvonaltól visszavonulva váratlanul rajtaütöttek a falun, az ott tartózkodó partizánok felvették a harcot, közben a lakosság, köztük Fehér Sándor is, az erdőbe menekült.

Emlékeiből idézzük: „az erdőben mély gödrök, bunkerek voltak ásva, ezek ágakkal, avarral voltak letakarva. Ajtó volt rajtuk, amit földdel takartak, s vigyázva, hogy az avar le ne essen róla, felemeltük az ajtót és oda bújtunk... Az avar között, vagy odvas fába cső volt kidugva, azon jött be a levegő, különben a gödör teljesen be volt fedve, fölötte járhattak, kelhettek, nem lehetett észre venni. Én egy ilyen bunkerban töltöttem 8—9 órát, míg a németek a falut megszállva tartották... Miután a németek visszavonultak, kaptuk a kopogást, jelt, hogy a németek a községből elmentek, előjöhetünk. Ez konkrét tapasztalatom volt, de elmondásból tudom, hogy szerte Jugoszláviában hasonló módon védekezett a lakosság a fasiszták boszszújától."

39 JHL.NOR. 212. doboz, 4. csomó, 12. irat.
40 JHL. NOR. 212. doboz, 4. csomó, 16. irat.
41 JHL. NOR. 212. doboz, 5. csomó, 37. irat.
42 JHL. NOR. 212. doboz, 4. csomó, 13/2 irat.
43 Uo.

Ugyancsak *április 24-én* Ilok és Šid között, az országúton a 2. zászlóalj alegységei az itt közlekedő postakocsira vártak. Helyette azonban mintegy 50 fős usztasa járőrrel akadtak össze. A fasisztákat megfutamították és zsákmányra is szert tettek. Sajnos, az akciónak egy saját halottja is lett.[44]

Április 25—26-ra virradóan ugyancsak a 2. zászlóalj Šarengrad és Babska között eredményes „beszerzésen" vett részt. 49 lovat, 10 szekeret, 22 pár bocskort, 100 kg zsírt, 50 kg zsalonnát, 4 pár cipőt, 6 pár harisnyát, 4 db pokrócot és egyebeket gyűjtöttek.

E beszerző akciók elsősorban fasiszta érzelmű lakosú falvak és tanyák ellen irányultak. Ám nemcsak a partizánok szükségleteinek fedezésére, hanem — az esetek igen nagy százalékában —, a partizánszimpatizáns helységek lakóinak segítségére irányultak. A fasiszták „kollektív megtorlásként" pusztítottak és raboltak a partizánszimpatizáns falvakban. A partizánok a beszerző vállalkozások során szerzett zsákmány nagy részét — élelmiszert, ruhaneműt, mezőgazdasági felszerelést stb. — a kifosztott parasztoknak adták.

Április 27-én az osztag két százada rajtaütött a Kukujevciban levő ellenségen. Rövid harc után kiverte a faluból és a vasútállomás melletti bunkerba kényszerítve vissza a fasisztákat. Zsákmányoltak 13 puskát, 11 szekér ruhaneműt, lőszert és egyéb holmit.[45]

Május folyamán a 13. SS hadosztály főerői továbbra is Kelet-Bosznia Majevica térségében működtek, főleg a 16. vajdasági hadosztály és a Vajdasági Főparancsnokság e területen maradt részei ellen.

A Szerémségben tevékenykedő népfelszabadító erők ugyanakkor újabb ellenséges akcióval találták magukat szemben.

A május 6-án indított fasiszta akció, mely a „Maikäfer und Mira" fedőnevet viselte, a Délkelet-Szerémség „megtisztítását" tűzte célul.

A Fruška Gorában levő és innen portyázó 2. szerémségi osztag, a 6. dandár 1. zászlóalja és a Majevici osztag az ellenséges akcióban részt vevő erők lekötésére és megosztására fokozott tevékenységet fejtett ki, de elsősorban a Zágráb—Belgrád vasútvonal elleni diverziókra összpontosította fő erőkifejtését.[46]

Kövessük ismét az előző módszert, és a jelentések alapján idézzük fel azoknak az alegységeknek a harccselekményeit, amelyek állományába a budapesti fiatalok is tartoztak.

Május 2—3-án ismét Kukujevcinél hajtottak végre akciót. Jelentős zsákmányra tettek szert.[47]

Május 10-ről 11-re virradóan Semberijáról csetnik csoport[48] Jamena körzetében kelt át a Száván és a bosuti erdőszélen megütközött az egyik partizánszázad részeivel.[49]

[44] Uo.
[45] JHL. NOR. A vajdasági Főparancsnok jelentése. 212. doboz, 5. csomó, 37. irat.
[46] JHL. NOR. 1991. doboz, 1. csomó, 1. irat.
[47] JHL. NOR. 212. doboz, 5. csomó, 21. irat.
[48] A csetnikek a Londonban lévő emigráns királyi jugoszláv kormány fegyveres erejét képezték. A hadügyminiszter, Draža Mihajlović parancsnoksága alatt az ország területén működtek 1943 végéig angol, 1941—1945 májusáig amerikai támogatással. 1941 második felétől támogatták az olasz, később pedig a német és más megszállókat.
[49] JHL. NOR. 212. doboz, 5. csomó, 21. irat.

Május 13-án az 1. század Bosut község határában a vasútvonalnál bevárta a fasiszta járőrt. Megsemmisített három tisztet és 18 katonát és megsebesített kb. 23 ellenséges katonát. A partizánok vesztesége egy halott (nő) és egy sebesült.[50]

Május 17-én nagyobb akcióra került sor a közben ellenséges támponttá vált Bosut falu ellen. A feladat végrehajtásában az osztag mindkét zászlóalja részt vett más alakulatokkal együtt. A harcok során mindkét fél jelentős veszteséget szenvedett. Korica-Kovács osztagparancsnok a saját veszteség egyik okát és az akció sikertelenségét abban látta, hogy a nem régen kapott nehézfegyverek (angol gyártmányú gépfegyverek) kezelését a katonák még nem sajátították el. A parancsnokok sem voltak tisztában hatótávolságukkal és alkalmazási módjukkal, így nem tudták hatásosan alkalmazni azokat.[51]

Május 17-én, órakor kezdődött egy másik akció. Az osztagparancsnok utasítása értelmében a 2. zászlóalj egyik százada Grknél, a másik pedig Jarugánál átkelt a Bosut folyón. Más erőkkel együtt támadást indítottak Vrtić falu ellen is, azzal a céllal, hogy az ellenséget kiverjék a Vrtić—Bosut terepszakaszról, ezáltal megerősítsék az összeköttetést a szabad területtel és a partizánszimpatizáns falvakkal, mint Kuzmin, Martinci és Lačarak. Sajnos, a célt: a Száva—Bosut torkolat birtokálását, nem sikerült elérni.[52]

Május 20—21 éjjelén a 2. zászlóalja Šid—Morović vasútvonal Adaševac—Šid közötti szakaszán mintegy 4—500 méteren megrongálta a vágányokat.[53]

Május 25-én a zászlóalj egyik járőre Drenovci—Soljani közötti országúton foglyulejtett három ellenséges katonát, egyet pedig megsebesített, de ennek sikerült elszöknie. Ezen a napon a Strošincibe érkező zászlóaljat 12 óra tájban ellenséges csoport támadta meg. A kimerült partizánok kénytelenek voltak visszavonulni.[54]

Május 26—27-re virradóan a 2. zászlóalj 1. százada a diverzáns csoporttal együtt Vinkovci és Brčko között aláaknázott és felrobbantott a Spačva folyócskán átívelő két vasúti hidat.[55]

Május 27-én hajnali 5—6 óra körül a fasiszták rajtaütöttek a Crkvišten pihenő 2. századon. Rövid ideig tartó, de igen heves közelharc folyt le. A partizánok elvonulását a 2. zászlóalj parancsnok helyettese, Momčilo elvtárs fedezte, de a harcban hősi halált halt.[56]

Az aktív tevékenység június első felében is tovább folytatódott.

Június 3-ról 4-re virradó éjszaka a 2. zászlóalj 2. százada más alegységekkel együtt aláaknázta a vágányokat és várta a Tovarnikból Belgrád felé haladó szerelvényt. Amikor a katonákkal és hadianyaggal teli vonat kisiklott, a 2. század, 2. szakasza rohamot indított. Rövid harc után a mozdonyt megsemmisítették, a vasúti kocsikat fel-

50 JHL. NOR 212. doboz, 6. csomó, 8. irat.
51 JHL. NOR. 212. doboz, 5. csomó, 25/3. irat.
52 JHL. NOR. 212. doboz, 5. csomó, 25/1. irat.
53 JHL. NOR. 212. doboz, 5. csomó, 35. irat.
54 JHL. NOR. 212. doboz 6. csomó, 8/2. irat.
55 JHL. NOR. 212. doboz, 6. csomó, 3. irat
56 JHL. NOR. 212. doboz, 6. csomó, 4. irat.

gyújtották, bár azok nem égtek meg teljesen. Tíz domobrant és két vasutast foglyul ejtettek. A többi fasisztának sikerült elmenekülnie, mivel üldözésükhöz a partizánoknak erejük nem volt. Kilenc puskát, sok lőszert és egyéb holmit zsákmányoltak.[57]

Június 5. éjjelén ugyancsak a Zágráb—Belgrád vasútvonalon, Bačinac és Kukujevci között aknázták alá a síneket. A robbantástól egy mozdony és két vagon megsemmisült.

Június 6—7-én Šid és Adaševac között a partizánok mintegy 300 méteren rongálták meg a síneket.[58]

Június 7-én a 2. szerémségi osztag egész állománya rohamozta meg Gibarca ellenséges helyőrséget. A fasiszták nem tanúsítottak különösebb ellenállást és visszavonultak a vasútvonal mentén húzódó állásaikba. A partizánok zsákmánya jelentős volt és sikerült megsemmisíteni a községi nyilvántartást.[59] Ugyancsak ezen a napon — Banovce és Ilač között — semmisítettek meg egy mozdonyt és 12 vagont. Az ellenség sok halottat vesztett.

Az éjszaka folyamán az osztag harcba keveredett egy Vrbanjeról jövő ellenséges menetoszloppal. Három órás harc után mindkét fél elvonult. 15 ellenséges katona, köztük egy tiszt elpusztult és 10 megsebesült. Saját veszteség 6 halott és 5 sebesült volt.[60]

Június 10-én Tovarnik és Ilač között a partizánok kisiklattak egy mozdonyt és egy vagont.

A Szerémségben tartózkodó partizánerők tevékenységét leszűkítettük a 2. szerémségi osztag 2. zászlóaljának működésére. Az összkép kialakítása céljából idézzük Korica osztagparancsnok értékelését a májusi és június eleji tevékenységről: ez időszak alatt az osztag kb. 10 nagyobb rajtaütést hajtott végre az ellenséges támpontok ellen Kukujevci, Bosut, Kuzmin, Drenovci és más falvakban. Több helységben, így Kukujevciban, Bosutban, Tovarnikon, Ilincin, Djeletovcin. Strošincin és másutt, a rajtaütés során felgyújtották a helyi nyilvántartást, ezzel megsemmisítették a helybeli partizán szimpatizánsokra vonatkozó feljelentéseket is. Az osztag több diverziót hajtott végre a Zágráb—Belgrád vasútvonalon. Az akciók során érzékeny veszteségeket okoztak a fasisztáknak élőerőben és hadianyagban. Általában úgy értékelhetjük, hogy az osztag végrehajtotta a kapott utasítást és a „Mainkäfer und Mira" fedőnevű német akcióban részt vevő ellenséges csapatok mögött rendkívül nyugtalan helyzetet, illetve hátországot teremtettek. Ezzel hozzájárultak a Kelet-Szerémség „megtisztításának" sikertelenségéhez.[61]

Azt, hogy az említett akciókban a szabó ifik közül személy szerint melyikben ki vett részt, természetesen ma már nehéz lenne megállapítani, mivel erre negyedszázad után maguk a szereplők sem emlékeznek, no meg annakidején nem is láthatták tisztán az összefüggé-

57 JHL. NOR. 212. doboz, 5. csomó, 11. irat.
58 Uo.
59 JHL. NOR. 213. doboz, 2. csomó, 27. irat.
60 Uo.
61 JHL. NOR. 212. doboz, 5. csomó, 5—37. iratok; 212. doboz, 6. csomó, 21. irat.

seket a „síneken való többszöri átmenetel" és az egyes részfeladatok között.

Tény, hogy a 2. szerémségi osztag 2. zászlóalja 1. és 2. századai állományában becsülettel harcoltak és helytállásuk méltán váltotta ki a jugoszláv partizánbajtársak szeretetét és tiszteletét.

Az 1944. június 14-én induló „Kornblume" (Búzavirág) fedőnevű nagyszabású fasiszta támadás a szerémségi harcok újabb fejezetét nyitotta meg, ugyanakkor befejező szakasza is volt a népfelszabadító erők ellen Szerbia, Bosznia és Crna Gora területén kibontakozott ún. hetedik ellenséges offenzívának.

A „Kornblume" akciónak kettős célja volt:

1. Kiszorítani a partizánokat a Fruška Gorából, majd Északkelet- és Délkelet-Szerémségből.

2. Megvédeni az érő gabonát a partizánoktól.[62]

Az akció négy szakaszból állt és június 14-től augusztus 12-ig tartott. Meglehetősen nagy német, usztasa, domobran és más erők vettek benne részt — mintegy 10—15 000 ember, akiket tevékenységükben jelentős csetnik-csapatok is támogattak.[63]

Az újabb fasiszta támadás elleni küzdelemben a magyar ifjúmunkások csak 1944. július 2-ig vettek részt.

A támadás kezdetén a bosuti erdőkben tartózkodtak. A közben Fruška Gorára átjutott Vajdasági Főparancsnokság utasítására, a 2. szerémségi osztag áttörést hajtott végre Grabovec-tanyánál a bosuti erdőből a Fruška Gorára. Az átjutás nem ment simán, mivel az ellenség nagyobb erőkkel ellenőrizte az országutakat és az átjárókat. Ennek következtében a Jamena—Strošinci—Drenovac vonalon néhány napon át elkeseredett harcokat kellett vívniuk a partizánoknak.[64]

A június második felében — Korica jelentése szerint —, állandó harcérintkezésben voltak az ellenséggel, bár nagyobb ütközetekre nem került sor, mivel a Fruška Gorán levő erők tipikusan partizánakciókat hajtottak végre az ellenség hátában.

A budapesti fiatalok részt vettek a Jankovci—Slavkovci—Savak terepszakaszon levő ellenséges erőd ellen június 21-én végrehajtott akcióban is. Sikerrel harcoltak a domobranok ellen a slavkovci vasútállomásnál. Megsemmisítették a vasútállomást és jelentős mennyiségű zsákmánnyal, veszteség nélkül tértek vissza harcálláspontjukra. Ezeket a feladatokat az első század teljesítette. A 2. század ugyanakkor a Jankovci vasútállomást rohamozta meg, de még ezt megelőzően harcba keveredett egy ellenséges járőrrel az odavezető úton. A rohamot a kimerült század nem tudta végigvinni, de veszteség nélkül vonult vissza.[65]

Ezekkel a harcokkal véget is ért a magyar ifjak tevékenysége a Szerémségben. Az eltelt hónapok alatt gazdagodtak élményekben, ta-

[62] JHL. NOR. 589/B. doboz, 10. csomó, 3/10 irat.
[63] JHL. NOR. 1993. doboz, 7. csomó, 2. irat
[64] JHL. NOR. 213. doboz, 1. csomó, 9. irat.
[65] JHL. NOR. 212. doboz, 6. csomó, 29. irat

pasztalatokban, emberségben és a partizánélethez szükséges erényekben. Élményeikről mindnyájuk nevében szóljon Fehér Sándor:

„Ebben az időszakban rengeteg tapasztalatra tettünk szert. Az egész partizánharcmodor, közigazgatási szervezet, agitációs és propaganda munka kitárult előttünk. Itt a Bosut folyó közelében, amely a partizánok által felszabadított terület egyik határát alkotta, volt jó néhány olyan község, amelynek lakossága teljes mértékben a partizánokkal szimpatizált. Ezek elláttak bennünket mindennel. Külön ki szeretném emelni Ilinci községet, amely néhány kilométerre terült el a felszabadított területtől. Ennek a községnek a helyzete igen érdekes és jellemző volt, hasonló sok létezett Jugoszláviában. Ez arról volt nevezetes, hogy a fasiszták nem rombolták le. A lakosságot nem bántották. Átvonulási területük volt és majdnem naponta olyan helyzet alakult ki, hogy a faluban reggel a partizánok reggeliztek, délben a németek ebédeltek és este újra a partizánok vacsoráztak. Ugyanakkor a lakosság teljes mértékben a mi oldalunkon állt. Partizán közigazgatása volt...

Ami a pártszervezetek munkáját illeti, ezt mi elsősorban a katonai egységek vonatkozásában ismertük. Működésük nem volt titkos, de bizonyos mértékben mégis konspirált. Ez természetesen a háborús körülmények miatt volt így. Az egységek jelentős mennyiségű propagandaanyaggal voltak ellátva. Ezekben ismertették a partizánharcok céljait, magyarázták az akkori politikai helyzetet. Nemcsak a párttagokhoz, hanem minden harcoshoz eljutottak.

Minden egységnél századig bezárólag politikai biztosok működtek. Ezek tervszerűen foglalkoztak a harcosokkal. Minden harci szünetben alkalmat találtak arra, hogy pihenő után politikai félórákat tartsanak és ezeket az előadásokat vita követte. Az egyszerű munkás és paraszt harcosok aktívan részt vettek a vitákon, elmondták problémáikat, véleményüket. Az egységek összetétele igen heterogén volt, de a politikai biztosok mindig helyes irányba tudták tartani a vitákat.

Ugyanakkor meg kell említeni, hogy ezek a politikai biztosok, már akiket mi ismertünk — egyben a legaktívabb harcosok is voltak. Ennek következtében igen jó kapcsolat alakult ki a politikai biztosok és a parancsnok között, ez utóbbiak erőteljesen támaszkodtak a politikai munkásokra és a mi tapasztalatunk az volt, hogy az összes egységnél, melyekben megfordultunk, igen jó és magas színvonalú volt a harci szellem."

És végül néhány szó a szabó ifik harci tapasztalataiból:

„Az akciókat aránylag kis erővel, nagy zajjal, kevés munícióval és igen eredményesen hajtottuk végre. Azon kívül, hogy komoly erőket kötöttünk le, a partizánok számára is nagy jelentőségűek voltak ezek az akciók. Fegyverutánpótlást, élelem- és ruhaszerzést is jelentettek. Arról nem is szólva, milyen erkölcsi erőt adott az egész környék lakosságának egy-egy, fasisztákon aratott győzelem."

A budapesti fiatalok tevékenységének első hónapjai azt az időszakot ölelték fel, amikor a német katonai és politikai vezetés az 1944

márciusában, Jugoszlávia területén kibontakozó támadással megkísérelte a Balkánon levő megszálló erői helyzetét megszilárdítani, és Magyarország 1944. március 19-i megszállása (ebben a Jugoszláviában állomásozó Weichs-csoport is részt vett) után e térségben a megfelelő hátországot biztosítani. A népfelszabadító erők aktivitása a Balkánon — Jugoszláviában, Görögországban, Bulgáriában és Albániában — éppen ezt az annyira áhított nyugodt hátországot veszélyeztette.

20 nap a magyar zászlóalj állományában

A Vajdasági Főparancsnokság még március elején elrendelte az 1913—26-ban született szimpatizánsok toborzását, illetve mozgósítását a szabad területen. Ennek következetes végrehajtását az ellenséges támadás megakadályozta, ám így is március 8—július 6. között több mint 1200 önkéntes gyűlt össze a különböző osztagoknál.[66]

Július 2-án a Fruška Gorában levő 2. szerémségi osztag egy részéből, a 6. vajdasági dandár 1. zászlóaljából, más csoportok részeiből és az újoncokból létrejött a vajdasági népfelszabadító erők 7. dandára.[67]

Megalakulása után a 7. dandár parancsot kapott, hogy vonuljon Szlavóniába, ahol átmenetileg a VI. hadtest alárendeltségében fog tevékenykedni.

Július 2-án a budapesti fiatalokat a parancsnokságra hívták. Ekkor még a 2. szerémségi osztag 2. zászlóaljához, amely a Fruška Gorán, pontosabban annak déli szegélyén tartózkodott. Közölték velük, hogy lehetőség nyílt számukra a magyar zászlóaljba való átjutásra. A hírt kitörő örömmel fogadták, hogy ennyi idő után végre teljesülhetett kívánságuk. Elbúcsúztak a nehéz időkben megismert harcostársaktól, különösen nehéz volt a válás őszinte jóbarátjuktól, Ottótól, akiről később azt a hírt kapták, hogy hősi halált halt.

A fiatalokat egy Mira nevezetű politikai biztosnő kísérte el, július 3-án meg is érkeztek Grkbe, ahol 7-ig tartózkodtak.

Ezután a 7. dandár törzsébe kerültek új ismerősök és régi barátok közé. Itt volt a régi 1. zászlóalj zöme és parancsnoka is, Milanović-Čata.[68]

A parancsnokság a magyar fiatalokat angoloktól kapott ruhával, cipővel szerelte fel. Erre nagy szükségük is volt, mert bizony a hazulról hozott ruhanemű szörnyen megviselt és elnyűtt állapotban volt.

A dandárnál töltött időből máig emlékezetes maradt számukra az egység soknemzetisége. Igen sok olasszal találkoztak, de volt itt orosz

[66] JHL. NOR. 213. doboz 1. csomó, 3. irat.

[67] Uo. — Az új egység parancsnoka Milan Pavla Ješić-Ibra volt, akivel ugyan a szabó ifik csak rövid ideig voltak együtt. Ješić és egysége azonban nem kis szerepet játszott 1944 novemberében a Dél-Dunántúl felszabadítása szempontjából jelentős Batina-apatini hídfőharcokban, majd december elején az 57. Szovjet Hadsereg 75. hadtestével együtt a Dráva északi partja mentén lévő helységek felszabadításában.

[68] Zbornik Dokumenata i podataka o narodnooslodilčkom ratu jugosloventkih naroda. Tom II. Bilten Vrhovnog Štaba NOVJ. 1941—1945. Beograd, 1949. 329. o. Az ellenség VII. offenzívája idején az osztagparancsnok, Korica-Kováccsal együtt tanúsított példamutató helytállásukért 1944. október 1-én mindketten kapitánnyá léptek elő.

alegység is. Esténként valóságos verseny alakult ki a különböző nemzetiségek között, ki mivel járul hozzá a kultúrműsorhoz. A fiatalok szebbnél szebb olasz, orosz, szerb és más népek dalait ismerhették meg, sőt ők sem maradhattak le! Magyar népdalokat, nótákat kellett énekelniük — produkciójukban természetesen nem a művészi előadás és a hang szépsége volt a fő követelmény.[69]

Napközben a dandár akciókban vet részt, diverziós feladatokat kapot és oldott meg. Az ifik a törzsnél kaptak beosztást, mégpedig a varrodában, szakmájuknak megfelelően és nap, mint nap tapasztalhatták, hogy a partizánok munkájukat éppoly egyenértékűnek ítélik, mintha akciókon vettek volna részt. Mert varrni, foltozni bizony volt mit, csak győzzék!

Egy napon riadót rendeltek el. Gyors csomagolás következett és hamarosan menetkészek voltak a partizánok. Este hétkor indultak el. Egész éjjel meneteltek, hajnalra egy erdőcskéhez értek, itt megpihentek, majd este indultak tovább. Az út célja: Szlavónia lett. E napokban Pál Klára az alábbiakat jegyezte naplójába:

„*Július 9-én* átmegyünk a veszélyes szakaszon, a síneken. Esik az eső. Érdekes, hogyan történt az átkelés. Két ember előre ment és lőni kezdett. A fasiszta őrség viszonozta, ezalatt a többi átszaladt a vágányokon.

Július 13. Megérkeztünk egy erdőbe, ahol a törzs volt. Itt kaptunk még négy pár cipőt és más felszerelést.

Július 16. Megérkeztünk Breznica faluba. Ez a háború előtt fürdőhely volt. Sok itt a magyar menekült. Van kórház is. Az orvos és az orvosnő is magyarországi. Mesélik, hogy utánuk többen is próbáltak átjönni, de nem sikerült nekik és internálták őket. Igazi házikosztot eszünk, mézet is kaptunk.

Július 19. Indulunk tovább. Körülbelül 5 kilométeres gyaloglás után Kutjevoba érkeztünk. Találkoztunk a 12. dandár több harcosával, akik elmesélték, hogy 8—10 nappal ezelőtt itt nagy harcokat vívtak a cserkeszekkel és a harcban kitűnt a csehszlovák dandár is.[70]

Július 21. Végre megérkeztünk Vočinba! Joli és Jóska a törzshöz ment. A koszt ugyan sótlan, de már minden jól van, hiszen a közelben vannak a petőfisek!"

Az út, amelyet a szabó ifik Mirával együtt megtettek a Fruška Gorából Vočinba — több mint kétszáz kilométer volt. Nemcsak a „síneken" kellett átjutniuk, hanem a Dilj, a Krndija és a Papukhegységek megannyi veszélyes szakaszán.

Az ifiket Vočin egyik házában szállásolták el, ahol sebesültek is voltak. A közelben terült el ugyanis az osmacinai repülőtér, ahová az éjszakák folyamán angol gépek érkeztek a beteg, sebesült partizánokért és Olaszországba vitték őket az ottani jugoszláv kórházakba.[71]

Vočinban nézelődve összetalálkoztak a magyar zászlóalj két gazda-

[69] *Fehér Sándor* idézett visszaemlékezése.
[70] Az 1944. október 26-án az addigi zászlóaljból megalakult „Jan Zizka" csehszlovák dandárról van szó.
[71] Vajdasági Bizottság. 447. sz. film, 118. kocka.

sági beszerzőjével. Elképzelhető, mennyi kérdéssel halmozták el őket. Hol vannak, hányan vannak, mikor mehetnek és így tovább. Alig győztek válaszolni. Hirtelenében egész kis beszámolót rögtönöztek a Petőfi-zászlóaljról.[72]

A budapesti fiatalok július 24-én úgy hallották, hogy a magyar zászlóalj Potočanban van. Egy újoncccsoporttal elindultak hát arrafelé. Utközben az ellenség lecsapott a vonuló partizánokra és heves tűzharcra került sor.

Végre, július 27-én Humba érkeztek és csakhamar találkoztak a magyar zászlóalj kultúrmunkásával, Baki Ferenccel, aki így idézte fel ezzel kapcsolatos emlékeit:

„Veliki Zdenciről Vočin irányába menet Hum faluban, a 40. hadosztály parancsnokságának utasítására újoncokat kellett átvennünk. Még jó — gondoltam magamban —, hogy nem néhány nappal előbb jöttek. Szép kis fogadtatásban lett volna részük!"[73]

A Petőfi-zászlóalj ugyanis akkor, addigi tevékenysége legveszteségesebb csatáját vívta az usztasák ellen, Hercegovacnál. Egyetlen éjszakán tizenkét harcosa halt hősi halált és sok volt a sebesült is. E nyomott hangulatban kellett Bakinak Humba mennie. Nem volt különösen meghatva, hogy ismét újoncok jönnek, mert szinte naponta gyarapodtak létszámban. Mégis örömmel és meglepetéssel vette tudomásul, hogy kivételes fiatalokkal hozta össze a sors: Budapestről jöttek, együtt tízen! Ez viszont egyedüli eset volt.

Ez a sajátos körülmény vezette a zászlóaljparancsnokot, Kis Ferencet, hogy önálló csoportot hozzon létre az ifikből, Baki Ferenc parancsnoksága alatt.

„Friss szakaszvezetői rangomhoz méltó feladatként — írja Baki — néhány napos humi pihenő után Vočinra vezettem őket kiképzésre, miután a zászlóaljat újabb feladatokra szólította a kötelesség."[74]

Július 31-én indultak Humból Vočinba. Pál Klári naplója szerint a kiképzés Kometnik nevű faluban történt. Rendszeres tanulás, politikai beszélgetés folyt itt, no meg esténként énekeltek, táncoltak a falubeliekkel együtt.

Baki Ferenc így emlékezik ezekre a napokra:

„Délelőttönként gyakorlatoztunk. Fegyverismeret stb. Délután leginkább beszélgetés a népfelszabadító háborúról és annak keretében a mi zászlóaljunk útja, harcai, célja. Az itteni magyarok részvétele a felkelésben, akik számára a szomszédos Horthy-rezsim szintén idegen . . .

Figyelmesen hallgatták az előadásaimat. Minden érdekelte őket, aminek csak némi köze is volt a partizánélethez. Kialakult meggyőződésű ifjak voltak. Tudták, hogy harcunk nehéz, veszélyekben és megpróbáltatásokban bővelkedő. Méltóbban tőlük aligha képviselhette

[72] A magyar alegység nemrégen került a VI. hadtest 40. hadosztályának állományába, mégpedig a 16. „Jože Vlahović" ifjúsági dandárhoz. Ennek negyedik zászlóalja lett.
[73] *Baki Ferenc—Vébel Lajos:* A Petőfi-brigád. Novi Sad. Fórum. 1968. 32. o.
[74] Uo. 34. o.

volna bárki is a magyarországi ifjúságot. Példásan, fegyelmezetten viselkedtek és örültek, hogy végül is sikerült eljutniuk a zászlóaljba.[75]

Néhány nap múlva indultak Gornji Borciba (Daruvarnál) a magyar alegység harcálláspontjára. Ide Pál Klári naplója szerint augusztus 4-én este hat órára érkeztek meg. A törzs szálláshelye előtt felsorakoztak, Baki jelentette, hogy a kiképzési feladatokat végrehajtották. Kis Ferenc zászlóaljparancsnok rövid beszédben üdvözölte őket és befejezésül azt mondta:

„... érezzétek magatokat otthon a Petőfi Sándor-zászlóaljban. Most már ti is hozzá tartoztok. És mutassátok meg, hogy a magyar nép bátor fiai vagytok."[76]

Aznap este mindnyájuk nevében ezt írta be naplójába a „nagy" Klári:

„Szinte el sem akarjuk hinni, hogy tényleg itt vagyunk, ahová hét hónapja vágyakoztunk. Tört magyarsággal, de nagy szeretettel fogadtak bennünket."

Vacsora után az ifiket századokhoz osztották el. Az 1. századba Vas Gitta, „kis" Klári, Berán Iván és Hengl Lajos, a 2.-ba Vas Jolán, Fehér Sándor, Vári József, Hegedüs Pál, Tipold Katalin és a „nagy" Klári kerültek.

Másnap egy Sirać nevű falun haladtak át, amely nagy harcokat élt át. Innen Grubišno Poljera mentek együtt az egész 16. ifjúsági dandárral. A budapesti fiatalok igen meg voltak hatódva. Mosolygós tekintettel figyeltek fel rájuk, és ők az egész úton *magyarul* énekeltek! Közben az egyik szomszédos faluban a partizánok tűzharcba keveredtek a fasisztákkal. A menetnek tovább kellett haladnia, bár a partizánok nagyon kifáradtak. Estére egy faluba érkeztek, ahol politikai gyűlést tartottak. A fiatalok jól emlékeznek erre az eseményre, mert több magyar nemzetiségű helyi lakossal találkoztak. A gyűlésen az ifjú partizánok is felszólaltak és nagy sikert arattak.

Augusztus 7-én Garašnicánál akción vettek részt. Feladatul kapták a falu határában levő fasiszta fedezék felrobbantását. Az itt megbújt fasiszták azonban tüzet nyitottak rájuk. A robbantás előkészítése közben tűzzel válaszoltak, de közben fejük felett angol repülőgépek tűntek fel. A tüzet azonnal be kellett szüntetni, nehogy a szövetséges pilóták a partizánokra dobják le bombaterhüket.

A „légiveszély" elmúltával a fasiszta bunkert sikerült felrobbantani.

Augusztus 8-án a dandár Daruvárnál tevékenykedett. A helységben tartózkodó kb. 3000 fasisztát a partizánok bekerítették. Csakhamar német gépek érkeztek és a partizánok kénytelenek voltak visszavonulni. Az ifjúsági dandár, miközben új állásokat foglalt el, felszabadította Končanicát és elfogott 10 domobrant, továbbá jelentős zsákmányra tett szert.

75 Uo.
76 Uo. 85. o.

A budapesti fiatalok másnap továbbvonultak a zászlóalj két századával és Garašnicán éjszakáztak. Ezt követően folytatták útjukat Brestovnicára. Néhány kilométer után a fasiszták váratlanul a menetre támadtak, aknavetővel és ágyúval lőtték a partizánokat. Ez utóbbiak azonban nem álltak meg, hanem rendezetten vonultak tovább. 10-én estére a felszabadult területre érkeztek, ahol — soha nem felejtik el — a gyerekek „Smrt fašizmu" (Halál a fasizmusra) partizánköszöntéssel üdvözölték őket.

Délután a parancsnokság a két századból hármat szervezett. Az 1. századba került „kis" Klári, Hegedüs Pál, Vas Gitta és Fehér Sándor, a 2-be „nagy" Klári, a 3-ba pedig Vas Jolán, Berán Iván, Hengl Lajos, Vári József és Tipold Katalin.

A magyar zászlóalj állományával augusztus 12-én Djakovacra érkeztek, ahol a napok csendesen teltek. A faluban folyt a cséplés és a partizánok segítettek a helybelieknek.

Augusztus 15-én, reggelizés közben a szabó ifiket a parancsnokságra rendelték. A Petőfi-zászlóalj politikai biztosa, Kis Ivan-Figaro közölte velük, hogy készüljenek fel azonnali indulásra. A zászlóaljparancsnokság azt az utasítást kapta, hogy a magyarországiaknak a legrövidebb időn belül meg kell érkezniük a diverzáns iskolára, hogy annak elvégzése után bevetésre kerüljenek[77] Magyarországon.

Hét hónapi várakozás után ily módon a fiatalok alig 20 napig voltak a Petőfi-zászlóaljban. Szívesen voltak itt, nagy szeretet vette őket körül, de az a lehetőség, hogy partizánként visszajuthatnak Magyarországra, felülmúlta eddigi elképzeléseiket.

A Petőfi-zászlóaljban eltöltött közel három hét eseményeinek a fentiekben vázolt bemutatása azt a benyomást keltheti, hogy ezalatt a szabó ifik tulajdonképpen csak ide-oda meneteltek, minden különösebb feladat nélkül. Ez téves következtetés lenne.

Az „ide-oda menés" a partizánharcászat velejárója. Az akciók végrehajtásához el kell jutni a helyszínre, aztán gyorsan távozni kell onnan. Hosszabb ideig a fel nem szabadított területen, igen veszélyes lett volna tartózkodni. Az igaz, hogy Kis Ferenc zászlóaljparancsnok utasítására a budapestieket lehetőleg ellenőrzött, illetve szabad területen tartották, de éppen azért, mert fő feladatul nem az akciókban való részvételt jelölte meg számukra, hanem a propaganda- és agitációs munkát. A zászlóalj akkori harcterületén jó néhány helységben magyarok laktak. A lakosság között végzett kulturális és felvilágosító tevékenység igen nagy jelentőségű volt. Ebben vártak a budapestiektől elsősorban segítséget.

Kis zászlóaljparancsnok egy korábbi, 1944. július 10-i jelentésében többek között ezt olvashatjuk:

„A magyar nyelv a legfájóbb kérdés. Nagyon kevés a magyar nyelvet jól ismerő elvtárs, s így a magyar nép előtt nem tudjuk kellőképpen bizonyítani, hogy magyarok vagyunk. Több helyen a lakosság

[77] HL. Pgy.—Jug. *Fehér Sándor* idézett visszaemlékezése.

gyanakodott magyarságunkban, a magyar nyelv hiányos ismerete miatt.

Igyekezzünk minden áron ezt a hibát kijavítani szavalatok és dalok útján, amiben meglehetős sikerünk van."[78]

Ezekután érthető, hogy Kis Ferenc és különösen a zászlóalj politikai munkásai örömmel fogadták a szabó-ifiket és nagy megbecsüléssel vonták be őket a kulturális és a politikai nevelőmunkába, tevékenységükre Fehér Sándor, a többi nevében is ekként emlékezett:

„. . . amikor nem volt harc, jártuk a falvakat, agitáltunk, ünnepségeket szerveztünk a kis falusi kultúrházakban. Itt az egybegyűlt hallgatóságnak Petőfi-verseket szavaltunk és magyar dalokat énekeltünk. Az a tény, hogy budapestiek vagyunk, a helyi magyarokra igen nagy hatással volt. Ez segítette is agitációnkat.

A magyar zászlóaljban a politikai munka talán gyengébb volt, mint máshol . . . Az alegységen belül volt politikai oktatás, tanultak a Szovjetunióról, a pártról, a marxizmusról és a jugoszláv népfelszabadító harcról. Ez az oktatás azonban elég gyenge színvonalon mozgott. Mi, akik részt vettünk a munkásmozgalomban és nagyobb tapasztalatunk volt a politikai munkában, megérkezésünk után azonnal igyekeztünk bekapcsolódni és segíteni a politikai nevelőmunkát.[79]

Zvecevótól a Dunáig

Dušan Čalić: A hősök is emberek (Budapest, Kossuth Kiadó, 1967.) című könyvének 226. oldalán leírta beszélgetését Vas Jolánnal, aki többek között ezt mondta:

„. . . nem egyszer terveztük, hogy északi irányban áttörünk a Dráván, s volt idő, amidőn kapcsolatot akartunk létesíteni magyarországi elvtársainkkal, ezért különleges századot tartottunk készenlétben, amelynek összeköttetésben kellett volna lépnie a Dráván túli elvtársakkal. Ezekből a tervekből semmit sem valósíthattunk meg."

Ezekhez hozzátartozik, hogy az akció elmaradása nem az ifiken, de nem is a partizánparancsnokságokon múlott.

Szükséges ezzel kapcsolatban korrigálni a visszaemlékezők egy tévedését is. Magyarországra való átjutásnál ugyanis a *Dráva* nem kerülhetett szóba. Az átkelés megvalósítása csakis a *Dunán* át a Bácskába — ez akkor a magyar terület — és innen a Mecsekbe volt lehetséges. Ez a megoldás még szeptember elején is kivitelezhetőnek tűnt, mint erre később visszatérek.

Augusztus 15-én tehát reggeli után a budapestiek kísérőikkel elindultak és estére már az ismert Humba érkeztek. Másnap továbbmentek, és a következő pihenőhely Vočin volt. Innen folytatták az utat az erdei főhadiszállásra, Zvečevo mellé. Ezúttal a szerencse is melléjük szegődött. Egy gépkocsi felvette nehéz csomagjaikat és a két

[78] Magyar Képes Újság, 1962. II. 1. szám.
[79] HL. Pgy—Jug. *Fehér Sándor* idézett visszaemlékezése.

„legsebesebb lábút", Tipold Katit és Vas Gittát. Ettől kezdve énekszóval vették az emelkedőket.

Közben találkoztak régi bajtársakkal, a volt 2. szerémségi osztag 1. zászlóaljából, így tudták meg, hogy a 7. dandár is még mindig Szlavóniában tartózkodik.

Augusztus 16—17-re virradóan végre megérkeztek az erdei táborba. Valóságos város épült ki itt, jól rejtve a légi felderítéstől. Faházak, sátrak vegyesen váltakoztak. A házakon ablakok. Villany, sőt posta is volt. Az ifik nem győztek csodálkozni, a szerémségi partizánélet viszontagságai után hihetetlen volt számukra az egész.[80]

Kísérőik a megérkezés után azonnal jelentkeztek az 1. diverzáns osztag törzsében. A várakozás alatt a fiatalok ismerkedtek az új környezettel. Hamarosan megtudták, hogy itt meglehetősen biztonságban élnek a partizánok, mivel a fasiszták nem merészkednek az erdőbe. Ezért épültek itt ki a különböző iskolák, tanfolyamok stb.

Természetesen a megszállóknak tudomásuk volt a partizánbázisról, és rendszeresen figyelték a partizánok mozgását. A horthysta felderítőszervek egyik, 1944. június 13-i jelentésében például a következőket olvashatjuk: Zvečevo—Viroviticától délkeletre kb. 32 km-re van. Tőle délre $1^1/_2$ km-re erdő, ennek tisztásán partizán ledobóhely van.[81]

A partizánok itt is örömmel és csodálkozással vették körül a szabó ifiket. Különösen az volt meglepő számukra, hogy lányok is voltak közöttük. Elmondták, hogy a diverzánsoknál igen kevés a lány és külföldi pedig egyáltalán nincs! Elképzelhető az öt magyar lány büszkesége! Még jobban kihúzták magukat a fiúk előtt, akik pedig ezideig is becsülték őket, hiszen nem egyszer jobban bírták a menetelést, a cipekedést, a viszontagságokat, mint ők.

Másnap reggel a magyarok újabb meglepetést okoztak új harcostársaiknak. Hengl Lajos és Tipold Kati tornagyakorlatokat mutattak be. A ritka bemutatóra percek alatt nagy nézőközönség futott össze. Némi tanakodás után azonban egyre többen kezdték utánozni a mozdulatokat, végül majdnem mindenki ügyességéhez, gyakorlottságához mérten „tornázott".

Augusztus 19-én megkezdődött és hét napon át tartott a tanulás. Oktatójuk, a „Čato" partizánnevű elvtárs igen lelkiismeretesen foglalkozott velük. Magas követelményt támasztott, tekintve, hogy a magyar fiataloknak az ellenség hátában kell majd működniük, a diverzáns tevékenység minden fortélyát alaposan el kell sajátítaniuk.

A napok szorgos tanulással és gyakorlatozással teltek. Az ifik naplójába pedig az alábbi bejegyzések kerültek:

„*Augusztus 21.* Már komoly ismereteket szereztünk: tájékozódtunk a robbanóanyagokról, megismertük a gyújtózsinórok különböző fajtáit és próbálgattuk az összeszerelést.

Augusztus 22. Este kivittek minket a sínekhez és élőben tanultuk

[80] A szabó ifik szóbeli közlése és *Fehér* visszaemlékezése.
[81] HL. 10. gy. ho. kt. 3529/1944.

a sínek, a hidak, utak aláaknázását. Kábellel is megtanultunk robbantani.

Augusztus 23—25. Több robbantószerkezet összeállítását és kezelését sajátítottuk el. Főleg az angoloktól kapott robbanóanyagokat használjuk."

Augusztus 25-én alig bírtak elaludni. Egész éjjel tervezgettek, megbeszélték a frissen kapott híreket: Párizst felszabadították a felkelők, Romániában forradalmi fordulat következett be és mindehhez betetőzésképpen a parancsot; hogy indulnak!

A másnapi búcsúzásra máig emlékeznek. Pál Klára ezeket a sorokat jegyezte be naplójába: „Talán még egy helyről sem jöttünk el ilyen nehezen, mint innen és talán még seholsem szerettek bennünket annyira, mint »Čato«, a tanítónk. Messzire elkísért bennünket és utánunk nézett addig, amíg el nem tűntünk az úthajlásban."

Indulás előtt a parancsnokságtól teljes felszerelést, új ruhát, angol gyártmányú géppisztolyokat és más anyagokat kaptak. Több hátizsák plasztik robbanóanyagot is vittek magukkal, így vágtak neki a közel 120 km-es útnak. De most is a „sors kegyeltjei" voltak — „nagy" Klára szavaival élve —, mert a vezetőik Drenovácig autót szereztek, onnan pedig szekereken utaztak tovább. Breznicán át — ez már a Dilj-hegységben van — megérkeztek Levanjska Varošba, itt éjszakáztak.

Augusztus 28-án érkeztek meg az 1. diverzáns osztag 2. századának harcálláspontjára, amely Levanska Varoš és Slavonski Brod között, a Dilj-hegység keleti nyúlványán helyezkedett el. Talán ismétlésnek hat, de így volt: itt is nagy szeretettel és a lányok iránti tisztelettel fogadták őket. Mivel aznap éppen egy kis ünnepséget tartottak a törzstől kb. 7 km-re levő erdőben, őket is elvitték. Nagyon sok fiatallal találkoztak itt és a komoly témákat követően felcsendült a nóta és nem hiányzott a tánc sem.

Másnap, augusztus 29-én megkezdődött az igazi munka. Az otthonmaradottak alig titkolt irigységgel vették tudomásul, hogy elsőként Vas Gitta, Hegedüs Pál, a „kis" Klári, Hengl Lajos és Vári József mennek akcióra négy régi jugoszláv diverzánssal. Nehéz hátizsákjuk tömve volt robbanóanyaggal. Feladatuk vasúti sínek aláaknázása és felrobbantása volt.

Mikor három nap múlva visszatértek, alig győztek mesélni. Fehér Sándor még ma is érzi azt az örömet, amit az akción átélt. Jóleső és egyben furcsa volt tudni, hogy munkájuk hozzájárult egy fasiszta szerelvény levegőbe röpítéséhez.

Természetesen nem sokáig maradtak személyes élmény, harcfeladat nélkül a többiek sem. Románia szembefordulása a hitleri Németországgal, a szovjet csapatok gyors előnyomulása a Balkán felé, veszélyes helyzetbe hozta a „Délkelet" német főparancsnokság alá tartozó erőket, különösen ennek szerbiai, belgrádi csoportosítását. Hitler arra törekedett, hogy a Kárpátoktól Görögországig megerősítse védelmét és megállítsa a 4., a 2., és a 3. Ukrán Frontok további nyugati irányú előnyomulását.

A balkáni német hadvezetés számára a Zágráb—Belgrád közötti fő utánpótlási és szállítási útvonal ebből következően a második világháború alatt talán soha nem volt annyira fontos, mint éppen most. A sínek mellett szaporodtak a vasbeton fedezékek és sűrítették az őrjáratokat a szerelvények biztosítására a partizánok rajtaütései ellen.

A szabó ifik tehát ebben az időszakban bizonyíthatták be, hogy jól elsajátították az iskolán tanultakat. Slavonski Brod körzetében alegységüknek három fő területen kellett tevékenykednie: akadályozni a német szállításokat, a Zágráb—Belgrád vasútvonal itteni szakaszán, továbbá a Száván, valamint megmenteni az aratásra váró, vagy már learatott gabonát a fasiszta rablóktól.

Az 1. diverzáns osztag dilji alegysége szeptember 1—7-e között végrehajtott akciói során 20 mozdonyt, 70 vagont semmisített meg, kb. 30 km hosszúságban rongálta meg a vasúti vágányokat. kb. 20 hidat, 200 telefonoszlopot tett tönkre, elsüllyesztett egy uszályt, felrobbantott tíz vasútállomást. Hét üzletben okoztak kárt kézigránát támadásai, robbantást hajtott végre a brodi centráléban, stb. Akciói során sok fasiszta katonát elpusztított.[82]

Hasonló tevékenységet folytatott a magyar fiataloktól nem messze nyugatra, a Petőfi-zászlóalj is.

Szeptember 6-án, már nyugovóra tértek, amikor Hengl Lajos harsány hangon kiáltva tárta ki a körlet ajtaját: a Vörös Hadsereg elérte a jugoszláv határt és találkozott a népfelszabadító csapatokkal! Pillanatok alatt mindenki szeméből kiröppent az álom. Kitódultak a kis tisztásra és látták, hogy körös-körül örömtüzek égnek, ami persze elég veszélyes örvendezés volt. A parancsnok szigorúságot mutatva „büntetésből" külön őrszolgálatra rendelte a tűzrakó „fegyelmezetleneket". Dehát azon az éjszakán ez nem volt fényítés! Mindenki önként és egész éjjel őrségben maradt.

Másnap, szeptember 7-én a fiatalokat újabb öröm érte: indulnak Magyarországra! Még aznap útnak eredtek. A csoport a 10 szabó ifin kívül 5 horvátországi magyarból, 5 horvátból és a 8 tagú Beli-roham-csoportból, tehát összesen 28 emberből állt.

A Dilj-hegységtől északkeletre vitt az útjuk — a Dunához. Az volt az elgondolás, hogy *Borovonál* (és nem Bobotánál, ahogy erre az ifik emlékeznek), a Duna jobb partjánál Vukovártól északra levő helységnél sikerül átjutni a Bácskába és innen az egyik futárvonalon Dél-Baranyába.

A célhoz érve — 8-án hajnalban — bementek a faluba, hogy pihenjenek, míg a két kísérő felderíti az átkelés lehetőségeit. Kb. 10 óra tájt a falu főterén három teherautó SS katona szállt ki. Képzelhető a padlásokon, pajtában és másutt megbúvó partizánok rémülete: mi lesz most? Az egész falu látta őket! Ám egyetlen áruló sem akadt. Nagy megkönnyebbülésükre a délutáni órákban a fasiszták kitakarodtak a faluból.

Estére visszatértek a felderítők és közölték a szomorú tényt: a

[82] JHL.NOR. 213. doboz, 3. csomó, 9, 11, 16. valamint 4. csomó, 15, 20, 25. iratok.

horthysták úgy megerősítették a Duna ellenőrzését, hogy azon lehetetlen az átjutás. Vissza kell térniük a parancsnokságra.[83]

A szabó ifik Magyarországra való átdobásának körülményeit kutatva olyan tények váltak ismertté, melyek érthetővé teszik az összefüggéseket.

A népfelszabadító háborúban kezdettől léteztek diverzáns csoportok, osztagok, amelyek érzékeny veszteségeket okoztak a megszállóknak. Így volt ez Horvátországban is, ahol ezek tevékenységének összehangolására a horvát főparancsnokság létrehozta a diverzáns osztagok törzsét. Élére a legendás életű Ivan Hariš-Ilja Gromovnik állt. Neve ismert volt már a spanyol nép polgárháborújában is. Itt a köztársasági hadsereg diverzáns csoportjának egyik vezető alakjaként tett tanúbizonyságot bátorságáról, leleményességéről. A franciaországi internáló táborból megszökve hazatért és tapasztalatait a megszállók ellen hasznosítva, azonnal csoportot szervezett. Csapásai villámként érték az ellenséget — ezért is lett partizán neve gromov = villám. Tevékenységük hamarosan kiszélesedett, sőt Magyarország területére is átterjedt 1943 második felében. 1943 végén—1944 elején új osztagok alakultak és az eddigiekkel egyesültek. Az 1. osztag Szlavóniában — itt voltak az ifik —, a 2. osztag Turopoljen, a 3. osztag pedig a Moslavinán működött. Ez utóbbi állományába tartozott a Kalnik körzetében tevékenykedő diverzáns század (később zászlóaljjá fejlődött). Hariš-Gromovnik írásos visszaemlékezése szerint ez a század 1943 második felében kezdett el akciókat végrehajtani a magyar—német csapatok hátában és ennek során eljutott a Balaton környékére is. 1944-ben több kisebb csoport rendszeres diverzáns és felderítő tevékenységet fejtett ki magyar területen és ennek során 37 vasúti szerelvényt, több tucat uszályt semmisített meg. Működésük Magyarország felszabadításáig tartott.[84]

A szlovón területen működő 1. diverzáns osztag parancsnoka Petra Vukomanovič-Stipo,[85] (ma ny. á. főtiszt) volt. A 28 fős diverzáns csoport eljutása a Mecsekbe, az ellenség hátában folytatott tevékenység kiszélesítésének tervét valósította volna meg. Azt az elgondolást, hogy a Kalnik—Djurevac—Nagyatád—Kaposvár—Balatonföldvár—Balatonakali—a tó északi partja—Sümeg—Zalaegerszeg—Lenti—Dolna Lendava—Varaždin—Kalnik térségben kifejtett eddigi működést kiterjesszék Mohács—Pécs—Mecsek—Kaposvár vonalára, azaz keleti irányban. Ha ezt sikerül megvalósítani, nem kétséges, hogy a dél-magyarországi antifasiszta harc sajátos fejlődést vett volna.

83 *Berán Iván* közlése és *Fehér Sándor* visszaemlékezése.

84 Inžinerja, 1951. 4. szám. 7. o.

85 Az 1903-ban született Vukmanović szintén spanyol önkéntes volt és már ott kitűnt diverzáns akcióival. A szabó ifik nem emlékeznek rá, de a magyar és a jugoszláv nép közös antifasiszta harcának történetéhez tartozik az alábbiak elmondása. 1945 elején — kb. akkor, amikor a magyarországi fiatalok is Terezino Poljén tartózkodtak, Vukmanovic feladattal átjött Magyarország nyilas uralom alatti területére és diverzánstevékenységet fejtett ki, főleg Zala megyében. Sajnos csak rövid ideig, mert egy véletlen folytán a nyilasok elfogták. Az értékes foglyot felajánlották a németeknek, akik vonaton, erős fedezettel Németországba akarták vinni. Vukmanovicot azonban nem olyan fából faragták, hogy egykönnyen megadja magát a sorsnak. Kísérőit kijátszva kiugrott a gyorsvonatból és sikeresen visszatért Jugoszláviába.

A német felderítők és nyomozószervek tehát nem ok nélkül gyanakodtak a jugoszláv partizánokra, amikor a dél-magyarországi robbantásokat, vonatkisiklatásokat stb. az ő számlájukra írták. A kalnikiak tevékenysége a fasizmus elleni internacionalista összefogás szép példája, megérdemli a megismerést és az elismerést.

Partizánélet befejező szakasza

A Magyarországra való átjutás meghiúsítása nagyon elszomorította a szabó ifiket, bár megértették a helyzetet és belenyugodtak, hogy egyelőre Jugoszláviában maradnak.

A csoport nagy része — a két Vas-lány, Hegedüs, Berán, Hengl és Vári — szeptember 8-án a parancsnokság utasítására elindult a Szerémségbe, hogy ott bekapcsolódjon a Belgrád előterében folyó partizánharcokba. Az ellenség azonban oly mértékben megszilárdította védelmét Vinkovci körzetében, hogy a Szerémségbe való átjutásról is le kellett mondani. Így visszatértek a 2. diverzáns századhoz, a Diljbe.

A csoport kisebbik része — ide tartozott a két Klári és Tipold Kati. Fehér Sándor ekkor beteg volt — szeptember 9-én elindult vissza Zvečevora, az 1. diverzáns osztag törzséhez, ahol három nap múltán régi barátokként fogadták őket. Czigler Klári és Tipold Kati a varrodába került, Pál Klára pedig egy ideig a partizánkonyha szakácsa lett.

Szeptember 27-én megérkeztek a többiek is Diljből. Az osztagparancsnokság ugyanis úgy döntött, legyen együtt a kijelölt csoport, hanetán mégis lehetőség nyílna a bácskai útra. E terv napirenden tartását bizonyítja, hogy a parancsnokság később a Vas-nővéreket távirásztiszti tanfolyamra rendelte Daruvárra. Átjutás esetén ők tartották volna a kapcsolatot a parancsnoksággal. Berán Iványt pedig, mint kijelölt parancsnokot, az osztagtörzsbe vezényelték. November közepén Czigler és Pál Klára, valamint Tipold Katalin ápolónői tanfolyamra került.

Az egyik akcióra Hegedüs Pál így emlékezett vissza:

„Egy vasúti híd felrobbantását kaptuk hárman feladatul. A szabó ifik közül csak én vettem ebben részt. A hidat a két hídfőnél két-két fasiszta őrizte. Megbeszéltük, hogy egyikünk a hidat, a másik ketten pedig a hídfőket aknázzuk alá, majd azonos jelre robbantunk. Minden rendben ment, a jelzést is leadtuk és ezt követően be kellett ugranunk az alattunk levő vizesárokba. Társam azonban tétovázott, erre én leugrottam. Azon nyomban utánam ugrott, de olyan szerencsétlenül célozta meg az eléggé mély vizesárkot, hogy pont énrám zuhant. A víz elnyelte a géppisztolyomat és mire nagy nehezen kimásztunk, a robbanás bekövetkezett és a légnyomás földhöz vágott. Fényes nappal tértem magamhoz. Egyedül voltam, se fegyverem, sem ennivalóm... csak egy kézigránát maradt nálam. Sötétedésig egy kukoricásban húz-

tam meg magam, majd sikerült eljutnom a közeli erdőkig. Napokig nem tudtam visszajutni csoportomhoz. Közben a németek néhány méterre tőlem állandóan jöttek-mentek... nagyon rossz érzés volt.[86]

Élményekben gazdag időszak volt ez a többiek számára is. Sajnos, a huszonöt esztendő távlatából már nem tudnak pontosan emlékezni az eseményekre és ezért nem sikerült a levéltári anyagok alapján rekonstruálni tevékenységük e kétségtelenül igen érdekes szakaszának történetét úgy, mint az az előzőekben lehetséges volt. Ez annál is inkább sajánlatos, mivel az 1. diverziós osztag és különösen ennek 2. százada, ahová a szabó ifik közül hatan, majd Hengl sebesülése után öten tartoztak, az ellenség hátában kifejtett tevékenységével nagy károkat okozott a fasisztáknak és elnyerte a partizánok elismerését. Ezt bizonyítják a „VI. Korpus", a magasabb parancsnokság lapjában az osztag, illetve a 2. század kiemelkedő tevékenységéről megjelent kiadások is.

Közben egyre jöttek a hírek otthonról is. December 7-re a 3. Ukrán Front csapatai kijutottak a Duna—Balaton északi széle, a tó északi partja mentén Balatonkeresztúrig és innen Barcsig. A szovjet katonák Barcsnál átkeltek a Dráván és a jugoszláv erőkkel együtt hídfőt létesítettek Virovitica térségében.

Újra itthon. A két Vas-lány 1945 tavaszán

[86] *Hegedüs Pál* szóbeli közlése.

E híreket hallva a szabó ifik kérték, engedélyezzék hazamenetelüket. A parancsnokság végül úgy döntött, hogy útnak indítja őket Magyarországra. Az alegységeknél tartózkodó magyarországiakat Zvečevora rendelték be a Vas-lányok kivételével, akik még a tanfolyamon voltak.

Karácsony után Fehér Sándor és a három lány elindult Viroviticára, hogy a barcsi pontonhídon átkelve magyar területre jusson.

Fehér Barcson szovjet kórházba került, ahonnan 1945. január 15-én bocsátották el. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány toborzási felhívására azonban újra „önkéntes" lett és az 1. magyar hadosztály katonájaként kijutott Ausztriába.

Tipold Katalin eközben az Osiječka dandár állományába került, és így került át február 8—9-én, a viroviticai jugoszláv hídfő felszámolásakor Barcsra. Itt rátalált a két Klárira, majd mindhárman tovább vonultak a jugoszláv egységekkel a Dráva északi partja mentén. Így jutottak Pécsre, ahol március 2-án leszereltek és elindultak Budapestre.

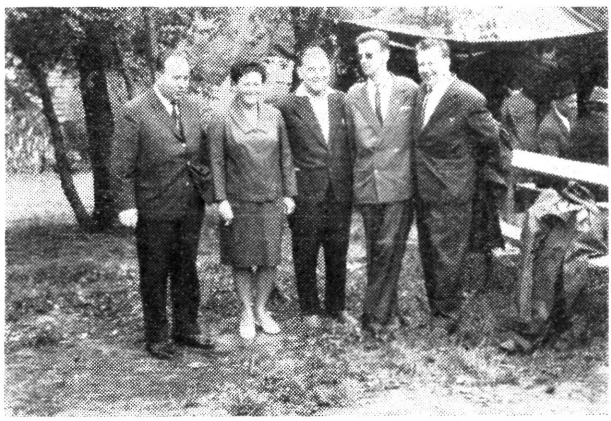

Találkozás 25 év után: balról jobbra Fehér Sándor, Vas Jolán, Baki Ferenc, egy jugoszláv volt partizán — Hegedüs Pál

A hazatérés tehát nem ment olyan gyorsan, mint az szerették volna, de ennek is megvolt az oka. Amikor Virovitica—Tereznio Polje körzetébe érkeztek december végén, itt már súlyos hídfőharcok folytak. Később a helyzet még komolyabbra fordult, amikor a fasiszták Budapesten bekerített erőik felmentését célzó támadásuk január 18-i csapását egy délről indítandó kisegítő csapással próbálták támogatni. Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között más fontosabb feladatok vártak a parancsnokságokra, mint az ifik hazajuttatása.

A márciusi harcok miatt Hegedüs, Vári és Berán pedig kénytelenek voltak dél felé kanyarodva, a Bácskán át megkísérelni a hazajutást. Horgosnál lépték át a határt és vonatjuk május 5-én futott be a budapesti Nyugati pályaudvarra.

A két Vas-lány a tanfolyam elvégzése után indult haza és még Hegedüsék előtt, 1945. április 25-én, megérkezett Budapestre.

1944 január végén—február elején tizenegy szabó ifi indult el a magyar fővárosból, hogy fegyverrel harcoljon a fasiszták ellen. Sok száz kilométert gyalogoltak hóban, sárban, sok akcióban vettek részt és becsülettel teljesítették partizánesküjüket. Sajnos, csak tízen térhettek haza: Hengl Lajos Verbászra, kilencen pedig Magyarországra. Klein Ilona, sok-sok hős partizántársával, örök álmát alussza a szerémségi földben.

АГНЕШ ГОДО:

БУДАПЕШТСКИЕ МОЛОДЫЕ РАБОЧИЕ В ПАРТИЗАНСКОЙ ВОЙНЕ В ЮГОСЛАВИИ

Резюме

Автор, который занимается участием венгров в народно-освободительной войне в Югославии, в этой работе описывает партизанскую деятельность 11 молодых рабочих будапештского профсоюза портных — шести девушек и пяти юношей. Эта группа молодежи узнала о существовании славонского батальона имени Петёфи и ребята решили уйти в партизаны. В феврале 1944 года с помощью югославских коммунистов им удалось добраться до Сремских партизан, находящихся на горном массиве Фрушка Гора. Сначала они попали в 1, а потом — во 2-ой сремский отряд. Вместе с воеводческими силами, уходившими под наступлением немцев в Восточную Боснию, они приняли участие в боях по течению реки Дрина, затем с небольшой группой вновь вернулись в район реки Босут. В боях, проходивших около селения Босут, геройской смертью погибла одна из портных Клейн Илона.

В результате сложившихся обстоятельств они лишь летом 1944 года смогли попасть в батальон имени Петёфи. Принимали участие в его агитационной и пропагандистской работе, но к сожалению, недолго: через 20 дней согласно новому приказу они были командированы в Звечево в школу диверсантов. Согласно замыслу командования они должны были быть переброшены в Венгрию, и затем в немецком тылу развернуть партизанскую деятельность в районе Мечек. Однако этого осуществить не удалось.

В то время Красная Армия перешла восточную границу Югославии, и начались совместные операции советских и югославских войск за освобождение Белграда. Противник приготовился к длительной обороне. Хортистское руководство укрепило побережье Дуная и усиленный контроль сделал невозможным переход из Срема в Бачка. Таким образом специальная группа — в составе с 10 юношей и девушек — была вынуждена вернуться на ставку Хорватии, и в дальнейшем приводила взрывы на главной магистрали Загреб—Белград. До декабря 1944 года они находились на территории Югославии, и согласно оценке партизанского командования, с честью выполнили все возложенные на них задачи.

Автор в своей работе дают обзор героической борьбы, которую югославский народ проходивших в Среме и Хорватии в целом, и с использованием подлинных югославских документов как бы профилирует историю югославских партизанских боев в период с марта по декабрь 1944 года.

ÁGNES GODÓ:

BUDAPESTER JUNGARBEITER IM JUGOSLAWISCHEN PARTISANENKRIEG

Resümee

Die Autorin, die sich mit den im jugoslawischen Volksbefreiungskrieg beteiligten Ungarn sich beschäftigt, bearbeitet in dieser Studie die Partisanentätigkeit 11 Jungarbeiter — 6 Mädchen und 5 Jungen — aus der Budapester Schnaider-Gewerkschaft. Diese Jungarbeiter wussten über das Bestehen des slawonischen Petőfi-Bataillons und so fassten sie den Beschluss Partisanen zu werden. Im Februar 1944 gerieten sie mit Hilfe von jugoslawischen Kommunisten ins Fruska Gora Gebirge zu den syrmischen Partisanen, wo sie zuerst in die 1. dann in die 2. syrmische Abteilung eingeteilt wurden. Innerhalb der den deutschen Angriffen ausweichenden woiwodschaftlichen Kräften, die nach Ost-Bosnien zogen, nahmen sie an den Kämpfen an der Drina teil, kehrten aber mit einer kleineren Gruppe zum Bosut Fluss zurück. In den Kämpfen im Dorf Bosut starb Ilona Klein den Heldentod.

Die Ereignisse ermöglicheten nur im Sommer 1944 ihren Anschluss an das Petőfi-Bataillon, worin sie sich in der Agitations- und Propagandatätigkeit beteiligten. Nach 20 Tagen wurden sie auf Befehl nach Zvečevo in eine Diversantenschule kommandiert. Sie sollten nach ihrer Ausbildung im Mecsek Gebirge im Rücken des Feindes Partisanentätigkeit ausüben, dazu aber keine Zeit mehr blieb.

Die Rote Armee übertrat inzwischen die östliche Grenze Jugoslawiens und die sowjetisch—jugoslawischen Truppen begannen die Operationen um die Befreiung Belgrads. Die feindlichen Stellungen sollten eine dauerhafte Verteidigung ermöglichen. Die Horthy-Regierung befestigte das Donauufer, und wegen verstärkter Kontrolle wurde der Übergang von Syrmien in die Batschka unmöglich. So musste die sondergruppe — mit den 10 Jungarbeitern — zum kroatischen Oberkommando zurückkehren und verrichtete ferner Explosionen in der Hauptrichtung Zagreb—Belgrad. Bis Ende 1944 hielten sie sich auf jugoslawischem Gebiet auf, und nach der Bewertung der Partisanenkommandos erfüllten sie ehrlich alle ihnen anvertrauten Aufgaben.

Die Erinnerungen der ehemaligen Schneider-Jungarbeiter werden von der Autorin nebst originalen jugoslawischen Dokumenten so gruppiert, dass die ausser den syrmischen und kroatischen Partisanenkämpfen auch einen Querschnitt der Geschichte des jugoslayischen Partisanenkrieges vom März bis Dezember 1944 geben.

A LENGYEL ELLENÁLLÁSI MOZGALOM 1939—1945

Bogdan Kobuszewski—Marian Stysiak—Tadeusz Tarnogrodzki

A hitlerista megszállók a terror és a népgyilkosság átgondolt és kezdettől fogva alkalmazott eszközeit kívánták felhasználni a legyőzött Lengyelország népének megtörésére, harci kedvének elfojtására. E politika azzal indult, hogy a biztonsági rendőrség hadműveleti csoportja (Einsatzgruppen); a Selbstschutz, a Wehrmacht és a rendőrség alakulatai 1939 szeptemberében tömegesen gyilkolni kezdték a lengyel lakosságot, elsősorban az északi és nyugati területeken. A következő szakaszban AB (Ausbefriedigungsaktion) fedőnévvel széles körű akciót hajtottak végre a Főkormányzóság területén a hazafias érzelmű lengyel értelmiség kiirtására; a megszállók meghatározása szerint az akció célja a lengyel nép vezető rétegének likvidálása volt.

A terrornak ezek a formái és módszerei azonban nem voltak képesek arra, hogy megtörjék és megbénítsák a lengyel nép széles tömegeit — népünk az 1939-es szeptemberi vereség ellenére sem érezte magát legyőzöttnek. A fasisztákkal szemben tanúsított magatartását tekintve kezdettől fogva egységes volt. A lakosság már az 1939-es szeptemberi hadjárat idején kimutatta érzelmeit, amikor aktívan támogatta a lengyel hadsereg hadműveleteit, és tovább folytatta az önvédelmi harcot a reguláris hadsereg egységeinek visszavonulása után.

A lengyel ellenállási mozgalom kezdeti, ösztönös szakaszára a szervezetek nagy száma, ezek egy részének rövid élettartama és meglehetősen sekélyes konspirációs munkaformája volt jellemző, ami már a kezdet kezdetén egyes szervezetnek érzékeny veszteségeket okozott. Az illegális szervezetek tevékenységének fő célja abban az időben a szeptemberi hadjárat csatamezőin elszórt fegyverek összegyűjtése és elrejtése volt, ezenkívül széles körű propagandatevékenységet is folytattak, illegális sajtót, röplapokat adtak ki. Az illegális kiadványok száma 1939 és 1941 között elérte a 400-at. Gyakran előfordult, hogy a lapot kiadó csoport, vagy illegális szervezet magjává vált. E vállalkozások célja elsősorban a hazafias érzés ébrentartása és az ellenállás szellemének megalapozása volt a társadalom széles köreiben.

A lengyel földalatti mozgalomban már néhány nappal a megszállás után erőteljes poliralizációs folyamat indult meg és megkezdődött a két alapvető irányzat kialakulása. Az első társadalmi és politikai programja reakciós volt; ez az irányzat az emigrációs kormánnyal állt kapcsolatban, s elsősorban a hagyományos pártok — a Lengyel Szocialista Párt, a Néppárt, a Nemzeti Párt és a Munka Párt — tartoztak hozzá. Fő fegyveres szervezete a Fegyveres Harci Szövetség volt. Ehhez az irányzathoz csatlakozott még számos kisebb szervezet és politikai csoport is. A másik, a baloldali irányzat, kezdetben még gyenge volt. Ehhez az irányzathoz tartoztak a kommunisták, a radikális szocialisták és néppártiak; ez az irányzat forradalmi szellemű társadalmi-politikai programot hirdetett.

Az ismertetett folyamattal párhuzamosan egyre inkább kikristályosodtak a lengyel ellenállási mozgalom formái és módszerei is. A legfontosabb a szabotázs és a diverzió volt, ami elsősorban a munka ütemének lelassítását (a „teknősbéka" akció), a termelési folyamat megzavarását, a termék minőségének rontását, a technológiai berendezések, a gépek, a nyersanyag és a késztermékek megrongálását és elpusztítását, az ipari létesítmények, katonai objektumok, a katonai felszerelést és hadianyagokat szállító vonatok felgyújtását és felrobbantását jelentette. Ez a forma nem teljes adatok alapján 1939 decemberétől 1941 augusztusáig a következő eredményekkel járt:

— *az iparban:* 2 nagykemence befagyasztása Witkowicében, 1790 hadiipari rendeltetésű szerszámgép, 180, a légierő számára készült rádióállomás, 190 repülőgépmotor, 4000 repülőgépmotor-hengerfej, valamint 127 ágyúcső hibás elkészítése;

— *a vasúti közlekedésben:* 59 vonat kisiklatása, 105 vasúti szállítmány felgyújtása, 400 üzemanyagtartály felrobbantása, 1100 mozdony és 640 vasúti kocsi megrongálása, valamint 700 mozdony javításának késleltetése.

Az ellenállási mozgalom kialakulóban levő formái közül figyelemre méltó még az illegális közép- és felsőfokú oktatás csíráinak megteremtése; ezen a téren igen nagy áldozatot vállaltak a pedagógusok és egyetemi tanárok. Az illegális oktatás megszervezése eredményesen ellensúlyozta a megszállók totális diszkriminációs politikáját a közoktatás terén. Az illegális lengyel iskolahálózat, tekintettel tömeges jellegére és színvonalára, egyedülálló jelenség volt a megszállott Európában. Hasonlóan máshol ismeretlen jelenség volt az illegális politikai irányító központok és közigazgatási egységek létrehozása már a megszállás kezdetén.

Érdemes még megemlítenünk, hogy a tárgyalt időszakban alakultak ki a lengyel ellenállási mozgalom olyan illegális munkaformái is, mint az önkénteseknek Magyarországon keresztül való átszöktetése a Franciaországban szerveződő lengyel hadseregbe; a megszállók rendelkezéseinek tömeges bojkottálása; a kitelepítettek és koncentrációs táborban fogva tartott, illetve meggyilkolt személyek családjainak segítése s az, hogy a lengyel lakosság élete kockáztatása árán is támogatást és menedéket nyújtott az üldözött zsidó lakosságnak.

Az ellenállási mozgalom és a harc a tárgyalt időszakban kialakult formái tovább fejlődtek és tökéletesedtek a megszállás következő éveiben.

Az 1941-es német támadás a Szovjetunió ellen és a Hitler-ellenes koalíció létrejötte alapvetően megváltoztatta a lengyel területek politikai és hadászati helyzetét. Hazánk lett a keleti arcvonal és a hitlerista hadsereg németországi bázisai közötti legfontosabb összekötő láncszem.

A lengyel földeken át vezettek a legfontosabb vasútvonalak a III. birodalom számára alapvető fontosságú keleti frontra. Itt haladtak át a legfontosabb vasútvonalak és közutak. A keleti arcvonalra irányuló német vasúti szállítmányok csaknem 100 százaléka, a közúti szállítmányok 75 százaléka haladt Lengyelországon át.[1]

Lengyelország területe Németország számára fontos ellátási bázissá vált, élelmiszert, iparcikkeket és munkaerőt szereztek be innen.[2]

A német gazdasági tevékenységet Lengyelország területén az első napoktól kezdve alárendelték a háború igényeinek. Az idők folyamán, amikor a szövetséges légierő bombázni kezdte Németország területét, a nagy ipari üzemek egy részét továbbfejlesztették (különösen Felső-Sziléziában), ugyanakkor haditermelésre állították át a kisebb üzemeket is és fióküzemet létesítettek számos nagy német fegyvergyár számára (többek között Krupp, Heinkl, Henschl).[3]

Ezenkívül Lengyelország területén a megszállók számos gyakorlóteret és gyakorlótábort létesítettek, amelyeken a keleti fronton szétvert egységeket szervezték újjá és képezték ki. Hazánk területén a megszállás egész ideje alatt a Wehrmacht, a rendőrség és az SS jelentős erői állomásoztak.[4]

Ezért vált katonai szempontból is igen jelentőssé a lengyel nép harca a hitlerista megszállók ellen. A küzdelem jelentőségét fokozta a lengyel népet fenyegető pusztulás veszélye is, amelyet csak az hárított el, hogy a szovjet hadsereg a keleti fronton szétzúzta a német fegyveres erőket és felszabadította Lengyelországot a megszállás alól. Ebben a helyzetben a lengyel nép alapvető létérdekei is azt követelték, hogy a konspirációs szervezetek minden erjüket a hitlerista megszállók elleni harcra összpontosítsák.

A Fegyveres Harci Szövetség, később pedig a Honi Hadsereg vezetői azonban — reakciós politikai elveikből kiindulva — terveikben nem vették figyelembe az objektív helyzetet. Ebből következett, hogy a hitlerista megszállók elleni fegyveres harc koncepciója az ország

[1] A vasúti forgalom mértékét és intenzitásának növekedését jól szemléltetik az alábbi adatok: míg a szóbanforgó területen (Kelet-Poroszországgal együtt) napi 240 vonat haladt át, addig 1941 tavaszán (a szovjetellenes támadáshoz való összevonások miatt) napi 420, 1943-ban pedig már napi 506.

[2] A gabonabegyűjtések a Főkormányzóság területén a háború négy esztendeje alatt a következőképpen növekedtek: 1940 — 3 830 ezer q, 1941 — 6 850 ezer q, 1942 — 12 000 ezer q és 1943 — 15 000 ezer q.

[3] A Főkormányzóság hadiipara 1943-ban a gyalogsági lőszerek mintegy 25—39%-át gyártotta. A lodzi textilipar az egész textilipar kapacitásának 13%-át képviselte.

[4] Pl. 1944 közepén a rendőrségi és SS erők létszáma a Főkormányzóság területén 45—46 ezer körül mozgott (ezen belül a német rendőrség létszáma 13 000, az SS 17 000.)

területén csak az olyan katonai tevékenységek végzését irányozta elő, mint a felderítés, a diverziók és a merényletek. A Honi Hadsereg főparancsnoksága kidolgozta az egyetemes felkelés tervét, a felkelésnek azonban csak a háború utolsó szakaszában kellett volna bekövetkeznie, amikor a keleti arcvonalon megvert német hadsereg már visszavonulóban lesz.[5]

Ez a koncepció a dühöngő hitlerista terror viszonyai között[6] ellentétes volt a lengyel nép létérdekeivel.

A lengyel nép haladó és forradalmi erőinek élére álló, 1942-ben megalakult Lengyel Munkáspárt koncepciója célul tűzte ki valamennyi antifasiszta és hazafias erő egyesítését egy nemzeti frontban, amelynek alapvető célja a független Lengyelországért való harc, és a demokratikus lengyel állam megteremtése volt a háború után.

A stratégiai koncepciójának kidolgozásakor a Lengyel Munkáspárt abból a tételből indult ki, hogy az ország függetlenségének visszanyerését csak úgy lehet elérni, ha az ország területén folyó fegyveres harcot összekapcsoljuk a szovjet hadsereg hadműveleteivel a keleti fronton.

Az egyetemes célkitűzés megvalósítása során a Lengyel Munkáspárt a lengyel társadalom eddigi, nem koordinált erőfeszítéseit a megszállók elleni fegyveres harc útjára irányította, melyben a legmagasabb formát a partizánegységek akciói jelentették.

A Lengyel Munkáspárt stratégiai koncepcióiból következtek a párt által létrehozott fegyveres erők, a Népi Gárda és a Népi Hadsereg partizánalakulatai tevékenységének fő irányai is. Ezek a következők voltak:

— a közlekedési hálózat, elsősorban a vasúti szállítás elleni harc. Ez az irány a lengyel területek hadászati helyzetéből következett. Az ellenséges szállítmányok továbbításának megbénítása reális segítséget jelentette a szovjet hadsereg számára, kifejezte, hogy harcunkat összekapcsoljuk a Szovjetunió népeinek és a Hitler-ellenes koalíciónak a harcaival;

— a megszállók rendőrségi erői és közigazgatása elleni harc, ami a lengyel társadalom védelmét szolgálta a terror és a kiirtás ellen;

— a megszállók gazdasági élete elleni harc, ami azt jelentette, hogy

5 *J. Kirchmayer:* A varsói felkelés (Powstanie warszawskie), Varsó 1959, 16—41. o.

6 1940.május 30-án H. Frank kormányzó bejelentette a lengyel értelmiség megsemmisítésére irányuló akciót. Az akció neve „Ansserortentliche Befriedigungsaktion" (AB akció) volt. 1940 augusztusáig 3 500 személyt börtönöztek be és küldtek koncentrációs táborokba. *(S. Piotrowski:* Hans Frank naplója (Dziennik Hansa Franka) Varsó, 1956, 421—422. o.) 1944 májusában létrehozták az auschwitzi koncentrációs tábort és kibővítették a tábort a Gdansk melletti Stutthofban is. 1941 áprilisának végéig a Birodalomhoz csatolt lengyel területekről 395 ezer lengyelt telepítettek ki. A Faji Politikai Hivatal Tanácsadó Központjának 1942. április 27-én kelt memorandumában. „A lengyel kérdés megoldása" c. fejezetben a következőket olvashatjuk: „A lengyelek... a legellenségesebb érzelmekkel viseltetnek a németek iránt... éppen ezért a legveszélyesebbek mindazok közül a fajidegenek közül, akik kitelepítését a terv előirányozza." — Éppen ezért a lengyelek 80—85%-ának, tehát mintegy 16—20,4 millió embernek a kitelepítését javasolták. [Az SS Reichsführer keleti főtervéről Ws W sprawie generalnego planu wschodniego Reichsführera SS. (Biuletyn GKBZH 5. köt. (1949) 221—224. o.] — A nyilvános kivégzések száma 1941-ben 68, 1942-ben 266 volt, az áldozatok száma pedig 1 282-ről (1941) 3 661-re növekedett (1942). [*Z. Czynska:* Tömeges kivégzések Lengyelországban 1939—1945 között (Egzekucje masowe w Polsche w latach 1939—1945) Biuletyn GKBZH. 3. köt. (1947) 11—12. o.]

lehetetlenné tettük, hogy a lengyel földeket a német birodalom katonai céljaira használják fel.

A Lengyel Munkáspárt koncepciója szerint a fegyveres felkelésnek a megszállók elleni aktív, egyre szélesebb tömegeket mozgató fegyveres harc eredményeképpen kellett volna kirobbannia. A partizánmozgalom fejlődésével párhuzamosan kedvező katonai helyzet esetén a harc össznemzeti fegyveres felkeléssé válhat, amelynek fő célja a társadalom védelme lett volna a megszállók terrorjával szemben, valamint a szovjet hadsereggel való fegyveres együttműködés.

A partizánharcokat kétéves szünet után a Lengyel Munkáspárt élesztette újjá, amikor az első Népi Gárdához tartozó S. Czarniecki nevét viselő[7] partizánosztag útjára indult. A rendkívül nehéz körülmények, a fegyver- és szakemberhiány, a londoni kormány fennhatósága alá tartozó illegális vezetőség ellenséges propagandája ellenére is a népi partizánmozgalom 1942-ben számbelileg megerősödött és a megszállott ország igen nagy területeire kiterjedt alig néhány hónap alatt.[8]

Az 1942-es év volt az az év a lengyel nép hitlerellenes fegyveres harcának történetében, amikor végleg kialakult a két alapvető szervezeti forma és két különböző tevékenységi koncepció. Az első koncepció — a Lengyel Munkáspárt koncepciója — a partizánosztagok mindennapos, állandóan fejlődő fegyveres harcát hirdette, ehhez csatlakozott a különböző akciócsoportok és a Népi Gárda diverzáns egységeinek tevékenysége. A tervek szerint ez a harci forma az egyetemes felkeléshez vezetett volna. A másik, a londoni emigrációs kormány fennhatósága alatt álló, az ország területén pedig a Honi Hadsereg főparancsnoksága által irányított irányzat az illegális fegyveres erők előkészítését tűzte ki céljául, és csak akkor szándékozta bevetni őket, ha a német hadsereg keleti fronton elszenvedett veresége következtében kialakult a kedvező katonai helyzet.

1942-ben a hitlerista megszállók teljes kegyetlenséggel hajtották végre Lengyelország területén a zsidó lakosság tömeges kiirtását, 1942 őszén számos lengyel városban az utcai nyilvános kivégzések során a lengyel hazafiak százai vesztették életüket.[9]

[7] Az osztag parancsnoka F. Zubrzycki („Maly Franek") lett. A tizenöt katonából álló osztag 1942. május 10—15. között két részletben hagyta el Varsót, s elindult Piotrków és Tomaszów Mazowiecki felé. Feladata fegyveres akciók folytatása volt a megszállók ellen. [*W. Tuszynski:* A népi partizánmozgalom forrásai. A Népi Gárda I. „Stefan Czarniecki osztaga. (U zródel ludowej partyzantki. I. Oddzia/I GL im. Stefana Czarcieckiego), Wojskowy Przeglad Historyczny, 1968/3, 58—94. o.]

[8] Lublin vidékén, ahol a Népi Gárda partizánmozgalma a legerősebb volt, 1942-ben a Népi Gárdának 17 partizánosztaga tevékenykedett. [*E. Gronczewski:* A Népi Gárda és a Hadsereg Lublin környéki harcainak kalendáriuma (Kalendarium walk GL i AL w Lubelszczyznie) Warszawa, 1906.] — 1942 augusztusában a kielcei vajdaság kozienicai járásában egy másik partizánosztagot is létrehozott a Népi Gárda főparancsnoksága A. Lange („Stach") vezetésével, a kielcei vajdaság Opocznoi járásában J. Rigulski („Wilk") parancsnoksága alatt, az ilzai járásban pedig St. Rigulski („Wilk") parancsnoksága alatt, az ilzai járásban pedig St. Olczyk („Garbaty") vezetésével működött a Népi Gárdához tartozó partizánosztag. Folyt néhány más osztag szervezése is, amelyek 1942 szeptembere és novembere között vették fel a harcot. (*W. Tuszynski:* i. m. 92. o.) — A Népi Gárda partizánosztagainak tevékenysége a lodzi vajdaságban, a dobrawai iparvidéken és Sziléziában túlterjedt a Főkormányzóság határain.

[9] Lásd *M. Stysiak:* „Fejezetek a lengyel városokban folyó harcból a megszállás alatt" (Z walk zbrojnych w miastach polskich pod okupacja). Zamojszczyzny)

A hitlerista megszállók 1942 őszén megkezdett terrorakcióinak csúcsát a Zamosc környéki lakosság tömeges kitelepítése jelentette, november 28-án.[10]

A megszállók tömeges terrorakciói kiváltották a lengyel illegális szervezetek határozott ellenállását.[11]

Amikor 1943-ban a szovjet hadsereg sztálingrádi győzelme fordulatot hozott a hadihelyzetben, fokozódott a lengyel nép reménye is, hogy felszabadul a megszállás alól. Ez a remény viszont megélénkítette a fegyveres harcot a megszállott országban.

A lengyel nép 3 irányban kibontakozó fegyveres harca következtében a megszállók 1943-ban már a lengyel földeken keresztül haladó hadászati jelentőségű vasúti fő vonalak egyikét sem tekinthették teljesen biztosítottnak.

A harc fő súlya ezen a téren a Népi Gárda partizánosztagaira nehezedett.[12] A Népi Gárda a megszállók vasúti szállítására mért csapásait konkrét létesítményekre koncentrálta. Ennek eredményeképpen az 1943 első félévében a vasúthálózat ellen végrehajtott akciók mintegy 50%-a az ellenség alábbi fő vonalai ellen irányult:

— Lowicz—Spchaczew, ami egyszerre két frontvonalat is megbénított, azaz a Lod—Varsó—Bialystok—Grodno, valamint a Poznan—Kuto—Varsó—Siedlce—Brzesc vonalakat;

— Wloszczowa—Kielce és Deblin—Lublin, ami megbénította a front felé vezető Wroclaw—Czestochowa—Kielce—Radom—Lublin—Chelm—Kowel vonalat;

— Chrzanów—Krakkó és Krakkó—Bochia, ami megbénította a front felé vezető Szilézia—Krakkó—Tarnów—Rzeszów—Przemysl—Lwów vonalakat;

— Krasnystaw—Zawada, ami a Rawa—Ruska-i vonalat bénította meg Krasnystaw—Chelm—Wlodawa—Brzesc felé.

A Népi Gárda egy másik tevékenységi formája volt, hogy akcióit egy-egy konkrét vasúti csomópontra összpontosította. Így például 1943. február 25-ről 26-ra virradó éjjel a Népi Gárda harci egységei

[10] *Lásd T. Tarnogradzki:* Zamosc vidékének védelméért vívott harcok (Walka w obronie Zamojszczyzny)

[11] A Népi Gárda partizánosztagai 1942-ben az első hónapok során 55 akciót hajtottak végre a megszállók vasúti szállítása ellen. Az akciók eredményeképpen kisiklattak 27 vonatot, megrongáltak 18 állomást és vasúti hidat. A németek rendőrségi erői és közigazgatása ellen folyó harcok sorána Népi Gárda partizánjai kb. 80 csatát vívtak a rendőrséggel, csendőrséggel és pacifikációs alakulatokkal. A kényszermunka-táborokból és börtönökből a foglyok százait szabadították ki. 350 akcióban több mint 170 alkalommal támadták a kontingensraktárakat és községi hivatalokat, elkobozták a lakosságtól elvett gabonát és élelmiszert, szabotázsakciókat hajtottak végre az ipari üzemekben. — [A Népi Gárda és a Népi Hadsereg akcióinak felsorolása (Zestawienje akcji zbrojnych GL i AL MIDWIH.)]

[12] Az ellenség vasúti szállítása ellen irányuló harcban fontos lépés volt a Népi Gárda akcióinak koncentrálása időben és térben. Így pl. a Népi Gárda Lewa Podmiejska körzetben tevékenykedő „Vihar" nevű osztaga 1943 májusában kilenc nap alatt három vasúti akciót hajtott végre a Varsó—Lodz vonalon, s ezzel — a konkrét anyagi eredmények mellett — 60 órás kiesést okozott a forgalomban. Hasonló 6 akcióból álló sorozatot hajtott végre 1943 júniusában a szilériai vasúti csomóponton a Népi Gárda J. Dabrowski-osztaga. Az osztag hat nap alatt négy vállalkozást hajtott végre, majd pedig néhány nap múlva újabb kettőt, s az akciók során kisiklatott öt vonatot és egy mozdonyt. Igen intenzíven harcoltak a megszállók szállítása ellen a Népi Gárda T. Kosciuszko hadműveleti csoportjába tartozó osztagok is, így többek között akciókat hajtottak végre a vasúthálózat ellen 1943. május 2-án, 13-án, 14-én, 16-án, 18-án és 19-én, valamint június 7-én, 11-én, 15-én és 18-án. A IV. — krakkói — körzetben tevékenykedő L. Warynski-osztag három hét alatt (július—augusztus) három ízben támadta eredményesen az Auschwitz—Krakkó vasútvonalat, megrongálva a vágányokat és két vasúti hidat.

a krakkói vasúti csomópont területén 5 ellenséges vonatot siklattak ki; 1943 őszén pedig Varsó kapitulációjának évfordulóján, 1943. szeptember 26—28. között 12 akciót hajtottak végre a varsói vasúti csomópont területén, ezen belül 1943. szeptember 26-ról 27-re virradó éjjel 7-et.

A megszállók vasúti közlekedése ellen intézett csapások száma 1943-ban a lengyel ellenállási mozgalom erejét bizonyítja. Ebben az esztendőben összesen 389 fegyveres akciót hajtottak végre, ami havonta átlag 32—33 vállalkozást jelentett.[13]

A megszállók vasúti hálózata ellen intézett harc jelentőségét fokozza, hogy 1943 közepén a szovjet partizánmozgalom is széles körű akciót hirdetett „Harc a sínekért" jelszóval. A lengyel partizánmozgalom erőfeszítései ezeknek az akcióknak a területét terjesztették ki 300 km-rel nyugatra.

Hasonló eredményekkel járt az ellenség hadigazdaságának megbénítása, különösen a mezőgazdaság kihasználásának megakadályozása.[14] 1943 nyarán és őszén a megszállott lengyel földeken sajátos harc folyt a kenyérért, amelyben részt vettek a Népi Gárda, a paraszt zászlóaljak, valamint a Honi Hadsereg osztagai.

Ezt a széles körű akciót előkészítve a Népi Gárda főparancsnoksága parancsaiban és felhívásaiban megfogalmazta a Népi Gárda egységei harci és propagandatevékenységeinek legjobb formáit, meghatározta, hogyan lehet a legeredményesebben megbénítani a megszállók begyűjtési akcióját és a lehető legkedvezőbb feltételeket teremteni a lengyel lakosság ellátásának javítására. Ez többek között abban az utasításban nyilvánult meg, hogy elsősorban a cséplőberendezéseket kellett megsemmisíteni, a visszaszerzett gabonát pedig azonnal szét kell osztani a lengyel lakosság között, vagy el kell rejteni a későbbi szükségletek kielégítésére a partizánosztagok felügyelete mellett. A gabona megsemmisítését csak akkor tartották megengedhetőnek, ha semmiféle más módon sem lehetett megakadályozni, hogy a megszállók kezébe kerüljön.

Az akció lehető legszélesebb körű kibontakoztatására törekedve a Népi Gárda azt követelte valamennyi alárendeltségébe tartozó egységtől, hogy a begyűjtés ellen vívott harcba a lehető legszélesebb körben vonják be a mezőgazdasági munkásokat és a parasztságot, s mozgósítsák a többi szervezet, elsősorban a paraszt zászlóaljak alsó láncszemeit, s kezdjenek velük harci együttműködést.[15] A kenyérért

[13] Az 1942-es hasonló harctevékenységekkel összehasonlítva (140 akció, vagyis havonta átlag 11—12), csaknem háromszorosára növekedett a lengyel földeken a megszállók szállítása és közlekedése ellen irányuló akciók száma.

[14] Már 1943. április 20-án ezt jelentette a Főkormányzóság „kormányának" ülésén a radomi körzet akkori kormányzója: Kundt: „A radomi körzetben nincs egyetlen olyan község sem, amelyet ne fosztottak volna ki. Mivel a kartotékokat és feljegyzéseket megsemmisítették, kétségbe vonhatók a havi vaj, tojás és egyéb kontingensek is. A merénylők megsemmisítették a tejbegyűjtőt is. A bírók — a közigazgatás legalsó láncszemei — állandó veszélyben forognak és reszketnek életükért... Ezt az állapotot nem lehet megváltoztatni a rendőrség segítsége nélkül, a rendőrség erői azonban hiányosak. A birodalomnak növelnie kell a biztonsági erőket a Főkormányzóságban, ha azt akarja, hogy teljesíteni lehessen magas követeléseit a munkaerő és élelmiszerek terén". (Hans Frank naplója 32. köt. 39. o.)

[15] A „kenyérért vívott csata" eredményeiről tájékoztatva a lakosságot, a Népi Gárda főparancsnokságának 1943. augusztus 25-i jelentése közölte: „A Népi Gárda partizánosztagai az egész ország területén eredményesen folytatják beszolgáltatásellenes akcióikat, megron-

vívott csata nagy lendülettel folyt 1943 késő őszéig, komoly nehézségeket okozott a megszállóknak s arra kényszerítette őket, hogy ne csak a rendőrség, hanem a hadsereg jelentős erőit is bevonják a begyűjtési munkába. Érdemes azt is megemlíteni, hogy a hitleristák kénytelenek voltak komoly gazdasági engedményeket tenni a falusi lakosságnak, így például többek között az eddig alkalmazott alkoholprémium rendszerét iparcikkellátással voltak kénytelenek helyettesíteni.

Valószínű, hogy a Népi Gárda egységei által folytatott „kenyérháború" eredménye volt az is, hogy felemelték a városi lakosság jegyre adott élelmiszeradagjait is.

A lengyel partizánosztagok tevékenysége mind a sínekért, mind pedig a kenyérért vívott háborúban az volt a jellemző, hogy állandó és erőteljes ellenakciókra kényszerítették a megszállókat.

A fasiszták partizánellenes akciói két irányúak voltak: egyrészt közvetlen formában igyekeztek összefogdosni a partizánokat a konkrétan meghatározott területeken, másrészt pedig a partizánok bázisa, tehát a partizánmozgalmat támogató lakosság ellen irányultak.

Nehéz az alkalmazott módszerek szempontjából különbséget tenni a két irány között. Mégis, a partizánellenes akciók fejlődése 1943 két hónapja folyamán ilyen következtetéseket enged levonni.

1943. április 22-én az „Ostersegen" fedőnevű partizánakcióban a megszállók a parczewoi erdőségben célul tűzték az igen erős A. Mickiewicz-partizánosztag felszámolását. Az osztag vezetője F. N. Kowalow — „Teodor Albrecht" — volt. Mivel nem sikerült elérni célkitűzésüket — a partizánosztag ugyanis teljes harci felszereléssel kicsúszott a gyűrűből —, a megszállók 1943 júniusának és júliusának fordulóján nagyszabású pacifikációs és partizánellenes akciót kezdtek a Népi Gárda partizánosztagait támogató Lublin környéki lakosság ellen.

Ez az „Unternehmen Wehrwolf I. és II." (1943. VI. 27—VII. 11.) fedőnevű akció a lublini vajdaság déli részén fekvő falvakat sújtotta. A megszálók két Wehrmacht ezredet, a rendőrség, a csendőrség, az SS és a légierő jelentős alakulatait bevetve 174 falut „pacifikál-

gálva a cséplőgépeket, motorokat, aratógépeket, felégetve a gabonát. Az utóbbi napokban több tucat mezőgazdasági gépet pusztítottak el a német birtokokon és kastélyokban. Pawlowska községben (Grójec) a „Pulawski"-partizánosztag egy szekciója megsemmisítette az arató- és cséplőgépeket. A „Czarniecki"-partizánosztag 10 nap alatt 5 német birtokot pusztított el valamennyi mezőgazdasági gépével együtt.

A czestochowai akciócsoportok három napon át pusztították a cséplő- és aratógépeket Turów, Zarki, Bukowo német birtokain. Turowban a visszaszerzett gabonát, Bukowoban húst osztottak szét a lakosságnak.

A radomi járásban a partizánosztagok felgyújtották a mezőgazdasági gépeket és a cséplőgépet a janowieci birtokon, megsemmisítették a gépeket, köztük a cséplőgépet a ludwikówi birtokon. Sokolów környékén több német birtokon elpusztították a mezőgazdasági gépeket. Siedlce környékén elégették a begyűjtött gabonát. Grójec és Blonie környékén a beszolgáltatás elleni harc egyre szélesebb körre terjedt ki. A helybeli lakosság véleménye szerint Grójec környékén a beszolgáltatások mintegy 20%-kal visszaestek az előző hónaphoz viszonyítva . . ." (A Népi Gárda és a Népi Hadsereg főparancsnokságának közleményei (Komunikaty Dowództwa Głównego GL i AL. Warszawa 1961. 143—144. o.) — Aktív tevékenységet folytattak a ‚kenyértért vívott csatában" a paraszt zászlóaljak speciális osztagai is. Jól bizonyítják ezt a kielcei körzet adatai. Itt 1943 októberében megrongáltak 135 tejbegyűjtő állomást, használhatatlanná tettek 42 cséplőgépet a birtokokon, 8 szeszfőzdét és 11 malmot. *[T. Tarnogrodzki:* A parasztzászlóaljak tevékenységének fő irányai (Główne kierunki działalności BCH/MIDWIH, III/58/V.]

tak", meggyilkoltak 525 személyt, sok ezret pedig kitelepítettek és bebörtönöztek.

A megszállók partizánellenes akciói, melyek 1943 júniusában kezdődtek és a késő őszi hónapokig tartottak, céljuk pedig a partizánosztagok felszámolása és az őket támogató lakosság pacifikálása volt, kiváltották a partizánalakulatok határozott ellenállását. A pacifikációs alakulatok elleni harc egyetlen nagy háborúvá vált a fenyegetett lakosság védelmében.

A hitleristák partizánellenes hadjárata során a különböző partizánalakulatok 1943-ban számos ütközetet vívtak a német egységekkel. A hadműveletek, harcok és összecsapások az ország jelentős területeire kiterjedtek: csaknem az egész lublini vajdaságra, a Szentkereszt hegység vidékére, a kielcei vajdaság keleti, a krakkói vajdaság északi járásaira, a Radom környéki járásokra, valamint a varsói vajdaság bal parti járásaira.

A harc időben is elhúzódott. A német akció a lublini vajdaság déli részén került sor összeütközésekre, júliustól október végéig folytak a megszállók akciói a kielcei vajdaságban a Honi Hadsereghez tartozó „Ponury"-csoport ellen. A Népi Gárda partizánalakulatainak harcai a kielcei vajdaságban egészen november végéig folytak. Lowicz környékén az ellenséges támadásokat augusztus folyamán a Népi Gárda „K. Pulaski" alakulata verte vissza. Októberben megint a lublini vajdaság északi részén harcoltak a Népi Gárda csapatai. Ugyanebben az időben a Népi Gárda Bem József osztaga egésznapos csatát vívott a megszállók pacifikációs egységeivel Diabla Góra térségében az Opocznoi járásban. A pinczówi járásban a Népi Gárda „B. Głowacki"-osztaga októberben vívott csatát a pacifikációs alakulatok ellen.

Így tehát 5 hónapon át súlyos harcokat vívtak a németekkel a kis számú, tűzerőben messze lemaradó, rossz felszerelésű és ellátottságú partizánalakulatok.

A partizánok taktikájának jellemző vonása ebben az időben a kis egységek mozgatása. A műveletekben nem volt központi irányítás. Az osztagok vezetői saját kezdeményező erejükre és döntéseikre támaszkodtak a harctéri helyzet alapján. A sikert a meglepetésszerű akciók biztosították. Ha túlerőben levő ellenségbe ütköztek, arra kényszerítették, hogy felvonultassa teljes erőit, felderítették elhelyezkedését, ezután pedig a partizánalakulat a kiválasztott irányban teljes erejével támadásba lendült, hogy kitörjön a gyűrűből. Az erdős és hegyes területeken a partizánosztagok általában kis veszteségekkel kerültek ki az összecsapásokból.

Csak elvétve sikerült a megszállóknak sikereket elérniük, amikor a partizánok kénytelenek voltak számukra kedvezőtlen helyzetben felvenni a harcot, például egyedülálló épületekben védekezni. Ilyenkor is csak a Népi Gárda kisebb csoportjait sikerült szétverni. Így például 1943. szeptember 12-én a Minsk Mazowiecki-i járásban, Kiczki község térségében sikerült szétverni a németeknek egy, a Népi Gárdához tartozó partizánosztagot; a harc során 22 partizán elesett. 1943.

november 23-án pedig Cmelów mellett a malachówi erdészházban sikerült rajtaütésszerűen meglepni és szétverni a Népi Gárda Sokól-osztagát. A Népi Gárda veszteségei itt is igen fájdalmasak voltak: a partizánok nagy része elesett, hősi halált haltak a Népi Gárda Radom körzeti parancsnokságának tagjai is, akik az osztaggal együtt voltak, közöttük J. Nalazek („Janek Kolejarz") körzetparancsnok is.

Az ismertetett alkalomszerű, bár széles körű pacifikációs akciókon kívül a németek a hosszabb távra méretezett politikai és közigazgatási nyomozás módszerét is alkalmazták.

Már 1943. június 21-én Himler SS Reichsführer parancsa partizánháború színterévé nyilvánította az ún. Főkormányzóság területét. Ennek megfelelően a partizánellenes akciókat egy speciális vezérkar irányította, amelynek élén von Bach-Zelewski SS tábornok állt. A lengyel földekre új rendőrségi és katonai erőket irányítottak a partizánmozgalom felszámolására. A Főkormányzóság területén állomásozó Wehrmacht alakulatok pedig parancsot kaptak arra, hogy szorosan működjenek együtt a rendőrséggel és a csendőrséggel a partizánosztagok elleni harcban. A rendőrségi őrhelyek hálózata mellett a megszállók megszervezték az ún. „biztonsági területek hálózatát" is, amelyek néhány járás rendőrségi és katonai erőit egyesítették egységes vezetés mellett, és kint a területen ún. ellenállási pontjaik voltak a szakasztól a századig terjedő legénységgel, amelyeket gépesített egységekkel erősítettek meg.[16]

Nemsokkal ezután megjelent Frank főkormányzó rendelete a „Német újjáépítés elleni merényletek megtorlásáról", ami „jogilag" szentesítette a féktelen tömeges terrort, a tömeges kivégzéseket és a lengyel lakosság ellen elkövetett egyéb gaztetteket.

Az említett akciók, szervezeti és katonai vállalkozások jelentős rendőrségi és katonai erők bevetése, tömeges pacifikációs műveletek, véres terror ellenére sem sikerült a megszállóknak elérniük célkitűzéseiket. Éppen ellenkezőleg: a partizánharcok ereje fokozódott.

1943 folyamán 20 új osztag és harci csoport jött létre a paraszt zászlóaljak szervezetében, amelyek fegyveres akciókat kezdtek. Fő tevékenységi területük a begyűjtési akció elleni harc, és a falusi lakosság védelme volt a hitleristák terrorjával szemben.

A Kielce környékén megalakult egyik ilyen partizánosztag vezetője Jan Sonka — „Oska" — volt. A csoport létszáma 1943 nyarára elérte a 200 fegyveres partizánt. Az osztag akcióira a bátor döntés, a meglepésszerű cselekvés, a feladat következetes végrehajtása volt jellemző.

1943-ban jegyezhetjük fel azt is, hogy a Honi Hadsereg néhány, eddig kiképzésben és előkészítésben részt vevő osztaga, amelyeket a „Vihar" akcióra készítettek elő, bekapcsolódott a harcokba. A Honi

[16] 1943. március és szeptember között magában a radomi körzetben a kétszeresére nőtt a rendőrségi erők száma. Lublin vidékén két partizánellenes akcióban (június 23—július 4. — „Nachpfingsten" és június 27—július 11. — „Wehrwolf") 1943-ban eddig nem alkalmazott méretű erőket vetett be. Részt vettek az akcióban a 154. és 174. védelmi hadosztályhoz tartozó reguláris osztagok, hét rendőrségi ezred zászlóaljai, egy lovasrendőr dandár, gépesített csendőrségi zászlóaljak, az „Ostlegion" zászlóaljai és repülő alakulatok.

Hadsereg körzeti és főparancsnoksága sem számított arra, hogy Kielce vidékén J. Piwnik — „Ponury" — hadnagy osztaga ilyen nagy lendülettel fog bekapcsolódni a partizántevékenységbe.

A Népi Gárda partizánosztagai arra kényszerítették a többi szervezetet is, hogy bekapcsolódjanak a fegyveres akciókba, ez jelentősen kibővítette a lengyel nép felszabadító harcának frontját és igen érzékeny veszteségeket okozott a hitlerista megszállóknak.

Az, hogy az Országos Nemzeti Tanács létrehozta a Népi Hadseregben az egész nemzet egységes, népi fegyveres szervezetét, alapvető fontosságú esemény volt a lengyel népnek a hitleristák ellen vívott harcában. A keleti arcvonal központi hadászati irányában kialakult helyzet 1943—1944 fordulóján világossá tette, hogy a Szovjetunió alakulatai a legközelebbi hónapokban megközelítik a lengyel földeket.

A szovjet hadsereg téli—tavaszi támadó hadműveleteinek eredményeképpen a front vonala 1944 áprilisában Ukrajna területén a Kovel—Tarnopol—Kolomyja vonalon állt meg, tehát a lengyel földek közvetlen közelében.

Hazánk hadászati helyzete — a lengyel föld a hitlerista hadműveleti csoportok közvetlen bázisává vált — meghatározta a Népi Hadsereg főparancsnoksága és partizánalakulatai számára a legfontosabb feladatot, tehát azt, hogy a lehető legnagyobb mértékben vegyenek részt Lengyelország felszabadításában és a gyűlölt ellenség végső szétzúzásában.

Elődjének, a Népi Gárdának a tapasztalataira támaszkodva a Honi Hadsereg jobb, az új követelményeknek inkább megfelelő szervezetet alakított ki. Erőfeszítésének célja az volt, hogy eredményesebbé tegye a brigádok, zászlóaljak és osztagok irányítását, a törzskarok szervezetének kiépítésével, leküzdje az ösztönösséget a partizánmozgalomban és a partizánalakulatok tevékenységét alávesse az egyeséges hadműveleti célkitűzéseknek. A vezetők a harc csaknem két esztendeje alatt már komoly tapasztalatokat szereztek és eredményesen alkalmazták a partizántevékenységben a sajátos, nehéz harcászati és hadműveleti elemeket. A Népi Hadsereg főparancsnoksága fejlesztette a parancsnokok képzését is, illegális tanfolyamokat szervezett számukra.

A Népi Hadsereg fő célkitűzése 1944-ben az volt, hogy a szovjet hadsereggel és az 1. Lengyel Hadsereggel vállvetve a lehető legnagyobb mértékben részt vegyen a lengyel földek felszabadításában.

A Népi Hadsereg célkitűzéseit a századokba, zászlóaljakba és brigádokba szervezett partizánerőkkel valósította meg. A helyi körülményektől függően a Népi Hadsereg kisebb osztagokat, akció- és diverzáns csoportokat is szervezett.

A Népi Hadsereg szervezeti fejlődésének és tevékenységének csúcsa 1944 nyarára (Lublin környéke) és őszére (Kielce vidéke) esett.

A tárgyalt időszakban a Népi Hadsereg maximális erőfeszítéseket tett, ezek az erőfeszítések jelentették a szovjet csapatokkal való közvetlen együttműködést, és valóban közelebb hozták Lengyelország felszabadulását.

1944 tavaszán Lublin vidéke közvetlen frontmögötti területté vált. Itt haladtak át a hitlerista hadsereget az ellátási bázissal összekötő fontos vasútvonalak.

A Népi Hadsereg főparancsnokságának döntése értelmében 1944 májusában átcsoportosították Lublin vidékén a partizánosztagokat. Az észak-lublini osztagokat a janowói erdőségbe irányították. Ugyanebben az időben a hitlerista hadvezetés két nagy harci csoportot hozott létre, melyek feladata az volt, hogy a „Grosseinsatz Maigewitter" hadművelet keretében csapást mérjen a partizánok bázisaira a parczewói erdőségben és a krasniki járásban.

Az első támadást 1944. május 6-án intézték Ostrów Lubelski ellen. Néhány órás harc után a Népi Hadsereg osztagai elszakadtak az ellenségtől. A németek üldözőbe vették a partizánokat és Dąbrówka (május 10.), Amelin (május 12.) mellett harcot vívtak velük. Egész nap dúlt az öldöklő küzdelem Rablowo (május 14.) alatt is. A partizánok az egésznapos harcokban visszaverték az ellenséges támadást, éjjel pedig átverekedték magukat az őket körülzáró gyűrűn.

A Népi Hadsereg osztagainak összevonása a janowói erdőségben — a Népi Hadsereg főparancsnoksága utasításainak megfelelően — összefüggött a szovjet csapatok várható támadási irányával, s célja a körzeten áthaladó vasútvonalak elleni akció volt.

A partizánerők felszámolására a hitleristák mintegy 30 000 főből álló katonai és rendőrségi alakulatokat vetettek be. Harcukat tüzérség, harckocsik és repülők is támogatták.

Június 9-én az ellenség bekerítette a janowói erdőséget. A partizánok tizegynéhány apró összetűzés során felderítették a megszállók erőit és szándékait. A partizánok parancsnoksága úgy döntött, hogy vállalja a védelmi harcot, Branwia alatt a janowói erdőségben. A harcok megfelelő irányítása érdekében közös parancsnokságot hoztak létre N. Prokopiuk alezredessel az élen.

A legelkeseredettebb harcok június 14-én a Porytowoi domb környékén dúltak. A partizánoknak a hatalmas túlerő ellenére is sikerült június 14-ről 15-re virradó éjjel átverekedni magukat a gyűrűn, s két napi menetelés után elérték a Sola menti erdőket.

A németek következő kísérlete a Sola menti erdőségekben szintén eredménytelen maradt. A partizánok ismét vállalták a harcot, de éjjel kicsúsztak a gyűrűből. A Népi Hadsereg osztagai visszavonultak a janowói erdőségbe, a szovjet partizánosztagok pedig a Kárpátok felé.

A Népi Hadsereg lublini alakulatai, miközben súlyos harcokat vívtak a megszállókkal, támadásokat intéztek az ellenség katonai szállítmányai és vasútvonalai ellen. Júniusban, tehát a partizánellenes akció csúcsidőszakában Lublin vidékén 57 vonatot és 22 ún. mentővonatot robbantottak fel.

A hitlerista hadsereg, miközben a szovjet csapatok nyomására visszavonult, 1944. július 15-én, 16-án újabb partizánellenes akcióba kezdett a porczewói erdőségben. A harcok július 21-ig tartottak, s a németek kivonulásával végződtek ebből a körzetből.

A partizánellenes akciók nem érték el a kívánt célt, nem biztosították a megszállók nyugalmát a front mögött. A Népi Hadsereg alakulatai teljesítették főparancsnokságuk célkitűzéseit, vagyis a német csapatok meggyengítését a szovjet hadsereg támadása előtt.

1944 júliusában a Népi Hadsereg partizánalakulatai a szovjet hadsereggel együttműködve részt vettek a lengyel földek felszabadításában. A pulawyi járásban a Népi Hadsereg alakulatai a szovjet osztagokkal együtt elzárták az ellenség visszavonulási útját a Visztulán levő átkelőhelyek felé. A. T. Kosciusko-partizánosztag elvágta a Lublin—varsói műutat és megszállva tartotta azt egészen a szovjet csapatok megérkezéséig. A W. Wasilewska-partizánbrigád a Bugyonnij nevét viselő szovjet partizánosztaggal együtt részt vett Janowo felszabadításában.

Ezzel véget ért a Népi Hadsereg partizánalakulatai által Lublin vidékén vívott felszabadító harcok dicső története. A lublini terület felszabadítása után 1944 júliusában a partizánharcok súlypontja Kielce vidékére helyeződött át. A várt szovjet támadás ellen felkészülő erős ellenséges alakulatokkal csak a nagyobb partizánegységek vehették fel eredményesen a harcot. Éppen ezért a Népi Hadsereg III. körzetének parancsnoksága 1944 júliusában megkezdte a partizánbrigádok szervezését.[17] Mivel a hitleristák nem értek el sikereket a hídfő állások felszámolásáért vívott harcokban, 1944 szeptemberének közepén erőiket a Kielce vidékén harcoló népi partizánosztagok felszámolására összpontosították.[18] Az ellenség első támadása a Népi Hadsereg Czestochowa és Radomsko környékén harcoló 3. J. Bem-brigádja ellen irányult, s az 1944. szeptember 13-án Ewinánál vívott csatával végződött. A Népi Hadsereg brigádja kitört a gyűrűből, elkerülte a hitlerista erők csapásait és megőrizte harcképességét. A Népi Hadsereg első és második brigádja 1944 augusztusában az ellenség szállítási vonalait támadta Kielce, Skarzysko Kamienna és Konskie térségében, valamint a Kielce—Czestochowa vonalon, ahol több tucat katonai szállítmányt robbantott fel, hidakat semmisített meg és csatákat vívott a német helyőrségekkel. A Népi Hadsereg partizánalakulatainak Kielce környékén vívott csatái jelentős mértékben megnehezítették a hídfőállásokért és a varsói felkelők ellen harcoló német csapatok helyzetét.

A megszállók soron következő partizánellenes akciójának célpontja a suchedniówi erdőség volt, ahol a Népi Hadsereg partizánalakulatai a légi úton érkező fegyverszállítmányokat és tanácsadókat várták a lengyel partizán vezérkartól. A harcok szeptember 16-án kezdődtek és szünetekkel 1944. szeptember 19—20-án az éjszakai órákig tar-

[17] Kielce vidékén 1944. július 26. és szeptember 13. között a Népi Hadsereg 1. „Kielcei Föld" brigádját, a 2. „Hajnal" brigádot, a 10. „Győzelem" és a 11. „Szabadság" brigádot, valamint J. Sobiesiak őrnagy deszantosztagára támaszkodva a „Grunwald"-brigádot. A Népi Hadsereg II. körzetének partizánerőihez tartozott a Czestochowa és Radomsko környékén tevékenykedő 2. „J. Bem"-brigád is. (*B. Hillebrand*: i. m. 344—352. o.)

[18] Kielce környéki partizánellenes akcióban részt vettek: a 4. páncéloshadseregbez tartozó 213. és 318. ún. biztonsági hadosztály, a ROA 1. hadosztálya, valamint SS és csendőrségi osztagok és az „Ostlegion" lovasdandárának alegységei.

tottak, amikor a Népi Hadsereg partizánalakulatainak sikerült kitörni az ellenséges gyűrűből a samsonówi és siekiernówi erdőségben.

Néhány nap múlva a hitleristák újból megtámadták a partizánokat Fruszka község térségében Radoszyce mellett. 1944. szeptember 29-én került sor a Kielce vidéki legnagyobb partizánütközetre.[19]

A partizánosztagok parancsnoksága úgy döntött, hogy vállalja a védekezést a gyűrűben, a nap folyamán védekezni fog, éjjel pedig összevont támadást indít és kitör a gyűrűből.

A harcok egész nap folytak. A hitlerista gyalogság páncélosok támogatásával minden irányból támadta a partizánok védelmi állásait, hogy elvágja egymástól az alegységeket. A partizánok azonban meghiúsították az ellenség szándékát. Éjjel a partizáncsapatok átvágták magukat az ellenség gyűrűjén.

Eredménytelenül végződött a németek következő kísérlete is. A siekiernówi erdőségben 1944. október 6-án vívott harcok során a hitleristák kénytelenek voltak megszakítani akciójukat és visszavonulni az erdőségből.

Mivel a német hadsereg száma Kielce vidékén tovább növekedett — hiszen a németek várták a szovjet hadsereg támadását a Visztula felől, s a tél is közeledett —, a Népi Hadsereg partizánosztagainak és brigádjainak egy részét átirányították a Visztulától keletre levő felszabadított területekre. A Népi Hadsereg partizánjai nehéz harcok árán vágtak utat maguknak a szabadság felé, és elérték a chotczai hídfőállást. Erre 1944. október 28-án került sor.

A Népi Hadsereg partizánosztagainak Lublin és Kielce vidékén vívott harcaival nem ért véget a Népi Hadsereg dicsőséges harci útja. A Népi Hadsereg alakulatai eredményesen folytatták harci tevékenységüket a megszállott ország más területein is.

A pinczówi köztársaságért vívott küzdelmek idején a Krakkó vidéki Népi Hadsereg 1. B. Głowacki-brigádja több csatát vívott az ellenséggel. Így volt ez például 1944. július 31-én Młodzawy Duze város térségében, ahol a hitleristákat a pacifikációs akció félbeszakítására és visszavonulásra kényszerítették. A Népi Hadsereg említett alakulata a Honi Hadsereg és a Paraszt zászlóaljak alakulataival együtt 1944. augusztus 5-én egésznapos harcok után arra kényszerítette a hitleristákat, hogy vonuljanak ki a megszállt Skalbmierz helységből.

Varsó barikádjain a felkelés idején a Népi Hadsereg mintegy 2000 katonája harcolt. 1944. augusztus 27-én az Ul. Freta alatt levő bunker szétbombázásakor életét vesztette a Népi Hadsereg varsói körzetének parancsnoksága.

[19] Az alábbi partizánegységek tartózkodtak Gruszka község térségében, hogy fogadják az éjjel ledobott fegyverküldeményeket: a Népi Hadsereg 1. „Kielciei Föld", 2. „Hajnal", 10. „Győzelem," 11. „Szabadság" brigádja a „B. Głowacki"-osztag és a. Filuk szovjet százados szovjet partizánosztaga. A partizánok létszáma összesen mintegy 1 500 fő volt. A csatában bevetett német erők létszáma elérte az 5 000 katonát [páncélos brigád, SS osztagok, gépesített csendőrségi egységek]. *(B. Hillebrandt:* i. m, 432—433. o.)

1944. késő őszéig harcoltak a megszállók ellen Mazovia északi részén a Népi Hadsereg „Mazovia fiai" nevű brigádjának partizánjai. A Kárpátalján a Népi Hadsereg 3. Bem József-brigád egyik zászlóalja egészen 1945 január végéig folytatta diverzáns akcióit a megszállók szállítmányai ellen.

Másképp alakult a Honi Hadsereg főparancsnoksága és területi parancsnokságai alá tartozó katonák sorsa. Vezetőik hadászati koncepciójának megfelelően — amely szerint a gyűlölt ellenség elleni harcba csak a háború utolsó szakaszában kellett volna bekapcsolódniuk — az előkészületek után parancsnokaik hívására az ún. „Vihar" akció keretében álltak csatasorba. A terv célja az volt, hogy fegyveres felkelés segítségével Lengyelországban a Honi Hadsereg erőire támaszkodva állítsák vissza a hatalmat. A terv értelmében mozgósítani szándékoztak a Honi Hadsereg illegális osztagait, amelyek a német csapatok visszavonulása és a szovjet arcvonalnak lengyel földön keresztül nyugat felé való előretörése idején támadásokat intéztek volna a visszavonuló német csapatok utóvédjei ellen és elfoglalták volna az egyes helységeket még a szovjet csapatok bevonulása előtt. A „Vihar" akció célja az volt, hogy lehetővé tegye, hogy Lengyelországban a hatalmat a londoni emigrációs kormány képviselői vegyék kezükbe. A terv egyúttal szovjetellenes tüntetést is jelentett.

A „Vihar" akció előkészítése során a szovjet hadsereg közeledtével párhuzamosan a különböző körzetekben mozgósították a Honi Hadsereg erőit. A helyőrségekben mozgósított alakulatokat egyesítették a partizánalakulatokkal, nagyobb csoportokat hoztak létre és az adott területen a háború előtt állomásozó lengyel katonai alakulatok — ezredek és hadosztályok — nevével jelölték őket.

Lublin vidékén a Honi Hadsereg mozgósította a 3. és 9. hadosztályt, valamint a körzethez csatolta a Wolyn térségéből ideérkezett 27. hadosztályt. Amikor a szovjet hadsereg alakulatai 1944 júliusában átlépték a Bug folyót, az említett hadosztályok megkezdték harcukat a visszavonuló német erők ellen. A Honi Hadsereg alakulatai a szovjet csapatokkal együttműködve számos eredményes csapdát állítottak és felszabadítottak több települést, így többek között Lubertówot, Kockot, Krasnystawot, Szczebrzeszynt. A Honi Hadsereg varsói területén, a keleti alkörzetben 1944 júliusának második felében 4 ezredet mozgósítottak, amelyek saját területeiken maradtak.

A Honi Hadsereg 1944 augusztusától novemberéig még német megszállás alatt levő területen folytatott akcióinak fedőneve „Eső" volt. A Honi Hadsereg parancsnoksága, számítva a szovjet hadsereg további esetleges támadására, mozgósította erőit a varsói, lodzi, kielcei és krakkói vajdaság területén.

A kielcei körzetben a Honi Hadsereg 1944 júliusának végén kezdte meg akcióit, amikor a szovjet hadsereg már csatákat vívott a Visztula bal partján levő hídfőállások kialakításáért Baranów és Magnuszewo térségében. A Sandomierz térségében megalakult 2. ezred 1944. július 31-ről augusztus 1-re virradó éjjel csatát vívott a Koprzywianka folyó

partján és a szovjet hadsereg alaklataival együttműködve felszabadította Staszówot.

Przysucha mellett az erdőkben megalakították a Honi Hadsereg 2. és 7. hadosztályát, azzal a céllal, hogy segítséget nyújtsanak a harcoló Varsónak. Mivel ez nem sikerült, az egységeket szétosztották. Az összevonás és az átcsoportosítás idején az említett alakulatok súlyos harcokat vívtak a német pacifikációs alakulatokkal. Október és november folyamán feloszlatták a Honi Hadsereg kielcei körzetének egyes alakulatait.

A Honi Hadsereg michówi és krakkói felügyelőségei megalakították a 6. hadosztályt és egy lovasdandárt. Ezek az alakulatok a Népi Hadsereg és a paraszt zászlóaljak partizánalakulataival együtt 1944. július 25-én akcióba kezdtek, amelynek eredményeképpen sikerült átmenetileg kiűzni a megszállókat a pinczówi és a stopnicai járás területéről, ahol megalakították a Partizán Köztársaságot.

A Honi Hadsereg katonáinak a „Vihar" akció keretében való bevetése tragikusan végződött a varsói felkelésben. A felkelés kedvezőtlen hadászati helyzetben robbant ki, nem számíthatott a reguláris alakulatok támogatására, vezetői inkább politikai tüntetésnek szánták, mintsem reális célokat akartak elérni vele — így eleve vereségre volt ítélve. A felkelőknek bátorságukkal, hősiességükkel kellett kiegyenlíteni az ellenségtől felszerelés terén őket elválasztó távolságot.

Annak ellenére, hogy Varsó lakossága ösztönösen támogatta a felkelőket, a felkelés 63 napi véres harcok után elbukott. A felkelés folyamán, a vereség következtében elesett, vagy a megszállók terrorakcióinak áldozatul esett 200 000 varsói. Magát a várost pedig, amelyet Hitler pusztulásra ítélt, 1945 januárjáig módszeresen rombolták a megszállók. Az emigrációs kormány vezető csoportjainak, hazai képviseletének és a Honi Hadsereg főparancsnokságának politikai megátalkodottsága következtében Lengyelország fővárosa a földdel vált egyenlővé, lakóit pedig borzalmas sors érte.

1944 késő őszén a partizánmozgalom az ország több területén gyengülni kezdett. Ám a jelentős csökkenés ellenére a partizánok még mindig nagy harci erőt képviseltek. S mivel az ország több területén sikerült fegyvert eljuttatni hozzájuk légi úton, és az ejtőernyővel ledobott lengyel és szovjet csoportok is támogatták őket, tevékenységük újra fellendült. 1944 és 1945 fordulóján a partizánharcok komoly szerepet játszottak a szovjet hadsereg és a lengyel hadsereg téli offenzívájában.

A partizántevékenység fő színtere 1944—45 telén a Kárpátalja volt, ahol a háború végéig megmaradt tizegynéhány nagyobb lengyel és szovjet partizánosztag, valamint számos apró csoport. A partizánalakulatok aktív tevékenységet fejtettek ki a kielcei vajdaság néhány körzetében, Sziléziában, Cieszyn környékén, Mazovia északi részén és a tucholai erdőségben. Néhány kisebb partizáncsoport működött más területeken is, így például a dobrowai iparvidéken, Felső-Sziléziában, valamint a varsói és a krakkói vajdaságban.

A partizánalakulatok fő tevékenységi formája 1944—45 fordulóján a szállítmányok elleni harc volt. Az akciók csaknem kizárólag a Kárpátalja fontos útvonalaira összpontosultak. 1944 decemberében 56 vállalkozást hajtottak végre a vasúthálózat ellen a Főkormányzóság területének egy részén (Kielce és Krakkó körzete), valamint Kattowice és Chechanów térségében, a Kárpátalján pedig 44 vonatot siklattak ki. Az itt áthaladó vonalak rendkívül fontosak voltak a Wehrmacht számára, mivel lehetővé tették az arcvonal déli és középső szakasza közötti manőverezést. A szovjet és a lengyel partizánalakulatok két vonalat csaknem teljesen megbénítottak ebben a térségben.

A partizánok akcióiban fontos helyet foglaltak el a német hadsereg és rendőrség létesítményei és járőrei ellen intézett támadások is. A Főkormányzóság területén és a német birodalomhoz csatolt területek egy részén (Katowice térsége és Észak-Mazovia) a német adatok szerint csak 1944. december 1. és 31. között mintegy 100 támadást intéztek a partizánok a német járőrök és őrszobák ellen, és 110 akciót hajtottak végre egyes német katonák ellen.

Nagy méreteket öltöttek a megszállók birtokában levő anyagi javak elkobzására vagy megsemmisítésére irányuló akciók is. Komoly károkat okozott például a nagyfeszültségű áramvezetékek megrongálása (Chrzanów környékén), az ipari létesítmények elleni támadás (a chelmeki cipőgyár), az élelmiszerek elkobzása, az áru és pénz visszaszerzése és a lakossággal együttműködve az élelmiszerbegyűjtés behajtásának megakadályozása.

A partizánalakulatok erőikhez és lehetőségeikhez mérten védelmezték a lakosságot a fasiszták növekvő terrorjával szemben. A partizánok, valamint az illegális helyőrségek akciói a német expedíciós alakulatok ellen, a munkatáborok szétverése, a különösen veszélyes hitleristák likvidálása (így gyilkolták meg például a treblinkai haláltábor hírhedt volt parancsnokát, az SS-hez tartozó von Eupent), a németekkel együttműködő személyek üldözése nem egyszer meg tudta akadályozni a lakosság deportálását, meggyilkolását és kifosztását.

A németek, arra törekedve, hogy nyugalmat biztosítsanak maguknak közvetlenül az arcvonal háta mögött, 1944 november végétől 1945 január elejéig tízegynéhány nagyobb fegyveres akciót hajtottak végre a partizánok ellen Nowy Targ, Nowy Sacz, Miechów, Jedrzejów és Czestochowa-Piotrków térségében. A Tátra vidékén néhány hadművelet során nagyobb csatákra is sor került, így például a Koton-hegyen, Gorceban (Ochotnica város), Lomnic mellett és a Babia Góra térségében. A megszállott lengyel földeken ledobott számos legyen és szovjet felderítő és diverziós csoportnak a lengyel partizánalakulatokon kívül igen nagy segítséget nyújtott a semmiféle illegális szervezethez sem tartozó lengyel lakosság. E csoportoknak a nagy része fegyveres akciókba kezdett, ami jelentősen növelte a partizánharcok méreteit a lengyel földeken 1944 és 1945 fordulóján.

Az igen nehéz téli körülmények között, az ellenséggel állandóan harcban álló partizánalakulatok aktívan részt vettek a januári offen-

zívában. A harc alapvető formája ebben az időben a visszavonuló ellenséges alegységek elleni csapdák állítása, a harcoló szovjet alakulatokkal való közvetlen együttműködés volt részben a harcokban. részben pedig az egyes települések felszabadításában.

A lengyel nép is aktív segítséget nyújtott a szovjet hadseregnek és a lengyel hadseregnek. Ez a segítség minden területen megnyilvánult, a legfontosabb azonban a vezetők biztosítása, a hídépítésben, átkelőhelyek és repülőterek építésében való részvétel, a sebesült lengyel és szovjet katonáknak való elsősegélynyújtás és nem egyszer a harcokban való közvetlen részvétel volt. Nagy dicsőséget szerzett magának a lakosság például a csaknem egy hónapig tartó elkeseredett harcok során Poznanban és a poznani citadella területén. A harcokban 2000 poznani vett részt, egyharmaduk elesett vagy megsebesült.

A lengyel területek felszabadítása idején a polgári lakosság aktívan bekapcsolódott a nemzeti vagyon védelméért és biztosításáért vívott harcokba. A munkásosztály hazafias és önfeláldozó magatartásának eredményeképpen megmentett szileziai, dabrowai és lodzi üzemek igen fontos szerepet játszottak az ország gazdasági vérkeringésének megindításában, az új népi állam gazdasági alapjainak megteremtésében és háborús erőfeszítéseinek alátámasztásában a második világháború befejező időszakában.

Lengyelország a második világháború ideje alatt egyetlen napra sem tette le a fegyvert. A hitlerista agresszió ellen sok éves harcot az 1939-es honvédő háborúval kezdte meg, ez volt az első eset arra, hogy egy nép fegyveresen szembefordul a hitleri harmadik birodalom „békés" hódító törekvéseivel. A harc folytatását a megszállás idején, az új körülmények között az illegális ellenállási mozgalom antifasiszta tevékenysége jelentette.

A lengyel ellenállási mozgalomnak különösen kegyetlen terrorral kellett szembenéznie. Csak a koncentrációs táborokban és a tömeges kivégzések során 3,6 millió lengyel vesztette életét, csaknem 2,5 milliót telepítettek ki vagy telepítettek át és további 2,5 milliót hurcoltak rabszolgamunkára a német birodalomba.

A lengyel ellenállási mozgalom olyan országban tevékenykedett, amelynek lakosságát tömeges terror és népgyilkosság fenyegette, s mégis hatalmas erővé vált: csaknem 1 millió katonát egyesített. A lengyel ellenállási mozgalom szervezeti és harci erőfeszítéseinek egyik megnyilvánulása a sok ezres partizán hadsereg volt. Csak a Népi Gárda és a Népi Hadsereg 1 brigádot, 13 zászlóaljat és 202 osztagot és csoportot állított ki. 1942 és 1945 között a paraszt zászlóaljak 72 osztaga működött. Több tucat alakulat jött létre a Honi Hadsereg, a Szocialista Harci Szervezet, a Biztonsági Hadtest és más szervezetek keretében. Az ellenálási mozgalom eredményei között sok tízezer szabotázs- és diverzáns-akció, harc, ütközet és kisebb csata szerepel.

1939 és 1945 között a „Lengyel Keleti Híd" vasúti vonalai ellen 2200—2300 fegyveres akciót hajtottak végre, károkat okozva a járműparkban, az ellenség létesítményeiben és berendezéseiben. 1942 köze-

pétől 1944 közepéig csak a Főkormányzóság területén (német adatok szerint 22 000 fegyveres akciót hajtottak végre, ezek közül 1518 a hírközlési hálózat, 8311 a mezőgazdasági létesítmények, 9670 pedig a hitlerista terror- és igazgatási apparátus ellen irányult.

Ezek a hatalmas eredmények az egész nép törhetetlen harcát bizonyítják. Népünk — a földalatti mozgalom burzsoá szárnyát irányító politikusok célkitűzései ellenére — gyakorlati tevékenységében a Lengyel Munkáspárt stratégiai koncepció pedig azt hirdette, hogy a szabadság visszanyerésének egyetlen útja az ország területén folyó harc összekapcsolása hitlerellenes koalíció, különösen pedig a Szovjetunió harcaival.

Az egész nemzet támogatását élvező ellenállási mozgalom a lengyel nemzeti felszabadító háború szerves része volt, s ez a háború katonai sikerrel, s a legnagyobb politikai-társadalmi győzelemmel — az új, népi demokratikus állam, a Lengyel Népköztársaság megteremtésével — végződött.

БОГДАН КОБУШЕВСКИЙ—МАРИАН СТИСИАК—ТАДЕУС ТАРНОГРОДЗКИЙ:

ДВИЖЕНИЕ СОПРОТИВЛЕНИЯ В ПОЛЬШЕ В 1939—1945 ГОДАХ

Резюме

Авторы в своей работе дают обзор героической борьбы, которую польских народ вел против немецко-фашистских захватчиков за сохранение своей нации, за независимость своей родины.

Они подчеркивают, что польский народ с самого начала навязанной ему в 1939 году Отечественной Войны ни на одну минуту не сложил оружия перед оккупантами.

Авторы указывают на то, что уже в начале движения сопротивления в нем сложилось два основных направления. Первое, которое было связано с находившимися в эмиграции правительством, действовало на основании реакционной политической программы. Другое, в котором ведущую роль играло левое направление, несмотря на свою первоначальную слабость, выступило с программой, призывавшей к борьбе за революционные общественно-политические изменения.

В дальнейшем авторы информируют читателя об основных формах и методах польского движения сопротивления. Рассказывают о том, что в Польше пользовались любыми формами и методами сопротивления в борьбе с фашистскими оккупантами. Политическая просветительная работа, саботажи а диверсионные акты, массовая вооруженная борьба с немецко-фашистскими гарнизонами и на дорогах подвоза в армиям, — все эти формы имели место в борьбе сопротивления.

Авторы указывают и на то, что поскольку главные пути немецкого пополнения, направлявшегося на советско-германский фронт, проходили по территории Польши, диверсии, проводившиеся партизанами против немецкого транспорта, серьезно влияли на положение отдельных участков фронта, способствовали борьбе Советской Армии.

В заключение приводят многочисленные данные в подтверждение успешной борьбы участников движения польского сопротивления, увековечив достойную память почти шестилетней героической борьбы, которую польский народ вел за независимость своей родины и за будущее всего прогрессивного человечества.

BOGDAN KOBUSEWSKI—MARIAN STYSIAK—
TADEUS TARNOGRODZKI:

DIE POLNISCHE WIDERSTANDSBEWEGUNG

1939—1945

Resümee

Das polnische Volk führte in dem ihm aufgedrängten Krieg einen heldenhaften Kampf für das nationale Sein und Unabhängigkeit seiner Helmat. Seit dem Beginn des 1939-er Vaterländischen Krieges hat es auf keinen Augenblick die Waffen vor den faschistischen Okkupanten gestreckt.

Schon am Beginn der polnischen Widerstandsbewegung sind zwei grundsätzliche Richtungen zustande gekommen. Eine devon, die sich der Emigrations-Regierung anschloss, betätigte sich eines reaktionären politischen Programms. Die andere, worin die linksgerichteten Tendenzen die Hauptrolle hatten, war zwar am Anfang noch schwach, kämpfte aber für eine revolutionäre gesellschaftliche-politische Veränderung.

In Polen waren alle Methoden und Formen des Widerstandes bekannt, und alle Gelegenheiten zum Kampf benütz worden. Neben der politischen Aufklärungstätigkeit, Sabotageaktionen hat der massenhafte bewaffnete Kampf eine grosse Rolle gespielt. Die Partisanenangfirre gegen die faschistischen Garnisonen und durch polnisches Gebiet ziehende Versorgungslinien haben die Positionen der Frontabschnitte an der sowjet—deutschen Front in beträchtigem Masse beeinflusst und so zu dem heldenhaften Ringen der Roten Armee beigetragen.

Viele Daten der Studie zeugen von der erfolgreichen polnischen Widerstandsbewegung. Der fast sechs Jahre dauernde heldenmutige Kampf des polnischen Volkes für die Unabhängigkeit seines Vatarlandes zeigt auch heute noch, wie man für die Zukunft der fortschrittlichen Menschheit kämpfen muss.

KÖZLEMÉNYEK

A JUGOSZLÁV—OSZTRÁK HATÁRON

(Egy volt partizánparancsnok feljegyzései)

Bodó Jenő

Az átállás előzményei

Újvidéken éltem. 1944. július 26-án mint tartalékos tüzérfőhadnagy SAS behívót kaptam csapattestemhez, a 13. honvéd gyaloghadosztály-parancsnokság törzséhez Szabadkára. Itt a szerb-horvát tolmácstiszti teendőket láttam el.

A hadosztály törzsével a galiciai Koziowa községbe kerültem, ahonnan 1944. szeptember 29-én megkezdtük visszavonulásunkat a vereckei hágón át Ungvár (Uzsgorod) irányába. Október vége felé magasabbegységünk Ungvár térségében harcérintkezésbe került az előnyomuló szovjet csapatokkal, és október 28-án heves páncélos és repülőtámadás közben felmorzsolódott: megsemmisült. A megmaradt hadosztálytörzs Ungváron keresztül próbált gépkocsikkal Magyarországra visszavonulni. Küldöncömmel, Herbuth Mihály újvidéki lakóssal, a menet legvégén levő híradó gépkocsiban kaptunk helyet. Éjjel, a sötétség leple alatt haladtunk, amikor egy nagy csattanásra lettünk figyelmesek. Gépkocsink hirtelen megállt, kiszállva megállapítottuk, hogy egy kivilágítás nélküli vasúti sorompó csapódott le előttünk, majd kis idő múlva vasúti szerelvény közeledése hallatszott. Várakoztunk, és mire a sorompó ismét megnyílt, a túlsó oldal teljesen üres volt: menetoszlopunk otthagyott bennünket.

Bementünk az elsötétített Ungvárra, a Fő téren egy handabandázó csendőrszázadost találtunk, aki bár rekedtre ordította magát, a 13. hadosztálytörzs útirányáról, illetve szálláshelyéről felvilágosítást adni nem tudott. Sorba jártuk az iskolákat és egyéb beszállásolásra számításba vehető helyeket, de nem sikerült őket megtalálnunk. Hajnal felé egy másik ordítozó, rekedt tiszt közölte velünk, hogy a „lemaradtak" a város szélén, egy megadott ponton gyülekezzenek. Egész éjszakai hiábavaló keresés után így hát odamentünk. Itt már találtunk egy csomó kimerült, hozzánk hasonló „csellengőt", így besorolva közéjük, megpróbáltunk aludni, de annyira fáztunk, hogy ez nem nagyon si-

került. A délelőtt folyamán megjelent egy vezérkari alezredes, aki pattogó hangon „átvette" felettünk a parancsnokságot és megpróbált valamilyen egységbe szervezni bennünket. Legeredményesebb működése azonban a tábori konyha felállítása volt e fölöttébb időszerű intézkedésének nagyon megörültünk. Öt napi meddő katonásdizás után az alezredes úr végleg-eltűnt, soha többé nem láttuk. Később úgy hallottuk, hogy e kiváló, „öntevékeny" szervező működéséért magas kitüntetést kapott, mi pedig a katonai fegyelem nagyobb dicsőségére szétszéledtünk a szélrózsa minden irányába. Ketten, Miskával a szlovákiai Zlinben állomásozó állománytestünk — az V. hadtestparancsnokság — felé irányítottuk lépteinket. A parancsnokságot sok viszontagság után végül is sikerült megtalálnunk.

A pótkeret — a megmaradt törzzsel — Zlinbe települt át és ott Vasvári György altábornagy parancsnoksága alatt rendelkezési állományban várta a további parancsot, amely jó néhány hét elteltével érkezett meg.

Ennek értelmében elindultunk Zlinből és 1945. április 3-án — állandó légitámadással súlyosbított viszontagságos utazás után — a Muraközön keresztül érkeztünk meg a jugoszláv határ közelébe, a Pankrácija-hegység lábánál fekvő dél-ausztriai Leutschach községbe. A parancs úgy szólt, hogy a törzsparancsnokság ott várja be a németek értesítését arról, mikor és hová induljon Németországba, ahol majd „friss hadosztályokkal töltik fel a hadtestkeretet és vetik be a csodafegyverekkel együtt a hadműveletekbe".

A szintén újvidéki küldöncömmel még Szlovákiában — miután ismertették előttünk a menetparancsot — megállapodtunk abban, hogy a legelső kínálkozó alkalommal csatlakozunk a jugoszláv partizánokhoz.

Pár nappal megérkezésünk után megbízást adtam küldöncömnek — aki különben annakidején a jugoszláv hadseregben éppen ezen a vidéken töltötte tényleges katonaidejét, így ismerte a környéket és a szlovén nyelvet is —, hogy keresse vendéglőkben és egyéb tömegforgalmú helyeken olyan helybeli lakósok ismeretségét, akikkel őszintén közölheti csatlakozási szándékunkat a partizánokhoz és kérje segítségüket ennek végrehajtásához. Abból a feltevésből indultam ki, hogy Herbuth Mihállyal, mint jugoszláv illetőségű és legénységi állományú egyénnel közvetlenebbek lesznek, mint például velem, a tiszttel szemben. Ám őt is bizalmatlanul és nagyon óvatosan fogadták, többszöri kísérlet után is csak annyit sikerült megtudnunk, hogy egy molnár, aki mélyen bent az erdőben levő vízimalomban lakik, talán tud felvilágosítást adni. Azt a tanácsot adták legényemnek, hogy induljon el az erdő szegélyétől a patak folyásával szemben és menjen addig, amíg a vízimalmot nem találja meg.

Néhány bajtársammal bizalmasan beszélgettem a csatlakozás lehetőségéről, de közülük csak a néhány nappal ezelőtt hozzánk érkezett 16 főnyi híradó csoportra számíthattam teljes bizonyossággal. Néhány napja ugyanis egy teljesen elcsigázott, elhanyagolt külsejű, kiéhezett őrmester parancsnoksága alatt és befogadásukat kérték. Elmondták,

híradó csoport érkezett hozzánk dr. Szabadkai Béla karpaszományos hogy az V. hadtest kötelékében levő híradó egységnél szolgáltak, és híradó gépkocsijukkal áttelepülési parancsot hajtottak végre, amikor egy német SS alakulattal szembetalálkoztak az országúton. Az SS-ek feltartóztatták a gépkocsit, kiszállították és az út mentén sorakoztatták, majd megmotozták őket. Miután minden értéktárgyat (órát, levéltárcát, pénzt stb.) elszedtek tőlük, az erdőbe terelve otthagyták őket. Az erdőben bolyongva elhatározták, hogy valamilyen magyar alakulathoz, vagy a jugoszláv partizánokhoz csatlakoznak. A teljesen kifosztott magyar katonák hozzánk már teljesen kimerült állapotban kerültek. Egy szénapajtában pihenték ki több napos fáradalmukat, megosztottuk velük élelmünket. Mikor közöltem velük a partizánokhoz való átállás lehetőségét, egy emberként ajánlkoztak mindannyian, és alig várták, hogy bosszút álljanak az SS rablókon.

1945. április 8-án reggel Herbuth Mihály őrvezető és Rothgerber Miklós szakaszvezető kíséretében elindultam a vízimolnár felkeresésére. Két bajtársammal, Pintér János százados és dr. Zányi Gyula főhadnaggyal bizalmasan közöltem „kirándulásunk" célját, hogy ha netalán valami baj érne bennünket és nem térnénk vissza, tudják, hol keressenek.

Útközben néhány civillel találkoztunk, útbaigazítást is kértünk tőlük a vízimalom hollétét illetően. Kb. 3—4 órai gyaloglás után végre rábukkantunk. A molnár éppen borotválkozott. Barátságosan fogadott és szobájában hellyel kínált bennünket. Pisztolyainkat a derékszíjjal együtt tőlünk feltűnően távol, az ágyra helyeztük, ezzel is jelezni kívántuk békés szándékunkat. Gyorsan rátértünk jövetelünk céljára, vagyis arra, hogy találkozni szeretnénk a partizánokkal, hogy megbeszélhessük velük átállásunk lehetőségeit. Érthető módon rendkívül óvatos volt. Feltűnt, hogy beszélgetésünk közben többen benyitottak a szobába, végigmustráltak bennünket, utána rögtön távoztak. Észrevételemről a cél érdekében nem szóltam semmit. Igyekeztünk elfogulatlanul diskurálni, sőt kedélyeskedni is . . .

Egyszer csak hirtelen kivágódott az ajtó és néhány géppisztolyos marcona partizán lépett a szobába, intve, hogy feltartott kezekkel egyenként menjünk ki a ház elé. Látszólag teljes nyugalommal kimentünk és ott a falhoz állítva, feltartott karokkal feleltünk kérdéseikre: kik vagyunk, honnan jöttünk és mit akarunk? Elsőnek én válaszoltam. Javasoltam, hogy ne ordítozzanak olyan nagy hangon, mert esetleg egy erre járó német, vagy magyar járőr meghallhatja és akkor rosszul járnak, különben ez és ez vagyok, azért jöttem a két bajtársammal, hogy önökkel találkozzam és csatlakozásunkat megbeszéljem; hogy igazat mondok-e, kérdezzék meg a házigazdát. A partizán odahívta a molnárt és miután ez mindenben megerősítette állításaimat, nyakába akasztotta géppisztolyát, hozzám lépett, megölelt és össze-vissza csókolt. Végül lekapta a fejemről a sapkát, azt a saját fejére tette, „Titovkáját" pedig kobakomra nyomta: „szervusz testvér", kiáltással. Aztán visszatessékelt bennünket a szobába és bort hozatott a házigazdával. Megállapodtunk, hogy Rothgerber kíséretében visszamegyünk a

szállásunkra és ott összegyűjtjük a csatlakozni kívánó bajtársakat, Herbuth pedig az időközben megszaporodó partizánokat elvezeti körletükbe, hogy fedezzék az állást az esetleges német, vagy magyar támadással szemben.

Reggel — legalábbis én azt hittem — teljesen titokban hagytuk el szállásunkat. A táborba visszatérve mégis azt tapasztaltam, hogy a legénység tudott hollétünkről, különösen a „hangadó" gépkocsivezetők tanúsítottak élénk érdeklődést, behívtak bennünket a körletükbe, megvendégeltek, helyeselték kezdeményezésünket és a végén még éltettek is bennünket „bátorságunkért", hogy vállalkoztunk az „oroszlánbarlangba" — a partizánok közé — bemenni.

Közben könnyen végzetessé válható esemény történt. Vasvári altábornagy távollétében a hadtest-törzsalosztály parancsnok — Peterdy ezredes — hívatott és felelősségre vont, hol jártam? Rögtön hozzátette, nagyon jól tudja, hogy az „ellenséggel paktáltam", és ezért a hadbíróság előtt majd felelni fogok, ha ugyan addigra nem koncolnak fel! S míg válogatott szidalmazásaival elhalmozott, valaki elkiáltotta: jönnek a partizánok, riadó! Valóban a Herbuth által vezetett osztag közeledett. Erre az ezredes rögtön faképnél hagyott és menetkészültséget rendelt el, mindenki rémülten kapkodta össze holmiját és rohant a közben felsorakozott gépkocsioszlophoz. Akkora pánik tört ki, hogy egymást lökdösték fel a gépkocsikra, hogy minél előbb indulhassanak. A nagy tumultusban még kísérőm, Rothgerber szakaszvezető is gépkocsira szállt és elmenekült, velem csupán a Szabadkai-féle 16 főnyi híradó csoport és Herbuth őrvezető, a küldöncöm maradt. Így képeztük mi magvát a később megalakított III. magyar zászlóaljnak.

Sötét este lett, mire elindultunk a partizánokkal a hegy csúcsán levő táborhelyükre, és oda jóval éjfél után érkeztünk meg. Később arról értesültem, hogy „a menekülők" Klagenfurt térségében angol hadifogságba estek, ott igen rossz ellátásban és bánásmódban lett részük. Évek múlva, már Budapesten, a Belügyminisztériumban dolgoztam. Egy napon alázatosan hajlongó, kopott kis emberke keresett fel: „Nem tetszik megismerni, százados úr?" kérdéssel. Nemmel feleltem és akkor közölte, hogy ő Peterdy ezredes, most érkezett hadifogságból és igazolást szeretne kapni tőlem arra vonatkozólag, hogy ő mindig „demokratikus" érzelmű, igazságos, jó elöljáró volt, és ő tette lehetővé, hogy mi épségben csatlakozhassunk a partizánokhoz . . .

Nem írom le, mit feleltem neki. Pár hét múlva az ezredes urat tüzelőt fuvarozó kocsi bakján ülve láttam viszont, kocsikísérő minőségben.

A tűzkeresztség

1945. április 9-én reggel felébredve egy hegycsúcs közelében levő tanyán találtuk magunkat, ahová az éjjel sötétben érkeztünk. Az „ébresztő" megszokott jelenetei játszódtak körülöttünk, amely talán az egész világon mindenhol egyforma. A partizánok barátságosan mo-

solyogtak ránk és mindenben készségesen segítségünkre voltak, bár embereinkkel csak kevesen tudtak beszélni, de kézzel-lábbal mutogatva mégis megértették egymást.

Mi, magyarok, a törzsbe kerültünk. Minden szokatlan és újszerű volt számunkra, elsősorban az, hogy majd mindenki fedőnevet használt, hogy az ellenség ne tudjon az otthon maradt hozzátartozók ellen eljárni. A parancsnok például „Rudi" volt, egy fiatal, fáradságot nem ismerő vasgyúró, a politikai biztos „Iván", a hadtápfőnök „Ali" és így tovább. A partizánosztag szervezeti felépítése is merőben új volt számunkra: gyorsan mozgatható, aránylag kis létszámú, de mégis ütőképes csoportokból, alegységekből állt.

Az ébresztő után „Rudi" hamarosan megjelent, sorbajárta az elhelyezési körleteket, a konyhát, a raktárt, az őrszemeket és a szolgálatot, mindenütt fogadta a jelentéseket és intézkedett. Bennünket is felkeresett és közölte, mivel mi vagyunk az első magyar csatlakozók, ezért felettes szerveitől kér befogadásunkra engedélyt. Addig is pihenjünk és ismerkedjünk az elvtársakkal, a környezettel. Ezt tettük, nézelődtünk, járkáltunk ide-oda, amikor délelőtt 10 óra tájban kiáltás hangzott: „Alarm! Dolazi svabe!" — „Riadó! Jönnek a svábok!" — Ekkor látjuk, hogy mindannyian, még a szakácsok is rohannak fegyvereikkel lefelé a hegy lejtőjén és a tábortól kb. 2—300 méter távolságra rajvonalat képezve tüzelőállást foglalnak el és azonnal tüzet nyitottak a felfelé nyomuló németekre.

Itt jegyzem meg, hogy a partizánok minden esetben igyekeztek a számukra kedvezőbb magaslati táborhelyeket, vagy tüzelőállásokat elfoglalni, ez a taktika nagyon megnehezítette az ellenség előnyomulását, a partizánok bekerítése igen nagy létszámfölényt követelt volna. A partizánoknak viszont a magasabb hely jobb kilátást és áttekintést biztosított, különösen, ha az ellenségnek tisztáson is át kellett haladnia.

Nem nézhettük tétlenül a biztos fedezékből barátaink harcát, ezért mi is a rajvonalba kúsztunk és egy-egy partizán mellé helyezkedtünk, akinek volt fegyvere azzal, akinek nem volt, anélkül, és ha valaki a partizánok közül megsebesült, a mieink átvették a géppisztolyát és egyéb fegyverét, például golyószórót és folytatták a tüzelést. Én az átálláskor magammal hozott saját géppisztolyommal, amit „Rudi" engedélyével továbbra is magamnál tarthattam, a politikai biztos mellé kúsztam, aki a kialakult tűzharcban tájékozódni akart, ezért felállt és akkor súlyos haslövés érte. Helyére léptem, géppisztolyát pedig a másik oldalán levő magyar vette át. Aránylag rövid, de rendkívül heves tűzharc után a németek sebesültjeiket és halottaikat magukkal vive, visszavonultak. Útjuk tisztáson vezetett keresztül, ami nagyon megnehezítette visszavonulásukat, ugyanúgy, mint kezdetben a támadásukat is. A szemben levő erdő szegélyéig állandóan tüzelve üldöztük őket és újabb veszteségeket okoztunk nekik.

Az utóvédek biztosítása mellett bevonultunk a táborba, ahol a különböző alegységparancsnokok részletes jelentést tettek „Rudi" parancsnoknak, többek között a mi helytállásunkról is. A parancs-

nok nagyon megörült a rólunk kapott jelentéseknek és kijelentette, hogy nem vár a felsőbb szervektől semmiféle jóváhagyást, vagy utasítást, ő — a saját hatáskörében —, teljes jogú partizánoknak ismer el bennünket. Egyenruhánkat, rangjelzéseinket és fegyverzetünket — akinek volt — megtarthattuk. Utasította a hadtápot, hogy hiányzó felszerelési tárgyainkat egészítse ki, fegyvereket és lőszert adjon ki. Mi pedig alakítsuk meg az első magyar alegységet (a rajt) az én parancsnokságom alatt, közvetlenül az osztagtörzs alárendeltségében.

Ezzel megkezdődött életünk egyik legszínesebb, egyben legveszedelmesebb időszaka . . .

A partizánegység — amelyhez kerültünk — a Lackovega odreda — Lackó-osztag nevet viselte, amely 1942-ben alakult Szlovéniában, pontosan a Stájer hegyvidéken. Nevét az első partizánparancsnok, a hősi halott Lackó után kapta. Harctevékenységet zömmel Maribor város térségében, az osztrák—jugoszláv határ mentén húzódó Pankrácija hegységben fejtett ki.

A Lackó-osztag törzse irányította a területen szükségessé váló támadó, védelmi, felderítő, illetve büntető jellegű harcokat, továbbá a partizántevékenységgel szorosan összefüggő robbantó és szabotázscselekményeket. Szoros kapcsolatot tartott a fasiszta megszállás alatt sínylődő polgári lakossággal. A felvilágosító és propagandamunka, valamint a rajtaütésszerű merész akciók a megszállók ellen, hamarosan nagy népszerűséget szereztek a partizánoknak a lakosság körében, ami az utóbbiak részéről fokozott erkölcsi és anyagi támogatásban nyilvánult meg.

A Lackó-osztag működési területe azonos volt a Dráva vonalában harcra berendezkedett 2. Német Páncéloshadsereg hadtápterületével és ez a körülmény önként kínálta a lehetőségeket a partizántevékenység legváltozatosabb módozataira. Ezeken túlmenően komoly élelem és anyagkészlet zsákmányolására adott bőséges lehetőséget, bár a partizánok légi úton is kaptak utánpótlást.

A fasiszta megszállók hírhedt fajelméletük alapján Szlovéniában a polgári lakosság között kényszer fajbiológiai vizsgálatokat tartottak. Ennek következményeként a német hangzású, nevű megvizsgáltakat szőke hajúk és kék szemük miatt „német fajú"-nak minősítették és a hadköteleseket besorozták a német hadseregbe. A lakosság körében ez a rendelkezés nagy elkeseredést váltott ki, a partizánparancsnokság azonban összekötői és felderítői útján azt üzente minden ilyen magát szlovénnak valló, de német fajúnak minősített besorozottnak, hogy a behívási parancsnak feltétlenül tegyen eleget, ott igyekezzen minél jobban elsajátítani a német harcmodort és utána, amint erre alkalom kínálkozik, lehetőleg teljes felszereléssel szökjön át a partizánokhoz. A felhívásnak volt is eredménye. A partizánok között megtalálható volt a német hadsereg szinte valamennyi fegyvernemének egyenruhája olyanokon, akik megszöktek, illetve szabadságról nem alakulatukhoz, hanem a partizánokhoz vonultak be.

Mint már említettem, az április 9-én lezajlott német támadás után

a magyarokat is felszerelték és mint az első magyar partizánraj a törzs különleges századának kötelékébe tartozott. A magyar alegység parancsnokául engem neveztek ki, amit igen nagy megtiszteltetésnek és az őszinte bizalom jelének vettem. Ezután új táborhelyre vonultunk, amely Arnfels közelében, a község felett, a szokás szerint a hegytetőn, egy tisztás szélén létesült.

A környéken sok magyar egység táborozott. „Rudi" engedélyével a törzs felderítő csoportja és rajom tagjainak közreműködésével kapcsolatot kerestem a lent állomásozó magyar csapatokkal, hogy közöttük felvilágosító tevékenységet végezve, minél több magyart rávegyek a partizánokhoz — lehetőleg teljes felszereléssel — történő csatlakozásra.

Munkánk eredményeként hamarosan 30 főnyi magyar csoportot kísértek fel a magyar partizánok Tanai Zsigmond főhadnagy és Séra László törzsőrmester parancsnoksága alatt teljes felszereléssel és fegyverzettel, ami rendkívül fontos körülmény volt. Az újonnan csatlakozott magyarok bevonásával hólabdaszerűen további felvilágosító munkát kezdeményeztem. Az eredmény napról napra feltűnőbb volt, úgyhogy az érkezettekből most már szakasz, majd század alakulhatott parancsnokságom alatt. Közben a magyarok részt vettek a különleges század éjszakai vállalkozásaiban is.

E napokban csatlakoztak hozzánk a későbbi zászlóalj súlyos harcainak részesei, a férfias helytállás nagyszerű katonái: a fent említett Tanai főhadnagy és Séra törzsőrmester mellett Dallos Endre hadnagy, Tóth István főhadnagy, Halmos László, Szomor József zászlós, Major László karpaszományos őrmester, Sándor Balázs zászlós, Czira László repülő szakaszvezető, Garai János őrvezető, Simon János levente és még nagyon sokan mások, akiknek felsorolása oldalakat igényelne.

A sorozatos állásváltoztatás miatt Maribor térségében majdnem minden magyar alakulattal kapcsolatba kerültünk. A közöttük megindult szökési folyamat megállítására a német és magyar parancsnokságok mindent elkövettek. Végül egy magyar partizánvadászzászlóaljat vezényeltek ki ellenünk, amelynek felderítő járőrét, majd parancsnoki törzsét tőrbecsalva elfogtuk. A zászlóalj felmentésére vezényelt német egységet több súlyos és könnyebb sebesülés árán visszavertük. Rengeteg hadizsákmány, fegyver, lőszer, járművek, ruhanemű, sőt élelem is, valamint cigaretta került birtokunkba. Az átállt magyarok létszáma most már 800 fő fölé emelkedett, ezért a törzs elrendelte a magyarokból álló III. zászlóalj megszervezését, ugyancsak az én parancsnokságom alatt.

A zászlóalj tagjait, főleg a fiatalokat, a politikai biztosok közreműködésével nagy gonddal válogattuk össze. A megbízhatatlannak minősített tiszteket, tiszthelyetteseket és a partizántevékenységre nem vállalkozókat az osztagtörzs a Dráván túlra hadifogolytáborba szállíttatta. A szervezés munkáját hamar elvégeztük és megkezdődött a magyar zászlóalj súlyos harcokkal telített története.

Az első hősi halott: Tóth István

A kb. 800 főnyi átállt magyarból az osztag politikai biztosának és a későbbi zászlóalj politikai tisztünk, az ungvári Machovszky Miklós zászlósnak a közreműködésével kiválogatott és megalakított III. zászlóalj közvetlen törzsszázadának parancsnoka Tóth István főhadnagy lett.

Tóth már korábban is kitűnt a törzs különleges századának kötelékében végrehajtott önkéntes vállalkozásaival. Merészségére jellemző, hogy a zászlóalj megalakulását követő napon, önként jelentkezőkkel az egyik közös német—magyar parancsnokság épülete ellen éjszakai vállalkozásra kért engedélyt. Felderítői jelentések szerint a német és magyar parancsnok a parancsnokság épületében van, együtt szeretné őket elfogni és fegyvereket és lőszert zsákmányolni. A tervet irreálisnak ítéltem és az esetleges eredményt nem tartottam arányban állónak a nagy kockázattal. Ő azonban erősködött, hogy a terepet jól ismeri és gondoljam el, milyen demoralizáló hatást kelt majd a két parancsnok elhurcolása saját barlangjából stb. Hosszas vita, „Rudi" és a politikai tisztek véleményének meghallgatása után megerősített kísérettel engedélyeztem a vállalkozást. A továbbiakról a kísérő bajtársak jelentéseiből értesültem.

A kiszemelt parancsnoksági épület közelébe érkezve, Tóth főhadnagy két kísérővel az épület bejáratánál álló őrszem felé indult. Az őrszem géppisztolyát lövésre tartva megállásra szólította fel Tóthot, aki valamit mondott neki, majd hirtelen felé ugorva egyik kezével elkapta a géppisztoly csövét és kicsavarta az őrszem kezéből, a másikkal pedig állonvágta. Az őrszem az ütéstől megtántorodott, Tóth főhadnagy abban a hiszemben, hogy az immár harcképtelenné lett, hátraszólt két társának, jöjjenek elő és menjenek be az épületbe, ő is megy utánuk. A többi kísérő biztosító menetben közeledett a bejárathoz. Tóth egy pillanatra szembekerült a lefegyverzett őrszemmel, aki észrevétlenül a nadrágzsebébe nyúlt és zsebretett kézzel a nadrágján keresztül gengszter módra, közvetlenül közelről tüzelt és Tóth főhadnagy súlyos haslövést kapott. A bejárat közelében tartózkodó két kísérő erre az őrszemre vetette magát és géppisztolyaik agyával a szó szoros értelmében agyonverték. A biztosító menetben közeledő többiek előrerohantak, felemelték a sebesült Tóth főhadnagyot és az erdőszegély felé vitték, majd gallyakból rögtönzött hordágyon felhozták a táborba. A visszavonuló erők fedezték, szerencsére közöttük nem történt sebesülés.

A táborban azonnali orvosi kezelésbe vették, segíteni azonban már nem tudtak rajta, mivel belei szétroncsolódtak és fertőzés következett be. Óriási fájdalmai voltak, állandóan vizet ivott volna, amit kezelőorvosa határozottan megtiltott. A súlyos sebesült egyre azt hajtogatta, eresszünk belé egy pisztolygolyót, vessünk véget szenvedéseinek.

1945. április 27-én délután 2 órakor, hajnaltól tartó szenvedés után, meghalt. Az osztagparancsnokság saját halottjának tekintette. Katonai díszpompával temettük el az Arnfels feletti Pankrácija hegység egyik

magaslatán. Sírfelirata: „Meghalt a szabadságért!" és a személyi adatai. A törzs levélben értesítette Tóth szüleit és az egész parancsnokság őszinte részvétét nyilvánította.

Tóth főhadnagy áldozata elmélyítette partizánjaink között az őszinte bajtársiasságot, a továbbiakban is a végső győzelembe vetett hittel harcoltunk a szabadságért, a jövőért!

Élet a partizánoknál

Mint már említettem, a partizánokhoz csatlakozott magyarok megtarthatták korábbi felszereléseiket, egyenruháikat, rangjelzéseiket, rendfokozatuk megmaradt és a hivatalos iratokban továbbra is a „magyar hadsereg főhadnagya, őrmestere, hadnagya" stb. szerepeltek. A honvédségi sapkarózsa alá egy piros posztóból készült ötágú csillag került, vagy aki tudott szerezni, vagy tábori sapkájából csináltatni, az a szovjet tábori sapkához hasonló „Titovkát" hordott ötágú csillaggal. A köszöntés: Smrt fasizmu — sloboda narodu! „Halál a fasizmusra — szabadságot a népnek!" — volt. Rendkívül gyakori volt a helyzetváltoztatás, a menet, huzamosabb táborozásra egy helyen gondolni sem lehetett. Ezért a legrövidebb pihenőidőt is elsősorban a fegyverzet ápolására és a tisztálkodásra (mosdás, borotválkozás, mosás stb.) kellett fordítani, mert bizony többször előfordult, hogy a rajtunk levő, átnyirkosodott ruhanemű és lábbeli napokig nem került le rólunk, nem tudtuk azokat megszárítani és kitisztítani. A menetek előtt mindig megjelent közöttünk egy vezető, akit a törzs küldött, ez a helyi terepviszonyokkal ismerős, rendszerint helybeli erdőkerülő vagy hivatásos vadász volt, de szervezetileg nem tartozott a partizánokhoz. Lent élt a faluban, rendszerint eredeti foglalkozását (erdész) folytatta, a partizánparancsnokság utasítására látszólag gyakran együttműködött a megszállókkal, így azok bíztak benne. Az útirányt és a célt a hozzánk beosztott, ugyancsak helybeli összekötő tiszttel egyeztette a törzstől hozott parancs alapján, majd a végrehajtást velem és az egybehívott beosztott parancsnokokkal beszélte meg.

A menet rendszerint éjjel, oszlop egyes alakzatban, nagy távközökben és legnagyobb csendben történt, hogy minél kisebb legyen a felfedezés esélye. A nagy távközök, a sötétség, továbbá a gyakori kanyargó ösvények miatt menet közben nagyon kellett vigyázni és figyelni, mert rendkívül nagy volt az elszakadás és ezzel az eltévedés veszélye, ezért saját magán kívül mindenki vigyázott a másikra is.

Gyakran vonultunk el német őrállások, őrszemek előtt, alatt vagy felett, vízmosásban, patak mederben egyenként szökelve át a veszélyes terepen halálos csendben, korom sötétben, gyakran a tarkónkra tűzött fehér rongydarab képezte az egyetlen tájékozódási pontot az utánunk következőnek. Ezek a menetteljesítmények a megfeszített figyelem és az idegfeszítő izgalom legyőzésének nagyszerű pillanatai voltak.

A fegyelem a partizánoknál a világ egyetlen hadseregéhez sem hasonlítható. Nem alaki, hanem belső meggyőződésből eredő, öntudatos, tehát igen erős fegyelem volt, annak legkisebb megsértését, a lazaságot nemcsak az elöljárók, hanem egymás között maguk a partizánok sem tűrték el.

A partizánmozgalom a szabadságért, a felszabadításért a népből és a népért indult, tehát a lakosság és a partizánok közötti kapcsolatnak feddhetetlennek, mintaszerűnek kellett lenni, erre minden elöljáró kínos éberséggel vigyázott. A lakossággal szemben elkövetett önkényeskedést, erőszakot kérlelhetetlen szigorral, súlyosabb esetben halállal is büntették.

Az élelmezés meseszerű: hol volt, hol nem volt. Bár a készletek megbízható erdei tanyákon, háznál voltak tartalékolva, ám több esetben a nagy távolság, vagy a rossz időjárás miatt nem volt elérhető. Ilyenkor az erdei vadsóskából főzött leves, vagy főzelék is jól jött. Nekünk magyaroknak a sok kukoricakása és az elég gyakori kenyérhiány volt igen szokatlan. Előfordult, hogy marhát vágtak, jó húsleves, utána hús, sőt velőscsont (!) is, de egy falat kenyerünk nem akadt, így a „príma" ebéd alapos gyomorrontással végződött. Az egyoldalú, vitaminhiányos táplálkozás miatt a régebbi jugoszláv partizánok között feltűnően sok volt a rossz fogú, szomorú látvány volt a sok 20—30 év közötti fiatalember, fogatlanul, vagy az ínysorvadástól lógó fogakkal.

Az ellátás utánpótlása vagy légi úton, meghatározott időpontban és helyre ledobott szállítmányok alakjában, vagy vállalkozások során történt zsákmányolás esetleg „vásárlás" útján történt. Ha a hadtápos készpénzzel fizetni nem tudott, akkor egy olyan értelmű hivatalos utalványt adott, amelyben az állt, hogy a vásárolt anyag, vagy vágómarha árát a háború után a jugoszláv hadsereg gazdasági hivatala az utalvány bemutatójának készpénzben kifizeti. Ennyire erős volt a végső győzelembe vetett hit.

Az egészségügyi szolgálat is elég jól működött. Az orvos rendszeresen megjelent, vizsgált és gyógyszert adott egészségügyi beosztottja útján. A sebesülteket és kórházi kezelésre szorulókat a sebesültvivők kórházba szállították. A kórház helyét — föld alatti bunker volt — szigorúan titokban tartották, ezért a kórházba utalt betegek szemét is, a kórháztól bizonyos távolságra, kendővel bekötötték vagy a hordágyat letakarták, hogy a beteg ne lássa az útirányt. Ugyanígy, a kórházból elbocsátott gyógyultakat is bekötött szemmel vezették a gyűjtőhelyre és csak ott vehették le szemükről a kendőt. Előfordult az is, hogy lentről, a németek által megszállt község orvosa jött fel és látta el a betegeket.

A partizánoknál rendszeres politikai oktatás folyt. Az előadásokat a politikai biztosok tartották a szovjet tanácsadóval történt előzetes konzultáció után. Témája — többek között — felkészülés a győzelem után következő politikai harcokra és a szocialista építőmunkára. A politikai munkások végezték a felvételre jelentkező személyek múlt-

jának, politikai és erkölcsi megbízhatóságának vizsgálatát. A felderítő csoport és az összekötők útján állandó kapcsolatot tartottak a lakossággal. Személyes kapcsolatot tartottak az általuk kiválasztott és a lakosság között élő megbízottakkal, akik beszerezték a szükséges adatokat és információkat.

A táborok biztosítása mintaszerű volt, a szolgálat ellátását a partizánok magas fokú öntudattal végezték rendkívül szigorú ellenőrzés mellett, mert a legkisebb lazaság végzetes következményekkel járhatott. Az őr- és figyelőszolgálat, a járőrözés, a felderítés, valamint a lakosság folyamatos bejelentései, mind elősegítették a táborhely biztonságát.

Néha egészen furcsa, meglepetésszerű, szokatlan események történtek, ilyen volt az alábbi is.

Megerősített felderítő járőrünk egy — nyilván félrevezetés céljából — gyengén biztosított, alaposan megrakott német országos járműre lett figyelmes. A rövid tanácskozást gyors támadás követte és a kocsit lovakkal együtt bekényszerítették az erdőbe. Ott a kocsi tartalmát átvizsgálva, bádogdobozokba elhelyezett nagymennyiségű papírpénzt találtak, mint később kiderült, 4 millió márkát (!), amit így akartak a németek feltűnés nélkül rendeltetési helyére szállítani, tehát egyszerre milliomosok lettünk! Nagy volt a papírhiány, ezért a nagyobb alakú (1000 M címletű) papípénzeket kiosztottuk és a legkülönbözőbb célokra elhasználtuk.

Bár a táborozás egy helyen sohasem tartott huzamosabb ideig, voltak igen kedélyes napjaink. Ilyenkor összeültünk és a jugoszláv bajtársainktól, akiket megvendégeltünk, tanulgattuk a partizán és mozgalmi dalokat, amiket azok a magukkal hozott harmonikán kísértek. Velünk volt Lakatos Gyula, a pesti Spolarich kávéház akkori népi zenekarának egykori prímása is és a hegedűjével gyakran szórakoztatott bennünket szép, édesbús magyar nótáival. Néha kaptunk a lakosságtól almabort is.

Mint már említettem, a hozzánk csatlakozók személyét a politikai munkások alapos vizsgálat alá vették, különösen vonatkozott ez a tisztekre és tiszthelyettesekre. A vizsgálat főleg arra irányult, hogy az illető nem követett-e el népellenes bűntettet, nem volt-e fasiszta, náci vagy nyilas párttag. A csoportban átjöttek között voltak olyanok is, akik csak „sodródtak" a többiekkel és nem volt szándékuk a partizánok között, fegyveresen harcolni a fasiszták ellen. A partizánparancsnokság humanitását dicséri az a tény, hogy az ilyen sodródók részére mélyen a hátországban ún. pihenő táborokat rendszeresítettek. Ide szállították át őket, ha a vizsgálat nem állapított meg terhükre kifogásolható magatartást, és közölték velük, hogy a háború befejezése után ők is velünk együtt térhetnek haza. Ugyancsak ide szállították át a kórházi ápolásra nem szoruló betegeket és azokat, akik saját maguk kérték áthelyezésüket, ilyenek főleg az idősebb hivatásos fő- és törzstisztek, valamint a tiszthelyettesek közül kerültek ki.

Akik ellen a vizsgálat során kifogások merültek fel, akár politikai, akár pedig általános emberi magatartás szempontjából, vagy később büntetésből kerültek hátországi átszállításra, azokat a hadifogolytáborokba kísérték át és a továbbiakban a hadifoglyokat illető elbánásban részesültek.

Az alábbi eset még a zászlóaljunk megalakulása előtt történt. Az egyik partizánfelderítő járőr feketeruhás SS páncélos tisztet fogott el és kísért fel a parancsnokságra. „Rudi" a ritka „vendéget" a felsőbb parancsnoksághoz akarta átkísértetni, ezért a közeli emeletes erdészház egyik I. emeleti szobájába záratta be és az ajtó elé a folyosóra fegyveres őrszemet rendelt. A szoba ablakai a völgy felé lejtő tisztásra nyíltak.

A bezárt SS látszólag nyugodtan viselkedett, így az ajtó előtti őr nyugodtan silbakolt. Egyszerre hatalmas csörömpölés, üvegtörés hallatszott a szobából. Az gyorsan benyitott és megdöbbenve látta a kitört ablakon keresztül, hogy az SS tiszt rohan a szemközti erdőszegély irányába. A szökevény után lőtt és segítségért kiáltott. Többen lőttek, sőt üldözőbe is vették, de az szökellve mégis elérte az erdőt és eltűnt.

„Rudi" azonnal riadót rendelt el. Igaza is volt, mert egy óra múlva a szökevény tájékoztatása alapján támadás indult ellenünk, de mivel vártuk őket, heves tűzharc után visszavonultak, mi pedig azonnal menetet hajtottunk végre egy új táborhelyre.

A felderítő járőr tagjai már korábban magyar tábori csendőr egyenruhát és felszerelést zsákmányoltak. Az egyik, magyarul beszélni nem tudó, partizánnak az az ötlete támadt, hogy ő a csendőr egyenruhába öltözve, szolgálati táblával a nyakában és forgalomirányító tárcsával kiáll az útkereszteződéshez és ott — szerinte — arra érdemes tehergépkocsikat, járműveket az útelágazás mentén elhelyezkedett partizánok gyűrűjébe „irányítja". Sikerült is néhány tehergépkocsit rakományával együtt a birtokunkba juttatni. Ezt követően csendőrtisztekkel megrakott személygépkocsi közeledett. Ezt is a mellékútra irányította. Ám úgy látszik, az egyik utas ismerhette az utat erre felé, mert a gépkocsit megállíttatta és az irányító álcsendőrt odaintve, kérdezett tőle valamit. Az út mentén rejtőző partizánok megrökönyödve látták, hogy társuk, aki egy szót sem tudott magyarul, a hívásra merészen elindult a gépkocsi felé. Az elrejtőzött partizánok társuk biztos halálát megelőzendő tüzet nyitottak a személygépkocsira, mely azonnal elindult, a bentülők viszonozták a tüzet és az álcsendőr-partizán súlyosan megsebesült. Társai a zsákmányolt tehergépkocsik egyikén szállították a tábor közelébe, majd onnan a titkos kórházba. Sikerült életét megmenteni.

1945 április végén és május elején a fasiszták partizánellenes tevékenysége megélénkült, támadásaik sűrűsödtek. Minden „vezéri" és egyéb felhívás elszánt harcra buzdított az erdőségekbe, a hegyek közé húzódott „Banditen" ellen, nyilván azért, hogy a közeledő nagyobb szabású visszavonulásuk útját a partizánegységek ne veszélyeztessék.

Április 30-án délelőtt 9 óra tájban felderítőink rohamlöveggel megerősített, nagyobb létszámú német partizánvadászegység felvonulását jelentették. A bekerítés elhárítására mindhárom zászlóaljunk félkörben védőállást foglalt el, a magyar zászlóalj a jobbszárnyon. Hamarosan jelentették, hogy a német rohamlöveg nehéz terepviszonyokkal dacolva, a hegycsúcs felé tart és előretolt tüzelőállást foglalt el. Célja — feltevésünk szerint — az lehetett, hogy az esetleg támadásba előnyomuló partizánokat oldalba kapja. Az elképzelés helyes volt, de mivel nem tudták felderíteni a partizánok pontos elhelyezkedését, erőviszonyait és ami a legfontosabb, nem számoltak a rendkívül rugalmas és gyors partizán harcmodorral: a fasiszták terve kudarccal végződött. A részünkre szükségessé vált arcvonalmódosítást a helyzetnek megfelelően ugyanis gyorsan végrehajtottuk, és gyors átkaroló mozdulattal a németeket harapófogóba fogtuk.

Ekkor jelentkezett nálam Dallos Endre hadnagy, századparancsnok azzal, hogy ő önként jelentkezőkkel vállalja az előretört rohamlöveg megsemmisítését. Rövid tanácskozás után erre az engedélyt megkapta. Idegfeszítő csend és figyelés következett, mert érthetetlen volt számunkra, hogy jóval a rohamlöveg mögött állásban levő németek miért hallgatnak, miért nem támadnak és mire várnak? Egyszerre heves tüzelés, kézigránátköteg robbanás hallatszott és az előretolt rohamlöveg lángbaborult. Mintha ez lett volna a jeladás a támadásra! A németek két oldalába húzódott partizánok tüzet nyitottak. A gyors és váratlan rajtaütés a németeket megzavarta, ezért utóvédjük fedezetével sietve visszavonultak.

Dallos hadnagy és emberei sértetlenül tértek vissza és felszabadultan jelentették, hogy a vállalt feladatukat sikeresen végrehajtották.

1945. május 1-ét a Pankrácija hegység magaslatának egyik tisztásán a proletár internacionalizmus jegyében ünnepeltük. Küldöttségek érkeztek a különböző távoli partizánalakulatoktól, sőt a völgybeli községekből is. Jugoszlávia valamennyi népcsoportja képviselve volt a legfantasztikusabban összekeveredett egyenruhákban, fegyveresen, zászlókkal. A magyar küldöttséget én vezettem. Az ünnepség a közeledő végső győzelem jegyében zajlott le, a szónokok utaltak a győzelem utáni feladatokra, amelyek végzésében a partizánokra is nagy feladatok várnak.

Egy, erre a célra összeválogatott, szakaszunk egységes egyenruhákban, katonás fegyelemmel és rendben, tisztelgő díszmenetben vonult el az ünnepi küldöttek előtt. Óriási sikerünk volt.

Az utolsó napok

1945 május első napjai igen mozgalmasak voltak. A vesztüket érző fasiszták vad elszántsággal támadtak és szerették volna megtisztítani, vagy legalábbis biztonságosabbá tenni a maguk számára a közlekedést a főbb útvonalakon. Amit eddig nem, vagy csak a legritkább

esetben tettek: éjjel is támadtak. Szakadatlan harc és menetelés közben érkezett el 1945. május 8-a, az ellenség kapitulálásának és a fegyverszüneti megállapodás aláírásának napja.

Sajnos, a győzelmi ünnepséget csak röviden tudtuk megtartani, mivel erőltetett menetben ismét állandó harc közben Eibiswald, Marenberg, Arnfels és Leutschach községek érintésével a maribor—klagenfurti országúthoz kellett vonulnunk a visszavonuló német egységek zavarására.

A beérkezett jelentések szerint a németek zárt egységben közeledtek az országúton Klagenfurt irányába. Elővédjeik az országút mentén tüzelőállásokat rendeztek be, hogy csapataik vonulását a partizánokkal szemben fedezzék.

Arnfels községnél a német tüzelőállást éjszakai harcban a III. zászlóalj aknavetői némították el.

Itt kaptuk az utolsó harcfeladatot: megbontani a visszavonuló német csapatok zárt egységét, a szétvert maradványokat pedig az észak felől közeledő szovjet csapatok felé szorítani, hogy azok hadifogságba essenek.

Az országutat a különleges század irányítása mellett a partizánok kidöntött fatörzsekkel eltorlaszolták és a patakok vizével elárasztották. Az utak mentén aknamezőket létesítettek, így a zárt egységben visszavonuló németek menetrendje megbomlott, az utakról a torlaszokat eltávolítani pedig nem tudták, a közelben levő partizánok sorozatos támadásai miatt.

A főútvonal mentére megerősített partizánegységek vonultak fel, mivel jelentős tűzerejű német ellenállással kellett számolni. Az utak mentén elterülő erdőségekben pedig erősen hullámzó harcok alakultak ki. Az egyik ilyen harcban két bácskai magyar partizán láblövést kapott. A fiúk sebkötöző csomagjaikat elővéve leültek az erdei út szélére és be akarták kötözni sebeiket. A mieink közben visszahúzódtak. Az SS-ek miközben előrenyomultak, meglátták a két földön ülő magyart, akik talán fel sem néztek, mivel a sebkötözéssel voltak elfoglalva. A két SS pribék pillanatok alatt előttük termett és mielőtt bármit is tehettek volna, géppisztolyaik agyával a két ülő magyar fejét szétzúzták, majd elmenekültek. Később a két magyart szétvert fejjel, holtan találtuk meg. Ez már a fegyverletétel után, „békében" történt. Ez a hőstett méltán sorolható az „Übermenschek" hasonló, gyalázatos, embertelen cselekedeteihez.

Állandó súlyos harcok közben, 1945. május 15-én érkeztünk Mariborba, partizántevékenységünk utolsó állomáshelyére. A második világháborúban a jugoszláv partizánokra hárult nagy feladat végrehajtásában mi is kivettük részünket és a becsületes helytállás jóleső érzésével együtt örültünk jugoszláv bajtársainkkal a kivívott győzelemnek.

Az előzetes tervek szerint Mariborban három napos pihenőt kellett volna tartanunk. Azt tervezték, hogy az I. és II. zászlóalj tagjaival együtt a városban látogatásokat teszünk és különféle rendezvényeken

veszünk részt. A kialakult helyzet a szép terv végrehajtását — sajnos —, meghiúsította, így velünk Mariborba csak a törzs jött le, az I. és II. zászlóalj tisztogató hadműveleteket és rendfenntartó tevékenységet végzett a hegyek között és az erdőségekbe szorult SS legények ellen. A két zászlóaljba kerültek át tőlünk a jugoszláviai magyarsághoz tartozó volt magyar katonák, illetve partizánok is. Mint később értesültem, ezek a tisztogatások még 1945 július havában is tartottak, ezért a volt bajtársaink csak azután szerelhettek le.

Mariborban egy iskolában kaptunk elhelyezést, élelmezést és alapos tisztálkodás után végre igazi, nyugodt pihenő következett. Itt már a Jugoslovenska Glavna Komanda Armada za Slovenije — Szlovéniai Jugoszláv Katonai Főparancsnokság — vette át a parancsnokságot felettünk. A III. zászlóalj tagjairól anyakönyvi adatokkal ellátott névjegyzék készült, amelyet a főparancsnokság oldalanként hitelesített. Emlékezetem szerint ez a névjegyzék két példányban készült, az eredeti hitelesített példányokat én kaptam meg, a másolatok pedig a főparancsnokságnál maradtak. Majd „Nyílt parancs"-ot állítottak ki az én nevemre, mely szerint a névjegyzékben szereplő volt harcosok parancsnokságom alatt hazatérhetnek Magyarországra és felhívják a katonai és polgári hatóságokat, hogy bennünket a hazatérésben támogassanak. Ezenkívül kaptunk egy lovaskocsi élelmet, egy másik lovaskocsit a poggyászok szállítására és egy fogatolt mozgókonyhát. A volt alparancsnokok fegyvereiket megtarthatták és velem együtt magukkal hozhatták.

A kipihent és a tisztálkodáson átesett magyarok egységes és jó állapotban levő egyenruhájukban igen jó benyomást tettek, úgy hogy a megrendezésre került felszabadulási ünnepségen a díszőrséget mi adtuk, majd díszmenetben vonultunk el a főparancsnokság és a város hivatalos képviselői előtt. Búcsúbeszédek hangzottak el, amelyeknek állandóan visszatérő motívuma a vérrel megpecsételt jugoszláv—magyar barátság volt.

Felszólalt „Rudi" parancsnok is, kiemelte, hogy a súlyos, önfeláldozást követelő harcokban a magyarok kitűntek személyes bátorságukkal, leleményességükkel és példamutató, hűséges bajtársiasságukkal. Névszerint kiemelte a részegység-parancsnokok lelkiismeretes gondosságát, amellyel óvták a reájuk bízott emberek életét és a fegyverzet, felszerelés tartósságát. Megemlékezett a hősi halottainkról, akik nem érhették meg ezt a szép napot, az eltűntekről és a sebesültjeinkről. A III. magyar partizán zászlóalj elbocsátása alkalmából a szlovéniai főparancsnokság és a Lackó-osztag törzse nevében zászlóaljunk minden egyes harcosának és parancsnokának bajtársi köszönetét és elismerését fejezte ki, szerencsés hazatérést és otthon is sok sikert kívánva búcsúzott tőlünk.

Indulásunk előtt könnyes szemmel, meghatódva ölelkeztem össze volt bajtársaimmal és barátaimmal, akik mindig őszinte megértéssel, a nemzeti sovinizmus legkisebb jele nélkül, jóindulatúan kezeltek bennünket, magyarokat.

Útbaindulásunk előtt csatlakoztak hozzánk a pihenő táborból visszahozott magyarjaink is, akik a parancsnok ígéretéhez híven, velünk együtt térhettek haza. Ekkor, egy ma már nevetségesnek tűnő incidens zajlott le. Odalépett hozzám egy nyalka, kikent-kifent százados, aki eddig a pihenő táborban pihente a „háború fáradalmait", hogy ő hivatásos tiszt és százados, én pedig csak tartalékos főhadnagy vagyok, adjam át neki a hazatérő menetoszlop felett a parancsnokságot. Azt feleltem, hogy szívesen átadom, ha a főparancsnokságon nevemre kiállított „Nyílt parancsot" átíratja az ő nevére. Közben a körülállóktól a bajtársak értesültek az illető enyhén szólva szemtelen követeléséről, előre jöttek és méltatlankodásuknak hangot adva ajánlották a százados úrnak, hordja el magát onnan, amíg jó dolga van, mert különben könnyen kint felejtjük Szlovéniában.

Érzékeny búcsú után elindultunk hazafelé. Az utak mentén mindenhol a pusztulás és a háború nyomai látszottak. A Magyarországból elhurcolt javak tömegesen ott pusztultak, pesti autóbuszok kerekek nélkül, kibelezett személy- és tehergépkocsik, elhagyott kocsik, fogatok, az utak mentén gazdátlanul legelésző lovak, öszvérek, lesántult tehenek, összevisszaságban heverő kincstári anyagok, lakatlan ajtó, ablak nélküli házak, egyszóval az általános pusztulás és pusztítás szívfacsaró látványa fogadott bennünket mindenütt.

Találkoztunk bolgár csapatokkal is, akik nagy ovációval és szeretettel üdvözöltek bennünket és élelemmel, cigarettával halmoztak el.

Háromnapos gyalogmenet után május 19-én Körmendre érkeztünk, ahol a rendőrkapitányságon és a katonapolitikai osztályon jelentkeztünk. Ott átadtuk a kincstári tulajdont képező felszerelési tárgyakat, fegyverzetet, a fogatokat és a mozgókonyhát. Majd utazási igazolványt kaptunk és azzal mindenki hazatérhetett otthonába. A pestiek május 20-án 19 órakor érkeztek a Kelenföldi pályaudvarra. Másnap jelentkeztünk a HM vezérkari főnökségen, majd a Köztársaság téri pártközpontban szervezés alatt álló Partizán Szövetség megbízottjánál.

Néhány napi pihenés után bekapcsolódtunk az új élet építésébe.

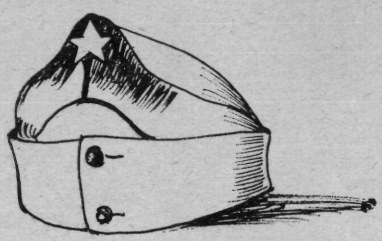

SZEMLE

ZSUKOV:

EMLÉKEK, GONDOLATOK

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó—Kossuth Könyvkiadó, 1970. 549 o.)

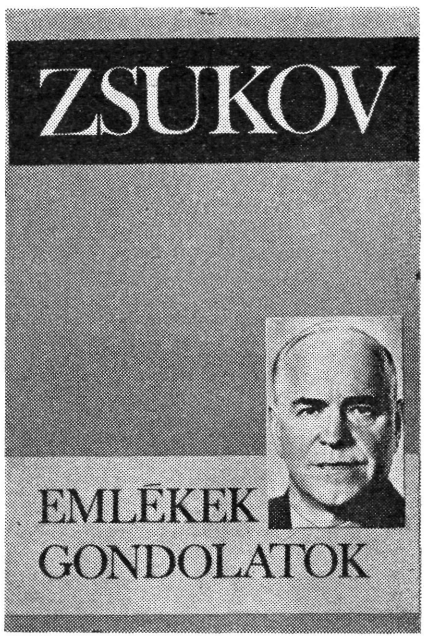

G. K. Zsukov könyvének híre messze megelőzte a hazai kiadását. A magyar olvasók érdelődését csak fokozta, hogy a memoár legérdekesebbnek ítélt részeit a Népszabadság és a Néphadsereg c. lapok több folytatásban közölték.

Érthető tehát, hogy a teljes anyag megjelenése elé mind a történelmi kérdésekkel hivatásszerűen foglalkozók, mind olvasók nagy várakozással tekintettek.

G. K. Zsukov könyve nem egyszerűen visszaemlékezés egy eseményekben és eredményegben gazdag életútra, hanem — ha úgy tetszik — történelemkönyv olyan szerző tollából, aki maga is aktív résztvevője, sőt formálója is volt a Szovjetunió fél évszázados történetének.

Talán nem túlzás arról beszélni, hogy Zsukov marsall életútja szimbolizálja is azt a sokak számára hihetetlennek tűnő fejlődést, amit a világ első munkás-paraszt hatalma az elmúlt ötven év alatt megtett. Georgij Konsztantyinovics a nagyon is hétköznapi gondokkal küzködő vidéki cipészmester gyermekéből lett a világ sorsát, fejlődését meghatározó szovjetállam egyik legkiemelkedőbb katonai egyénisége.

Persze, ez az út nem volt mentes a küzdelmektől, a nehézségektől, mint ahogy magának a szovjet államnak a létrejötte, fejlődése és megtartása is forradalmat, küzdelmet és végső erőfeszítést követelt a szovjet emberek százmilliós tömegeitől.

A memoár első fejezetei a cári Oroszország viszonyai közé vezetnek el benünket, s nagyon szépen egészítik ki azt a képet, amit ezekről a viszonyokról már eddig is tudtunk. A cári Oroszország falusi életének és a város kapitalista fejlődésének mozaikkockái, amelyeket a szerző saját családjának és önmaga életének bemutatásával illusztrál, rendkívül megkapóak.

A fenti időszak leírását is az őszinte-

ség jellemzi. A szerző nem tetszeleg a forradalmár köntösében akkor, amikor bár már látja a kapitalizmus nagy társadalmi igazságtalanságát, azonban még nem ismeri annak gyökereit, s megváltoztatásának módjait. Az első világháborúban is még különösebb ellenszenv nélkül vesz részt, s a nagy október oldalára is inkább az érzelem, mint az öntudat állítja.

A forradalom nagy kohója az, amely öntudatos emberré formálja Zsukovot — s párttaggá érése egyben egy életre való elkötelezettség is a dolgozó nép ügye iránt.

Azzal, amit Zsukov marsall a két világháború közötti évekről elmond, egyben a szovjethatalom fejlődésének, s benne a Vörös Hadsereg megerősödésének, a szovjet hadtudomány megszületésének történetét is adja. Személyes élményeinek leírása ebben az időszakban még csak annyit fordít, amennyi a munka memoár jellegének megtartásához nélkülözhetetlen. Bár a Vörös Hadsereg Hanhin-Gol-i győzelmeiben már jelentős szerepet játszik — hiszen az itteni szovjet erők parancsnoka —, mégis írásából a katonatömegek hősiessége az, ami a memoár lapjairól a szemünkbe tűnik.

Csak sajnálni lehet, hogy a fenti időszak eseményeiről írva Georgij Konsztantyinovics nem beszél arról, hogy ő mint aktív, s ebben az időben már magas beosztásban szolgálatot teljesítő katona, miként látta a személyi kultusznak azt a káros következményeit, amelyek ekkor a Vörös Hadsereg parancsnoki karát sújtották. Ez azért is meglepő, mert könyvének első fejezeteire emlékezve több személyes ismerőse, parancsnoka is áldozatul esett a törvénysértéseknek. Félreértés ne essék, nem e szomorú ügyben való célnélküli vájkálást hiányolom, hanem legalább is a következtetések levonását.

A memoár a legnagyobb teret a szovjet nép Nagy Honvédő Háborúja eseményeinek szenteli. Úgy vélem, kevesen vannak azok, akik autentikusabbak lennének e heroikus időszak történetének bemutatására. Hiszen Zsukov marsall a háború kezdetén mint a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke, majd a háború folyamán végig mint a legfelsőbb főparancsnok helyettese, több front tevékenységének koordinálója és frontparancsnok vett részt a német fasiszta csapatok villámháborús terveinek szétzúzásában, a szovjet föld fölszabadításában és a fasiszta Németország hadseregének megsemmisítésében.

Úgy vélem azonban, hogy a műnek éppen ez a része elüt a memoár jellegtől, a szükségesnél jobban történelemírássá szélesedik. A szerző törekvése érthető: ezzel a Nagy Honvédő háború néhány eseményének értékelésében akarja véleményét elmondani, de ehhez a hadjáratok, hadműveletek dinamikájának ilyen mennyiségű leírására nem lett volna szükség.

Feltétlenül érdekesek a vázolt időszak leírásában az egyes magas beosztású állami, párt- és katonai vezetők portréjának megrajzolása, annak a bámulatra és feltétlenül tiszteletre méltó erőfeszítésnek a megmutatása, amit ezek a vezetők a szovjet haza, az egész haladó emberiség megmentése érdekében kifejtettek.

A Nagy Honvédő Háború eseményeinek leírása között a berlini hadműveletre való visszaemlékezés talán a legszínesebb. Ez azzal magyarázható, hogy e hadművelet megtervezésében, előkészítésében és végrehajtásában Georgij Konsztantyinovics mint frontparancsnok aktívabban vett részt, mint más hadműveletekében, s ennek eredményeként személyes élményei is maradandóbbak voltak.

Nagyon sok élménnyel telített és sok gondolatot felvető része a memoárnak a fasiszta Németország feltétel nélküli kapitulációja utáni időszakról szóló fejezet. A visszaemlékezésből kitűnik, hogy Zsukov marsall nemcsak az arcvonalakon volt méltó ellenfele az ellenségnek, hanem a harcok befejezése után a diplomácia bonyolult útvesztőjében is nagyszerűen el tudott igazodni, és méltó módon képviselte itt is a szovjet haza, a fasiszta iga alól felszabadult európai népek érdekeit.

Szokványosnak tűnő befejezése talán e rövid ismeretetőnek az a néhány szó, hogy jó volt elolvasni Zsukov marsall visszaemlékezéseit. Jó volt, mert soraiból nem az öncélúság hivalkodik, hanem az a törekvés, hogy egy valóban gazdag élet tapasztalatait adja át az utókornak. Példaképet állítson, de nem a maga személyében, hanem annak a több millió szovjet embernek cselekedetében, harcában, akik az emberiség eddigi történetében valóban a legtöbbet tettek e társadalom ügyéért.

Mucs Sándor

STYEMENKO:

AHOL A GYŐZELMET KOVÁCSOLTÁK

(Budapest, Kossuth Könyvkiadó—Zrínyi Katonai Kiadó 1969. 296 o.)

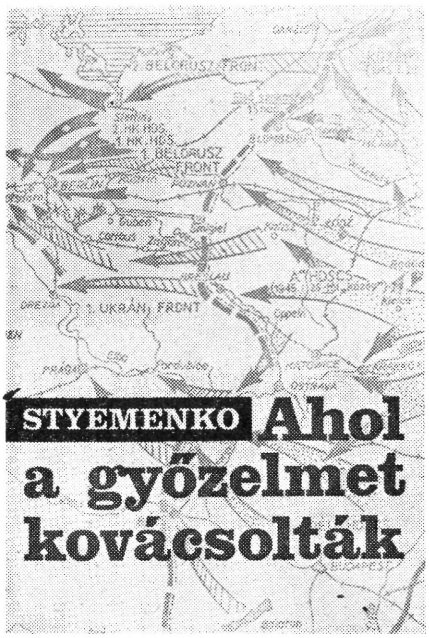

A szerző munkáján keresztül elsőként ismerteti meg a magyar olvasót a szovjet hadsereg vezérkarának a Nagy Honvédő Háború időszakában betöltött szerepével és tevékenységével. Növeli a mű értékét, hogy Styemenko, aki vezérkari szolgálatát 1940-ben kezdte és a háború egész ideje alatt vezető beosztásban tevékenykedett — a hadműveleti csoportfőnökség vezetője, 1943-ban mint a vezérkari főnök helyettese — első kézből adja információit. Mint magas beosztású katonai vezető, átfogóan ismerte a hatalmas kiterjedésű szovjet—német arcvonalon lezajlott harccselekményeket, részt vett a legfelsőbb hadvezetés hadászati terveinek kidolgozásában, szinte naponta szemtanúja volt az Állami Honvédelmi Bizottság munkájának. Ily módon könyve nagy érdeklődésre tarthat számot nemcsak a katonai szakemberek, hanem a könyvbarátok körében is. Bár a mű szakirodalomnak számít, a szerzőnek mégis sikerült olvasmányossá tenni munkáját anélkül, hogy szakmai értéke csökkent volna.

Styemenko a tények meggyőző erejével mutatja meg, hogy a szovjet vezérkar a Nagy Honvédő Háborúban a legfelsőbb hadvezetés munkaszerve volt, a hadászati vezetés laboratóriuma, ahol naponta összesítették, elemezték a fronttok, a flotta és a hadseregek harcértékjelentéseinek özönét, amelyek tartalmazták a saját és az ellenség részéről kialakult harcászati helyzetet, javaslatot a távolabbi feladatok végrehajtására. E harci okmányok elemzésével készítették elő a hadászati terveket és formálták, szerkesztették a legfelsőbb hadvezetés direktíváit. A fentieken kívül a vezérkarra hárult az olyan bonyolult feladatoknak az elvégzése, mint a katonai szállítmányok tervezése és szervezése, a főparancsnokság és a frontok, a flotta és a hadseregek közötti összeköttetés létrehozása és biztosítása. Továbbá a különböző fegyvernemek és magasabbegységek törzsmunkájának koordinációja és más kisebb-nagyobb ügyek sokaságának intézése. Ezért nem véletlen, hogy a szerző munkájának *A vezérkar a háború éveiben* címet adta. A magyar fordítás sem

tartalmilag, sem nyelvészetileg nem kifogásolható — s mégis éppen ez váltja ki a kérdést, hogy mi indokolta a magyar kiadás címváltozását?

A szerző események és tények tömeges és izgalmas felsorakoztatásán keresztül ad képet arról, hogy a vezérkar munkatársai nem reprezentánsai voltak a hadseregnek, hanem a háború megpróbáltatásaiból, gondjaiból maximálisan részt vállaló, szellemi képességeiket és fizikai erejüket nem kímélő alkotó résztvevői. Természetes, hogy e gigantikus munka egészét a szerző a teljesség igényével nem tudja ismertetni. Könyvében alapvetően a vezérkar felelősségével, munkájával, napirendjével, a személyi állomány életkörülményeivel ismerteti meg a szakembert és az érdeklődőt egyaránt. Ez a körülmény azonban nem akadályozta meg abban, hogy ne adjon bőségesen új és igen értékes tényeket és adatokat.

Különös érdeklődésre tarthat számot a legfelsőbb hadvezetésnek és a vezérkarnak a háború kezdeti időszakában előállt igen bonyolult körülmények közepette folytatott tevékenysége. A háború első napjaiban, de már első óráiban történnek szervezési változtatások az állomány elosztását, a vezérkar napirendjének kialakítását és számos más feladat jobb végrehajtását illetően. Mindezeket olyan körülmények közepette oldják meg, amikor még a fasiszták kezében van a hadászati kezdeményezés és akaratukat rá tudják kényszeríteni a szovjet csapatokra.

A könyv első fejezetét olvasva meggyőződhetünk arról, hogy e rendkívül bonyolult helyzetben is a szovjet csapatok vezetése szilárd, megbízható kezekben volt, olyan parancsnokok kezében, akik a korszerű hadvezetés követelményeinek magaslatán állottak. A szerző a szovjet hadvezérek egész sorát mutatja be, a legteljesebb tárgyilagossággal írja le döntéseik értékét és hatását. Sztálin személyét sem hallgatja el, személyes élményekre támaszkodva írja le pozitívumait, a követelmény támasztást, a határozottságot, egyben azt is elmondja, hogy voltak döntései, melyek nem a legjobb megoldásokat tartalmazták.

„*A vezérkar munkája és beosztottai*" című fejezetben megmutatja azt a folyamatot, ahogyan röviddel a háború kitörése után a vezérkar belső életrendje „normális kerékvágásba" került. Az idézőjelet azért használtam, mert a 24 órás, szünet nélküli munkanap nemigen nevezhető annak, s ez a személyi állománytól roppant erőfeszítést követelt. A tisztek és tábornokok mégcsak egy órára sem hagyták el szolgálati helyüket, alvás a soron következés alapján történt, szigorúan meghatározott időpontig, ami az esetek többségében a harchelyzettől függően, jóval alatta volt az emberi szervezetnek szükséges normáknak. A vezérkari főnök, a hadműveleti csoportfőnök és segítőinek napi munkaterve órára volt beütemezve. Styemenko könyvének rendkívül izgalmas része a legfelelősségteljesebb feladatok leírása a napi, s nem ritkán sorozatos éjszakai jelentés a főhadiszállásnak, ahol egyben a döntő fontosságú elhatározások is születtek.

A szerző, aki több esetben maga is részt vett a döntések meghozatalában, képet ad a főhadiszállás munkastílusáról és módszereiről, vezetési készségéről és a napirend feszes betartásáról.

A kiadvány e része a Nagy Honvédő Háború kérdéseivel foglalkozó szakemberek, kutatók számára hasznosítható segítséget nyújt a legfelsőbb hadvezetés szerepének helyes értékeléséhez.

Továbbiakban a csaták történetének sorozatával ismerkedhet meg az olvasó összes bonyolultságával együtt, olyanokéval, mint a kurszki csata és annak problémái, a további főcsapás iránya, a főhadiszállás döntése, magasabbegységek manővere, bekerítés kérdése stb.

A szerző ízelítőt ad a háború alatt folyó diplomáciai tevékenységről is. A teheráni konferenciáról szóló fejezetben például ismerteti az ott felvetett katonapolitikai és politikai kérdések egész sorát.

Styemenko hadseregtábornok Ahol a győzelmet kovácsolták című munkájával értékes ismereteket ad a szovjetállam és a fegyveres erői vezetésének sokoldalú tevékenységéről háborús viszonyok között, megismerteti az olvasót a vezérkari tisztek szép, de rendkívül bonyolult szolgálati tevékenységével. Segít a szakembernek, a katonának a háború törvényei jobb megismerésében, az elmulasztott helyes döntések pótolhatatlanságát bizonyítja. Mindezek alapján e visszaemlékezés értékes hadtörténelmi forrásmunka.

Sucin József

SORSFORDULÓ

(MSZMP Somogy megyei Bizottsága, Kaposvár, 1970. 236 o.)

Felszabadulásunk negyedszázados évfordulójára számos kiadvány jelent meg. Monográfiák, tanulmánykötetek, dokumentum- és memoárgyűjtemények idézik fel a múltat, a 25 esztendővel ezelőtti napok eseményeit — feltárva szabadságunk születésének történetét, a népi demokratikus forradalom kezdetét és térhódítását hazánkban. E kiadványok között fontos helyet foglalnak el az örvendetesen fejlődő helytörténeti irodalom mind rangosabbá váló, sokszínű termékei. Jóleső érzés látni azt a gazdag termést, amelyet megyénként érlelt a felszabadulás és az azóta eltelt időszak története iránti érdeklődés. Köszönet és elismerés illeti azokat a pártbizottságokat és tanácsokat, amelyek felismerve a helytörténeti kutatások jelentőségét, segítették az erre irányuló munkát és lehetővé tették, hogy annak eredményei közkinccsé váljanak.

Sorsforduló címmel az MSZMP Somogy megyei Bizottságának gondozásában is megjelent egy gyűjteményes kötet, amely Német Ferenc, a pártbizottság első titkárának előszavából idézve „a katonai történetekben és harctéri epizódokban, a forradalmárok visszaemlékezéseiben és a talpraállást megidéző leírásokban azokra az időkre pillant vissza, amikor az elgyötört nép még csak kiegyenesíteni készült a derekát".

A kötet tematikája változatos, írásainak műfaja különböző. Mindez jól szolgálja a célt: hitelesen és sokoldalúan eleveníteni fel e nehéz, küzdelmes időszak eseményeit, levonni tanulságait. Tanulmányok, visszaemlékezések és irodalmi eszközökkel ábrázolt harccselekmények; gazdag tényanyag, személyes élmények, cselekvő és szenvedő hősök bemutatása járulnak hozzá, hogy a kortársak gazdagítsák emlékeiken alapuló ismereteiket, az azóta felnőtt nemzedék pedig sokszínű és valós képet kapjon a somogyi emberek negyedszázaddal ezelőtti sorsfordulójáról.

Andrássy Antal „Somogy a felszabadulás előestéjén" c. tanulmányában a Somogy megyei Levéltár, a Hadtörténelmi Levéltár, a Párttörténeti Intézet Archívumának dokumentumai és a helyi sajtó anyaga alapján tárgyalja témáját. Foglalkozik a somogyi katonák hangulatával, a dolgozók egyre szélesedő háborúellenességével, a hatóságok terrorintézkedéseivel és a nyilas puccs után kialakult helyzettel. Adatai jól illeszkednek a felszabadulást közvetlenül megelőző időszakról kialakult általános, országos képbe; erősítik annak fő vonásait és az egész munka hasznos adalék a teljes, részletes feldolgozáshoz.

Godó Ágnes tanulmánya Somogy megye felszabadulásának katonai történetével foglalkozik. A sajátosan alakult katonai helyzet következtében a megye négy hónapon keresztül hadműveleti terület volt, a felszabadító harcok négy szakaszban mentek végbe; e harcokat az 57. Szovjet Hadsereg bolgár és jugoszláv csapatokkal együttműködve vívta meg. A tanulmány a hadműveleteket e szakaszoknak megfelelő csoportosításban, ezen belül irányok szerint tárgyalja, az általános katonai, hadászati helyzettel szoros összefüggésben.

Sarohin vezérezredes, a megyét felszabadító 57. hadsereg volt parancsnoka „Az 57. hadsereg a magyarországi felszabadító harcokban" és *Bocsarov* vezérőrnagy, a hadsereg katonai taná-

csa egykori tagjának „Elhoztuk a szabadságot" c. írása jól illeszkedik Godó Ágnes tanulmányához. Szerkesztési hibaként kell megemlíteni, hogy a kötetben ez a három önálló, de azonos mondanivalót tárgyaló anyag nem egymás után következik. A szerzők munkája ugyanis egymást erősíti és jól kiegészíti; együttesen adnak markáns, lényegretörő és részleteiben pontos ábrázolást. Godó Ágnes szovjet, bolgár, jugoszláv hadműveleti iratok tükrében és az alapvető hadtörténeti irodalom eredményeire támaszkodva, tudományos igényességgel mond el minden lényegeset a témáról; Sarohin és Bocsarov tábornokok pedig a harcokat vezető parancsnokokként rögzítik egykori tevékenységük történetét.

Somogy megye aknamentesítésének önfeláldozó hősiességet követelő történetét *Gellért Tibor* örökítette meg alapos, színvonalas és adatokban gazdag tanulmányában. Közölt térképvázlata szerint a megyében 65 lakott hely és környéke volt robbanás veszélyes terület, amely a megye összterületének mintegy 60 százalékát teszi ki. Százezres nagyságrenddel mérhető csupán az aknák, lövedékek, bombák, és különböző robbanószerek mennyisége, amely életveszéllyel fenyegette Somogyban is a földeken, erdőkben dolgozó embereket. A mentesítési munkálatok a felszabadulás közvetlen időpontjától egészen 1947 végéig tartottak, ez idő alatt 47 magyar tűzszerész áldozta életét, 26 pedig megsebesült. Nekik és az aknamentesítésben közreműködő szovjet és bolgár katonáknak állít emléket Gellért Tibor munkája.

A következő írásokban *Kovács Imre* partizánélményeire, *Mantner József* a büntetőszázadból történt szökésére, *Györffy Antal* az MKP megyei szervezetének megalakítására, *dr. Rásonyi Sándor* pedig a földreform végrehajtására emlékezik. Visszaemlékezéseikben az egyes ember sorsán, tevékenységén keresztül láttatják e történelmi időszak eseményeit, hatását és eredményeit.

A befejező rész *Újvári Imre László* irodalmi feldolgozásait tartalmazza. A szerző korabeli hivatalos jelentések, visszaemlékezések alapján számos egyéni és csoportos hőstettet ír le a felszabadító harcok időszakából. Történetei jól érzékeltetik a harcok tengernyi nehézségeit, a szovjet és bolgár katonák, tisztek példamutató helytállását a hitlerista megszállók elleni nehéz harcokban.

A kötet mondanivalóját több vázlat teszi szemléletesebbé és számos képi illusztráció gazdagítja.

Tóth Sándor

ÁROKAY LAJOS:

EMLÉKEZŐ TÁJAK

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1970. 270 o.)

A könyv szerzője leírja, jellemzi a hazai tájakat, benépesíti azokat harcoló csapatokkal, s a felszabadító erők nyomába szegődve, végigkíséri küzdelmes hadműveleteiket a Marostól egészen a nyugati országhatárig. Célkitűzése a témát felölelő népszerű ismeretterjesztés. Ezt mind a formai eszközök, mind a tartalom — részletek és szintézis — tekintetében egyaránt sikerrel valósította meg. Nagyszabású hadműveletek vagy akár csak az apróbb harccselekmények tervéhez és azok végrehajtásához a földrajzi tényezőket messzemenően figyelembe kell venni. A lezajlott egykori hadieseményekről a hadtörténész nem írhat a terepről elvonatkoztatva, mert különben nemcsak az olvasmányosság kívánalma ellen vétene, hanem írásában igen lényeges okozati összefüggések maradnának rejtve az olvasó előtt. Árokay Lajos e tekintetben nem követett el mulasztást, sőt a megszokottnál is bővebben — és tegyük hozzá — igen élvezetes stílusban ismerteti a hadieseményeket. Nemcsak egyszerűen helységneveket, hegyeket és folyókat sorol fel. Tájleírásai konkrétak, megkapóak és mértéktartók: a valóságnak megfelelően érzékeltetik a cselekményektől elválaszthatatlan környezetet.

A kiadvány megjelentetését nemcsak felszabadulásunk negyedszázados jubileuma tette időszerűvé. Kétségtelen, hogy a felszabadulási évforduló kapcsán országos méretű igény mutatkozott a felszabadító hadműveletek megismerése iránt. Ezt tükrözték a napilapokban és folyóiratokban nagy számban megjelenő tanulmányok, cikkek, viszaemlékezések, a különböző szempontú terjedelmesebb feldolgozások — s nem utolsósorban az országszerte folyó felszabadulási vetélkedők és a Hadtörténelmi Intézethez mindenfelől özönlő ezer és ezer kérdés.

A szerző népszerű, ismeretterjesztő művét elsősorban az egyre szaporodó természetjárók táborának szánta. Tájleírásai ezért is bővebbek annál, mint amennyit az eddig megjelent útikönyvek, amelyek sokkal szerényebb mér-

tékben tájékoztatták az országjárókat a hazai tájakhoz fűződő felszabadító harcokról, mint amekkora érdeklődés az ő részükről mutatkozott. Az Emlékező tájak írója nemcsak hadtörténész, hanem képzett túravezető is. A jelentkező igény alapján joggal vállalkozhatott hát egy sajátos, újszerű műfaji megoldásra: — ahogy a szerző nevezi — hadtörténeti útikalauz megírására.

Árokay Lajos elismerést érdemlő gondossággal és rendkívüli szorgalommal gyűjtötte össze a könyve megírásához felhasznált gazdag anyagot. A szélesebb körökben ismert munkákon kívül számos, szétszórtan napvilágot látott, sok esetben csak igen nehezen hozzáférhető hazai és külföldi tanulmányból, cikkből és visszaemlékezésből merítette adatait. A szerzőt dicséret illeti, amiért bonyolult szakmai problémához is hozzá mert nyúlni és azokat könnyed, közérthető információkként adja át a katonai nyelvezetben járatlan olvasóknak.

Itt önként kínálkozik az alkalom, hogy néhány mondat erejéig szót ejtsünk arról is, hogy a tudományágak művelői körében meglehetősen idegenkednek attól, hogy népszerű ismeretterjesztő művek megírására vállalkozzanak. Talán nem is azért, mintha egy ilyen vállalkozást „rangon alulinak" találnának. Elvben ugyanis mindenki elismeri, hogy a tömeges ismeretterjesztés megtisztelő és közhasznú feladat. Inkább azért, mert úgy vélik, hogy népszerűen, s emellett még szakszerűen is írni, nem is olyan könnyű — és nem is mindig hálás tevékenység, mert a mindenki számára érthető megfogalmazás könnyen a szakszerűtlenség látszatát keltheti és elismerés helyett tudományos körökben nehezen eliminálható értékrendi csökkenést vonhat maga után. A történettudomány és más tudományágak területén körülpillantva, mindezek ellenére is jó néhány nevet sorolhatnánk fel, akik szívesen vállalják a népszerű ismeretterjesztést. Véleményem szerint tudományos rangjukon még az sem csorbít, ha netán esetenként a gyermekek nyelvén mondja el a társadalom-, vagy a természettudományok ismeretanyagát s azok törvényszerűségeit. A „kockázatvállalás" érzése inkább azokban a fiatalokban merül fel, akiknek még csak célkitűzésük az, hogy megalapozzák tudományos tekintélyüket.

Árokay Lajos vállalta a „kockázatot": az útikalauz és a felszabadító hadműveletek történetének hozzáértő egybeötvözésével sikerült megvalósítania a maga elé tűzött célt, amelyről ő maga ezt írja:

„E szerény munka nem kíván újat adni a szakembereknek. Inkább azt tekinti feladatának, hogy a szakirodalom gazdag anyagát az olvasók szélesebb köre számára hozzáférhetőbbé tegye és természetesen, ha nem is teljesen, inkább csak nagy vonalakban kielégítsen egy sajátos igényt: megkönnyítse az országjáró, a turista tájékozódását a hadtörténelem e témakörében."

A műfaji szempontból újszerű megoldás korántsem jelenti, hogy a szerző eltúlozza, vagy abszolutizálja a terep hadműveleti jelentőségét. Érzékelteti ugyan annak kiemelkedő fontosságát, de a szövegből mindvégig az is világosan kitűnik, hogy a siker kivívásához még sok egyéb tényezőt és feltételt kell figyelembe venni. A mű szerkezeti felépítésében és az ezen belül kialakított arányokban nem találunk lényegesnek mondható kifogást. A szerző a felszabadító hadműveletek ismertetését szerkezetileg úgy oldja meg, hogy könyvét az ország nagy tájegységei szerint részekre, a részeket pedig címekre tagolja. Ezek a címek többnyire a mű útikalauz jellegét hangsúlyozzák ki. Lapozgatás közben ilyen címeket találunk: A Marostól a Körösig; Végig a Sebes-Körösön és a Hármas-Körösön; Tisztaháttól Szolnokig; Szolnoktól Szegedig; Mohácstól Érdig stb. Úgy érzem, a kitűnő szöveg ötletesebb, színesebb címeket is megérdemelt volna.

Fokozottan vonatkozik ez a megállapítás a könyv — egyébként tetszetős kiállítású — borítólapjára, mely a lerövidített címmel semmit sem árul el arról, hogy itt tulajdonképpen a felszabadító hadműveletekről lesz szó. Kár, hogy ezt csak a belső címlapról lehet megállapítani, és ilyenképpen titok marad a könyvesboltok kirakatát szemlélő könyvbarátok előtt — ez azonban nem a szerző hibája.

Ami a belső tartalmat illeti, ez a kiadvány a természetjárók népes táborának sokkal szélesebb olvasó közönségére is joggal tarthat igényt, mert érdekfeszítően jó és gazdag ismeretanyagot tartalmaz, sallangmentes, egyszerű stílusa pedig könnyen érthetővé és követhetővé teszi a valóságban nagyon is

bonyolult hadieseményeket. A bonyolult események leegyszerűsítése a szerző részéről tudatos és általában helyes is, mert a közérthetőséget szolgálja. Egyedül a debreceni hadműveletnél érezzük úgy, hogy ezt a hatalmas páncélos összecsapást — gazdag ismeretanyaga birtokában — a valóságnak megfelelően mozgalmasabbnak, drámaibbnak, nagyobb szabásúnak ábrázolhatta volna. A harccselekmény méretének érzékeltetéséhez például számszerű adatként megemlíthette volna, hogy a debreceni térségben mintegy ezer harckocsi és rohamlöveg ütközött meg egymással.

Csak helyeselni lehet, hogy olvasóira való tekintettel a szerző igyekszik kerülni a sokak számára ismeretlen, katonai terminus technicusokat, s azokat a szakszerűséget különösebben nem sértő, jó hangzású és közérthető szavakkal helyettesíti. A nehézkes „magasabbegység", „csapásmérő csoportosítás" stb. kifejezések helyett az egyszerű olvasó felé még akkor is elnézhetjük a „sereg", a „had", „védősereg" szavak használatát, ha tudatában vagyunk annak, hogy a katonai terminológia a hadtudományokban jártas katona számára szigorúan körülhatárolt fogalmakat fed. A köznyelv nemigen tesz különbséget a csata, az ütközet, a harccselekmény, vagy éppen a „csatározás" fogalmak között sem. A jelentőségben és méretekben mutatkozó különbséget nem egyetlen szóval fejezi ki, hanem körülírja, esetleg más, sajátos, frappáns eszközökkel fejezi ki. Tudatosan ezt teszi Árokay Lajos is, mert arra törekszik, hogy az olvasó a maga nyelvén olvassa azt, amire kíváncsi.

E kényszerű pontatlanságokért bőséges kárpótlást nyújtanak az egykori harcok vezetőinek, átélőinek színes és hangulatos visszaemlékezései és naplójegyzetei, amelyek az élményszerűség légkörét teremtik meg a szövegben, s egyúttal a szerzőnek azt a törekvését tükrözik, hogy a legjobb források felhasználásával minél hitelesebbé tegye mondanivalóját.

Megkapóan szépek a történelmi utalásokkal egybekapcsolt tájleírások. Megismerjük belőlük az egyes vidékek, völgyek, utak, objektumok jellegét, és megértjük a harcok nehézségeit. Szép példa erre a Cserhátról szóló ismertetés:

„A Dobogó-vonulat és a Tepke hegy vidékét nyugatról és délről közelítették meg a szovjet csapatok... A keleti Cserhát két párhuzamos bércsora, a köztük meghúzódó erdős völgy, az erdők közé zárt kicsiny falvak mind megannyi kedvező lehetőséget nyújtottak a németeknek, hogy csekély erőkkel is szilárd védelmet építsenek ki. Ez a vidék évszázadokkal ezelőtt is védővonalat alkotott, ezt bizonyítják a sziklaszirteken ülő várak néma romjai... A Cserhát a második világháború alatt is nehezen leküzdhető terepnek bizonyult. A hadműveleteket elsősorban az utak mentén lehetett végrehajtani, ezeket pedig a védekező ellenséges csapatok könnyen ellenőrizhették, páncéltörő tüzérséggel, beásott harckocsikkal, géppuskákkal tűz alatt tarthatták."

Számos más vizuális hatású, tanúságos leírással találkozunk még Árokay könyvében. Megérdemli az a rész is, hogy idézzünk belőle, mely a Duna szakaszait ismerteti igen szemléletesen s a folyón való átkelés nehézségeiről és lehetőségeiről tájékoztatja az olvasót.

„A Duna vidéke Báta és Fadd között alkalmatlan az átkelésre. Az itt húzódó ártéri Gemencei-erdőben nehéz a járás, különösen akkor, ha a folyó vízállása is magas. Az erdő és a dombvidék között elterülő Sárköz vizenyős, lápos területeivel, a Duna elhagyott holtágaival, az ember alkotta védőgátak, töltések hálózatával, ligetes ősmocsaraival, kisebb-nagyobb szigeteivel nem kedvezett volna az átkelésnek. Itt az egyetlen járható út a bajai híd felől vezető hatalmas töltés koronáján fut: később a szovjet hidászok Bajánál pontonhidakat építettek és fel is használták ezt a forgalmi lehetőséget, amely átjárót biztosít az ártéri rengetegen keresztül a Duna—Tisza köze és a Dunántúl között."

A terep ilyen szép, pontos jellemzése mellett csak elírásnak minősíthetjük, amit a hazai tájak egyébként kitűnő ismerője egy helyen a Duna—Tisza közi homokos hátság növényzetéről ír. Nyilván tévesen kerül ide a tölgy- és bükkerdő, hiszen e tájnak az akácosok, nyárfaligetek, galagonyások és mélyebb helyeken a fűzesek a jellemzői.

A szomszédos népekről, hadseregeikről szólva említést érdemelt volna az a tény, hogy a 2. Ukrán Front kötelékében két román hadsereg harcolt a

Tiszántúlon. Az is tény, hogy a Zempléni hegység és a Hernád völgye vidékén keresztül túlnyomórészt a 4. Román Hadsereg csapatai nyomultak előre. A 40. Szovjet Hadsereg zöme a Hernád és a Sajó között, a Vinogradov vezérőrnagy vezette 159. erődkörlet egységei pedig a román csapatokhoz csatlakozva, jobbszárnyon törtek előre. Mindez a szövegből és a könyvben közölt egyetlen vázlatból nem tűnik ki világosan.

Árokay Lajos nemcsak szép stílusban ír, hanem arra is gondja van, hogy fordulatos eszközökkel mindvégig ébren tartsa olvasói érdeklődését. A hadműveletek követése közben az eseményekhez szorosan kapcsolódó, nagyon szép lírai költeményeket iktat be. Maradandóan mély benyomást kelt az olvasóban, amikor a szerző Kunszentmártontól például Leonyid Pervomajszkijnak Petőfi Sándorhoz c. versével búcsúzik, amelyet a neves szovjet költő a felszabadító szovjet hadsereg katonájaként a helyszínen írt meg annak idején.

A könyv egy-egy részletéből jól ismert hazai tájak féltő szeretete sugárzik, amikor a szerző gondosan számba veszi a hősi múltnak a környékhez fűződő emlékeit, kultúrkincseit, nevezetesebb létesítményeit s arról is tudósítja az olvasót, hogy azok miként vészelték át a háború viharát.

A mű alaphangjában eltér a szokásos jubileumi írásoktól. Nem patetikus szólamokkal és sűrűn alkalmazott jelzőkkel, hanem a tények meggyőző erejű felidézésével kelti fel a rokonszenvet és hálát a felszabadító harcok hősei iránt, s ugyanígy a megdöbbentő tényadatok puszta felsorakoztatásával készteti a fasizmus gaztetteivel szemben felháborodásra és megvetésre az olvasót. A tények hiteles feltárása nyomán támadó gondolatok és érzelmek mélységesen és véglegesen megmaradnak benne.

Árokay sikeres és igen hasznos művet alkotott, amelynek egészét áttekintve azt kell hiányolnunk, hogy elmaradtak a könyvből a szemléletesség jól ismert eszközei, a hadműveletek vázlatai, s a kitűnő képanyag nem a szöveg megfelelő helyére, hanem a könyv végére került. Egyik sem a szerző hibájából, hanem alighanem takarékossági megfontolásokból történt így. A felszabadító hadműveletek időszakáról szóló hadtörténeti irodalom így is értékes alkotással gyarapodott.

Csima János

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

VOENNO ISZTORICSESZKIJ ZSURNAL (Szovjetunió), 1970. 1—3. sz. — A folyóirat első három száma több jelentős hadtudományi jellegű cikket közöl, amelyek közül első helyen említjük meg *Sz.* CSEPELJUK: „A csatarepülők harcászatának fejlődése a Nagy Honvédő Háborúban" c. cikkét (1. sz. 23—33 o.). A szovjet légierők keretén belül a csatarepülők 1926-ban alakultak önálló fegyvernemmé. Hosszú ideig felderítő és könnyűbombázó gépek átalakított változataival voltak felszerelve. A gépek hiányosságai miatt a csapás egyszeri rárepüléssel történt mélyrepüléssel (5—25 m). 1939—1940-ben kezdték alkalmazni I—15 és I—153-as vadászgépeket és 1941-ben jelentek meg az Il—2-es speciális egyszemélyes csatarepülőgépek, amelyeknél a motor, a kabin, a hűtők, a benzin- és olajrendszer páncélozott volt. Ezeken a gépeken volt két 20 vagy 23 mm-es ágyú 300—500 lövedékkel, két gyorstüzelő géppuska 1500 tölténnyel és 8 irányító szerkezet 82—132 mm-es reaktív lövedék felfüggesztésére. A rendes bombaterhelés 400 kg, túlsúllyal 600 kg volt, a maximális sebesség 412 km/ó, repülési idő 2 óra 20 perc. A gép képes volt 30 fokos zuhanórepülésre és adó-vevő rádiókészülékkel volt felszerelve, amely 15—20 km-re biztosított jó összeköttetést. 1943-tól megjelent a kétszemélyes változat, hátsó géppuskával. 1941 első felében a hadsereg még csak 249 Il—2-es gépet kapott. 1942 nyarától a csatarepülők alapvető módszere a zuhanórepülés lett, de a váratlanság tényezőjének biztosítására és felhős idő esetén alkalmazták a mélyrepülést is. A háború első szakaszában 3—5-ös csoportokban repültek a gépek kis száma miatt. 1942 májusától a légierők átszervezésével kapcsolatban a hadsereg-légierőkben szétszórt csatarepülőket is összevonták 3 ezredes légihadtestekbe. A háború második és harmadik szakaszában a légierők általános helyzetének megváltozásával tovább fejlődött a harcászat, az irányítás és a felhasználás. Kidolgozták a tagolt csapás és az összpontosított csapás módszerét, nőtt a csoportok száma. Kidolgozták a földi légelhárítás leküzdésének legjobb módszereit. Egy csatarepülő századot 4—6—8 vadászgép kísért a bevetések idején. — A Nagy Honvédő Háború befejező szakaszával foglalkozik *N.* SEHOVCOV: „Az 1945-ös európai hadjárat jellemző vonásai" c. cikke (2. sz. 15—26 o.) 1945 elejére a Szovjetunió területe egy kis kurlandi rész kivételével felszabadult, Németország két tűz közé került, a szovjet—német front 4450 km-ről 2250 km-re csökkent. A német haderő 1,8 millió emberrel csökkent 1944 januárjához képest, de Németország még mindig rendelkezett 299 hadosztállyal és 31 dandárral (7,5 millió ember, 43 ezer löveg és aknavető, 7000 harckocsi és rohamlöveg, 6800 repülőgép). Ebből 169 hadosztály és 20 dandár, valamint 16 magyar hadosztály és 1 dandár volt a keleti fronton (3,1 millió ember, 28,5 ezer löveg és aknavető, 4000 páncélos, 2 ezer repülőgép), valamint ide kerültek a hátországban állomásozó erők (több mint 2 millió ember, 2700 löveg, 1090 páncélos és 930 repülőgép). A szovjet hadrakelt seregben kb. 6 millió ember volt, 91,4 ezer löveg és aknavető, kb. 11 ezer harckocsi és önjáró löveg, 14,5 ezer repülőgép. A Főparancsnokság tartalékában volt 577 ezer ember, 7100 löveg. 2200 páncélos és 275 repülőgép. Ide

számítandók a lengyel, cseh, román, bolgár alakulatok is, 29 hadosztály és 5 dandár. A hadseregben és flottában ekkorra 3031 ezer párttag és 2372 ezer komszomolista volt. Nehézséget jelentett, hogy az 1945-ös hadműveletek idegen területen folytak, nehéz terepviszonyok között. A hadjárat tervezése az 1944-es nyári támadás idején kezdődött. November elejére a Főhadiszállás kidolgozta a végleges tervet. Az általános cél a következő volt: egy hadjáratban befejezni a fasiszta Németország szétzúzását, egyidejű támadást kezdeni az összes stratégiai fő irányokban. A szerző a következő fő sajátosságokat említi és tárgyalja részletesen: rendkívüli céltudatosság és határozottság, a főcsapás irányának helyes kiválasztása a front középső részén, bekerítésekkel egyidejűleg a bekerített csoportok szétdarabolása és gyors megsemmisítése, egyes csoportoknál (Kelet-Poroszország, Budapest, Poznan) ennek elhúzódása, hatalmas erejű és nagy mélységű frontális támadások alkalmazása, a frontok mélységében való tagoltsága, a csapások váratlansága, a stratégiai félrevezetés jó alkalmazása, a rendkívüli hatékonyság, a légierőkkel, a flottával való jó együttműködés. A szerző érdekes táblázatokat közöl a hadjárat három nagy hadműveletének erőviszonyairól, a frontok erőiről a hadműveletekben, a frontok szélességéről és az erők elosztásáról, a németek veszteségeiről. A tavaszi hadjárat folyamán megsemmisült 98 német hadosztály, fogságba esett 56 hadosztály és később letette a fegyvert 93 hadosztály. — Jelenkori kérdésekkel foglalkozik *A.* BARANOV—*A.* ORLOV: „A VDK elleni amerikai légi agresszió csődje" c. cikke (2. sz. 27—35 o.). A VDK elleni agresszió 1964 augusztusában kezdődött és 1965. február 7-től vált tömegméretűvé. A légvédelmi rendszer (légelhárító tüzérség, elhárító rakétaalakulatok, légierő, rádiótechnikai alakulatok, a flotta tüzérsége, népfelkelők) az agresszió elleni harcot az első napoktól kezdve eredményesen folytatta. Már az első három támadásnál (1965. február 7—8—12.) lelőttek 22 amerikai gépet. 1965. április 3-án kezdték a harcot a légierők, 1965. július 26-án a légelhárító rakéták. Az első időszakban a bombázásokat 40—50-es csoportok hajtották végre nappal, amelyek egymás után közelítették meg a célt 5—7000 m magasan, rendszerint zuhanó repüléssel jöttek le 5—600 m-re és onnan bombáztak. Az amerikaiak a növekvő veszteségek miatt erősítették a felderítést, amelyben fotó- és rádiófelderítő készülékekkel jól felszerelt RF—101 és U—2 gépeket, pilótanélküli BQM—34A gépet és ennek alacsonyrepülő 147j változatát alkalmazták. Megváltozott a harcrend is, a gépek kettesével repültek, a nagy célokra 2—4 gép 4—8 perces időközökben. Alkalmazni kezdték a modern F—105 és F—4C vadászbombázókat. Megváltozott a taktika is. A vadászmombázók 600—700 km/ó sebességgel 50—150 m magasságban közelítették meg a célt, kihasználva a terep reliefjét. Ez sem hozta meg a várt eredményt, ezért ismét felülvizsgálták a taktikát. A célzópontosság növelésére és veszteségek csökkentésére a céltól 5—6 km távolságra gyorsan emelkedni kezdtek 3—4 ezer méter magasra és onnan nagy szögben zuhanórepüléssel közelítették meg a célt. A sablonok alkalmazása egyre nehezebbé vált. Az objektum közelébe észlelést és irányítászavaró gépeket küldtek, a támadást megelőzte egy-két elterelő repülés. Később a vadászbombázókat is felszerelték zavaróberendezéssel. 1966 áprilisában megpróbálták alkalmazni a B—52-eseket is, de mindjárt az első támadásnál lelőttek 2 db 3 millió dollár értékű gépet, mire beszüntették a bevetésüket. A légvédelem tagolt tűzrendszert alakított ki. A mélyrepülőkre a népfelkelők tüzeltek ezernyi géppuskából és puskából, az alacsonyrepülés ellen a légvédelmi tüzérség harcolt, a magasan repülők ellen a rakétákat és a légierőt alkalmazták. Az amerikaiak kb. 3250 repülőgépet vesztettek (2—3 millió dollár darabonként), és komoly hiány kezdett mutatkozni pilótákban. Egy pilóta kiképzése 773 ezer dollár. Végül a pilóták már a normamaximum 120 százalékát, némelyek kétszeresét repülték, ami 60 órát tett ki. A bombázásokat 1968. november elsején kénytelenek voltak feltétel nélkül beszüntetni. Ennek ellenére 1969-ben 608 alkalommal bombáztak a VDK területén és a légvédelem 1968 novemberétől 85 gépet lőtt le. — A hadtörténeti jellegű cikkek közül egyet emelünk ki *P.* ROTMISZTROV: „Páncélos és gépesített alakulatok a kurszki csatában" c. tanulmányát. (1. sz. 12—22. o.) A páncé-

los alakulatok tevékenységét a fő frontszakaszokon való összpontosított alkalmazás elve jellemezte. A három szovjet front 4980 harckocsival és önjáró löveggel rendelkezett, ami a hadrakelt sereg páncélosainak kb 50 százalékát jelentette. Ezek 90 százalékát az ellenség valószínű főcsapásainak irányában összpontosították. A németek Kurszknál 50 válogatott hadosztállyal rendelkeztek, köztük 16 páncélos és gépesített hadosztállyal, amelyekben 2700 tank és rohamlöveg volt. A számbeli fölény a szovjet oldalon volt, de itt a harci eszközök 30 százalékát könnyű tankok és rohamlövegek tették ki, míg a németeknek nem volt könnyű tankjuk, viszont nagy mennyiségben voltak „Tigrisek", „Párducok" és „Ferdinand" rohamlövegek. A németek 50 nap alatt elvesztettek több mint 500 ezer katonát és tisztet, 1500 tankot, 195 rohamlöveget, 3000 löveget és több mint 3500 repülőgépet. A szerző ismerteti a páncélos alakulatoknak a kurszki csata idejére már átalakított szervezeti felépítését, a védelem megszervezését és a különböző páncélos alakulatok elhelyezkedését a különböző lépcsőkben. Sorra veszi a védelmi harcok főbb mozzanatait, ismerteti a páncélos alakulatok alkalmazását és elemzi, hogy mi volt helyes, mit kellett volna másként csinálni. Értékeli a légierők tevékenységét, amelyek először alkalmaztak kumulatív bombákat a német páncélosok ellen. A szerző a cikk második részében elemzi a páncélos alakulatok tevékenységét a támadó hadművelet idején. A fő sajátosság, amely eltér a korábbi támadó hadműveletektől a páncélosok tömeges alkalmazása. Az ellentámadás kezdetekor a frontok 5000 tankkal és önjáró jöveggel rendelkeztek. *(Lengyel István)*

HISTORIE A VOJENSTVI (Csehszlovákia), 1970. 1. sz. — *Jaroslav* PROCHAZKA: „Lenin és a mi korunk" (1—19. o.) és *I. V.* DUBINSKIJ: „A szocialista világrendszer — a leninizmus eszméinek megtestesülése" (20—48. o. tanulmányok méltatják Leninnek s a leninizmus eszméinek hatását a hadtudományban. — *Miroslav* MUDRA: „A cseh hadsereg anyagi és technikai ellátása a 16. században" (49—73. o.) A tanulmány 1526—1606 között vizsgálja az ellátás kérdéseit. A Habsburg-uralkodók egyre fokozódó centralista törekvéseit állapítja meg a szerző, kihangsúlyozva a cseh városok ellenállását ezzel szemben. A nemességnek és a városoknak is kellett új fegyvereket vásárolni és hadseregük felszerelését korszerűsíteni. Kézi tűzfegyvereket nemcsak a gyalogság, de a lovasság részére is szereztek be. A 16. század második felében különösen a tüzérség felszerelése fejlődött jelentősen. Érdekes adat, hogy 1557-ben rendelettel próbálták a fegyvergyártó kézműveseket Prága egyik negyedébe összevonni. A korszak anyagi és technikai ellátására a központosítási törekvés jellemző, a megindult lassú fejlődés később még tovább folytatódott. — *Frantisek* STEIDLER: „Megjegyzések a csehszlovák katonai levéltárügy kialakulásához" (74—88. o.). A csehszlovák állam egész honvédelmi rendszeréhez hasonlóan az írásos és egyéb archívanyagok gyűjtési és feldolgozási elvei is az Osztrák—Magyar Monarchiában alakultak ki, ezek további fejlesztéséből jött létre a csehszlovák hadsereg levéltára. Bemutatja a fejlődés útját az 1919—20-as évektől kezdődően egészen 1949-ig, amikor is a szerző — a Katonai Levéltár munkatársa — nyugdíjba ment. Ezen belül kitér az anyaggyűjtés nehézségeire, főleg külföldről a Szovjetunióból. Névszerint is kiemeli a levéltárügy fejlesztésében jelentős eredményeket elért tiszteket. Foglalkozik a német megszállás alatti pangással, az akkor megsemmisült anyagok pótlásával és a kiszállított anyagok visszaszerzésére irányuló tevékenységgel. Kiemeli a bécsi levéltárral kifejlesztett jó kapcsolatokat és az együttműködés előnyeit az elveszett anyagok pótlása szempontjából. — *Rudolf* SANDER: „A csehszlovák Hadtörténeti Intézet létrejöttének alapelvei" (89—98. o.) A csehszlovák katonai historiográfia, levéltárügy és múzeológia fejlődését — fennállása 50. évének első 10 évében — az átmeneti és többször változó szervezés és megosztottság jellemzi. Az egyik vonal az első világháborús ellenállási mozgalommal foglalkozott, még a katonai tematikán túlmenően is. A másik az általános katonai historiográfia témáit dolgozta fel. Mindkét fejlődési vonalból szervezetszerű intézet alakult a HM keretein belül, megtartva önálló tematikáját. Ettől kezdődően beszélhe-

tünk szervezett és megfelelő intézkedésekkel irányított hadtörténeti munkáról. 1929-ben „Felszabadulási Emléktár néven egy intézetben egyesültek, melyben a HM mellett már a Külügyminisztérium és a Népművelésügyi Minisztérium is érdekelt lett. Az alapító okmányokat és a különböző rendeleteket a Hadtörténeti Levéltár őrzi. 1945-ben az intézet tevékenysége kibővült, majd HM-rendelettel a jelenlegi „Hadtörténeti Intézet" elnevezést kapta.

2. sz. — *Bretislav* TVARUZEK: „A Szovjetunióban megalakított I. csehszlovák hadtest szerepe Csehszlovákia felszabadításában 1944—45-ben" (184—230 o.) A Vörös Hadseregnek 1944 szeptember és 1945 május közötti időszakban kárpátalja—prágai irányban folytatott hadműveleteinek szerves részét alkotta az I. Csehszlovák hadtest harctevékenysége. Ez a hadtest — állományát és haditechnikai felszereltségét tekintve — nem jelentett döntő erőt az 1., majd később a 4. Ukrán Front csoportosításában, még kevésbé azon szovjet, román és lengyel csapatok hadrendjében, amelyek ebben az időszakban a Csehszlovákia felszabadításáért folyó küzdelemben részt vettek. Ettől eltekintve azonban katonai és politikai helytállása jelentős eredmény volt. A szerző az I. csehszlovák hadtestnek a hadműveletekben való részvételéről (főleg az 1945. évi harctevékenységekről) adott leírásával arra törekszik, hogy az általános katonapolitikai és hadászati-hadműveleti események keretein belül tiszta képet nyújtson a hadtest helyzetéről és harcairól, a 4. Ukrán Front kárpátaljai és ostravai hadműveleteiben játszott szerepéről, feladatairól. Különösen kiemeli azokat a körülményeket, amelyek a hadtest elé tűzött feladatok végrehajtását meghatározták, továbbá azokat a tényezőket, amelyekkel a hadtest tevékenységének a szovjet és román csapatok működésére gyakorolt közvetlen vagy közvetett hatása jellemezhető. Cikkében nem tűzte ki célul az I. csehszlovák hadtest egésze, vagy alárendelt egységei harctevékenységének teljes és részletes leírását, hangsúlyozva, hogy ezt a kérdést az irodalomban már kellően feldolgozták, főleg a „Csehszlovákia szabadságáért" Prágában 1959. és 1961. évben kiadott munka 1. és 3. kötetében, továbbá a „Szovjet hadsereg felszabadító tevékenysége Csehszlovákiában" c. mű 1965. évi prágai kiadásának 1. és 3. kötetében. Inkább az országban ebben az időszakban uralkodó helyzetet, a lakosság magatartását és a hadtest működésének belső hazai vonatkozású jellemzőit tárja fel. — *Mucs* SÁNDOR; „Magyar műszaki alakulatok részvétele a német fasizmus elleni harcban Csehszlovákia területén" (256—266. o.) Kevéssé ismert tény, hogy a második világháború befejező időszakában — a szovjet hadsereg oldalán — magyar műszaki alakulatok is részt vettek Csehszlovákia területén a fasizmus elleni harcban. Ezek a magyar műszaki alakulatok az 1. vasútépítő hadosztály és a 3. vasút- és híradóépítő dandár voltak. Történetüket és csehszlovák területen végzett munkájukat mutatja be a szerző a csehszlovák olvasóknak. Munkáját számos eredeti dokumentumból és levéltári anyagból vett idézettel illusztrálja, különös hangsúlyt fektetve annak bizonyítására, hogy ezen alakulatok munkájának eredményei az első téglák között voltak abban az alapban, amelyre népeink barátsága a második világháború befejezése után felépült. — *Stanislav* ZÁMECNIK: „Az 1945 májusi cseh felkelés. Néhány gondolat az eredetéről és az összehasonlításáról". (267—301. o.) Más európai megszállt országokban lezajlott ellenállási mozgalmakkal és antifasiszta felkelésekkel összehasonlítva mutatja be a csehszlovák nemzeti antifasiszta mozgalom sajátos és sokszor ellentmondásos jellemzőit, továbbá annak kulminációs pontját — a májusi felkelés eseményeit. A cseh ellenállási mozgalom a megszállás első perceitől készült a fegyveres felkelésre, vagyis sokkal előbb, mint más országokban. A megszállás sajátos körülményei azonban ezt a felkészülést zsákutcába vitték, nem tették ugyanis lehetővé a küzdelem fegyveres formáinak kibontakoztatását, a kellő időben történő centralizálást, a szükséges fegyverek bejuttatását az országba. Így a fegyveres felkelés kirobbantásának feltételei rendkívül kedvezőtlenek voltak. A mozgalom tagjainak felfegyverzése nem haladt előre, viszont az ellenséges erők koncentrációja igen nagy volt. A felkelés szinte váratlanul indult meg, hiányzott a megalapozott és a körülményeknek megfelelő hadműveleti terv. A más országokban kirobbantott

felkelésekkel összehasonlítva megállapítható, hogy a cseh felkelők akciói jelentős mértékben célratörőbbek voltak, a váratlan fellobbanásban a földalatti mozgalom hosszantartó előkészítő tevékenységének eredményei mutatkoztak meg. A felkelés a háború utolsó napjaiban, sőt utolsó óráiban robbant ki az ellenség túlerejével szemben, amely visszavonulásra készült, s így óriási erőket vetett be a felkelés elfojtására. Prágában elkeseredett, szinte reménytelen harc bontakozott ki, mindaddig, míg a Szovjet Hadsereg egységei bevonultak a városba. *(Nádor Tibor)*

VOJNOISTORIJSKI GLASNIK (Jugoszlávia), 1969. 3. sz. — *Bogdan* GLEDOVIC: „A montenegrói területi hadsereg szerepe 1915—1916-ban a szerb hadsereg szerbiai és montenegrói visszavonulása alatt". (7—61. o.) A gazdagon dokumentált, kiadott és kiadatlan forrásokra támaszkodó tanulmány magyar szempontból is érdekes hadtörténelmi problémát vizsgál. Az 1915. október 22—1916. január 221. közötti időszak elemzése hadművészettörténetileg is jelentős, mivel egyike az első világháború ama rövid időszakának, amelyben a mozgóháború dominált, s amely az egyik fél — jelen esetben a központi hatalmak hadserege — döntő hadászati sikerével ért véget. A tanulmány első részében a szembenálló felek hadseregeinek és haditerveinek bemutatása után a hadjárat első szakaszát ismerteti. E szakaszban 1915. november 25-ig a montenegrói területi hadsereg eredményesen vett részt a nagy túlerő ellen vívott elhárító harcokban, s a Javor-hegyért vívott ütközetben meghiúsította, hogy a 19. császári és királyi hadtest a szerb hadsereg balszárnya mögé kerüljön. A másoodik rész a november 23-tól január 1-ig terjedő eseményekkel foglalkozik. A központi hatalmak hadseregeinek fokozódó nyomására a szerb hadsereg szívós ellenállás után visszavonulásra kényszerült, s kiürítette Montenegró keleti és északi területeit. A halogató harcokban ismét kitűntek a helyi ismeretekkel rendelkező montenegrói katonák, akik a partizánharc módszereivel feltartóztatták az előrenyomuló osztrák—magyar csapatokat, s lehetővé tették a szerb főerők visszavonulását. A harmadik rész az utolsó harcokat örökíti meg Montenegró területén. Főleg a Majkovac-i csata leírása (1916. január 6—7.) nyújt értékes új adatokat a hadtörténelem számára. Befejezésül a szerző összefoglalja és hadművészetileg értékeli a montenegrói területi hadsereg eredményes harcait — *Ešref* VRAZALIC: „A nemzetközi jog és Jugoszlávia megszállása a második világháborúban". (65—97. o.) A tanulmány Jugoszlávia megszállásának és területi felosztásának gazdasági és nemzetközi jogi problémáival foglalkozik. Jugoszlávia lerohanását követve 1941. április 21—22-én Bécsben megegyezés született Németország és Olaszország között az ország megszállási övezeteiről. A fasiszták — főleg gazdasági okokból — az egyes megszállt jugoszláv országrészeket különféle elbírálásban részesítették. Egyes területeket — pl. a Bánátot, Szlovéniát és a dalmát tengerparti városokat német és olasz megszállás alá vonták, másokat, mint a Bácskát és Macedóniát Magyarországhoz, ill. Bulgáriához csatolták, a többi területeket pedig a szerb (Nedic) és a horváth (Pavelic) bábkormányok névleges fennhatósága alá helyezték. A fenti felosztásnak gazdasági és nemzetiségi okai voltak. Jugszlávia legértékesebb területeit a megszállók közvetlenül ki akarták zsákmányolni, a szerb és a horvát csatlósállamok megteremtésével pedig ki akarták aknázni a nemzetiségi ellentéteket. A megszállók könyörtelenül kiuzsorázták Jugoszlávia természeti kincseit, s a lakosság alapvető érdekeit figyelmen kívül hagyva gazdasági egységeket romboltak szét, egész területek iparát és mezőgazdaságát pusztították el. A megszállás okozta károk felülmúlták egy főre a 2000 dollárt. A nürnbergi per elítélte a megszállás fasiszta módszereit, s a 6. pont értelmében háborús bűnösnek nyilvánította a fasiszta országokat Jugoszlávia megszállásáért. — *Boris* KIDRIC: „A szlovén felszabadítási front fejlődésének rövid vázlata és a mai politikai helyzet Szlovéniában". (101—143. o.) A Felszabadítási Front 1941. április 27-én jött létre Szlovéniában, célja a fasiszták ellen küzdők egységfrontjának megteremtése volt; ezért minél szélesebbre igyekeztek tárni az antifasiszta szövetség kapuját. A

kommunisták az egység és a szervezet hatékonyságának megóvása érdekében súlyos harcokat vívtak a kapituláns, önző polgári pártokkal. Főleg a londoni emigrációs kormány pártjai igyekeztek aláaknázni a népi egységet. Már 1942 tavaszán Ljublana körzetében a legtöbb helység létrehozta a maga felszabadító bizottságát, de az egység még nem valósulhatott meg. Ennek legfőbb akadálya a kereszténységocialisták „fehér" és a Mihajlovic-mozgalom „kék" gárdájának reakciós tevékenysége volt, amelyek 1943-tól kezdve fegyveres harcban álltak a jugoszláv népi felszabadító mozgalommal. Olaszország kapitulációja megkönnyítette a felszabadítás folyamatát; Szlovénia nagyobb része rövidesen felszabadult a fasiszta megszállás alól. Nem járt eredménnyel a németek 1943. évi offenzívája sem A helyzet 1944 októberében dőlt el véglegesen a felszabadítási mozgalom javára. Szlovénia területének legnagyobb része felszabadult, s mind a megszállók, mind a „fehér" és a „kék" gárdisták teljesen védekezésre szorultak. — *Stanko* MLADENOVIC—*Josip* KARAVANIC: „Politikai és pártfunkciók a partizánalakulatoknál és a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg egységeinél" (151—171. o.) A tanulmány a Jugoszláv Néphadsereg politikai tisztjei tevékenységének állít emléket. Leírja a politikai apparátus szervezetét, munkáját; s több példával illusztrálja szerepének fontosságát. A katonák erkölcsi nevelésében, öntudatra ébresztésében a jól végzett politikai munka döntő szerepet játszott. — Több érdekes adalékot nyújtó kisebb közlemény — pl. *Dragoljub* PETROVIC: „A csetnikek katonai szervezete a megszállt Szerbiában 1941—1942. évben" (205—214. o.); könyvismertetések és hírek, valamint a folyamatosan közlésre kerülő 1960—1965. évi jugoszláv történeti irodalom és az 1962—1967. években külföldön megjelent második világháború történetével foglalkozó cikkek, tanulmányok és könyvek bibliográfiája egészíti ki a színvonalas és gazdag tartalmú folyóiratszámot. *(Viniczai István)*

WOJSKOWY PRZEGLAD HISTORYCZNY (Lengyelország), 1970. 1. sz. — Lenin emlékszám. *Jan* SZYDLAK a LEMP KB titkára írta a bevezető cikket „A leninizmusról, mint a haladó világ arculatának formálójáról" (3—11. o.) — Három tanulmány foglalkozik Lenin katonai és hadtudományi munkásságával és hagyatékával: *Wladyslaw* BORTNOWSKI: „Lenin, mint a Nagy Októberi Forradalom szervezője" (12—34. o.); *Tadeusz* RAWSKI: „Lenin — a forradalmi hadsereg és a proletárállam haderejének teoretikusa és szervezője" (35—93. o.) és *Zdzislaw* STAPOR: „A hadművészet néhány problémája Lenin katonai tevékenységében" (94—114. o.). T. Rawski tanulmánya Lenin hadtudományi tevékenységének elméleti és gyakorlati programját foglalja egybe, mely a következő kérdéseket ölelte fel: a régi állandó hadsereg felváltása a nép általános felfegyverzése útján; a milícrendszerre épülő proletár hadsereg létrehozása; még a forradalmi időszak előtt létrehozandó Vörös Gárda megszervezése, amely szervezet a proletariátus fegyveres erőinek magvát képezi és biztosítani tudja a nép számára a hatalom megragadását; a Vörös Hadseregnek, mint a győzedelmes forradalom fegyveres erejének létrehozása, amely kezdetben az önkéntességen, majd az általános hadkötelezettségen alapult; a régi hadsereg szakembereinek felhasználása és a népi komisszárok testületének létrehozása; a párt irányító szerepe a Vörös Hadsereg olyan szintű megszilárdításában, amely képessé tette a fegyveres intervenció és a belső ellenforradalmi erők támadásának a visszaverését; a Vörös Hadsereg szerepe a Szovjetunió honvédelmi problémájának megoldásában a békeidőszakban stb. — *Jerzy* BORDZILOVSKI tábornok emlékiratainak 13. részét közli ez a szám (115—179. o.), melyben Varsó felszabadításának s a Visztula—Odera hadműveletben részt vevő 1. Lengyel Hadsereg műszaki biztosításának feladataira emlékezik a szerző, részletes szervezési és felszerelési táblázatokkal. — *Nyikolaj* PROKOPIUK: „A szovjet diverzáns- és felderítőcsoportok lengyel földön folytatott harccselekményeiről" 2. rész. (180—216. o.) A cikk részletesen ismerteti az egyes csoportok összetételét és munkáját, a lengyel ellenállási mozgalomnak nyújtott széles körű segítségüket. Név szerint és szervezetszerűen ismerjük meg annak a sok szov-

jet és lengyel hősnek a tevékenységét, akik bátran és elszántan segítették a németek feletti győzelem kivívását. — *Bronislaw* MASZLANKA: „A japán militarizmus eredetéről" (217—277. o.) Alapos elemző tanulmány a távol-keleti politika alakulásáról és ennek vezető nagyhatalmi képviselőjéről, Japánról. A cikk 1868-tól napjainkig vizsgálja Japán fejlett kapitalista állammá alakulását, az összázsiai impérium kialakulásának eszméjét, ennek ideológiai, gazdasági, földrajzi és stratégiai alapelveit. Japán jobbratolódását 1931-től egészen a katonai diktatúráig, az Antikomintern Paktummal bekapcsolódását a német fasizmus érdekszövetségébe és célkitűzéseibe. Az utolsó száz év Japán háborúinak áttekintése élénken tükrözi a militarista szellem születését, kibontakozását s csúcspontját a második világháborúban. A háború utáni időszak szovjet—japán és amerikai—japán kapcsolatoknak az elemzése zárja a tanulmányt. — *Stanislaw* TRUSZKOWSKI: „A honvédelmi alakulatok szervezésének történetéből a két világháború között" 2. rész (278—312. o.) Könnyű-lovas és tengerészeti tartalékalakulatok szervezése az országvédelem keretében, majd 1939 szeptemberében a háborús akciókban való részvételük — szervezési táblázattal. — *Jerzy* GODLEWSKI: „Az Abesszínia elleni olasz agresszió 1935—1936-ban" 3. rész (313—340. o.) Az 1935. október 3—1936. január 20. közötti olasz és etióp hadműveletek elemzése. — *Leszek* LEWANDOWICZ — *Boleslaw* WOSZCZYNSKI: „A központi Katonai Levéltár 1966—1969 közötti tevékenységéről" (403—408. o.) írt beszámoló felsorolja a levéltárban folyó munkákat, így az 1918—1939 közötti időszak HM iratanyag egyes osztályok szerinti rendezési és leltározási munkáit, a második világháború alatti sajtóanyag és mintegy 415 illegális folyóirat folyamatos feldolgozását, s a német megszállás időszakából származó politikai levelek gyűjtését és rendezését. A Központi Katonai Levéltár fő feladata a népi Lengyel Hadsereg 1943—1945 közötti történetére vonatkozó iratanyag teljes feldolgozása — az elkészült leltárkönyvek 2 kötetben Supplementtel együtt már megjelentek, mintegy 1500 újabb, a harccselekményekre vonatkozó levéltári egység hozzáférhetővé tétele most van folyamatban, s mintegy 8000 egység szervezéssel, kiképzéssel és ellátással foglalkozó okmány feldolgozásra és kiadásra vár. Az aktákban található térkép- és vázlatanyagok feldolgozása már elkészült. — Az ismertetés felsorolja a Központi Katonai Levéltár tudományos és kiadói tevékenységét: megjelent a népi Lengyel Hadsereg 1943—1945 közötti tevékenységére vonatkozó iratok már említett 3 kötete; a katonai levéltári szolgálat elméletének és gyakorlatának néhány kérdését ismertető tanulmány; új szabályzat a katonai levéltári munka egészének szabályozásáról 1967-ben; megjelent a „Katonai Levéltári szolgálat bulletinjé"-nek első száma 1969 novemberében a katonai levéltárosok szaktanulmányaival; több népszerű cikk különböző katonai folyóiratokban és újságokban a levéltárosok tollából, különböző tudományos üléseken és konferenciákon való részvétel és hozzászólás. Ismerteti a cikk a más tudományos intézményekkel kiépített kapcsolatokat, a közös munkaterületeket és feladatokat. A Központi Katonai Levéltár parancsnoka is tagja a Lengyel Hadtörténeti Intézet tudományos tanácsának és a HM történettudományi koordináló bizottságának. Végül a további feladatokról és tervekről számol be a cikk, így a két világháború közötti anyag további feldolgozásáról, a központi szervek iratanyagának feltárásáról, majd a Lengyel Néphadsereg háború utáni levéltári anyagának a kutatók számára hozzáférhetővé tételéről. — *Marian* KRWAWICZ: „Nemzetközi szimpózium a Kommunista és Munkáspártok szerepéről a közép- és kelet-európai országok második világháború alatti felszabadító harcában" (409—432. o.) Részletesen ismerteti a szocialista országok részt vevő hadtörténészeinek referátumait s a hozzászólásokat, melyek sokoldalúan elemezték és értékelték — a problémákat is feltárva, a kommunista pártok szerepét a népek ellenállási mozgalmának szervezésében és hazájuk felszabadításáért folytatott harcában. *(Windisch Aladárné)*

ZEITSCHRIFT FÜR MILITÄRGESCHICHTE (NDK), 1970. 1. sz. — *Hans* WEISNER: „Marx és Engels katonai

nézeteinek továbbfejlesztése Lenin által" (5—18. o.) Marx és Engels kidolgozta a munkásosztály katonapolitikáját és a munkásosztály feladatát a kapitalizmus elleni harcban, de nem hagyta figyelmen kívül a tömegek és fegyveres erők nevelésének kérdéseit sem. Lenin minden alapvető katonai kérdést alkotó módon továbbfejlesztett és kidolgozta a proletárforradalom katonapolitikáját. A szerző e széles körből azokat a kérdéseket érinti, amelyek egy szocialista ország honvédelme szempontjából fontosak, mint pl.: a győztes szocialista forradalom védelme, a győztes szocialista állam viszonya a többi kapitalista állammal, internacionalista kötelezettség, szocialista fegyverbarátság, a szocialista haza védelme stb. — MUCS *Sándor*—ZÁGONI *Ernő:* „A Magyar Szocialista Munkáspárt katonapolitikájának alapvonásai a Magyar Néphadsereg fejlődésének tükrében (1957—1968)" 34—46. o.). Az MSZMP katonapolitikáját az említett szakaszban objektív adottságok határozták meg. Az ellenforradalom leverése után a hadseregben erősödött a párt irányítása és ellenőrzése. 1957-ben kétszer is napirenden szerepel a hadseregen belül folyó pártmunka és a politikai helyettesek kérdése. Az 1958-ban kezdődő hároméves terv megteremtette az alapot a hadseregfejlesztéshez, mely első fázisában — az ország stratégiai helyzete miatt — a légvédelmi erőket érintette. 1959-ben a párt VII. kongresszusán sem a hadsereg létszámemelése szerepelt elsődleges feladatként, hanem a minőség kérdése, mivel a Magyar Néphadseregnek fel kellett zárkóznia a Varsói Szerződés hadseregeinek színvonalához. A második ötéves terv lehetővé tette a szárazföldi haderők tűzerejének és mozgékonyságának fokozását, mely a kiképzés és harckészültség igen magas fokát követelte meg. A párt IX. kongresszusán elhangzott referátum szerint az eddigi fejlesztés eredményeként a Magyar Néphadsereg megfelel a modern követelményeknek és felzárkózott a Varsói Szerződés testvérhadseregeinek színvonalára. — *J. G.* VERAKSZ: „A légierő és szárazföldi haderők együttműködése a támadó hadműveletekben a Nagy Honvédő Háborúban" (64—76. o.) A német légierő csak az első hetekben tudta az átszervezés alatt álló szovjet légierőt felülmúlni. A moszkvai győzelem után a szovjet légierő vitathatatlan fölénnyel rendelkezett, de önálló stratégiai szerepét csak a teljes átszervezés után 1942 májusától tudta betölteni. Ekkorra tisztázódtak a támadóhadműveletek irányításának és koordinálásának alapelvei, melyek a szoros együttműködésen túl igen nagy önállóságot biztosítottak a légierőnek. Az e téren szerzett szovjet tapasztalatok ma is útmutató jellegűek. — *Helmut* SCHNITTER: „Az állandó zsoldoshadseregek kialakulásának néhány problémája Németországban a 17—18. században" (77—82. o.) Az állandó zsoldoshadseregek kialakulása a 17. század második felében indul meg, amikor a feudalizmus bomlása nagyobb méreteket öltött és a fegyvertechnika fejlődése meggyorsult. E fejlődés első szakaszában a kis államok paraszti és plebejus erőinek fékentartása és hódító célok megvalósítása volt a feladatuk, így hozzájárultak a széttagoltság konszolidálásához. A második fázist az abszolitisztikus militarizmus kialakulása jellemzi I. Vilmos és II. Frigyes alatt, mely a társadalmi fejlődésre is rányomta a bélyegét.

2. sz. — *Reinhard* BRÜHL: „Lenin és a hadtörténelem" (133—147. o.) Lenin nemcsak a háború filozófiai és politikai kérdéseivel foglalkozik, hanem olyan hadtudományi kérdésekkel is, mint pl.: a támadás, védelem, hátország szerepe, hadművelet, a csapatok nevelésének kérdései stb. Nézetei és felismerései ma is útmutató jellegűek. Egy mai modern hadsereg elképzelhetetlen tudományos ismeretek nélkül, de ugyanilyen fontos az elmúlt korok hadtörténelmének elemzése is. A Német Szocialista Egységpárt katonapolitikáját ezek az elvek határozták meg. A hadsereg tisztjeit és katonait meg kell ismertetni a múlt haladó forradalmi és katonai hagyományaival és ezen keresztül felkészíteni a haza védelmére — *K. L.* SELESNJOV: „Bolsevik propaganda a német katonák között a keleti fronton az első világháborúban" (148—165. o.) A bolsevik párt a stuttgarti és baseli kongresszuson elfogadott irányelvek szerint és az internacionalizmus szellemében végezte e tevékenységét igen nehéz körülmények között. Német nyelvű röplapokat osztoga-

totta a katonák között, barátkozásokat szervezett a lövészárkokban és a front egyéb helyein. Különösen északon volt igen eredményes e propagandatevékenység hatására létrejöttek a hadátvették a felhívások és röplapok szövegét. A NOSZF után Svájcban már legálisan is megjelent a béke- és a földről szóló dekrétum szövege, amely az éhségtől és a sok szenvedéstől elcsigázott katonák körében igen népszerű lett. E felvilágosító tevékenység, ahol a német frontújságok is seregben a politikai sejtek, helyenként nagyobb szervezetek is kiépültek. A bolsevik párt értékes tapasztalatokat szerzett ezen a téren, mely még ma sem veszített jelentőségéből. — *Herbert PETERS:* „Hazafias német tisztek az antifeudális mozgalomban" (192—202. o.). A napóleoni idegen uralom hazagekben és tisztekben egyaránt. A Scharnhorst-féle hadseregreform erősen megingatta a nemesség előjogait és utat engedett a haladó polgári áramlatoknak. Az előléptetést iskolai végzettséghez és tehetséghez kötötték. Az antifeudális mozgalom központjai az egyetemek voltak, a katonai mozgalmat az erfurti garnizon irányította. Tagjai főleg polgárok voltak, célkitűzéseik — Németország egyesítése Poroszország vezetése alatt, sajtószabadság stb. — a polgári követelések színvonalán állottak. Igen nagy szerepük volt az 1848-as márciusi forradalom előkészítésében. *(Rákóczi Katalin)*

HÍREINK

AZ ELMÚLT NEGYEDÉV ESEMÉNYEIBŐL

GOTTREICH LÁSZLÓ elvtárs, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársa 1970. július 13-án baleset következtében elhunyt.

Gottreich elvtárs 1951 óta volt intézetünk munkatársa s a Rákóczi-szabadságharc történetének kutatásán dolgozott. Tudományos munkásságát ebből a témából több tanulmány és okmánytár közreadása őrzi.

Temetésén a munkatársak nevében Rázsó Gyula, a középkori szekció vezetője búcsúzott az elhunyttól.

Emlékét kegyelettel megőrizzük.

HADTUDOMÁNYI VÁNDORGYŰLÉST rendezett június 11-én Miskolcon a Magyar Néphadsereg Hadtudományi Intézete, a TIT Hadtudományi Választmánya és Borsod megyei Hadtudományi Szakosztálya.

A vándorgyűlésen *Trepper Iván* ezredes, *Szántó Imre* alezredes kandidátus, *Móricz Lajos* ezredes kandidátus, *Galovicz János* ezredes és *Horváth Zoltán* ny. alezredes tartottak előadást a hadtudomány különböző ágainak időszerű kérdéseiről.

A vándorgyűlést a Borsod megyei párt- és állami szervek nevében *Deme László,* az MSZMP megyei Pártbizottságának titkára üdvözölte.

Június 1-én ugyancsak Miskolcon került sor a Hadtudományi Választmány évi plenáris ülésére. Az elnökség beszámolója alapján a választmány sokoldalúan elemezte az elmúlt évben végzett hadtudományi ismeretterjesztő munkát és kereste e tevékenység további javításának formáit és módszereit.

A. A. SZTROKOV VEZÉRŐRNAGY, professzor, a történelemtudományok doktora, a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériuma Hadtörténelmi Intézetének parancsnokhelyettese 1970. június 22—26-ig a Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnökségének meghívására intézetünk vendége volt. A vezérőrnagy elvtársat *dr. Liptai Ervin* ezredes elvtárs tájékoztatta intézményünk munkájáról, terveiről, majd ezután az intézet több részlegével és a múzeum kiállításaival ismerkedett meg.

Sztrokov vezérőrnagy elvtárs itt tartózkodása alatt nagy figyelemmel kísért előadást és konzultációt tartott az intézmény tudományos munkatársainak a hadtudomány, s ezen belül a hadtörténelem elvi kérdéseiről.

IDRIC CEJBAN VEZÉRŐRNAGY, a Belgrádi Hadtörténeti Múzeum igazgatója június 26—július 3-ig az Országos Hadtörténeti Múzeum vendégeként hazánkban tartózkodott. Látogatása alatt — amely dr. Csillag Ferenc ezredes elvtárs két évvel ezelőtti belgrádi látogatásának viszonzása volt — folytatták azokat a megbeszéléseket, amelyek a két hadtörténeti múzeum együttműködésére vonatkoznak.

HELYESBÍTÉS. — A Harsányi János—Gazsi József szerkesztésében megjelent *Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen* című dokumentumkötet második kiadásának (Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1969.) 141. oldalán található 41. sz. lábjegyzetbe szedéshiba folytán „Gyáva Petya" kifejezés került. A név helyesen: Gyagya Petya. — (Zrínyi Kiadó Parancsnoksága.)

„Velence és Magyarország a reneszánsz korában". Június 11—14 között a Velencei Giorgio Cini Alapítvány, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kultúrkapcsolatok Intézete sikeres konferenciát rendezett Velencében. A konferencián 17 főnyi magyar történész és irodalomtörténész vett részt. Intéze-

tünket *Rázsó Gyula* elvtárs képviselte, aki „A törökellenes koalíció problémái 1440—1464" címmel előadást tartott a tudományos összejövetelen.

Munkaértekezlet Prágában. Július 15—18 között a Csehszlovák Hadtörténeti Intézet meghívására intézetünk munkatársai, *Rázsó Gyula* és *Marosi Endre* négynapos munkaértekezleten vettek részt. Az összejövetelen a huszitizmus hadtörténeti és társadalomtörténeti problémáit vitatták meg. A résztvevő csehszlovák, lengyel és magyar hadtörténészek elismeréssel nyilatkoztak a rendezvény sikeréről, valamennyien szükségesnek tartották a kapcsolatok további szilárdítását.

Sift Gézáné

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

KOSSUTH LAJOS LEVELEI FÖLDVÁRY KÁROLYHOZ 1862—1863

(Adatok az olasz—magyar segédlégió történetéhez)

Olyan Kossuth-leveleket adunk közre, melyek értékes és mindmáig ismeretlen adatokat szolgáltatnak az olaszországi magyar segédlégió történetéhez. A levelek az 1862—63-as évekből datálódnak, s a légió belső életéről, problémáiról szólnak. Bár a légió történetéről megfelelő színvonalú történeti értékelés nem született eddig, mégis igen gazdag magyar és olasz nyelvű irodalma van.[1] Ezek ismeretében a légió történetének rövid vázlatát adjuk, a levelek jobb megértése érdekében, majd Földváry Károly ezredes életútját ismertetjük; rátérünk a levelek előkerülésének történetére. Végül közöljük az eredeti levélszövegeket.

I. A segédlégió történetéből

A risorgimento időszakában a magyar és olasz forradalmárok felismerték azonos érdekeiket, amelyre már az 1848—49-es magyar szabadságharcban is volt példa: Monti Sándor ezredes olasz légióval har-

[1] A gazdag irodalomból, amelynek felsorolása külön kötetet igényelne, csak néhányat említek, amelyeket haszonnal forgattam: ezek közül elsősorban *Ács* Tivadar: A magyar légionisták életrajzgyűjteményét, A magyarok és a Risorgimentó c. kötetből. Budapest, Risorgimentó Emlékbizottság és a Hazafias Népfront kiadása. 1961. — 1752 légionista életrajzát közli, ezért nem jegyzeteljük külön a levelek szövegében előforduló neveket. Bibliográfiája uo. 447 tételt tartalmaz. Ugyanebben a kötetben található *G. Pásztor* Mária: A Risorgimentó magyar bibliográfiája 167—199. o. — Az Országos Levéltárban (a továbbiakban OL.) volt Szücs János, a légió őrnagyának kb. 7000 ívnyi iratanyaga, melyet a légió 1867-es felosztása után rábízták, hogy dolgozza fel a légió történetét. Jelzete: OL. Kossuth-gyűjtemény S/Z II. 771 sz. — 1945-ben az OL.-ban elpusztult a légió anyagának tekintélyes része. Az eredeti anyag annak idején a Nemzeti Múzeum Kézirattárából került az OL-ba. — Ezenkívül gazdag levéltári anyag található a légióval kapcsolatban a Hadtörténelmi Levéltárban (a továbbiakban HL) az abszolutizmuskori iratok között: 229 sz.

Egyéb felszabadulás utáni irodalom: *Kún* József—*Bőhm* Jakab: Az olaszországi magyar légió történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK.) 1957. 1—2 sz. 299—329. o. (Számos levelet közölnek a Nemeskéri Kiss-család anyagaiból. — Uo.: *Balázs* József: Nemeskéri Kiss Miklóshoz írt kb. 700 levélről is beszámol, 3—4. sz. 70—82. o. — *Ács* Tivadar: A genovai lázadás. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 1958. 656. o.) Értékes adatokat közöl a légió történetéről. — Risorgimento Emlékkiállítás (1860—1960) a Magyar Nemzeti Múzeumban. Az összefoglalót írta: *Kiss* László és *Temesváry* Ferenc. Budapest. 1960. 46. o. képekkel. *Koltay Kastner* Jenő: A Kossuth emigráció Olaszországban. Budapest. Akadémiai Kiadó. 1961. 265. o. — Paál Ferenc: Egy nemzet születése. A Risorgimentó eszméi és alakjai. Budapest, A Magyar Történelmi Társulat és a Hazafias Népfront kiadása. 1961. 159. o. + 8 t. Gazdag irodalomjegyzékkel. — *Lukács* Lajos: Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860—1861-ben. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1962. 143. o. — *Kovács* Endre: A Kossuth emigráció és az európai szabadságmozgalmak. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1967. 502. o.

Földváry Károly a légió zászlajával

colt a magyar szabadságért. Az olaszok vitéz helytállását Kossuth dicsérő irata bizonyítja. Itáliában már 1848-ban is volt magyar csapat, menekült magyarokból és az osztrák hadseregből átállt katonákból: ezek Velencében állomásoztak. Létszámuk mindössze 68 fő volt. Velence feladása után szétszéledtek. A piemonti kormány 1849-ben magyar csapatot állított föl szökött katonákból: ezek 112-en voltak, s Nizzában szerveződtek. A piemonti kormány a békekötés után feloszlatta őket.

1852-ben az olasz király és Cavour külügyminiszter Kossuthtal és Klapkával tárgyalt magyar légió felállításáról.[2] Ekkor Klapka és Perczel szervezték a légiót: sok nehézség és széthúzás után megalakult a kisded sereg. Különös figyelmet fordítottak a nemzeti jellegre: magyar zászló, magyar esküszöveg. 1859. július 10-én 3200 fő volt a létszám. A hadihelyzet alakulása folytán csak kevesen harcoltak az osztrákok ellen, s az újabb fegyverszünet miatt ismét feloszlatták a légiót. Kossuth búcsúlevelet intézett hozzájuk. Többségüket — kérésükre — a magyar határig szállították.

Garibaldi táborában: az emlékezetes „marsalai" partraszállás idején — amelyben Tüköry és Türr is részt vett — újból megszervezték a légiót: 10 tiszt, 79 főnyi legénység, parancsnokuk Mogyoródy őrnagy. A légió létszáma rohamosan gyarapodott: rövidesen 3113 fő lett a létszám. A volturnói csatában hősiesen harcoltak, s döntő módon avatkoztak a harcba a kritikus időpontban, de állományuk egyharmadát elvesztették.

A légió 1860—62-ben: Garibaldi 1860-ban Viktor Emánuel kezébe tette le a diktátori hatalmat — Nápolyban. A hadseregek egyesültek. A magyar légiót a Bourbonok által szított dél-olaszországi „brigantik" ellen vetették be és többnapos, győzelmes ütközeteket vívtak a sokszor 2000 főt is meghaladó bandák ellen 1862-ig. Miután egyes, hatalmukat féltő körök Garibaldit háttérbe szorították, úgy tűnt, hogy ezzel Magyarország felszabadításának ügye is holtpontra jutott. Ekkor nagy zavargások törtek ki a légióban. Se Türr, se Ihász ezredes nem tudta megfékezni őket. A szökések napirenden voltak. Az olasz hadügyi szervek tervbe vették a légió átszervezését, de elkéstek intézkedéseikkel, mert mikor 1852 júliusában Garibaldi Szicíliában ismét partra szállt, a légió tagjai hozzája szöktek. Garibaldit végül is leverték és a „lázadó légiót" Piemontban lefegyverezték.

A légió Piemontban 1862—63: Az átszervezéssel Türr tábornokot bízták meg, s a légió szigorú katonai szabályzatot kapott.[3] Állománya 72 tiszt, 1805 altiszt és közlegény volt. A parancsnok Telkessy József ezredes, *akit 1862. november 25-én Földváry Károly ezredes váltott fel.* (A közölt levelek az ő működését érintik. Ezért ettől az időponttól kezdve a légió történetével részletesebben foglalkozunk.)

[2] A légió történetének vázlatát — főbb vonalakban — Vigevano Attilió ezredes 1924-ben megjelent könyve alapán ismertetem, amelyet a szakemberek a legjobb olasz összefoglalásnak tartanak. Címe: La legione ungheresa in Italia. 1859—1867. Róma, 1924. 230. o. + 8 tábla és 8 térkép. — Ismertette: *Szakraida* István, HK. 1925. 452—457. o.

[3] *Hevessy* Géza: Az 1859-ben feloszlatott magyar légió újjászervezése. — A volt olaszhoni magyar légió alapszabályai. Honvédek Könyve, 1867/68.

Az átszervezés és rangsorolás — olasz tábornok elnöklete mellett — 1863. február 9-én ért véget. Károsan befolyásolta a légió hangulatát, hogy Klapka tábornok a légió tulajdonképpeni megalakítója és szervezője, valamint Türr tábornok egymástól eltérő politikai irányzatot képviseltek. Az átszervezés után a szükséges fegyverzetet csak 1863-ban kapták meg. A tisztek és a legénység illetménye elég magasnak mondható: Földváry, a parancsnok 6000 lírát kapott évente. Egyenruhájuk az olasz csapattestekéhez volt hasonló, némi magyaros jelleggel.

Újabb összeesküvés a légióban: Az újjászervezett légióban rövidesen politikai természetű nyugtalanság volt észlelhető, amely az emigráció vezetőségétől indult ki. Lényege az volt, hogy a magyar ügy érdekében új hadjáratot akartak indítani. A Svájcban élő Frigyessy (Suták) Gergely őrnagy, aki Garibaldi első szicíliai vállalkozásánál arany vitézségi érmet kapott, és akit a Savoyai rend lovagjává neveztek ki, részt vett Garibaldi második vállalkozásában is, de Aspremontnál fogságba esett és Garibaldival együtt raboskodott a varignanoi erődben. Kiszabadulása után fejébe vette — miként Klapka tervezte —: Moldvából betör a magyar légióval Erdélybe. Akciója következtében a légió legénysége szökdösni kezdett és hiába volt Földváry minden erélyes intézkedése, a személyi állomány egyre fogyott. Az összeesküvést végül leleplezték, vezetőit elfogták, s a légiót Piemontból a Markákba (Marche) szállították a tüzérség kivételével. A parancsnokság és a gyalogság Anconába, a huszárok Senegalliába kerültek.

A légió a Markákban, 1862—63: A légió megbomlott szigorú katonai fegyelmét nem tudták visszaállítani.[4] Az új állomáshelyre való megérkezés után megindultak a szökések. A tisztek és altisztek megtagadták az engedelmességet, a zendülések és összetűzések napirenden voltak. A megindult erkölcsi bomlást sem az olasz katonai hatóságok által elrendelt ismételt szigorú vizsgálatok, sem a légió parancsnokának, Földvárynak szigorúsága nem tudta feltartóztatni. *(Erről a korszakról szólnak Kossuth leveleiben közölt tanácsai.)* Ez az állapot 1865 júniusáig tartott. A létszám ekkorra 39 tisztre és 562 honvédra olvadt. Újabb szigorú rendeletekkel kísérelték meg a fegyelem visszaállítását. Majd a légiót az Abruzzókba helyezték át, az ismét fellángolt „briganti-mozgalmak" leverésére.[5]

A légió az Abruzzókban, 1865—66: Itt sikeres banditaellenes harcokat folytattak, s a harci szellem is megjavult. Érdemeikért az olasz katonai hatóságok részéről nagy dicséretben részesültek.[6]

[4] Az elégedetlen légionistákról. Írta: Egy volt tüzérmester. Lipcse, 1863. 26. o.

[5] A brigantik elleni harc Dél-Olaszhonban. Egy volt magyar légióbeli tiszt naplójából. Honvéd, 1867. 134., 143., 159. o.; *Kunfy* Andor: Olaszországban a magyar légiónál. Budapest, Saját kiadás. 1910.

[6] Sz. I. (légióbeli őrnagy): Az olaszhoni magyar légió életéből. Tarka Világ és Képes Regélő, 1869. 3—15. sz.; *Abafi* Lajos: Az olaszhoni magyar légió történetéhez. Hazánk, 1888. 10. köt. 286—302. 368—374. o. — 1889. 11. köt. 52—65., 110—128., 193—221, 279—293, 337—354. o. Levelek az olasz—magyar légióról: Egyetértés, 1898. október 26.; *Kont* Ignác: A magyar emigráció levelei. Budapesti Szemle, 1899. 406—421. o.; *Bányai* Károly: Az olaszországi magyar légió osztrák megvilágításban. (Osztrák kémjelentés ismertetése) Pesti Hírlap 1906. 355. sz. 62. o.; *Berkó* István: Az olaszországi magyar segédlégióról, 1849—1867 .HK. 1926. 443—479. o.

A légió az 1866. évi osztrák hadjárat alatt: Az olasz király 1866. június 20-án megüzente a háborút Ausztriának. Kossuth és az olasz vezetők a légiót a csatatérre akarták küldeni (állományuk ekkor 35 tiszt, 470 honvéd az altisztekkel együtt és 112 ló), arra számítva, hogy a szembenálló magyar csapattestek átállnak és ezekkel feltöltik létszámukat. Az osztrákok azonban a magyar ezredeket nem az olaszok, hanem a poroszok ellen vetették harcba. Miután a légió létszáma sem harci, sem politikai szempontból nem volt jelentős, nem kerültek bevetésre, hanem a harctér közelében állomásoztak, arra számítva, hogy egyesülnek a poroszok ellen harcoló és átszökött magyarokkal. Némi realitás volt ezekben az elképzelésekben, mert a létszám 1770-re emelkedett. Ennek ellenére a légiót délebbre küldték és távolabbra. A magyarok reményeit azonban a háború gyors befejezése meghiúsította. A békekötés előtt néhány nappal, 1866. augusztus 20-án Kossuth levelet intézett az olasz hadügyminisztériumhoz, amelyben a légió feloszlatását kérte. A prágai békeszerződés (1866. augusztus 23.) az olaszok és az osztrákok között; meggyőzte a magyar emigráció vezetőit arról, hogy a magyar ügy ismét elveszett. Pedig a hazai forradalmi erők várták a légió megjelenését: a népdal mindmáig megőrizte emlékezetében a várakozás hangulatát:

Majd hoz Kossuth tisztát,
Türr Pista meg puskát.
Éljen Galabárdi!

A légió végleges feloszlatása: ezekután elkerülhetetlen volt a békekötés következtében. 1867 januárjában a légió állományát „saját kérésükre" elbocsátották.[7] Kossuth maga is közreműködött e fájdalmas „műtétnél".

Földváry ezredes a légió két zászlaját a turini királyi fegyvertárban helyezte el. (Bizonyára még ma is ott találhatók.) Olasz részről nagy tapintattal történt a légió felszámolása, és anyagilag is kárpótolták őket.

A megváltozott nemzetközi és hazai állapotok lehetetlenné tették, hogy bármilyen formában és keretek között újjászervezzék a légiót: 1867-ben létrejött a magyar kiegyezés, s ezzel a nemesség, amelynek jelentős része volt a kiegyezés megvalósításában, önként mondott le a függetlenségi harcról. Az emigráció egy jelentős része is a nemesi osztály tagja volt, s a kiegyezéssel maga is egyetértett. A magyar kormány megalakulása után nem tartotta magát többé a nemzeti érdekek képviselőjének.

Az olasz történetírók szerint a magyar légiónáriusok fő jellemvonása a bátorság volt. Jó benyomást keltettek Itáliában és az olasz nép is megszerette őket. Szerintük a légió hagyományai olyan mélyen beleivódtak az olasz nép lelkébe, hogy még az első világháborúban sem a magyarokat tekintették az igazi ellenségnek.

[7] *Ihász* Dániel: Napiparancs a magyar segédlégióból távozókhoz. Magyar Polgár Nagy Naptára, 1870.

A légió működése — a sok nehézséget okozó belső problémák ellenére — jó és hasznos segítséget jelentett a magyar szabadság ügyének — Itáliában.[8]

II. Ki volt Földváry Károly?

Az 1848—49-es szabadságharc egyik legendás alakja, honvédezredes, akit kortársai — nem érdemtelenül — a klasszikus költőkhöz illő jelzőkkel ékesítettek. Katonái között a „hősök hőse" volt a neve, a főparancsnok „az én tigrisemnek", aki félszemével mindig csak a felét látja a veszélynek, mikor belerohan; a hadsereg, a „legvitézebb honvédnek" nevezte.

Földváry Károly családjáról csak annyit tudunk, hogy régi katonacsalád volt. Édesapja, Földváry Pál ny. őrnagy, aki már 1770-ben főhadnagy volt, s végigküzdötte az utolsó török és az egész francia háborút, „sebekkel borított vitéz katona volt".[9] Szolgálatának hátralevő részét a határőrvidéki székely ezredeknél töltötte. Többször nősült és számos gyermeket hagyott hátra. Harmadik neje, Kempfenburgi Klianovits Katalin, egy horvátországi tábornok leánya volt, akitől három fia született: Károly és Sándor ikertestvérek, 1809. november 26-án születtek Gyergyószentmiklóson, Erdélyben.[10] Lajos Ádám 1811. augusztus 8-án. Mindhárom fiú a későbbi honvédseregben az ezredesi rangig vitte. Az utóbbi fiú később, 1857. augusztus 25-én katonai érdemeiért osztrák báróságot kapott, amit Magyarországra is kiterjesztettek. A nemesi névtárak, címtárak a családnak eme ágával foglalkoznak a leszármazási táblázatokban.[11]

Károly és Sándor katonai intézetben kapott kiképzést és 1827-ben hadapródok lettek az osztrák hadseregben. Amikor ezrede Erdélyben állomásozott, Károly kilépett a hadseregből, 1834-ben. Sándor 1845-ig

8 A légióra vonatkozó irodalomból megemlítünk néhány forrásmunkát, amelyet szemtanúk, résztvevők, visszaemlékezők írtak: *Kossuth* Lajos: Irataim. I—XIV. köt. Budapest, Atheneum Kiadó. 1893—1911. — Számos levelet közöl a légióval kapcsolatban.; *Berkó* István: Az olaszországi magyar légió. Budapest, Corvin. 1929. 64. o. — *Radó* Antal: Adatok az Olasz—magyar légió történetéhez.(1848—1866) Háborús Felelősség, 1928/29. 375—381. o.; *Hory* Etelka: Erdélyi hősök Garibaldi alatt. Pásztortűz, 1932.

9 *Deák* Farkas: Földváry Károly. Vasárnapi Újság, 1867. 45. sz. 549—550. o. (A szerző a légió egyik katonája volt.)

10 Bőhm Jakab hadtörténész felhívta figyelmemet, hogy Földváry Károly születési évére vonatkozólag ellentmondó adatok találhatók: pl. *Gracza:* i. m., amely ugyan nem tekinthető teljes forrásértékűnek, 1806-ra teszi születését. Ezt az évszámot valószínűsíti Földváry Károly peranyaga az 1849-ben hozott ítéletben és a kihallgatási jegyzőkönyvekben 42 évben jelölték meg életkorát, amelyet Földváry Károly sajátkezű aláírása hitelesít. Ebben az esetben 1806-ban vagy 1807-ben születhetett. (HL. Cs. kir. aradi rk. katonai tszék, 113/5 csomó, 2/2390, 455. o., 477. és 504 .o.) — Ellentmond ennek viszont, hogy ikertestvérének Földvári Sándornak születési évszámát eddig nem kifogásolták, minden egyéb forrás így jelzi: 1809. november 26. — Véglegesen majd akkor dőlhet el ez a kérdés, ha sikerül megszerezni Gyergyószentmiklósról a hiteles anyakönyvi másolatot. Ennek megszerzéséig az 1809-es évszámot használom.

11 *Nagy* Iván: Magyarország családai. Pest, 1858. IV. köt. 233—234. o. — Leírja a Földváry-család nemesi címerét is: kék mezőben, zöld téren álló hadi férfiú, zöld attilában és prémes zöld dolmányban, vörös nadrágban, arannyal sújtásolva, sárga csizmában, fején barna, prémes kalpag, amelyből vörös teteje lefityeg; jobbjában a jobb oldal felé irányított, kifeszített és nyíllal ellátott íjat tart. A pajzs felett bárói korona és azon koronás sisak állt, melyből egy oroszlán emelkedik ki, kiöltött piros nyelvvel, első jobb lábával meztelen kardot villogtatva, a ballal pedig egy vérző szerecsen fejet tartva. A bárói koronán kívül, mint írják, ez volt a család előbbi nemesi címere is. (*Kempelen* Béla: Magyar nemes családok. Budapest, Grill Kiadó, 1912. IV. köt. 181—182. o.)

szolgált. Egy személyes ismerőse, Pálffy János, így emlékezik vissza Földváry Károly erdélyi éveire: „... Földváry Károly, az igazi hősök közé tartozik: a csatán kívül s magánéletében olyan szerény és szelíd mint egy gyermek. Az ő bámulatos vitézsége meglepő volt az erdélyiekre régebbi viszonyaiból ítélve. Ő 830 körül Marosvásárhelyt állomásozott, mint zászlótartó, s megismerkedve egy sok lustrás (azaz sok Lustrán — a székelyek katonai számbavétele) részt vett, régi székely családból származó gazdag kisasszonnyal, Turi Borbálával, nőül vette..."[12]

Egy másik forrásunk beszámol az 1834—48-as évek eseményeiről: melyek szerint ezek az évek a nyugalom és a társasélet gyönyöreinek kedveztek. Földváry Károly élte a birtokosok vidám, gondtalan életét. Vadászat, jó borok, cimborák között töltötte nyári napjait birtokán, Nyárád-Andrásfalván, télen pedig Marosvásárhelyt mulatott.[13]

Az egymásnak ellentmondó s ma már ellenőrizhetetlen források között talán ott van az igazság, hogy az ellentmondásos jellemvonásokkal megáldott, vagy megvert egyéniségektől várható — adott történelmi helyzetben a nagy és váratlan teljesítmény. Vajon ki hitte volna — minden családi hagyomány ellenére — az erdélyi szépasszonyok gáláns lovagjáról, a kis, zömök, barna, fél szemű (fél szemét párbajban vesztette el) „zászlótartójáról", hogy a szabadságharc csatáinak, katonái által félistenként imádott „oroszlánja" lesz? Egy hozzáértő „szakember", Damjanich tábornok véleménye a Földváryakról — amely klasszikus és finom megkülönböztetéseket tartalmaz a katonaember képességeinek helyes felhasználásáról eképp szól: (a már említett Pálffy kérdezte erről Damjanichot, amikor az törött lábbal feküdt Pesten, hogy mi a véleménye Eszék feladásáról, F. Lajos, a későbbi báró adta fel a várat). „Minden Földváry becsületes embernek és már a bölcsőben hősnek születik, de ők nem várszolgálatra valók, hanem nyílt csatába."[14]

1848-ban, amikor Földváry Károly hírül vette a honvédsereg szervezését, azonnal a fővárosba sietett, és századosi rangban beállott régi bajtársa, Damjanich tábornok seregébe, a később legendás hírűvé vált 3. zászlóaljba, amelynek mindvégig hű katonája és parancsnoka volt. (1848 decemberétől 6 hétre a 43. zászlóaljhoz vezényelték.)

Először a bánáti hadjáratban vonta magára a figyelmet hőstetteivel: Versecnél, Lagersdorfnál, az alibunári sáncoknál, ahol nyomban a csatamezőn őrnaggyá nevezték ki. Később a 3. zászlóalj Görgei táborához került. A tápióbicskei csatában, amely szabadságharcunk, sajnos, rövid ideig tartó — sikereinek nyitánya volt, Földváry Károly a 3. zászlóalj élén, a 9. zászlóalj támogatásával megrohanta és elfoglalta a Tápió hídját. Személyes vitézsége jelentékeny tényező volt a szerencsétlenül induló ütközet megnyerésében. Görgey — ott helyben — a csatatéren kitüntette a 3. osztályú érdemrenddel és saját

[12] *Pálffy* János: Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései. Sajtó alá rendezte *Szabó* T. Attila. Kolozsvár, 1939. I. köt. 153—155. o.
[13] *Deák* Farkas: i. m. 649—550. o.
[14] *Pálffy* János: i. m. 153—155. o.

csapatai előtt nevezte ki alezredesnek, dandárparancsnoknak. A szeredi csatában lett ezredes és hadosztályparancsnok: így minden előléptetése a harctéren történt.

Legjelentősebb, a katonai hősiesség példáiban oly gazdag szabadságharc időszakában is csaknem páratlanul álló hőstettet azonban Vácott hajtotta végre: 1849. április 10-én, midőn az ellenség hadállásának centruma, a rendkívül erősen védett Gombás patak hídja ellen intézett támadást. Zászlóval a kezében rohant előre lóháton, zászlóaljának élén. A kitűnő céllövőknek ismert tiroli vadászok 10—15 lépésről össztüzet nyitottak rá, paripája összeroskadt, ő sértetlen maradt, lovat cserélt, de azt néhány perc múlva ismét kilőtték alóla. Ezután szuronyrohamot vezényelt katonáinak, s a roham eredményeként eldőlt a csata Földváry és katonái javára. Szemtanúk említik, hogy a zászlót, amelyet Földváry a híd elleni rohamnál a kezében tartott 75 golyó szaggatta össze, s a vakmerő parancsnoknak a haja szála sem görbült meg. Ennek nyomán terjedt el a táborban az a legenda: hogy nem fogja a golyó.[15]

Kossuth Lajos, az ország kormányzó elnöke, ezt írja újabb kitüntető okiratában Földvárynak: „... az ütközet eldöntője és a véres nap hőse lőn, sőt bajtársaitól a legvitézebb harcfiul ismertetett el." Mikor Kossuth a bábolnai ménes legszebb arab telivérét rendeli kárpótlásul Földvárynak, Damjanich nagyot kacagott: „A legrosszabb gebét neki — csipkelődik büszkén kedvencével —, hiszen a legközelebbi csatában úgyis kilövik alóla!..."

Damjanich mély emberségének és harcokban edződött katonabarátságának kifejeződése már a szabadságharc kezdetén megnyilvánult Földváry irányában: amikor a 3. zászlóalj bálványozott hőse és parancsnoka a lagersdorfi földsáncok ostromának legveszélyesebb pillanatában szuronyt szegezve győzelemre vitte harcosait — az ütközet után Damjanich széles mellére ölelte a barnaképű századost: „Kicsi cigányom — mondta gyöngéden —, ha te nem vagy, bizony még elnyomnak..."[16]

A szabadságharc leverése után Földváry Károly is a vérbírák elé került Aradon, s az ítélet nem volt kétséges: számos társával együtt

[15] A magyar szabadságharc csatáinak és Földváry Károly hőstetteinek részletes leírása megtalálható a Magyar Történeti Bibliográfia III. kötetében. Budapest, 1950. 69—130. o. — 4333 címfelvétel foglalkozik a témával. Én itt csupán Földváry Károly kitüntetéseit és előléptetéseit sorolom fel:

1. Kinevezése őrnagyból alezredessé, 1849. április 6. Mészáros Lázár.
2. III. oszt. érdemjel 1849. április 8. Mészáros Lázár hadügyminiszter.
3. II. oszt. érdemjel 1849. május 17. Kossuth Lajos és Batthyány Kázmér, a távollevő hadügyminiszter helyett.
4. Kinevezése alezredesből ezredessé. Nagykálló, 1849. augusztus 4. Aláírás: Görgei Arthur.

Földváry Károlyt és Sándort Eger városa díszpolgárrá választotta. *Vachot* Imre: Honvédek Könyve, Pest, 1861. I. köt. 129—136. o.

[16] *Békés* István: Hazádnak rendületlenül. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó. 1955. 157. o. — Néhány egyéb forrás Földváry Károly 1848/49-es tevékenységéről: *Reizner* János: A régi Szeged. Szeged, 1884—87. I. köt. 221—255. o.; *Gracza* György: A magyar szabadságharc története 1848/49. Budapest, 1894—98. IV. köt. 232. o.; *Jókai—Bródy—Rákosi:* A magyar szabadságharc 1848/49-ben; Budapest, Révai Kiadó. 1898. 405. o. (képpel). Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1913. évf.; Századok, 1913. évf. 626. o.; *Thiem* József: A magyarországi szerb felkelés története. Budapest, Magyar Történelmi Társulat kiadása, 1930. 256—352. o.: *Tömörkény* István: A szenttamási hadijelvény (elbeszélés). Munkák és napok a Tisza partján. Budapest, 1963. Szépirodalmi Kiadó. Összegyűjtött művei VIII. köt.

halálra ítélték, amelyet kegyelem révén 18 évi, vasban eltöltendő várfogságra változtattak át.[17]

A Hadtörténelmi Levéltár tulajdonában levő ítélet szerint a halálos ítéletet 1849. november 5-én hozták, amit Haynau november 10-én változtatott meg.

Itt, Aradon, vasban töltött egy évet, majd Haynau, 70 társával együtt szabadon bocsátotta. Ekkor erdélyi birtokára Nyárád-Andrásfalvára vonult vissza. A régi szép napoknak vége lett, a barátok, akik egykor olyan szívesen keresték fel a barátságos Földváry-házat, megfogyatkoztak. Csendes visszavonultságban teltek napjai. A Bach-korszak kopói és besúgói azonban állandóan szimatoltak körülötte. Elképzelni sem tudták, hogy a magyar szabadságharc legendáshírű hőse, csak gazdálkodjék és „ne lenne benne valamiben". Így történt, hogy amikor Földváry 1852. június 13-án magyarországi rokonai látogatására indult volna, elfogták és Szebenbe hurcolták, ahol két évig raboskodott, homályos vádakkal terhelten. Azzal gyanúsították, hogy a Makk (Mack) József-féle[18] fölkelés aktív részese, s a székelyföldi szervezkedés katonai főparancsnoka lett volna, Kossuth megbízásából. A bíróság azonban hosszas nyomozás és kihallgatások után — bizonyító adatok hiányában — felmentette. A szervezkedés ügyében egyébként 67 ítéletet hoztak, közülük 3 halálos ítélet volt.[19]

Földváryt a felmentő ítélet után Salzburgba internálták, ahol 1856-ig tartózkodott. Pesten, 1857-ben kegyelmet kapott és visszatérhetett hazájába, de ezzel a lehetőséggel nem élt: külföldön maradt abban a reményben, hogy ily módon jobban hasznára lehet a magyar szabadság ügyének. Egy adatunk szerint 1859-ben Genfben élt Puky Miklós környezetében.

Az olasz—osztrák háború idején Viktor Emánuel szolgálatába lépett és 1862. augusztus 5-én átvette a zavargás és rendetlenség között élő magyar segédlégió parancsnokságát.

Erélyes fellépése, lovagias eljárása által hamarosan olyan rendet és fegyelmet teremtett, amely mindaddig ismeretlen volt a légiónál.

A légió Földváry parancsnoksága alatt, 1862—1866. években főként a banditamozgalmak leverésében tűnt ki. Ez idő alatt osztotta ki

[17] Az Aradon elítélt honvédek. Közli: Gánóczy Flórián v. honvédtiszt. *Vachot* Imre: Honvédek Könyve, Pest, 1861. I. köt. 138. o. Az itt közölt ítélethirdetés időpontja nyilvánvalóan téves.

[18] Makk (Mack) József 1814-ben született Budán. Az osztrák hadseregben az 5. tüzérezrednél 18 évet szolgált, de csak az őrmesteri rangig vitte, mert 1846-ban, Galíciában nem lőtt a tüntető lengyelekre. 1848-ban a honvédseregben vitézül harcolt a pákozdi és nagyszombati csatákban. 1849-ben a komáromi vár tüzérségi parancsnoka volt és haditörvényszék elé állították, mert el akarta fogni Klapka tábornokot és a vártanácsot a kapitulációs tárgyalások miatt. A székelyföldi szervezkedés leleplezése után sikerült elmenekülnie. Amerikában halt meg 1868-ban, de ott is harcolt az Észak—Dél elleni háborúban. (*Ács* Tivadar: A genovai lázadás: i. m. 646. o.) — *Koltay-Kastner:* — i. m. 41. o. — megemlíti, hogy Moldvából valóban beszállingóztak gerillacsapatok 1852-ben s még 1853-ban is tartott felszámolásuk.

[19] *Lukács* Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak. 1849—1867. Budapest, 1955. Földváry Károlyról 65. o. — Ügyére vonatkozó nyomozati iratok: HL. Kr. G. Pesth 8152. 3063/1852. október 4.; H. H. St. A. (Inf. B./1853—4. BM./1852. december 26.); H. H. St. A. (G. Dep./II. 1853—534/1853. május 13.); *Deák* Farkas: Fogságom története. Pest, 1869. 11. o. — Haditörvényszéki ítélet. B. A. 1854. március 29.

Földváry a Kossuth által veretett Honvéd Emlékérmet, mint a közölt levelekből kitűnik.[20]

Amikor a légió feloszlott — 1867-ben — Földváry jelentette Türr tábornoknak az eseményt,[21] s az olasz hadügyminiszter az alábbi levelet küldte Földvárynak: „Az olasz királyi kormány a tábornoki rangot szeretné odanyújtani érdemeiért, de az idők nem alkalmasak erre, hiszen az olasz hadsereg létszámát is csökkentik, de a Szt. Móric és Lázár lovagrend parancsnoki jelvényére terjesztették fel, amit Viktor Emánuel király el is fogadott.[22]

Miután a békekötés értelmében a légió tagjai teljes amnesztiát kaptak, mindenki, aki akart, hazatérhetett hazájába. Földváry Károly is hazajött, mert úgy ítélte meg a helyzetet, hogy hazájának itthon is tehet szolgálatot. Az osztrákok alatt nem kívánt többé szolgálni, s így nem lépett be az újból felállított honvédseregbe (58 éves volt ekkor).

Egy kis borsodi faluban telepedett meg. Miután több alkalommal a Deák-párt politikája mellett nyilatkozott, úgy vélték, személyes hősiességének nimbusza folytán alkalmas lesz politikai szerepre is. Ezért felléptették képviselőjelöltnek az 1869-es választások idején Csákvárott. Egy kis füzetke őrzi az ezzel kapcsolatos emlékeket, amelyben a nép figyelmébe ajánlják Földváryt, mint képviselőjelöltet: ebben elmondják, hogy mikor hazajött Olaszhonból „a nép amerre járt, kitörő örömmel fogadta, ünnepélyeken, díszmeneteket, fáklyás zenéket rendeztek számára. A tisztelet minden jelével elhalmozták, s még a költők is megzendítették lantjaikat:

Isten hozott! a magyar nép lelkesült,
Honfi kéjjel, forrón üdvözölt.
A „nehéz napok" alatt is értesült:
A „hősök-hőse" kint mesterül
Megfelelt a magyar névnek, és tudott
Hősi babért szerezni . . . Isten hozott!

„. . . A csákvári kerület választóinak nemes szerep jutott osztályrészül, midőn módjában áll jutalmazni — bizalommal —, egy olyan egyént, mint Földváry Károly! . . ."[23]

Csákváron azonban (Fejér megye, móri járás) 1869-ben Madarász Jenőt választották meg képviselőnek szélsőbal programmal.[24]

Ezután Cegléden telepedett meg, s a helyi Vallásalapítványi uradalom igazgatója lett. Politikával nem foglalkozott, majd állásáról is

20 Korabeli írások is utalnak erre: Egy episode az olaszhoni magyar légió történetéből. (Földváry Károly kiosztja az 1848-as emlékérmeket. Honvéd, 1868. V. 25. sz. 164—167. o.; *Gracza:* i. m. képek találhatók a légió zászlószenteléséről. V. köt. 1353. o. — Földváry Károlyról ír visszaemlékezést *Dancs* Lajos: Töredékek tíz éves emigrationális élményeimből. Nagyszöllős, 1890. 189. o.

21 Földváry levele Türr tábornokhoz arról, hogy „a légió becsülettel feloszlott". 1867. február 10. HL. 229/74.

22 Uo. 229/75.

23 *Csákvári* Lajos: Földváry Károly 1848/49-es honvédezredes jelenleg a csákvári kerület képviselőjelöltje. Pest, Heckenast, 1869. 16. o. Rusz K. mellképével: Földváry Károlyról.

24 Az 1869. évi április 20-ra összehívott országgyűlés képviselő házi tagjainak betűrendes Név és Lakjegyzéke. Összeállította: *Bojthor* Endre. Pest, 1869. 38. o. — Csákvár választásra jogosult lakóinak száma 2448 fő: Madarász Jenőre szavazott 145 fő, nem szavazott 2237 fő.

leköszönt és csendes visszavonultságban töltötte öregkori napjait, míg egy hírtelen szívszélhüdési roham véget nem vetett hányatott életének: 1893. december 14-én, 74 éves korában.

A kiegyezéssel holtáig ki nem egyezett. Nekrológjában így írtak róla:

„A megboldogult nem tartozott azok közé, akiknek tehetsége, magatartása döntően, vagy jelentékenyen hatott volna az eseményekre. Nem volt a kezébe letéve nagy hatalom, nem vezetett hadseregeket a harcmezőkön. Képességei nem a koncepciókban tűntek ki.

De a végrehajtás terén kivívni azt, ami szinte hihetetlennek látszik, bravúrral, csodálkozást keltő módon hatni a környezetre és az összességre, abban az időben is, amely nagy számmal termette a hősöket, — senki sem volt különb Földváry Károlynál... Emléke élni fog a legjobbak között, akik az idővel dacoló tettekkel írták be a nevüket a honszabadságért vívott harcok krónikás könyvébe..."[25]

Földváry Károly díszsírhelyet kapott a ceglédi temetőben és közadakozásból emelt síremléke mindmáig hirdeti nevét és tetteit. A felszabadulás óta Cegléden az egyik általános iskola is büszkén viseli nevét.

A személyes vitézség, a hősi elszántság, a haláltmegvetés, s mindazok az erények, amelyek abban a korban önmaguk is elegendők voltak csaták sorsát eldönteni, s amelyek által harcostársai előtt bálványozásig menő tisztelet és szeretet övezi a bajtársat, kevés emberben egyesültek olyan mértékben, mint Földváry Károlyban, akit Kossuth a „bajnokok-bajnokának" nevezett.

III. A Földváry Károlyhoz intézett Kossuth levelekről

A ceglédi Kossuth Múzeum vezetését 1956 szeptemberében vettem át. Tájékozódásaim során — többek között — arról is érdeklődtem, hogy milyen Kossuth-dokumentumok gyűjtésére van lehetőség a városban. Sárkány József ny. múzeumigazgató, a múzeum egyik alapítója elmondta, hogy tudomása van egy helyi családnál őrzött eredeti Kossuth-levelekről. A családtól elkértem a leveleket és fotokópiákat csináltattam róluk az Országos Levéltár fotóműhelyével.[26] Majd lépéseket tettem a levelek megvásárlása végett. Az egri Dobó István Múzeumnak is írtam, hogy kutassák fel a család egyik ott élő tagját, aki társtulajdonosa a leveleknek.[27] Miközben folyt a levélváltás, a család Egerben élő tagja elhunyt. A minisztérium Múzeumi Főosztályától külön célhitelt kértem a vétel lebonyolítására.[28] Részletes le-

[25] Vasárnapi Ujság, 1883. 52. sz. 837—838. o.

[26] A levelek fotókópiái a ceglédi Kossuth Múzeum fotóleltárának 237. és 381/959-es számán, a levelek negatívjai: uo. 648—679/1959. számon: 18x24 cm.: valamint 305—308/959. számon; a levelek pozitív fotókópiái. Az 1959-es évszám csupán a leltározás éve: a felvételek 1956-ban készültek. A fotókópiákból több db-ot a Németh-családnak adtam emlékképpen az átengedett levelekért.

[27] Kossuth Múzeum, Irattár 219/957. szeptember 21. 245/957. október 29. Válasz Egerből: 266/957. november 20.

[28] Uo. 305/957. december 27.

írást kértek a levelekről a megvételi döntés érdekében.[29] Majd közöltem, hogy a család szívesen venné, ha a levelek közgyűjteménybe kerülnének.[30] A minisztériumi válasz kedvező volt[31] és a megvásárolt leveleket elhelyeztem a Kossuth Múzeum gyűjteményében.[32]

A dokumentumokat őrzők családi hagyományai szerint a levelek úgy kerültek elő, hogy Földváry halála után, vele lakó idős unokahúgai, igen nehéz anyagi helyzetbe kerültek, s a Németh család támogatta őket. Mikor az említett rokonok elköltöztek Ceglédről, bútorokkal és egyéb holmikkal viszonozták a segítséget. Egy alkalommal, takarítás közben, az íróasztalan felpattant egy titkos rekesz, s ebben megtalálták a leveleket.

Miközben a vásárlást intéztem — majd két évi időszakot jelent —, addig a család, nehéz anyagi helyzetben két levelet eladott: az egyik szerencsére Hidvégi Lajoshoz, egy helyi tanárhoz került. Az ő szívességéből olvashattam össze a múzeumban levő fotókópiával a 12. sz. (1863. augusztus 30. Bizalmas) levelet. Az 5. számú (1863. május 24.) levél ismeretlen helyre került: ezt a fotókópia segítségével azonosítottam. A ceglédi Kossuth Múzeumban jelenleg 11 darab eredeti Kossuth-levelet őriznek.[33]

A levelek becsees, máig ismeretlen adatokat szolgáltatnak az olaszhoni magyar segédlégió történetéhez. Közlésükkel elősegíthetjük a légió történetének kutatását; újabb adatokat kapunk Kossuth emigrációbeli tevékenységének e szakaszáról, s Földváry Károly kissé feledésbe merülő alakjának emlékét is felelevenítjük.

Archeográfiai jegyzetek: a leveleket Kossuth Lajos 1862 decembere és 1863 decembere között írta Földvárynak. Minden levél keskeny, nőies borítékban van s a hozzá tartozó levélpapírok gyászkeretesek, Kossuth családi gyásza (lánya és felesége elhunyt) következtében ilyen levélpapírt használt haláláig. A borítékok fekete pecsétviaszba nyomott pecsétgyűrű lenyomattal záródnak, amelyen a Kossuth-család címere látható. A borítékcímzések váltakozva francia és olasz nyelven íródtak.

A leveleket eredeti formájukban szószerint közlöm, kegyeleti okokból tiszteletben tartva Kossuth egyéni helyesírását, amely talán nem mindenben felelt meg egyes szavak írásában a múlt századbeli helyesírás szabályainak.

A rövidítéseket (—)-ben oldom fel.

A ma már kevésbé használt idegen szavak, kifejezések magyar megfelelőjét, fordítását, értelmezését, első előfordulásuk helyén jegyzetben adom.

29 Uo. 15/958. január 14. — MO. 117011/958.
30 Uo. 324/958. július 17.
31 Uo. 340/958. július 20. — MO. 119345/958.
32 Kossuth Múzeum Adattára: 144/958. sz. alatt. Gyűjtötte Nagy Dezső, Németh Dénestől, Cegléd, Mátyás király u. 1. sz. 11 db. 40 lap + 6 boríték, pecséttel. A levelek gépírásos másolata uo. 119/958 sz. alatt: 45 gépelt oldal, az eredeti levelekről másolta Nagy D., aki 1961-ig volt a múzeum igazgatója.
33 *Kossuth* Lajos: Irataim. VI—VII. kötetében még számos levelet találunk Földváry Károlyhoz címezve 1867-ből, a légió feloszlatásának évéből, de ezek már nyomtatásban közismertek.

A címzést, amely minden esetben „Földváry Károly ezredes, néhol (ezeredes) úrnak a Magyar Segéd Sereg Parancsnokának..." szól, a levelek előtt elhagyom. Csak a megszólítást és az egyéb jelzéseket „bizalmas", „Confidentiális", közlöm.

Nagy Dezső

Turinban, 1862. december 23.

1.

KOSSUTH ÜDVÖZLI FÖLDVÁRY KÁROLYT ABBÓL AZ ALKALOMBÓL, HOGY ÁTVETTE A LÉGIÓ PARANCSNOKSÁGÁT ÉS HŰSÉGÉT FEJEZI KI KOSSUTH ELŐTT A MAGYAR SZABADHARC ESZMÉI IRÁNT

Kedves Ezeredes Úr!

Hogy Ezredes úr a Magyar Segéd Sereg Parancsnokságát valósággal átvette: kedves és örvendetes tudomásomul szolgál.

Bármennyire is megzilálták a múlt zavarok e kis számú, de minden belviszályok mellett is vitéznek tapasztalt Sereg szellemi egységét: erősen hiszem, hogy az Ezredes úrnak tapintatos vezénylete alatt a Magyar név dicsőségéhez hűnek, s hivatásához méltónak fog mutatkozni.

Az örökzöld babérkoszorúk, mik Magyar Hazánk szabadságharcainak legmagasztosb korszakából — Ezredes úrnak — a bajnokok bajnokának vitéz homlokát körítik, fényöknek egy részét átsugározzák minden seregre, mellynek Ön vezére.

Önre Nemzetünk büszke Ezredes úr! s nem volna Magyar, nem Katona a ki a Hazát, s a szabadság szent ügyét az Ön vezénylete alatt szolgálva féltékenyen nem iparkodnék, magasztos becsület érzés és rend, és fegyelem és vitézség által, hős vezére hírnevének méltó osztályosává emelkedni.

Ezredes úr ápolni fogja a Parancsnoksága alatti Sereg vitéz soraiban a Honszeretet szent érzelmeit, melly kapcsolatban a katonai becsülettel a nagy tettek termékeny szülője: — erősíteni fogja a hitet ügyünk kimaradhatatlan diadala iránt, melly a sikernek feltétele, s mellynek Nemzetünk jelleme, ügyünk igazsága, s az Európai nagy kérdések kivánalmai biztosítékaiul szolgálnak: — a türelemben megfogyatkozókkal meg fogja értetni, hogy az nem hazafi, a ki hazafias határozottságát órákhoz-napokhoz köti, mert Nemzetünk ügyei nagy események vágásában mozognak: a diadalra nem csak akarat, de eszközök, s kedvező alkalom is kellenek, az alkalom pedig Európai viszonyoktól függve nem mindig simul egyéni türelmetlenségünkhöz: — azokkal végre kik, mert a harcz órája késik, s még talán egy ideig késni talál, — reményöket vesztenék, meg fogja értetni, hogy maga azon körülmény, hogy a Magyar Segéd Sereg még mindig fentartatik, s minden közbejött zavarok daczára nincs feloszlatva, maga ezen körülmény mindenkit meggyőzhet, hogy az Olasz királyi kormány sem az Osztrák elleni harcz szándékáról, sem e harcz esetére a Magyar Szövetség eszméjéről nem mondott le: — mert ha erről lemondott volna a Magyar Segéd Sereg már nem léteznék.

Ha ezen érzelmek, s velök a hit, s kitartás gyökeret vernek, s a körülményeknek azon józansággal felfogása megerősödik, melly a Magyar jellem sajátja, én ki hiú biztatásokkal soha nem áltatám nemzetemet, én kezeskedni merek, hogy a kedvező alkalom el nem marad midőn Nemzetünknek csakis saját határozottságától függend, az 1849. ki zászlót nem csak újra felemelni Isten és világ előtt, hanem azt végleges diadalra, s a diadalt minden következ-

ményeivel Európai elismerésre is juttatni: — és mert ez alkalom el nem marad, kezeskedhetem arról is, hogy az Olaszhoni Magyar Segéd Seregnek csak is saját magatartásától van feltételezve, hogy neki az eldöntő szabadság harczban olly dicső osztályrész jusson, melly örök hírrel adja át nevét az élő nemzedék hálájának, s az utókor tiszteletének.

A mi engem illet: siettetni az alkalmat, gondoskodni a nagy mű kellékeiről és segéd eszközeiről, biztosítani a sikernek feltételeit, s Nemzetünk készületeit a kül események igényeivel összhangzásba hozni: ez azon feladat, mellynek erőm, igyekezetem, s ernyedetlen törekvésem minden mozzanata szentelve van, s jó és balszerencsében, magány bú és családi gyász daczára szentelve marad, mindaddig míg az előkészítés gondjait, a kivitelbeni önfeláldozás kötelességével lehetend felcserélnem.

E feladatnál elvbarátaimnak, bajtársaimnak, hazámfiainak bizalmát nyomatékos súlynak tekintem... S e szempontból kedvesen fogadom, és őszinte érzéssel köszönöm a bizalmi nyilatkozatot, mellyel Ezredes úr maga, s a parancsnoksága alatti vitéz Sereg nevében megtisztelt.

E nyilatkozatnak a Hon ügy olly kipróbált bajnoka, mint Ezredes úr lévén tolmácsa, azt nem udvariasságnak, hanem komoly, átgondolt férfias határozatnak veszem, mellyre a tettek terén számítanom lehet.

Számítok is reá a Hon érdekében, a Hon javára, s nem önön magamért, mert nekem a híven teljesített hazafiúi kötelesség öntudata elég, s ezen túl sem vágyaim nem mennek, sem személyes czéljaim soha nem voltak és soha nem lesznek.

Bizalmát bizalommal viszonozva, a mint erős hitem ügyünk diadalába olly erősen számítok Ezredes úrnak, s a parancsnoksága alatt álló vitézeknek ernyedetlen kitartására, s következetes szilárd közreműködésére. Fogadja Ezredes úr, s adja át bajtársainak e biztosításomat, mint a köszönetnek legméltóbb nemét, mellyel hazafi, hazafiak bizalmi nyilatkozatát viszonozhatja.

Addig is, míg czélszerűnek ítélném a Magyar Segéd Sereg irányában azon egyenes ügyelet, s intéző hatóság gyakorlatát az Olasz Királyi Kormány egyetértésével újból felvenni, melly eredeti szervezetnél nemzeti állásának biztosításában alapul szolgált, a Magyar Segéd Sereg állapotát a legőszintébb részvéttel, s figyelemmel kísérni, bajainak orvoslására, hiányainak pótlására, javának előmozdítására minden tehetségemmel közrehatni, s minden egyes érdemet a Nemzeti elismerés számára hű emlékezetben tartani kedves kötelességemnek tekintendem. S e szempontból lekötelezve érzendem magamat, ha Ezredes úr időnkint a Magyar Segéd Sereg állapotának, s viszonyainak tudomásában tartand.

Fogadja Ezredes úr baráti kézszorításomat, s vele tiszteletem biztosítását és legyen szíves a Parancsnoksága alatti vitéz seregnek átadni jobb napok óhajtásával hazafiúi üdvözletemet.

Isten vezérelje diadalra, a bekövetkező újévben Magyar Hazánk függetlenségét. Éljen a Szabadság! Éljen a Haza!

Kelt Turinban Dec. 23. k. 1862.

Kossuth

Eredeti. Kézirat. Kossuth Múzeum Adattára, Cegléd: 144/1958.

2.

Turin, 1863. február 4.

AZ ELKÉSZÍTENDŐ HONVÉD EMLÉKÉREM ÉS EMLÉKLAP ÜGYÉRŐL ÍR KOSSUTH, S KIFEJTI A MAGYAR KATONAI ERÉNYEK HŐSIESSÉGÉT, A 48—49-ES HONVÉDSÉG NEM MÚLÓ DICSŐSÉGÉT

Kedves Ezredes úr!

Ezredes úrnak az 1848—49 ki Magyar Katonai érdem Rend ideiglenes jelvényeinek állandó érmekkel felcserélhetését; — a szabályzatok meghatározását — s ezen irányban az Olasz kormánynál a helybenhagyás kieszközlését, nem különben egy az 1848—49 ki Szabadság harczbani részvétet tanúsítandó Honvédemlékérem viselhetését illetőleg Január 28. káról 27.-ik szám alatt hozzám intézett előterjesztésére válaszolólag kedves kötelességemnek ismerem a következőkben nyilatkozni:

Tény; hogy 1849-ben Magyar Ország nemzeti kormánya, mellynek élén állottam, a Szabadság harcz alatt kitűnt katonai érdemek nyilvános elismeréséül egy három fokozatú katonai Érdem rendet alapított s annak a Nemzetgyűlés helybenhagyásával Statutumait[34] is megállapította:

Tény, hogy az e határozat folytán, az e kitüntetésben részesített bajnokoknak a megállapított Érdem keresztek helyett csupán azon oknál osztottak ki ideiglenes Jelvények, mivel azon időben Debreczenben az Érdem Rend keresztek elkészíttetésére a szükségelt ipar művesek hiányzottak.

Ennek folytán tény az is, hogy a kik az ideiglenes jelvények megadásával kitüntettettek, e jelvényeknek az általuk képviselt Érdem Rend kereszttel felcserélésére kétségbevonhatatlan joggal bírnak.

Mivel tehát nem új Érdem Rend alakítása (mire jelen helyzetünkben nem volna hatóságunk) s nem is az forog kérdésben, hogy olly valaki részesítessék az 1849 ki Érdem Rend viselhetésében a ki azzal a Nemzeti Kormány által kitüntetve nem volt: hanem csupán arról van szó, hogy a kik a Nemzeti Kormány által a kérdéses Érdem Renddel kitüntetve lévén, annak ideiglenes jelvényét viselik azt az általa képviselt Érdem Rend Kereszttel felcserélhessék.

Mindezeknél fogva midőn az elsorolt históriai tényeket úgy positiv tudomásom alapján, mint azon körülmény folytán is, hogy a kérdéses Érdem Rend Nagy Mesteri Méltósága a Statutumok szerint kormányfőnöki tisztemhez tartozott, hitelesen és hivatalosan constatiroznám:[35] egyszersmind kinyilatkoztatom, hogy mindazok, kik az 1948—49-ki Magyar Katonai Érdemrend ideiglenes Jelvényeit jogosan viselik, e Jelvényeknek a Rend alapszabályai által megállapított Érdemkereszttel felváltására kétségbevonhatatlan joggal bírnak, miért is e jogot következőleg a mondott Érdemrend kereszteknek elkészíttetését s a jogosítottak által viselhetését ezennel ünnepélyesen elismerem, s ahoz a menynyiben tőllem függhet, helyeslésemet s megegyezésemet adom.

Új statutumok kidolgozásának sem helyét, sem szükségét nem látom, mint a hogy a Rendnek alapításakor egyszer s mind annak Statutumai is megvoltak alapítva, miket is Ezredes úr Parancsnok úrral a „Közlöny", mint volt hivatalos kormánylap nyomán a lehető leghamarabb hitelesen közölni el nem mulasztom.

A szóban forgó Jelvényváltás nem szorítkozhatván a Magyar Segéd Sereg körére, hanem sok másokra is kiterjedvén, kik az Olasz Királyi Kormány irányában semmi függési viszonyban nem állanak: a Magas Olasz Kormány előleges helybenhagyásának kikérését annál kevésbbé tartom szükségesnek mivel

[34] alapszabályok, szabályzat
[35] megállapítani

nem új kitüntetésről, hanem ollyan ideiglenes Jelvényeknek az általuk képviselt Éremekkel felcseréléséről van szó, mellyek a Magyar Segéd Sereghez tartozó feljogosítottak mind ekkorig nyíltan viselhettek, a nélkül, hogy arra nézve az Olasz Királyi Kormány engedelme kikérésének szüksége fenn forgott volna.

Nehogy azonban az eddig nem látott éremeknek a Magyar Segéd Sereg soraiban előtünésre, félreértésre, vagy balmagyarázatokra szolgáltathasson alkalmat, sietni fogok a Magas Olasz királyi Kormányt a dolog természetéről felvilágosítani.

Az érdemjelek javaslott alakjára nézve vannak némelly észrevételeim. Egyet fog azonban Ezredes úr velem érteni, hogy ha e tekintetben a Rend Alapstatutumaiban valami határozva volna, ahoz tartoznánk alkalmazkodni. Kénytelen vagyok tehát e részben előfordulható észrevételeimet egy pár napra felfüggeszteni, míg a normatív[36] szabályokat megszerezhetem.

A Magyar Honvéd névhez egy ollyan óriási Szabadságharcznak, egy olly magasztos nemzeti önfeláldozásnak, s annyi hősiességnek, annyi dicsőségnek emlékezete, s annyi szenvedés, annyi remény van csatolva, hogy nem hiszem, lehessen ember, a ki szent pietással[37] ne méltányolná az 1848—49 ki Magyar Nemzeti Hadsereg fennmaradt tagjainak azon érzelmét, melly óhajtatja velünk, hogy hős mellöket egy szerény emlékjel ékítse bizonyságot teendő mellettük, hogy ők is azon „Honvédek" közül valók, kiknek hős tettein a bámulat részvétével csüggöt a nemzetek figyelme, midőn a Magyar Honvéd Sereg Hazája Szent jogainak védelmében az elbizakodott Osztrák bitorlót segélyt koldulni sodorta az Orosz Czár lábaihoz s Európa veszélyezett függetlenségéért két roppant birodalom egyesült erejének ellenébe martyrokul[38] állítván véres győzelmekben megritkult sorait a magasztos önfeláldozásnak olly nemes példáját adá, minőhöz hasonlót az ó kor történetei is csak gyéren mutattak fel, és e hős resignatioja[39] által a Magyar nevet még bukásában is köztisztelet és meleg rokonszenv tárgyává tette a föld legtávolabbi részeiben is.

Köszönöm Ezredes Parancsnok Úrnak, hogy Honvédjeink tiszteletet parancsoló kívánságának tolmácsává vállalkozott.

Javaslatát a Honvéd Emlék Érem iránt a legmelegebb részvéttel s annál inkább helyeslem, mivel az Ország kormányzói hatóságom korában hozott határozatommal tökéletesen megegyezik.

Az Emlékérem elkészíttetésének költségei iránt illetékes helyen közbenjárni kedves kötelességemnek ismerem. Az eredményről Ezredes urat tudósítandom, egyszersmind kérem, hogy a Magyar Segéd Sereg soraiban levő 1848—49 ki Honvédek szám és névlajstromát velem minél előbb közölje.

Biztosan reméllem, hogy az emlékjel viselése újabb ösztön leszen a Honvéd név becsületét egy szent ereklye gyanánt szeplőtlen tisztaságban megőrizni, addig is, míg eljövend, amint el fog jönni az idő, midőn nemzetünk eljutva azon szabadság templomába, mellynek alapját az 1848—49 ki Honvéd hős karja rakta le, méltó hálával fog adózni e név dicsőségének, melly nagy tettek buzdító példa gyanánt fog fényleni a maradék előtt, amíg Magyar él.

Kelt Turinban Február 4. kén, 1863.

Kossuth

Eredeti. Kézirat. Kossuth Múzeum Adattára, Cegléd: 144/1958.

36 mértékszabó, szabályzó
37 kegyelettel
38 vértanú
39 meghatódás

3.

Via Academia Albertina, Turin, 1863. február 26.

KOSSUTH KÖZLI AZ EMLÉKLAP PONTOS SZÖVEGÉT ÉS EGYÉB UTASÍTÁSAIT

Kedves Ezredes úr!

Kívánsága folytán küldöm a Honvéd Eml.(ék)Éremi oklevél szövegét; a magyar Honvédek számára magyarul, de minthogy olaszok is vannak, kik, viselésre jogosultak, ezek számára olaszul is küldöm a szöveget, külön ívre; s ha a typographiai[40] formák megengedik, az olaszok számára hasábosan két nyelven nyomtatandó.

Az első sor után két sor írásra vonalosan üres hely hagyandó. Hová a név s jelen qualificatio[41] lesz beírandó.

Például: *„Scheites N. lovas őrnagy az olaszhoni Magyar Segéd Seregben."*

A következő sorban a nyomtatott szó után *„volt"* jő a Honvéd rang: Például: *„Huszár Százados" a Magyar...* stb.

Helfy úr, az Alleanza[42] szerkesztője, Milánóból ajánlkozott nyomdájában az oklevelet kinyomatni, minthogy magyar betűi vannak.

Tessék neki írni iránta, ha jónak látja.

Szíves tisztelettel s rokonérzéssel igaz hű barátja

Kossuth

Eredeti. Kézirat. Kossuth Múzeum Adattára, Cegléd: 144/1958.

4.

Via Valentine, Turin, Május 14. k. 1863.

KOSSUTH AZ EMLÉKÉREM VERETÉSE KÖRÜLI ÜGYEKRŐL TÁJÉKOZTAT

Kedves Ezredes úr!

Canzani lovag, az Olasz pénz verő ház fő vésnöke, más elfoglaltsága miatt csak e hó végére készítheti el a Honvéd emlékérem anyamintáját. — Aztán mindjárt veretni fogom; de mert a veretés s a szalagtartó fül beleforrasztása szintúgy egy kis időbe kerül, nem reménylhetem a Legió számára az emlékérmeket hamarabb elküldhetni, mint a közelgő Június hó közzepe táján.

Ezredes úr, a beadott lajstromban 104-re tette, a Legionáli Honvédek számát — a Cuneoi[43] parancsnok pedig 47. et nevezett meg a tiszti századtól.

Kérem ezredes urat, értesítsen, ha nem fogyott e azóta a Legionáli Honvédek száma. Mert az anyaminta vésése 1000 frankba, minden egyes medaille pedig $7^1/_2$ frankba kerülvén: a dolog annyira haladja az e czélra rendelkezésem alatt levő öszveget, hogy óhajtanom kell többet nem veretni, mint a menynyire éppen szükség van.

40 nyomdai
41 minősítés
42 korabeli olasz újság
43 városka Piemont tartományban

9. Via Valentino
Turin Május 14k. 1863

Kedves Ezredes ur!

Canzani lovag az Olasz pénz verő ház fő
vésnöke más elfoglaltságai miatt csak e hó
végére készitheti el, a Honvéd emlékérem
anya mintáját – Aztán mindjárt veretni
fogom; de mert a veretés, 's a szalagtartó fül
beleforrasztása szintúgy egy kis időbe ke-
rül, nem reménylhetem a Legio számára
az emlékéremeket hamarébb elküldhetni
mint a közelgő Junius hó közzepe táján

Ezredes ur, a beadott lajstromban 104re
tette, a Legionáli Honvédek számát – A
Cuneói paranesnok pedig 47et nevezett
meg a tiszti századtól

Kérem Ezredes urat értesitsen, ha nem
fogyott e azóta a Legionáli Honvédek száma
Mert az anya minta vésése 1000 frankba
minden egyes medaille pedig 7½ frankba
kerülvén, a dolog annyira haladja az e
czélra rendelhetésem alatt lévő öszveget,
hogy ohajtanom kell többet nem veretni
mint a mennyire éppen szükség van.

Kivántam volna minden egyes Honvéd
nevét az illető érem karimájába belevésetni
de nem birom a költséget, 's azt kénytelen
vagyok az illetőkre hagyni Egynek egynek ez
kevesbe kerülend, de nekem mind együtt e név
bevésés sokba kerülne.

Fogadja Ezredes ur, Szives hazafiúi üd
vözletemmel, igaz tiszteletem 's hübaxát
ságom biztositását

Kossuth

Földváry Károly Ezredes urnak

Egy eredeti Kossuth-levél fotokópiája

Kívántam volna minden egyes Honvéd nevét az illető érem karimájába belevésetni, de nem bírom a költséget, s azt kénytelen vagyok az illetőkre hagyni. Egynek egynek kevésbé kerülend, de nekem mind együtt, e név bevésés sokba kerülne.

Fogadja Ezredes úr szíves hazafiúi üdvözletemmel, igaz tiszteletem, s hű barátságom biztosítását.

Kossuth

Eredeti. Kézirat. Kossuth Múzeum Adattára, Cegléd: 144/1958.

5.

Via Valentine, Turin. Május 24. k. 1863.

KOSSUTH, AZ EMLÉKÉREM NÉVJEGYZÉKÉNEK ELLENŐRZÉSÉRE HÍVJA FEL FÖLDVÁRY EZREDES FIGYELMÉT

Kedves Ezredes úr!

A honvéd emlékéremre jogosítottak névjegyzését illetőleg Ezredes úr Május 19ki levelének azon kitételében, hogy a névjegyzékben kijelölt Honvédek közül egy sem távozott el, — tévedés van; miután tudomásomra többen eltávoztak, például: Tassy százados, Bányafy, Mareczky főhadnagyok s Pápay alhadnagy.

Kérem annakokáért Ezredes urat, legyen szíves a névjegyzéket újra átvizsgálni.

Szükségesnek látom arra is felkérni, hogy a Honvéd Jogcím egy Bizotmány által minden egyesre nézve verificáltassék,[44] nem csak azért, hogy a jogosítottak közzé illetéktelenül senki be ne csússzék, ha nem azért is, mert a Honvédemlékérem viselhetése iránt minden egyes jogosítottnak, saját aláírásom alatt bizonyító okmány fog ki adatni s azt a Parancnokság alatt levő Honvédekre nézve Ezredes úr fogja ellenjegyezni: érdekünkben van tehát magunkat, biztosítani, hogy nevünkkel visszaélés ne történjék.

Fogadja Ezredes úr nagyrabecsülésem mellett, baráti üdvözletemet.

Kossuth

Eredeti. Kézirat. Kossuth Múzeum Adattára, Cegléd: 144/1958.

6.

34. Via Albertina. Turin, August 4. k. 1863.

KOSSUTH AZ EMLÉKÉREM GYORS KIOSZTÁSÁTÓL REMÉLI A LÉGIÓ FELOSZLATÁSÁNAK VESZÉLYÉT ELHÁRÍTANI

Kedves Ezredes úr!

Megakarván becses kívánságának a lehetségig felelni, jóformán a gorombaságig sürgetém a pénzverő házban az Emlékérmek elkészítését. Végre elkészültek. A hadügyminister nemcsak sanctióját[45] adta a dologhoz, hanem Ihásznak

[44] igazoltassék
[45] áldását adta, egyetértett vele

adott megbízásomhoz a kiosztás végett az ő saját megbízását is hozzácsatolja. Minden rendén van, de az értesítésre, mellyet Ihász felszóllításom folytán küldött Ezredes úrnak, válasz nem érkezvén, — én, minthogy a Légióra nézve közelgő crisis[46] miatt — a dolgot *halaszthatatlanul sürgősnek látom,* Ihász elutazását siettetni akartam. Tegnap este már a Vasut stationál[47] volt, midőn a nagyobb biztosság végett utasításom folytán küldött távirati sürgönyre, táviratilag azt kapja válaszul, hogy a medaille[48] kiosztás 15 kén lesz!!

Ez engem nagyon meglepett, — s őszintén szólva a halasztást annyira veszélyesnek tartom, hogy csak nem hajlandó volnék az egész dolgot abban hagyatni.

Veszélyesnek tartom azért, mert positív tudomásomra van, hogy a Legiót illetőleg annyi intrika, annyi pletyka, annyi bujtogatás van munkában, hogy botrányos feloszlástól lehet tartani. A medaille kiosztási ünnepély jó hatással lehetne a testületi szellemre, de ha a criticus[49] 18. ka előtt csak három nappal történnék, s addig az áskálódásoknak szabadon marad a tér; nemcsak az ünnepély hatása elveszne, hanem attól is lehetne tartani, hogy a medaille kiosztási ünnepély után harmadnapra valami bomlási botrány jő közbe, miután a medaille kiosztás nevetséges Compromissióvá[50] válnék.

A táviratilag igért felvilágosító levél még nem érkezvén meg, én természetesen nem tudhatom, mi okozta azt a 15. rei halasztást.

Hanem a dolgot igen nagy bajnak tartom. Ha netalántán az olasz katonai hatóság rendelete okozta e halasztást bajos lesz a dolgon segíteni. De ha a határozat Ezredes úrtól függ, igen — nagyon, igen komolyan kérem, szíveskedjék úgy intézkedni, hogy a kiosztás még *e héten* végbe menjen.

E levelemet holnap (szerdán) délbe kapja kézbe Ezredes úr, ha mindjárt telegraphál Ihásznak, hogy mehet, ő még holnap este indulhat. Csütörtökön Anconába[51] ér és a kiosztás Pénteken, vagy Szombaton végbe mehet. Fontosságot látok a dologban, hogy ez így legyen.

A Legiót illetőleg nehogy a postát elmulasszam, holnap írok némelly észrevételeket.

Fogadja kedves Ezredes úr szíves tiszteletemet s üdvözletemet, barátja:

Kossuth

Eredeti. Kézirat. Kossuth Múzeum Adattára, Cegléd: 144/1958.

7.

Via Academia Albertina. Turin, Auguszt. 13. 1863.

KOSSUTH MEGRÓJA FÖLDVÁRY KÁROLYT, HOGY AZ Ő NEVÉBEN KIOSZTOTT EMLÉKÉRMÉKET SAJÁTKEZŰLEG TÉPTE LE A LÉGIÓBÓL KILÉPNI SZÁNDÉKOZÓK MELLÉRŐL. KÖTELEZI AZ EZREDEST, HOGY SÜRGŐSEN HOZZA RENDBE HIBÁJÁT

Kedves Ezredes úr!

Éppen most esik értésemre, hogy Ezredes úr a Honvéd Emlék érem kiosztása után a gyalog zászlóaljat négyszögbe állíttatván, a Legénységnek a Légiónál maradás iránt beszédet tartott s az elmenni akarókat előlépésre szóllítván

46 válság
47 állomásnál
48 érdemrend
49 kétséges
50 megalkuvás
51 olasz város Marche tartományban

fel, midőn a Z.(ászló)-aljnak legnagyobb része, (úgy hallom, mintegy kétharmada) előlépett volna, Ezredes úr néhánynak a melléről a nevemben s a kormány nevében az én képviselőm s a Hadügyminiszter megbízottja által az alig néhány percz előtt ünnepélyesen felfüggesztett Emlékérmet saját kezeivel le tépte.

A hazafiúi hálás tisztelet, mellyel Ezredes úr fényes múltja, s a szíves barátság, mellyel személye iránt viseltetem igen kellemetlenné teszik nekem a kötelességet, mellyet e tény elkerülhetetlenül rám hárít.

De Ezredes úr mint hazafi s mint katona, egyet fog velem érteni, hogy a kötelességet semmi személyes tekintet miatt nem szabad elmullasztani.

Azon emlékérmek egy bevégzett ténynek bizonyságai, mellyet az illetőnek jelenbeni akár minemű magaviselete nem történtté nem tehet.

Ez emlékérmekhez minden Honvédnek joga van s e jogot tőle senki el nem veheti.

Ez emlékérmekhez a Légiónál tovább maradni nem akarásnak semmi köze.

E maradni nem akarás (hacsak valami igazságos panaszokból nem ered) lehet hiba, lehet hazafiság hiánya, lehet dacz, lehet meggondolatlanság, — de letelvén a kötelezett szolgálati ideje, semmi esetre sem olly szolgálati vétség, melly még haditörvényszéki eljárás útján is érem elvesztést vonna maga után.

Parancsnoknak pedig önkényleg valaki melléről az le tépni nem csak joga nincs de sőt nem szabad.

Azon kívül e letépése az érmeknek engem compromittál.[52] Mert azok Ezredes úr kérelme folytán általam adattak az illetőknek, s amit én adtam nekik, azt tőllük sem Ezredes úr sem senki joggal el nem veheti.

De tiszteletlenség (ha nem több) a Hadügyminister irányában is, mert az éremek kiosztása az ő meghagyásából is történt.

Annálfogva mind a jog s igazság tekintetéből, mind azon kötelességnél fogva, magamat compromittáltatni nem engedhetem, kénytelen vagyok arra felkérni Ezredes urat, és illetőleg meghagyni, hogy ezt a sérelmet rögtön orvosolni s az illetőknek az elvett érmeket visszaszolgáltatni ne terheltessék.

Ezredes úr tapintata s katonai tapasztaltsága módot fog Önnek szolgáltatni ezt akként hajtani végre, amit az saját tekintélyének igényével leginkább összeegyezőnek ítélendi.

Megjegyzem azonban, hogy a parancsnoki tekintélynek nincs erősb támasza, mint az igazságosság, nincs nagyobb ellensége, mint az önkény, bárha azt (mint kétségtelenül ez esetben történt) a hazafias indulatból eredett ingerültség okozta légyen is. Bizonyossá tehetem Ezredes urat, hogy ha valaki hirtelenkedésből jogtalanságot követ el, semmi jobbat nem tehet tekintélyének feltartására, mint a hibát elismerni s a sérelmet önként orvosolni.

Magatartása végetti tájékoztatásomul megvárom, hogy e kérésem, illetőleg meghagyásom mikénti teljesítése felől értesítve legyek.

Fogadja Ezredes úr legőszintébb hazafiúi s baráti üdvözletemet.

Kossuth

Eredeti. Kézirat. Kossuth Múzeum Adattára, Cegléd: 144/1958.

52 kellemetlen helyzetbe hoz, csorbát ejt a nevén

8.

Turin, Auguszt. 23. 1863.

KOSSUTH ÉRTESÍTI FÖLDVÁRY KÁROLYT, HOGY A SZÜKSÉGES ÉRMÉK ELKÉSZÜLTEK, A TOVÁBBI SZÜKSÉGLETEK ESETÉN AZ EZREDES MAGA GONDOSKODJON A BESZERZÉSRŐL

Kedves Ezredes úr!

Midőn az ide rekesztett kérelem leveleket Ezredes úrhoz — mint hozzá tartozókat — áttenném, egyszersmind értesítem, hogy az emlékérem bélyegeket a királyi pénzverő házból már átvettem.

Azon kérdés fordul most elő, van e Anconában, vagy Bolognában pénzverő ház, hol Ezredes úr a jelentkező Honvédek számára érmeket verettethessen? ha igen, úgy nyomban útnak indítom az anyabélyegeket.

Ha azonban ott alkalma nem volna a verettetésre, s annak vagy Turinban, vagy Milánóban kellene történni, kérem magamat értesítetni kívánja-e Ezredes úr, hogy a bélyegeket egyikben vagy másikban a pénzverő házak közül azon utasítással letétethessem, hogy az ezutáni érem veretést Önnek s csakis Önnek kívánságára teljesítsék.

Válaszát elvárva megújítom szíves hazafiúi s baráti üdvözletemet.

Kossuth

Eredeti. Kézirat. Kossuth Múzeum Adattára, Cegléd: 144/1958.

9.

bizalmas

34. Via Academia Albertina. Turin, Auguszt. 23. 1863.

KOSSUTH, TÁJÉKOZTATÓT KÉR FÖLDVÁRY EZREDESTŐL A LÉGIÓ BELSŐ ÉLETÉVEL KAPCSOLATOS HÍRESZTELÉSEKRŐL

Kedves Ezredes úr!

1. Örömmel értettem, hogy az új szolgálatra vállalkozás olly jó eredménnyel ment végbe a Légiónál. Úgy hallom mégis, hogy némelly elmenetelek történtek különösen az altisztek közül. Lefog kötelezni Ezredes úr, ha szíves lesz engem a dolog részleteiről értesíteni, s a létszám kimutatást nekem megküldeni, a minő volt folyó Augusztus elsején s a minő most az új kötelezettség után. — Erre azért kérem, mert nem lehet, hogy a kormánnyali érintkezéseimben a Légió ügye alkalmilag elő ne kerüljön s zavar és compromissió következhetik, ha a helyzetről nem vagyok voltakép tájékozva.

2. A Légió fennállása szerencséssen biztosítva lévén, arra hogy a jövendőnek a Légióra nézve nyugodtan nézhessünk elibe, csak arra van szükség, hogy egy részt a Parancsnokság s a Tiszti kar között fennforgott feszültség kölcsönös engesztelődéssel kiegyenlíttessék, — mit külön ajánlok, — és — másrészt a parancsnoki szigorúság olly szoros igazsággal legyen párosítva, hogy sem a tiszti kar, sem a legénység részéről olly panaszokra alkalom ne legyen, mellyek némi alaposság színét viselik. Nyugtalan békétlen emberek mindig lesznek ugyan de azoknak zugolódásai nem fognak bírni legkisebb fontossággal,

ha semmi ollyas nem történik, a mi vagy igazságtalanul sújt vagy érdemesbek hátratételével méltatlanul részesít valakit kedvezésben.

Nagyon de nagyon óhajtom, hogy a mostani alkalommal minden elégedetlenségnek csírája elveszítse termékenységét.

Nem is adhatom Ezredes úr iránti szíves nagyrabecsülésemnek s szilárd baráti bizalmamnak nagyobb jelet, mintha confidentialiter[53] tudatom, hogy nem történhetik semmi csekélység a Légiónál a nélkül, hogy az a kormánynak feljelentetnék — mi úton történik ez? nem tudom, nem is illenék az hozzám nyomozni — elég az hozzá, hogy történik s mondhatom, hogy most az utóbbi időben nem egyszer jöttem igen kellemetlen zavarba, midőn magas hivatalos körökben némi speciális panaszokat hallék emlegetni a nélkül, hogy azoknak a megczáfolására a kellő tudomással bírtam volna.

Minél forróbban óhajtom, hogy Ezredes úrnak állása Hazánk javára akként szilárduljon meg, miként azt érdemei kívánják, annál szükségesebbnek látom, hogy teljes baráti bizalommal tudósítson némellyekről azon dolgok közül, amellyek előttem magas hivatalos körökben említettek. Teszem azt a végett, hogy ha Ezredes úr jónak látandja (mit természetesen teljes tetszésére bízok) engem a fennforgó dolgok *valódi* állásáról (de *valódi* állásáról) teljes részrehajlatlansággal értesíteni, hogy Ezredes úr tekintélyét s érdekeit, és velök a Haza érdekeit kellőleg támogathassam. Régi barátságom szolgáljon Önnek, kedves Ezredes úr, zálogul, hogyha felvilágosításait (teljességgel nem hivatalos, hanem csak szorosan bizalmas alakban) kérem, csakis azért kérem, hogy az Ön tekintélyének s érdekeinek támogatásában a szerint járhassak el, a mint azt a körülmények legtanácsosabbnak mutatandják.

a) A felsőbb helyre jutott feljelentések közt a legfontosabb a pénztárt illeti. Én erőssen hiszem, hogy az merő koholmány, de épp azért meg kell azt a lehető legtisztább módon czáfolni, mert mondanom sem kell, hogy a közpénzek kezelése mindenek között a legkényesebb dolog, az a körül forgó panaszok előbb utóbb okvetlenül szigorú vizsgálatra vezetnek s az e részbeni legkisebb rendetlenség vagy éppen visszaélés, mindenhol, de kivált ennél a kormánynál, — a legborzasztóbb következtetésre vezet, mellyeket semmi más tekintetbeni érdemek nem képesek ellensúlyozni.

Azt beszélik felsőbb hivatalos körökben, hogy midőn nem régiben Scoria Calliani altábornagy, a Légió pénztárát megvizsgálta, abban tetemes hiány forgott fenn — jóformán minden tiszt tartozott kisebb-nagyobb summával s hogy Ezredes úr tartozása 4600 frankra ment volna, hogy a számlakönyv első lapja, mellyen ez bejegyezve volt, kivágatott, a mondott összegből 600 frank F. betű sorban Ezredes úr nevére iratott, 4000 frank pedig egyik ottani Olasz ezredtől a pénztár vizsgálat alkalmára kölcsön kéretett s vizsgálat után nyomban visszaadatván, a pénztárból mai napig hiányzik s hogy e miatti zavarában Leoni (gondolom e nevet hallottam), pénztár tiszt demissióját[54] is beadta volna, vagy készülne beadni.

Ismétlem: ezt alaptalan koholmánynak hiszem. De a koholmány irtózatosan kényes tárgy körül forog. Ezt a lehető eclatánsabb[55] modorban meg kell czáfolni. A helyes mód egy, Légióval semmi viszonyban nem álló tagokból szervezett Olasz pénztár vizsgáló bizottmány kikérése. Legjobb lesz, ha ezt Ezredes úr maga fogja sürgetni. — Ha netalán jobbnak látná, hogy én tegyek valami lépést a Hadügyministeriumnál, tájékozzon s tessék velem parancsolni; igen szívesen teszem s teendem olly módon, mint azt Ezredes úr legjobbnak ítélendi, s teendem olly szíves érdekkel, mintha saját testvéremről volna szó.

b) Maga a Hadügyminister úr említette nekem, hogy Ön minden specialis vétség kimutatása nélkül S. tisztnek a Légiótól eltávolítását kérte. Ez említést a Hadügyminister azon megjegyzéssel kísérte, hogy azt törvényes eljárás nélkül tenni nem fogja, mert az Olasz felelős kormány önkényt nem gyakorolhat s tiszteket alapos ok nélkül el nem mozdíthat.

[53] bizalmasan, barátian
[54] lemondás, lemondását
[55] feltűnő, szembeszökő

c) Rossz néven veszik felsőbb hivatalos körökben, hogy ámbár a Légió törzsében 20 tiszt (gondolom ennyit mondanak) van, — ami egy 750 főnyi kis csapatnál nevetségesen sok, — még is ezeknek választásában annyira nem volt a szolgálat kellékeire tekintet, hogy nincs tiszt, a ki egy becsületes, érthető olasz rapportot[56] képes volna szerkeszteni. — (Megvallom, hogy az Aug. 15. kén hozzám beküldött olasz hivatalos másolatiratokban e hiányt magam is tapasztaltam, — több helyütt annyira érthetetlenek, hogy én értelmüket még csak gyanítólag sem tudtam kivenni.) — Az is említtetett, hogy alkalmasint e körülményből eredett jó része a közbejött kellemetlenségeknek, minthogy Ezredes úr maga sem beszélvén olaszul, sokszor olly irat alá volt nevét tenni kénytelen, mellyet különben nehezen írt volna alá.

E hátrányon gondolom könnyű lesz segíteni, ha minden személyes tekintetet félretéve, a törzs személyzet választása szorosan csak a szolgálati képességre fektettetik.

d) A hivatalos körökben a tiszti előterjesztésekre nézve nepotismust,[57] az alkalmazásokra nézvé méltatlan kedvezést emlegetnek. Nevezetesen mondják, hogy Ezredes úr valami rokonát (Lemleninek hallottam nevezni, alkalmasint Lemlenyi, vagy Lemhényi) hadnagynak neveztette ki a „haza iránti érdemeiért", holott az katona soha nem volt és sokkal fiatalabb ember, mintsem hogy már magának érdemeket szerezhetett volna. — Ezt azon észrevétellel kísérik, hogy aztán nem csuda, ha az altisztek elégedetlenek, midőn három esztendei terhes szolgálat után magokat hátratétetni látják.

Sőt annyira nem kerüli ki az irigység vizsga szemét a legcsekélyebb dolog is, hogy még az is feljelentetett, hogy Ön a privát dinerjének,[58] ki szabálvszerűleg csak közlegény lehet, de káplár volt, a qualificatió kiosztásakor „sergente — szakaszvezető" részleget osztatott ki s őt napiparancsilag avanzirozta,[59] a szolgálattevő káplárok nagy elégedetlenségére. — Aztán meg valami ollyas is mondatik, hogy a Honvéd Emlékérem kiosztásakor egy fiatal ember, (nevét felejtem, —Z.-vel kezdődik —) is kapott érmet, ki sem a jegyzékben nem volt, sem korát tekintve, Honvéd nem lehetett, s hogy ezt a szolgált Honvédek nagyon rossz néven veszik.

e) Hogy egyebeket mellőzzek, sok panaszokat mondanak fennforogni a parancsnoki környezet ellen; említik nevezetesen Szücs segédtiszt százados, Benedicty őrnagy, Somogyi százados, vagy főhadnagy urakat, meg mit tudom én, mit, kit? — Aztán meg a Légióhoz nem tartozó, vagy épen polgári osztályú magyarokat, kik magukat Ezredes úr s a tisztek közé befúrva, hírhordozgatásaik által sok rossz vért okoznak.

Ez utóbbi pontokat csak azért említem, hogy bizonyságul szolgáljanak, milly kényes Ezredes úrnak állása s mennyire kívánatos, hogy a szigor vaskezet — mellyre oly igen nagy szükség van — a minden tekintetet félretevő pártatlanság támogatása, úgy büntetésben, mint kitüntetésben s kedvezésben.

Meg is vagy győződve, hogy Ezredes úrnak tapintata s honszeretete Önt minden illy dolgokban biztosan elfogja igazítani. Én csak azért említem ezeket, hogy Ezredes úr tájékozva legyen a bajokról, mellyekkel küzdenie kell, de mellyeket tudom, diadalmasan le is fog győzni.

A legfőbb dolog az első pont, mire is Önnek figyelmét különösen felhívom.

3. A kormánnyali eredeti kötés szerint tiszti kinevezésre, vagy előléptetésre nem szabadott előterjesztésnek történni a nélkül, hogy eredetileg a M.(agyar) Nemzeti Igazgatóság, később annak megszünésével én, az előterjesztést helyben hagytam volna. E szabály a tavaly Augusztusi Organisatiókor[60] mellőztetett. S ez volt egyik fő ok, amiért a Légióvali hivatalos viszonyomat megszüntettem.

Megszüntetvén azt s nem is óhajtván a hivatalos viszonyt újra felvenni, nekem a kinevezésekhez semmi közöm, nem is akarom, hogy közöm legyen.

56 jelentés, jelentést
57 rokonuralom, sógor-koma gazdálkodás
58 tisztiszolga
59 előléptette
60 szervezéskor

Csupán barátságosan kívánom ügyünk érdekében felkérni Ezredes urat, hogy az előterjesztésben méltóztassék a legszorosabb igazságot venni alapul; — s ne feledkezzék el a Cuenóbeli tiszturakról is, — sok gyalázat történt ott, kivált a pénztár kezelésben. De vannak a tiszti század lajstromában igen érdemes tiszt urak is, kik méltatlanság nélkül nem mellőztethetnek, kivált miután a tavalyi szervezéskor szabályul állítatott fel, hogy egy bizonyos arányban az alkalmazásnak reájuk is ki kell terjedni.

A nélkül, hogy több részletekbe ereszkednék, kettőt említek, kikkel tavaly nagy igazságtalanság történt, melynek helyrehozása Ezredes úrnak igazság szeretetét fogja bizonyítani.

Az egyik Reinfeld őrnagy, ki a vadászzászlóalj parancsnokságától ok nélkül s igazságtalanul mozdítatott el. Hogy ő vitéz katona s ismeri a szolgálatot azt ellenségei sem tagadhatják. Küzdött vitézül hazánkban, hazánkért. Őrnagy volt már 1849-ben. Magyarországi születés s tud és vezényelhet magyarul. A Déli hadjáratokbani magaviseletéről tanúskodnak a kitüntetések, mellyek mellét díszesítik. Tavaly az alessandriai[61] vizsgáló bizottmány előtt az ellene felhozott vádak alul minden kutatás daczára szenny nélkül jött ki. Igazságtalanság volt őt zászlóaljától megfosztani. — Ha Kölbl őrnagy úr kérése az aspettativába[62] tétel iránt meg talál adatni, senki másnak nincs felannyi joga, mint Reinfeld őrnagy úrnak az ekként megüresedett állomásra.

Nekem ő sem ingem, se gallérom. Én az igazságot tekintem s neki igazsága van.

A második Sztankovics Szilárd huszárezredes. — Én őtet egyszer láttam életemben. Alig ismerem személyesen. De azt tudom, hogy a Légióbeli Huszár Osztály neki köszönhet legtöbbet, ő volt helyettes Ezredparancsnok az egész Brigantok[63] elleni hadjárat alatt s én őt a Légió Parancsnokságának motivált előterjesztésére őrnaggyá proponáltam[64] volt. — A Nápolyi zavarok közbenjötte akadályt vetett érdemlett előléptetésének, s a tavalyi organisatiókor a derék régi katona kinulláztatott. — Szerezzen kérem Ezredes úr magának tudomást, hogy mi okáért történt ez? s ha — amint hiszem — úgy találandja, hogy nem volt rá helyes ok, szolgáltasson neki igazságot, őt századosi helyére visszahelyezvén.

Mai napról egy hivatalos tárgyú levelet is küldök. Ezt bizalmasnak és barátságosnak kérem tekinteni.

Üdvözlöm Önt szíves hazafiúi rokon érzettel s vagyok szokott nagyrabecsüléssel változhatlanul igaz szívű barátja:

Kossuth

Eredeti. Kézirat. Kossuth Múzeum Adattára, Cegléd: 144/1958.

10.

Confidentialis.

AZ ELŐBBI LEVÉLHEZ CSATOLVA. — FIGYELMEZETI FÖLDVÁRYT, AZ OLASZ HADÜGYMINISZTER KÖZELI VIZSGÁLATÁRÓL

Tudomására lesz már kedves Ezredes úrnak, hogy a Hadügyminister az elbocsátott Tiszteknek a vizsgálatot megígérte és talán már el is rendelte.

Midőn én utólszor láttam volt a Hadügyministert (mintegy két hét előtt)

[61] olasz város Piemont tartományban
[62] nyugállományba
[63] útonállók, banditák, nyugtalankodó, fosztogató rablók. A háborúk idején bandákba verődve portyáztak, fosztogattak.
[64] ajánlottam, javasoltam

nekem a vizsgálat elrendeléséről semmit sem szólott; — hanem szóllott panaszosan s felindulással arról, hogy több kellemetlensége van a maroknyi Magyar Légióval, mint a fél hadsereggel. Szóllott arról, hogy már minden jóakarata mellett is türelmét veszti az örökös viszályok miatt, — szóllott a pénztár dolgairól nagy nehezteléssel és felszólított; használjam fel befolyásomat Önnél, hogy a bajoknak vége legyen.

Én figyelmeztettem őt az Ön múltjára, hogy az Ön neve ügyünknek egy becses kincse s hogy minő szerencsétlenség volna, ha alig három év alatt már az ötödik parancsnok s éppen Ön, Földváry Károly törne meg a Légió kiirthatatlan bajain. Befolyásomat rendelkezésére bocsátám, de hogy gyakorlati sikerrel cselekedhessek, speciális[65] irányt kértem, amelyben minister úr közbenjárásomat óhajtja.

A Minister azt felelte, hogy egy tisztet küldött Anconába, ki neki mindenről részletesen jelentést tegyen, — amint azt megkapja, közölni fogja velem s hivatni fog, hogy együtt értekezhessen. Ezredes urat pedig szintúgy iderendelendi személyes érintkezésül.

Ezóta sem nem izent, sem nem hivatott, hanem mert azt hallom, hogy vizsgálat van rendelve, megvallom, tele vagyok aggodalommal a következések iránt, mert nem tagadhatom, hogy tartok tőlle, a kérdéses Tiszturaknak minden kihallgatás nélküli elküldése nem fog a bevett szabályokkal összeegyeztethetőnek találtatni. S aztán félek attól a szerencsétlen pénztár dologtól.

Kérem kedves Ezredes urat, tartson engem tudomásban arról, hogy mi történik s történt ez ügy körül a Légiónál, mert ha nem bírok részletes tárgyismerettel lehetetlen befolyásomat a bajok eligazítására olly sikerrel felhasználnom, mint ezt az ügy érdeke az igazság s különösen Ezredes úr iránti barátságom velem óhajtatja.

Eredeti. Kézirat. Kossuth Múzeum Adattára, Cegléd: 144/1958.

11.

34. Via Academia Albertina. Turin, Aug. 28. 1863.

KOSSUTH KÖZLI, HOGY A TOVÁBBI EMLÉKÉRMÉK BESZERZÉSE ÉS KIOSZTÁSA MOST MÁR FÖLDVÁRY FELADATA LENNE

Kedves Ezredes úr!

Folyó hó 26. károli becses levelére válaszolólag van szerencsém értesíteni Ezredes urat, hogy a jelentkező honvédek számárai érem veretéseket magamra venni semmi esetre nem vállalhatom. Nekem nem lévén rendezett irodám, melynek személyzete az ez ügy körüli levelezésekkel foglalatoskodhatnék, magam pedig személyesen illy aprólékos levelezésekkel nem foglalkozhatván, a Légió Parancsnokság ellenben rendezett Segélytisztséggel s irodával bírván, ép azért határoztam magam az érembélyegeknek a parancsnokságnáli letételére, mivel én magam e dologgal többé nem foglalatoskodhatom, sem foglalatoskodni nem akarok.

Kérem tehát Ezredes urat, hogy hagyjuk a dolgot azon rendelkezés mellett, a melly a kiosztás alkalmával felolvasott nyilatkozatomban foglaltatik a hírlapok útján világszerte közhírré is tétetett.

A mi dolog practicumát[66] illeti, minthogy Bolognában pénzverő ház nincs, tanácsom a következő.

65 különleges, megkülönböztető
66 gyakorlatát

Addig, míg a Légió Anconában állomásozik, legyen szíves Ezeredes úr Ihász ezeredest megkérni, hogy időről időre veressen az itteni pénzverő házban annyi emlékérmet, a mennyit Ezeredes úr rendelni fog.

A jelentkező honvédektől, miután igénylik alaposaknak találtattak, az emlékérem és szallag ára az érem kiszolgáltatás előtt bekérendő. Egy-egy példány árát 7 frankra lehet szabni, a levelezési és szállítási költségeket bele értve.

Minthogy a pénzverő ház minden egyes érem külön megrendelését nem vállalná el, azt gondolom, legjobb volna, ha Ezeredes úr 20—25 darabot azonnal megrendelne — feltéve, hogy az árnak előlegezése tehetségében van — ha nincs, úgy a folyamodók értesítendők volnának, hogy ha éremük árát Ezeredes úrnak sietnek beküldeni, — megfogják azt kapni, mihelyt a jelenlevők száma 20—25re szaporodandik.

A szallagot (minthogy ilyen kereskedésben nem találtatik) minden esetre előre kellene megrendelni, vagy ott helyben, vagy itt. Itt Turinban a legkisebb megrendelés, mellyet a szallaggyárnok elfogad (három vég (vége 12 mêtre)[67] — s egy mêtre ára 2 frank.

Ha ezen eljárást elfogadhatónak találja Ezeredes úr, tessék kérem rögtön írni iránta Ihásznak, mert néhány nap alatt pár hétre falura szándékozik.

A veretendő érmeket illetőleg külön rendes számla könyv volna vezetendő — s az ellátottak nevei jegyzékbe veendők.

Ha a Légió (mint Ezeredes úr egyik levele sejtenem hagyja), a déli tartományokba levezényeltetnék, az Érem bélyegét Ezeredes úrnak magával kellene vinnie, minthogy Nápolyban van pénzverő ház.

Mindenestere ki kell jelentenem, hogy én e dolog körüli el járásomat be végzettenek tekintem s annak részleteivel többé nem foglalkozandom.

Az ide zárt folyamodást adta át nekem egy, az olasz hadseregben szolgáló magyar. — Válaszul azt kapta, hogy én a Légió szolgálati ügyeivel semmi hivatalos viszonylatban nem lévén, folyamodását a Légió parancsnokságához teszem át.

Igaz, állandó tisztelettel s hazafiúi rokon érzéssel barátja:

Kossuth

Eredeti. Kézirat. Kossuth Múzeum Adattára, Cegléd: 144/1958.

12.

34. Via Académia Albertina. Turin, Augusztus 30.kán 1863.

KOSSUTH ISMÉT A LÉGIÓ BELSŐ, ZAVAROS ÜGYEIVEL FOGLALKOZIK, ILLETVE EZEKRŐL KÉR HITELES JELENTÉST, HOGY BEFOLYÁSÁVAL SEGÍTENI TUDJON MEGOLDÁSUKON

Bizalmas

Kedves Ezredes Úr!

Folyó hó 27.kei becses levelét vettem. — Tartalma — meg kell vallanom — nekem több, mint egy tekintetben, nem csekély aggodalmat okozott, mind Ezredes úr érdemes személyét, mind a Légiót illetőleg.

Sajnállom, hogy a fentforgó körülményekről nem voltam korábban értesülve, mert most, miután Scoria altábornagy tudtomra, a Hadügyministeriumnak immár beadta jelentését, melly a további Comissionalis[68] eljárásnak alapul szol-

67 méter
68 kiküldetési eljárás

gáland, nem látom módját, mikint lehessen a hivatalos eljárást, másnemű intézkedések által feleslegessé tétetni.

A dolog igen komoly színben jelenik meg. — Gondolkozni fogok, hogy mit lehet, és mit tanácsos tenni. Időközben úgy az ügy iránti érdekeltségem, mint Ezredes úr iránti szíves, mondhatom testvéri őszinteségű barátságom kötelességemmé teszik nyíltan kimondani, hogy mikint tekintem én a dolgokat.

1. A mi a pénztárt illeti:

Hogy a parancsnoknak *jogában* állana akkor, amikor tetszik, a pénztárból pénzeket felvenni, ez teljességgel nem áll, s a világ semmi administrationális[69] rendszere szerint nem is állhat. — Csak annyi állhat és áll, hogy a parancsnok lévén az egész administratióról felelős, a pénztárnoknak nincsen jogában a parancsnok fizetési utalványainak jogszerűségét discutiálni, hanem azoknak eleget tenni tartozik. Ennyiben s csakis ennyiben áll az, hogy a parancsnok felvehet a pénztárból a mikor s a mennyit tetszik. Igen, de mindig saját *felelőségére* s e felelőségnél fogva készen kell lennie a pénzfelvételeket akármelly perczben, midőn kívántatik, legitimálni;[70] adóslevelek legitimáló okmányoknak sehol a világon nem vétethetnek; mert katonai pénztárak mint általában minden közadministrationális pénztárak nem kölcsönző cassák, hanem systematisált rendeltetésűek. Mondhatom is, hogy az Olasz Királyi ministerium semmit sem sújt kérlelhetetlenebb szigorral, mint a közpénzeknek incompetens[71] czélokra appropriatióját.[72] — Tudom ugyan, hogy a fent említett jognál fogva gyakran történik, hogy a parancsnokok előlegezéseket vesznek fel, a közpénztárból, s csak azon esetben nem húz maga után szomorú következéseket, ha a parancsnok azon vigyázattal van, hogy a hiányt akár melly perczben pótolhatni magát biztosnak érezi.

Míg 1859 óta a Légió ügyeibe hivatalosan befolytam, a pénztárkezelés volt az, mellynek rendességét a legszorosabban követeltem, mert tudom, hogy az e részbeni rendetlenség, vagy épen visszaélés az, ami mind közügyünknek, mind egyeseknek a legártalmasabb. — Nagy elégedésemre szolgált, hogy az 1859.ki számadások — ámbár milliókra rúgtak; — egy fillérnyi nehézség nélkül mentek a vizsgálaton keresztül s különös dicséretben részesültek a HadügyMinisterium részéről. Beláthatatlan következésű baj lenne, ha most a Légió, e részbeni reputatióját[73] fel nem tarthatná, kivált miután a Ministérium a Cuneói maleversatiók[74] által már különben is ingerelve van.

Azt, hogy az utóbbi pénztárvizsgálatkor csak az új s nem a régi Cassa is vizsgáltatott meg, nem tudom érteni, mert a Cassa kezelésben continuitásnak[75] kell lenni; s az ez idei számlába a tavalyi számlából a pénztármaradványnak, vagy hiánynak, követelésnek s tartozásnak át kell vitetni, különben a számvitel menthetetlenül hibás.

Ez ügy látszik, nem történt meg s félek, ez a dolgot nagyon aggnorálni fogja, mert a pénztárvizsgálat tévedésbe vezetésére irányzott premeditált szándékra fog magyaráztatni. — Azt hiszem, a Tiszturaknak azon adósságai, melyek a Ministeriumnak feljelentetvén, dorgáló s további előlegezéseket betiltó rendeletet vontak magok után, azt hiszem (mondom), hogy a Tisztek ezen adósságai nemcsak az új Cassába való tartozást, hanem az összes adósságot foglalták magukban. S midőn Ezredes úr adósságára nézve hasonló nem történt, hanem a 4600 frankból csak 600 fr. vitetett be új számlába, maga ez olly terhelő körülmény, amelly ha egyszer vizsgálatra kerül a dolog, (amint előbb, vagy utóbb oda kell kerülnie, ha a hiány minél előbb ki nem pótoltatik) félek, igen szomorú következéseket fog maga után vonni, mind Ezeredes úrra, mind Leoni számvevő tisztre nézve, melly utóbbi félek, sánczra kerülhet. — Borzasztó csak meg is gondolni!!...

69 ügykezelői, ügyintézői
70 törvényesíteni
71 nem rendeltetésszerű
72 felhasználását
73 meggondolás, megfontolás
74 disznóságok
75 folytonosság

Azt mondanom sem kell, hogy a szűkölködők segélyezését semmi kormány nem fogja mentségnek elfogadni. Ha valaki a felebaráti szeretetet az önfeltartás ösztönén is túl veszi, ahoz senkinek semmi köze, de már ahoz bizonyosan van a Kormánynak köze, hogy ezt kiki a maga rovására, nem pedig a közpénztár rovására tegye, amellyről felelős.

Egyébiránt igen szeretem Ezredes úr levelében azon értesítést, hogy ez az adóssági dolog Scoria tábornok úrnak Ezredes úr által hivatalosan s írásban bejelentetett. Mert ez bona fidest[76] bizonyít, s a dolog imputatióján[77] sokat könnyíthet; kivált ha időközben az adósság lerovására a havidíj egy része hátra hagyatott, s ezzel a letisztázási szándok tettlegesen bebizonyítatott. — Nagyon kár, ha ez nem történt, s ha nem történt volna, nagyon ajánlom, hogy haladéktalanul megkezdessék.

A főkérdés most az, hogy miként lehet a dolgot eligazítani? az eligazítás nagyon sürgős, mert úgy látom, a dolog köztudomásra van a Légiónál, a Ministerium is tudja, de *még nem hivatalosan,* s míg így nem tudja, ignorálhatja[78] azon várakozásban, hogy a dolog rendbehozatik, s a pénztár reintegráltatik[79] szép csendességben. — De ha egyszer feladás talál történni, (pedig minden órán történhetik, mert Ezredes úrnak is sok ellensége van, úgy, mint akárki másnak) akkor többé a Ministerium nem fogja ignorálhatni.

Első dolog a lehetségig reducálni[80] azon tartozási öszveget, mellynek helyrepótlása sürgős.

A mint látom, a 4600 frank tartozásban benne foglaltatik 1400 frank, melly Sréter Ezredes ideje óta parancsnokról parancsnokra szált s melynek értéke képviselve van azon ló, nyereg s egyéb felszerelési tárgyak által, mellyeket egyik parancsnok a másiktól átvett.

Úgy hiszem, hogy Ezredes úr felszerelési segélyt (entrata in Campagna) nem kapott. Ha ebben nem csalódom, helyén látnám, hogy Ezredes úr folyamodjék a Kormányhoz, adja elé, hogy felszerelési segélyt nem kapván, kéntelen volt a szolgálatra nélkülözhetetlen szerelést elődjétől adósságra átvenni, s vagy kérje magát ezen adósság alúl a pénztár irányába exoneráltatni,[81] vagy, amit még jobbnak látok (kivált ha áll az, amit ír Ezredes úr, hogy lefog a Légió vezényeltetni a Brigantok ellen) kérje magának a szokott ezredesi „entrata in Campagnát". — Ez alkalmasint több 1400 franknál s ha (amint valószínű) azt megadják, adóssága a pénztár irányában nemcsak ezen 1400 frankkal megkevesedik, hanem még a fennmaradandó összegből is egy rész letisztázhathatik.

Azonkívül — amint látom, hatszáz frank átment a legutóbbi vizsgálaton, s az iránt a Ministerium határozatot is hozott. Ez tehát hasonlókép nem tartozik a legsürgetőbb rovatba.

Ekkint a sürgetős (mert viszaélési természetű) adósság legfellebb 2600 frankra száll le, — (az entrata in Campagna kinyerésével meg lehet 1000 vagy 1500 frankra). — S miután, amint Ezredes úr mondja, egyszerű életmódja mellett maga személyére 100 frankkal is beéri havonként, azt gondolom, szép tiszti fizetéséből s javadalmaiból tartozását 3—4 hó alatt könnyen letisztázhatja, ha szabályul veszi magának, hogy emigráns,[82] nem emigráns, atyafi, nem atyafi, a segélyezési jóindulatnak háttérbe kell lépni e tartozás előtt, mellyet kötelesség, érdek s magán és köz nemzeti becsület kényszerítőleg parancsolnak.

Ez az amit Ezredes úrnak aggódó kebellel igen igen sürgetőleg ajánlok, aggódó kebellel, mert a Cuneói gyalázattal szemeink előtt, nem érhetné nagyobb csapás nemzetünk nevét külföldön, mintha a Légiónál is pénzkezelés miatt történnék valamelly catastropha.[83] — Ajánlom pedig a fent mondott eljárást

76 jóhiszeműség
77 beszámítás
78 nem vesz tudomást róla
79 helyreállít, visszaállít
80 csökkenteni
81 megszabadítani
82 kibujdosók
83 szerencsétlenség

annál is inkább, mert veszélyes illusiónak tartanám, ha Ezredes úr e kényes dolgot, azon reményben, hogy hazulról pénzt fog kapni, függőben tartaná.

Legyen szíves engem bizalmasan értesíteni, milly lépésekre határozta magát, e részben s minő biztosítást adhatok felsőbb helyen? mert ettől függ, hogy teszek e s mily lépést tehetek arra, hogy a balkövetkezményeknek közbenjárásommal elejét vegyem.

Megvallom, igen meg vagyok illetődve e tény felett, mellyet én igen szerettem pletykaköltéménynek hinni. — Fájdalom, nem költemény s ez igen igen szomorú...

Jövendőre pedig a régi barátság, s hazafiúi érzelem rokonság őszinte indulatával s azon Haza nevében, mellyért Ezredes úr életét annyiszor koczkáztatá s mindig koczkáztatni kész és azon nemzeti becsület nevében, mellynek — amennyiben az a Légió zászlójához van kötve, Ezeredes úr képviselője, kérem és ismét kérem, számítsa legfőbb, legfontosabb gondjai közé azt, hogy a pénztár kezelés (melyért különben is felelős) olly tisztán álljon, hogy minden perczben a legszigorúbb vizsgálatot kiálhassa.

Arra is különösen figyelmeztetem, vegye szoros vizsgálat s controll alá, névről névre, emberről emberre a különböző fegyvernemek parancsnokai által beadott létszámjegyzéket, miszerint az Osztályparancsnokság útján a Minisiteriumhoz beadni szokott létszámnak az effectivus[84] állag egy hajszálnyira megfeleljen s ha discrepantiót[85] tapasztalna, a legkérlelhetetleneb szigorral büntesse azt, a kit vétkesnek találna. — Emlékezzék meg, hogy ily discrepantia miatt Cuneóban criminális[86] eljárásra került a dolog.

E figyelmeztetés nem ered semmi kétségből részemről, de kötelességemnek tartom figyelmeztetni, hogy az erős kézzel véghez vitt epuratiók Ezeredes úrnak sok ellenséget csináltak, kik vád, gyanúsítás, rágalomban gyönyörködnek s tartok tőle, hogy a Légió valóságos számára nézve is gyanú fog terjesztetni, ellentétben az ellátási alapul szolgáló hivatalos létszám kimutatásokkal. — Azonban az alaptalani gyanúsítások nem bírnak fontossággal; de épp azért ajánlom a szoros controllt,[87] s verificatiót, nehogy valamelly subordinált[88] tiszt rendetlenségének elnézése, az egész kezelést gyanúba hozza.

A mi állásunk nagyon kényes, nem lehet eléggé vigyáznunk, hogy alapos ellenvetésekre ok s alkalom ne forduljon elő, — különösen kényes Ezeredes úr állása a tiszti kar egyrészével közbejött viszálkodások következtében (miket nem lehet eléggé sajnállani) s miknek következtében bizonyos lehet Ezeredes úr, hogy a legkisebb rendetlenség, vagy szabályszerűtlenség vakondoktúrásból dombbá növelve fog nyilvános discussiók[89] s feladások tárgyává tétetni. Ezért ajánlom a legszigorúbb controllt az alárendelt parancsnokok részéről beadványoknál, s a kezelés minden ágaiban a legnagyobb regularitást.

A beküldött állaglajstromok közt az 1.ső augustusban az *összes rovat* egészen hibás, a tiszti rovat nincs belefoglalva, amint lenni kell, s mint a 26.ik Augusztusiban van is. A *tolálénak*[90] nem 683-nak, hanem 745-nek kell lenni. Ez alkalmasint másolat az osztályparancsnokságnak beadottról, s így alkalmasint az is hibás volt, — ami bizony sajnos. — Míg a Légió hivatalosan az én főfelügyeletem alatt állott, több ízben volt okom az Adjutantura[91] rendetlensége iránt feddőleg nyilatkozni.

2. Kötelességemnek tartom a tiszti előterjesztések iránt véleményemet őszinte közölni.

Semmi sem árt nagyobb mértékben a parancsnok iránti szeretetnek, s bizalomnak a Seregben, mint ha a Tiszti előléptetéseknél a propositióknál a leg-

84 valóságos
85 szabálytalanságot
86 bűnügyi, bűnvádi
87 ellenőrzést
88 alárendelt
89 viták
90 végösszeg
91 katonai iroda

kisebb is előfordul, ami partialitásra, kegyenczségre, vagy éppen — ami mindennél rosszabb — nepotizmusra magyarázható.

Különösen áll ez a Légióra nézve, minthogy annyi feles számú tiszt van a Cuneoi depôtnál,[92] akik részint régi honvédtisztek, részint Olasz Országért, Siciliában, Nápolyban s a Brigantok ellen harczoltak, részint évek óta nyomorognak, hiába várva activitásba tételőket, és minthogy olly felesen nagy az Altisztek száma, kik között számos a mívelt s tisztségre qualificált fiatal ember, kik részint már a hazában, részint külföldön, ellenség előtt szolgáltak, részint a haza iránti hűségöket önfeláldozás s szenvedések által kitüntették.

Tekintetbe vévén ezen körülményeket, nem titkolhatom, hogy derék fiatal rokonának, Lemlényinek elébb a Cuneoi Depothoz hadnaggyá neveztetését, utóbb pedig activ[93] szolgálatba tétel végett előterjesztését, sajnos, hibának tartom. Higyjen tapasztalásomnak kedves Ezeredes úr, akár mit csináljon Ön bár serege soha nem fog Önhöz szeretettel és bizalommal viseltetni s élete örökös kíntusa s bosszúság lesz, ha a tiszti előterjesztéseknél nem úgy jár el, hogy részrehajlással, kegyosztással, vagy épen nepotismussal még ellenségei se vádolhassák. — Engedelmességet a vaskezű szigor biztosíthat, de szeretetet és bizalmat csak részrehajlatlan igazság.

Lemlényi úrnak a Cuneoi Depothoz hadnaggyá neveztetése szabályszegés és viszaélés volt, mert ott s oda tiszté nevezni senkit sem szabad, — oda csak tiszteknek szabad felvétetni s a szabály az, hogy mielőtt valaki felvétetnék, tiszti rangját a múltból egy verificáló Comissió[94] előtt igazolni tartozik. Ez alapszabály, mellyel dispensálni nem szabad.

De ha e részben viszaélés történt, az activitásba tétel végetti propositióval igazságtalan mellőzés történt sokak irányában, kik múltjuknál fogva s szolgálatjuknál fogva kétségtelen joggal bírtak, hogy Lemlényi úr, aki soha katona nem volt, ellenség előtt meg éppen nem szolgált, nekik elikbe ne tétessék.

Ez határozott véleményem.

Nekem két unokaöcsém (testvérhúgom gyermekei) voltak a légiónál. Az egyik Zsulavszky Zsigmond hónapokon át szolgált ellenség előtt, hónapokon át vakarta a lovat s hoszasan szolgált mint káplár őrmester, mielőtt rendes tourban[95] hadnaggyá lett. — A másik pedig Zsulavszky Emil, két esztendeig szolgált szintúgy ellenség előtt, káplár volt s káplár maradt s mint káplár hagyta el a Légiót. Tisztté proponáltatását meg nem engedtem, mert nepotismus, mert kegyosztás volt volna — érdemesebbek rovására, aminél károsabb mételyt hadseregnél gondolni sem lehet.

A tiszti kinevezés nagyon kényes dolog. Midőn én mint a volt Nemzeti Igazgatóság Elnöke a Magyar Légió iránt a kormánnyal az alapelvekben megegyeztem volt, a kinevezésekre s előléptetésekre nézve azon szabály volt felállítva, hogy a parancsnoksági propositiók csak akkor mehetnek fel a Hadügyminisztériumhoz, ha a magyar Nemzeti Igazgatóság által eleve helyben hagyattak.

Ez természetesen megszűnt, miután a M. N. Igazgatóság feloszlott, én, pedig, kire annak functiói ruházva voltak, a Légió ügyeibe többé hivatalosan nem avatkozom. — De nem szűntek meg a szabályok, mellyek az előterjesztések körüli normativumul voltak kiadva.

Engedje meg Ezeredes úr, hogy ezek közül némellyeket említsek:

a) Bizonyos arányt kell az előterjesztésekben tartani az activitásban levő tisztek, a Depotbeliek és a Légiónál levő altisztek között. Ez a tavalyi organisatióhoz is szabályul volt kiadva — annálfogva kétszeres kötelezettségű.

b) Első tekintet, mellyet az előterjesztéseknél figyelembe kell tartani, a szolgálati anciennitás Olaszországban, — e részbeni egyenlőség esetében, az előbbi szolgálat. — E szabálytól csak azon esetre történhetik eltérés, ha vagy az

92 telep, raktár
93 tényleges
94 igazoló bizottság
95 menetben, itt: rangsorban

anciennitási praeteritiónak[96] positiv okát lehet adni, vagy annak részére, akinek preferentia[97] adatik, különös positiv érdemeket lehet felhozni.

c) Ezen elveknek alapján a Légióparancsnok előterjesztést adat magának az illető fegyvernem, vagy csapat parancsnokok által, mégpedig motiválttan, — ha ez előterjesztésben az anciennitási jogot mellőzve, látja annak okát kívánja, v. annak alaposságát megvizsgálja, — s ha a légióparancsnok ezen előterjesztésekben változtatást lát szükségesnek tenni, azt szintúgy positiv okokkal motiválja s definitiv[98] előterjesztését egyéntől egyénre motiválttan küldi be az illető helyre.

Ha ezen szabályok szorosan megtartatnak, a parancsnok bizonyos lehet, hogy bizalom és szeretet csatolandja hozzá seregét, ez pedig olly fontos tekintet, hogy ennek hiányát sem szigor, sem vitézség, szóval semmi a világon nem pótolhatja. Bizalom és szeretet nélkül nagy dolgot soha sem fog egy parancsnok is végbe vinni a tett mezején.

Az említett szabályok megtartását garantirozandó,[99] én addig, míg a Légióval hivatalosan viszonyban állottam, szorosan megkívántam, hogy nekem anciennitási Lajstrom és a Conduit Lista[100] időről időre beküldessék, miszerint alappal bírjak az előléptetési s kinevezési propositiók megítélésére. Nem lévén többé hivatalos viszonyban a Légióval, ez természetesen megszűnik, de annál szükségesebb, hogy a Hadügyministeriumhoz *motiváltan* terjesztessenek fel a propositiók.

A Légió helyzete a szolgálat erkölcsi rugóira nézve oly sajátlagosan kivételes, hogy nincs az a parancsnok a világon, aki elvégre is compromissióba ne kerüljön, ha a legnagyobb féltékenységgel nem vigyáz arra, hogy soha semmit ne tegyen, ami miatt önkény vádja alá jöhetne.

3. Ezeredes úr Aug. 24. kei becses levelében nagyon meglepett engem azon tudósítása, hogy a Vadász Zászlóaljat feloszlató parancs Ezeredes úr tudta nélkül Mogyoródy alezredes indítványára történt, hogy ő arról Ezeredes úrnak semmit sem szólott, s hogy „mikor az indítvány realisálódott, a Tisztek és Legénység között izgató szándokkal azon aláásó hírt terjesztette, hogy Ezeredes úr az, ki a Németeket önkényileg mind elhajtja."

Miért lepett meg engem ez a tudósítás? Azért, mert Ezeredes úr szíves volt velem másolatban közleni a Légió reorganisatiója[101] iránt felsőbb helyre tett előterjesztését, s annak 1. pontjában, melly így kezdődik: „che gli elementi eterogenei ne seanc eliminati",[102] azt látom, hogy minden, nem Magyarországi elemek kiküszöbölésére Ezeredes úr tett motivált előterjesztést.

E körülmény természetesen nem menti Mogyoródy alezredest, ha ő e dologban nyugtalanság gerjesztésre mert izgatni, de a tényállást illetőleg meg kell vallanom, hogy Ezeredes úr aug. 24. kei levelét az említett hivatalos felterjesztéssel nem bírom összeegyeztetni.

4. Szabadságot vevén magamnak, előbbi leveleimben Ezeredes urat barátilag arra figyelmeztetni, hogy 1848 óta a Hadseregbeni bánásmód az altisztek a legénység irányában mindenütt — még az Osztrákoknál is — sokat változván, elkerülhetetlenül szükséges, hogy a szigor ne csak soha önkénnyé ne fajuljon, hanem még akkor is, midőn igazságos, a modorban humánus legyen. Erre Ezeredes úr szíves volt engem biztosítani, hogy atyai a fegyveres néppel s a szigort csak kikerülhetetlen kénytelenség esetében alkalmazza, hanem sajnálattal említi, hogy megrögzött szokássá vált a legigazságosabb felsőbbségi gyakorlatot hatalom viszaélésnek, zsarnokságnak keresztelni. —Ez bizony nagyon sajnos, de azonban a szigor — csak mindig igazságos legyen — végtére is diadalmaskodik. Hanem nehogy félreértés legyen közöttünk, újólag meg-

96 régi mulasztások
97 kivételezés
98 meghatározás
99 biztosítandó
100 alaplista
101 újjászervezés
102 Az idegen elemek az összejövetelről eltávolíttassanak.

jegyzem, hogy figyelmeztetésem nem a szigorra (melyet okvetlenül szükségesnek tartozik), hanem a szigor gyakorlatábani *modorra* vonatkozott.

A Légió soraiból kilépett most Cuorgnében[103] szállásoló 14 Altiszt a napokban a végett folyamodott hozzám, pártolnám a Ministeriumhoz beadott azon kérelmüket, hogy a Keletre elszállíttassanak. Folyamodásukban eléadván kilépésük történetét, mondhatom, hogy szóval sem panaszkodnak a Légiónál gyakorlott szigor ellen, hanem keservesen panaszkodnak a felett, hogy kilépési szándékok kinyilatkoztatása folytán (a mire, letöltvén kötelezett idejüket, joguk bizonyosan volt) Ezeredes úr őket az egész sereg előtt gazembereknek, gonosztevőknek, honárulóknak nyilatkoztatta, szóval olly becstelenítő szitkokkal illette, minőket bíró még elítélt zsiványokat, tolvajokat sem illet soha." — Ezek az ő kifejezéseik.

Nekem is csak a modorra terjedett barátságos figyelmeztetésem. — A szigor vagy rettent, vagy javít, mindkettő kívánatos, de a meggyalázó modor nem rettent, nem javít, hanem konokságra ingerel.

5. A mi a parancsnoki környezet elleni gyanúsításokat illeti, viszontagságos pályámon sokkal több alkalmam volt az emberi természet árnyoldalát ismerni, mintsem meggyőződve ne volnék, hogy akinek hatalom van kezében, ha csupa angyalokkal veszi is magát körül, környezetét mindig fogják az emberek gyanúsítani. — Én e gyanúsításokra semmi sem hajtok, hanem elvileg szíves baráti indulattal azon egyre figyelmeztetem kedves Ezeredes urat, hogy ön nem régen lévén ide künn, természetesen az egyéniségek múltját nem ismeri, az emigrationális élet, pedig nagyon különös phasisoknak van alávetve: — itt már 1859 óta nagyon sok botrány történt s fájdalom, számosan vannak, kiknek nevéhez marquirozott[104] szomorú események vannak kötve. — Van-e ezek közül valaki Ezeredes úr környezetében? — nem tudom, hanem azt nagyon nagyon ajánlom, szerezzen magának környezete minden individuuma[105] iránt az antecedentiákra[106] nézve tudomást s ha volna valakinek antecendentián a közelmúltból, az az a Légió fenállása óta valamely szeny, vagy homály van, tartsa azt kellő távolságra magától, mert tessék hitelt adni tapasztaltságomnak, az illy egyén okvetlen gyűlöletességet gerjeszt az alárendeltekben s bár minő ragaszkodást mutasson kis, előbb-utóbb orvosolhatatlan bajoknak lesz kútfejévé, az illy ember iránt mutatott előzékenység, vagy bizalom.

*

Ennyiből áll kedves Ezeredes úr, a mit nem hivatalos avatkozási szándékból, hanem azon nagyrabecsülésnél fogva, melly Ön iránt s azon tiszta őszinte barátság s rokonérzetnél fogva, mellyel érdekei iránt viseltetem figyelmébe ajánlani óhajtottam. — A Légió még nincs, vagy alig van 3 éves, hogy fenáll, s mennyi parancsnoki crisiseken ment máris keresztül! Ezen crisisnek végetlen ártottak ügyünknek, mondhatlan megcsökkentették az emigratió befolyását mind külföldön, mind a dolgok menetére hazánkban, pedig a befolyásra honunknak kipótolhatatlanul szüksége van, szüksége annyira, hogy nélküle a közel jövőben nemzetünkre alig vár remény. De az emigratiót a nyomorult apró ambitiók és szennyes érdekek egy „dissoluta scopa", forma zilált alakra süllyesztették, mellyet a barát megúnt, melly a Magyar névre gyalázatot vont, mellyhez senki sem közelít, mert számbavételre senki fontosnak nem tartja. Gondolhatja Ezredes úr, mily borzasztó fokra kellett e kór állapotnak hágni, hogy én hazám javárai befolyásomat legalább egyrészben csak az által véltem megmenthetni, ha az emigratióval minden hivatalos viszont megszakítok, nehogy nyomorúlt apró czivódások szennyével emésszem fel azon politicai befolyást, mellytől ezidőszerint Hazánknak jövendője függ. — Irtózatos dolog volna, ha a Légió maroknyi romjának egy újabb ösze visza

[103] városka, Piemont tartományban
[104] megbélyegző módon
[105] egyéniség
[106] előzmények, vagy okok

veszési crisisbe kellene merülnie s éppen Ezeredes úr parancsnoksága alatt, kinek nevéhez a múltból annyi dicsőség csatlakozik. — Operatiók[107] e bajon nem segítenek, sött annyiban súlyosbítják azt, hogy a szakadást s vele a belviszály fenéjét csak növelik, csak mérgesítik s még inkább tönkre teszik a súlyt, mellyel egy mind számra, mind személyességekre nézve tekintélyes emigratiónak bízni kellene, bízni lehetne. — Azonban a baj megvan, a szakadás megtörtént, a vádak s piszkos gyanúsítások árja teljesen folyamatban van, a crisis kikerülhetetlennek látszik s akárhova dűljön is az el, a czivódási botrány minden esetre meg van, meglesz s vele a Magyar emigratió mégegy fokkal süllyed alá a világ véleményében. — De ha már ez kikerülhetetlen, legalább minden becsületes embernek óhajtania kell s azon kell lennie, hogy Földváry Károly neve tisztán, szeplőtlenül jöjjön ki a crisisből. Ezt a Haza érdeke kívánja. De ez csak akkor lesz lehetséges, ha nem lesz vád, ha nem lesz panasz, mellyet a legfényesebben nem lehetne rágalomnak bizonyítani. Ezért és azon óhajtásból, hogy én nem csak mint barát, hanem mint hazafi is Ezeredes urat támogathatni kívánom; kérem, igen kérem, vessen számot a helyzettel, tegyen félre minden személyes tekintetet, s fontolja meg indulat nélkül tanácsaimat, mik, hidjen szavamnak, a legtisztább szándokból eredtek.

*

Tanácsaimhoz egy hivatalos kérdést ragasztok. Kérem Ezeredes urat, közölje velem teljes másolatban azon napi parancsot, ama szerencsétlen medaille leszakasztási ügyben, amely napi parancsban nevem is említtetett s egy levelemből néhány kiszakított sor idéztetett. — Ezt hivatalosan kérem, mert a medaille ügyben az Olasz kormánnyali egyetértésben hivatalosan jártam el, s jogosan kívánom tudni, hogy nevemre s véleményre mikint történt napiparancsbani hivatkozás.

(Az eredeti levélhez csatolva.) Szept. 3.

Hoszúra húzódott e levelem. Sok magány, családi bú és gond nehezül rám. Időközben megjöttek Turinba a legközelebb elbocsátott Tiszturak s természetesen hogy panaszokkal járultak hozzám.

Biztosítom Ezeredes urat, hogy rám semmi egyoldalú eléadás nem lesz legkisebb befolyással is, de annyit lehetetlen eltitkolnom, miként nagyon sajnálom, s pedig Ezredes úr saját érdekében sajnállom, hogy velem e dolgot nem közölte, mielőtt iránta hivatalos felterjesztést tőn. Mert ha közlötte volna, ha megmondotta volna okait, hogy miért tartja a Légió erkölcsi compactsága[108] végett azon tiszturak eltávolítását szükségesnek, találtunk volna modokot, hogy Ezeredes úr kívánsága is teljesült volna, de az illető tisztek sem voltak volna halálosan megsértve.

Hiába tudnék, a mód, mellyel ők eltávolíttattak a Légiótól, valóságos *„destitutió"*.[109] Magyarán szólva: *„elcsapás"*. A rendelet, mellyet kaptak, nem olly természetű, hogy katonai becsületökre homályt ne vetne. Azt ugyan sehol sem mutathatják elé. Azzal sehol szolgálatot nem kaphatnak. — Az elcsapás s elcsapatni tisztnek rettenetes állapot. — Nem csoda, ha becsületükben érezvén magukat megsértve, feljogosítva hiszik magukat minden tartózkodást, minden pajtássági tekintetet félre tenni, és úton útfélen kígyót békát kiáltani. — Kiáltanak is, beszélnek nemcsak önkényről, kinem halgatásról, hanem beszélnek a Cassávali viszaélésről, számla kivágásról, számlakönyv meghamisításról s általában olly dolgokról, hogy a botrányoknak, mellyek következni fognak, mellyeknek következnie kell, alig lehet végét be látni. Rágalom, nem rágalom, mindegy — a dologból félek keserves scandalum lesz Európa szerte.

Azt fogja Ezeredes úr mondani, hogy az illető tisztek katonai becsülete sértetlen, mert hiszen csak depotba küldettek, s alkalmazásuk feltartatott. — Igen, de épp az a baj, hogy a Cuneoi Depot nem katonai Depot, hanem Civilis ter-

[107] beavatkozások
[108] teljesség, egység
[109] elcsapás, eltávolítás

mészetű, mert a belügyminístertől függ; az ottani tisztek nem vezettettek a hadsereg (itt a légió) tiszti létszámában, mint a katonai Depothoz küldött, vagy aspettativába[110] disponibilitásba[111] tett tisztek vezettetnek, sőt ha demissiójukat adják, még csak tiszti elbocsátó levelet sem kapnak, mert azon Depothoz a hadügyministernek semmi köze.

Épp ezért ez a „licenciement"[112] nem aspettativába tétel, hanem valóságos destitutió, s mint illyen, méltó panaszra ad okot, mert kihalgatás s ítélet nélkül történt.

A Légió szervezetében básisul szolgáló alapelvek 8.ik pontja pedig ezt tartja: „Ancun officierne pourra étre destitue sans jugement rendi par un conseil de guerre."[113]

Tessék kérem megjegyezni, hogy én nem arról szóllok, érdemelték, vagy nem érdemelték e az elcsapást, — én csak az el járási modorról szóllok, ami equitási[114] szempontból bizony panaszra ad okot.

Egyeseket illetőleg csudálkoztam Fejér főhadnagyot is az elcsapottak közt látni, holott ő (mint Ezeredes úr aug. 24.kei levelében írta) már előbb demissióját adta s azt Ezeredes úr el is fogadta, nem csak de sőt *nem szívesen fogadta el,* s őt egy héttel ezelőtt írott levelében derék tisztnek nyilatkoztatta, kit sajnál elveszteni. Azt gondolom, kár volt demissiót nem adni neki, a czél el volt volna érve a nélkül, hogy egy veterán tiszt ki négy Campagne[115] emlékét viseli, mellén, becsülete megsértése felett panaszkodhatnák. — ő most sem kíván egyebet, mint honorabilis[116] demissiót. Mit én igazságosnak látok pártolni. Kérem, tegye ezt Ezeredes úr is.

Szabó Százados ha frondeur,[117] ha nyugtalan, pártoskodó, izgató, ám távolíttatott légyen el a Légiótól, — hagyján — de úgy látszik nekem, hogy 4 évi szolgálat, melly két „valon" militare éremet ragasztott mellére s azon tekintet, hogy ő a Magyar Légióhoz jött, midőn az olasz hadseregben nyitva volt előtte a biztos tiszti állás tán még is igényelhetett volna annyi consideratiót,[118] hogy tisztességes demissióval hagyja el a Magyar Zászlót, mely alatt vitézül harczolt az olasz szabadságért.

Feleslegesnek tartom a személyességeket tovább taglalni. Engem az egész dologban az aggaszt leginkább, hogy az eljárási módok tekintetében alapos okot látok panaszra s hogy ennek következtében tömérdek bajt kellemetlenséget s alkalmasint eclatans botrányokat látok bekövetkezendőknek.

De a mi megvan, megvan. A kérdés az, miként lehet a mellett, hogy a kiadott rendelet s vele Ezeredes úr parancsnoki tekintélye feltartassék; az eljárási módokból bekövetkezhető kellemetlenségeknek elejét venni?

Én csak egy módot látok s ez abban áll, hogy a Hadügyminister adjon a Cuneoi tiszttelepnek katonai jelleget, mi az által eszközöltetnék, ha azon telep a Belügyministeriumtól a Hadügyi ministerium hatósága alá tétetnék át. — Ekkor a Légiótól a Telephez átküldés nem tekintethetnék elcsapásnak, s nem érintené a tiszti becsületet, — mert equivalense[119] volna, annak, a midőn valaki az Olasz activ szolgálatból disponibilitásba tétetik, mit a Hadügyminister az Olasz hadsereg szabályzata szerint minden vizsgálat, ítélet, vagy okadás nélkül megtehet, anélkül hogy ez ellen panaszkodni lehetne; mert az illy áttétel a tiszti becsületet nem érinti. — A Magyar Légió nem integrans[120] része az Olasz hadseregnek, hanem auxiliáris[121] csapat, reá nézve tehát az aspettativát vagy disponibilitást csak is (egyes kegyelmi eseteken kívül) a

110 nyugállományba
111 áthelyezés
112 elbocsátás, felmondás
113 Egyetlen katonatisztet sem lehet lefokozni hadbírósági ítélet nélkül.
114 méltányosság
115 hadjárat, csatamező
116 becsületbeli
117 áskálódó, gáncsoskodó
118 figyelembe vétel
119 egyenértékű, azonos
120 szerves
121 segélycsapat

Cuneoi telep respresentálná,[122] ha az katonai bélyeget kap a Hadügyminister juris dictiója[123] alá rendeltetés által.

Ez az, amit én a Hadügyministernek ajánlottam. Ha elfogadja tanácsomat, az elbocsátásból eredhető minden kellemetlenségnek eleje lesz véve. — mert a ki az elbocsátottak közül nem akaradnak a Depotnál maradni demissiójukat vehetik s rendes honorabilis demissióval elláttatván, többé nem panaszkodhatnak; — akik pedig a Depotnál maradnának ipso facto[124] csendesen kellene magokat viselniök, mert katonai törvények alatt állanának.

Én más segédmódot nem látok. Ha Ezeredes úr ebben velem egyetértene, jó volna, ha azt a Légióbani nyugalom s egyetértési érdek szempontjából maga részéről is ajánlaná.

Házamnál betegség van: s lelkem tele van agállyal. Egy ideig a nagy politikai érdekek parancsoló szükségét kivéve mások ügyeivel nem foglalkozhatom, De Ezeredes úr érdekei szíves részvétű őszinte gondjaim tárgyai lesznek mindenkoron. Kérem is, számítson reám teljes bizalommal, feltéve, hogy a mennyiben alap volna reá, a panaszokra okszerű pacetexust[125] nyújtható körülményeket elhárítva, közbenjárásomat sikeressé tenné segítend, mert önként, igazságtalanságot, vagy visszaélést, minden testvéries részvétem mellett sem pártolhatnék.

Fogadja Kedves Ezredes Úr nagyrabecsülésem mellett rokonérzetű üdvözletemet, mellyel állandóan s őszintén vagyok igaz hű barátja:

Kossuth

Eredeti. Kézirat. Jelenleg Hidvégi Lajos ceglédi tanár tulajdonában.

13.

KOSSUTH KÖZLI, HOGY AZ EMLÉKÉREM OKLEVELEIT ALÁÍRVA VISSZAKÜLDI

Kedves Ezeredes úr!

Az aláírás végett hozzám küldött Emlékéremi okleveleket aláírtam, s küldöm vissza vasúton.

Sajnállom, hogy némellyekben a volt Honvéd rang nincs bejegyezve. Nem is gondolhatom, hogy e kihagyást az óvatosság javasolná, mert épen az üresen hagyott hely adhat alkalmat, hogy illetéktelenül tölthetik be. — Nem lehet fel nem tennem, hogy puszta szóra senkinek nem adatott emlékérem, hanem vagy köztudomás alapján, hogy oklevélileg, avvagy tanúbizonyság által igazolnia kellett mindenkinek azt, hogy honvéd volt. Már pedig aki ezt igazolni képes volt, az bizonyosan azt is képes volt igazolni, hogy milly minőségben volt honvéd. Az igazoló választmánynak kötelessége volt tudatni minden illetővel, hogy illy igazolás nélkül az érem ki nem adathatnik s nem lehet kétség benne, hogy mindenki sietett volna magát kellőleg igazolni. — A Comissió nem járt el helyesen megbizatásában, midőn ezt elmulasztotta.

Vonturini őrnagy úrnak volt honvéd rangjáról magamnak lévén tudomásom, a hiányt kipótolom.

Nem tudom bizonyossággal megmondani, mennyi azoknak száma, kik emlékérmeiket a Magyar Segély Sereg körén kívül nyerték. Úgy hiszem azonban 32 Magyar s 8 Olasz szövegű oklevél elég lesz. Kérem annál fogva ennyit megküldeni Ezeredes úr aláírásával ellátva.

122 képviselné
123 törvénykezése
124 magától értetődően
125 békeszózat

Vissza kell térnem Kakas Károly ügyére. Az adott felvilágosítást kielégítőnek nem találhatom. Aki azt mondta Ezeredes úrnak, hogy az olasz hadi törvények szerint szabály hogy a fegy századoknál töltött idő a Capitulationális[126] időbe be nem számítható, az nem ismeri az olasz hadi törvényeket. Van ugyan eset, midőn a fegy idő nem számíttatik szolgálati időnek, de van eset, midőn számíttatik, elannyira van, hogy ismerek ítéleteket, mellyek egyenesen azt határozzák büntetésül, hogy a hátralevő szolgálati idő a fegyszázadoknál lesz töltendő. — Egyébiránt arra nincs s nem lehet eset az olasz törvények szerint, hogy valaki határozatlan időre küldessék a fegy századokhoz, éppen mint nincs s nem lehet eset, hogy valaki határozatlan időre küldessék börtönbe.

Azonban akár mint legyen ez, Kakas Károlyt illetőleg tett felszólításom nem arra vonatkozik, hogy mi a szabály az olasz törvények szerint, s Kakas joggal követelheti-e, vagy sem elbocsáttatását? Én arra kértem Ezeredes urat, hogy küldje meg, vagy az illető parancsnoksághoz, vagy pedig hozzám 1. Kakas Károlyt illetőleg az anyakönyvi kivonatot, mellyben kitéve legyen: mikor kezdődött kötelezettségi ideje? — mennyire terjed ezen idő — s menynyit szolgált le belőle a Magyar Segély Seregnél. 2. Azon ítéletet, mellynek folytán Kakas a Jenestrellei[127] fegyszázadhoz lőn áthelyezve.

E két oklevélnek hozzám olasz nyelven átküldésére ujólag is felkérem Ezeredes urat.

Kilátásba helyezi Ezeredes úr, hogy a tiszti kinevezések végett Turinba jövend. — Óhajtom, hogy úgy legyen. Akkorra tartom fenn magamnak személyesen értekezni Ezeredes úrral Dec. 6.kai levelének tartalmát illetőleg.

Fogadja kedves Ezeredes úr nagyrabecsülésem biztosítása mellett szíves baráti üdvözletemet.

Kossuth

Eredeti. Kézirat. Kossuth Múzeum Adattára, Cegléd: 144 1958.

126 a beszámítandó fő szolgálati idő
127 városka Olaszországban

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1968. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

II. RÉSZ

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME 1919—1939

Pataki István: Az ellenforradalom fegyveres szervezkedése Magyarországon és Ausztriában a proletárhatalom ellen. A „nemzeti hadsereg" létrehozásának első periódusa. /1919. III. 21—1919. VIII. 1./ — HK, 1968. 3. sz. 429—463. p.

Ságvári Ágnes: Diplomáciai iratok 1920-ból, Kun Béla kijuttatásáról Ausztriából a Szovjetunióba. — Sz, 1968. 3—4. sz. 462—587. p.

Szücs István: A Cséby-testvérek (Cséby József, Cséby László) és Ónódi Károly kivégzése. — Szemtanúk vallomásai. — Fejér Megyei Szemle, 5. köt. 1968. 128—132. p.

Hunyadi Károly: A Szovjetunióban élő magyar hadifoglyok hazatelepítése. /1919—1922./ [Bp.] ZMKA, 1968. 155. p.
/Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, Tanulmányok — értekezések./
[Bibliogr. 151—153. p.]

Vargyai Gyula: A kormányzói jogkör létrejöttének katonai vonatkozásairól. — HK, 1968. 1. sz. 58—70. p.

Pintér István: Ki volt Horthy Miklós? Bp. Zrínyi K. 1968. 350 p.

Vargyai Gyula: A katonai közigazgatás és az ellenforradalmi állam keletkezése. Pécs, Pécsi Szikra Ny. 1967. 21. p.
/Studia iuridica auctoriate Universitatis Pécs publicata 56./

Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez, 1919—1938. (Szerk., jegyz. ell. Hetés Tibor, Morva Tamásné. A bev. tanulmányt írta: Tóth Sándor.) [Közread. a] Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Bp. Zrínyi K. 1968. 575 p. 2 t.

Fülöp János: A hazugság hadserege. (Csak szolgálati használatra! Bp. Zrínyi K. 1968.) [Könyvism.] — N, 1968. 19. sz. 13. p.

Kaszta Ferenc—*Varga* János: A hadkötelesek és egyéb tartalékok nyilvántartásának fejlődése /1920-tól 1945-ig./ — Ho, 1968. 3. sz. 87—91. p.

Csima János: Adalékok a horthysta vezérkarnak az ellenforradalmi rendszer háborús politikájában betöltött szerepéről. — HK, 1968. 3. sz. 486—512. p.

Ádám Magda: Magyarország és a kisantant a harmincas években. Bp. Akad. K. 1968. 389 p.
[Bibliogr. 377—384. p.]

Tilkovszky Lóránt: A szlovák kérdés a magyar uralkodó osztályok politikájában. 1938—1945. — Valóság, 1968. 3. sz. 71—79. p.

Ottlik Géza: Iskola a határon. (2. kiad.) Bp. Magvető, 1968. 401 p.

MAGYAR ÖNKÉNTESEK A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚBAN

Jász Dezső: Hispániában. — HK, 1968. 3. sz. 513—536. p.

Jász Dezső: Hispániában. — Látóhatár, 1968. 7—8. sz. 701—719. p.

Molnár István: Teruel. (Tengerdi István) [a spanyol polgárháború páncélos ezredének egykori főhadnagya emlékezik.] — ISz, 1968. 13. sz. 27—29. p.

Madrid határán... (Bakó Emil internacionalista harcosról.) — Esti Hírlap, 1968. 67. sz. 3. p.

MAGYARORSZÁG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. 1933—1944. Összeáll., sajtó alá rend., a bev. tanulmányt írták: Ránki György, Pamlényi Ervin stb. [Közread.] (A MTA Történettudományi Intézete. Ford. Kallós Pál, Simonffy-Tóth Ernő.) Bp. Kossuth K. 1968. 1005 p.

Tilkovszky Lóránt: A Volksbund szerepe Magyarország második világháborús történetében. — TSz, 1968. 3. sz. 294—312. p.

Csatári D[ániel]: Zsivüe tradici; — zsivoj internacionalizm. Internacionaliszticseszkaja bor'ba Kommunisztics eszkoj Partii Vengrii v Szevernoj Transzilvanii /szent' jabr' 1940 g.— jun' 1941 g./ — Acta Historica Hungariae, 1968. 1—2. sz. 85— 124. p.

Godó Ágnes: A horthysta vezetés Balkán-politikája. /1941—1943./ — HK, 1968. 4. sz. 617—635. p.

György István: A Teleki Pál dosszié. Kortársak nyilatkozatai. — Népszabadság, 1968. 157. sz. 6., 158, sz. 6., 159. sz. 6., 160. sz. 6., 161. sz. 6., 162. sz. 8., 163. sz. 10., 164. sz. 10. p.

Heltai Nándor: Egy horthysta tábornok magánlevelezéséből. (Grassy József) [keleti frontról küldött leveleit megtalálták a kecskeméti levéltárban.] — N, 1968. 25. sz. 4—5. p.

Heltai Nándor: A 13. hadosztály (Grassy József) titkos levelei. — Kiskunság, 1968. 1—2. sz. 149—153. p.

Szinai Miklós: Voronyezs — a második magyar hadsereg pusztulása. — A Hazáért, 1968. 10. sz. 11. p.

Nemes György: Január 12, kedd. [Visszaemlékezés a Don-menti harcokra.] — Élet és Irodalom, 1968. 2. sz. 1—2. p.

Ránki György: 1944. március 19. /Magyarország német megszállása./ [Közread.] A MTA Történettudományi Intézete. Bp. Kossuth K. 1968. 231 p. 4 t.
/Népszerű történelem./
[Bibliogr. 229—232. p.]

Pintér István: A Maus-akció. [Dokumentum]regény. Bp. Zrínyi K. 1968. 222 p.
/Reflektor sorozat 10./

Fehér István: Tények és adatok Dél-Dunántúl német megszállásáról. — Baranyai Művelődés, 1968. március. 76—81. p.

HAZÁNK FELSZABADULÁSA

[Afonin] Afonyin, I. [M.]: A szovjet hadsereg a Magyarország felszabadításáért folyó harcokban. — HK, 1968. 1. sz. 130—141. p.

Magyarország felszabadulása és a demokratikus nemzeti újjászületés. 1944 október—1945 április. (A készülő párttörténeti tankönyv XI. fejezetének tervezete.) — PK, 1968. 1. sz. III—XLIX. p.

(Hollósi István): Magyarország felszabadítása és a népi demokratikus átalakulás kezdete. Harc az ország újjáépítéséért és a munkáshatalom győzelméért. Bp. Zrínyi K. 1968. 51 p.

Magyar Györgyné: Felszabadító hadműveletek és az élet megindulása Rácalmáson 1944—1945-ben. — Fejér Megyei Szemle, 5. köt. 1968. 141—145. p.

Szabó György: Mozaikok Pázmánd község [1944—1945. évi] történetéből. — Fejér Megyei Szemle, 5. köt. 1968. 158—159. p.

Csatári Dániel: A romániai fordulat és magyarországi hatása. (— —: Forgószélben. /Magyar—román viszony 1940—1945./ Bp. Akad. K. 1968.) 397—417. p.

Csatári Dániel: Erdély felszabadítása és a magyarországi hadműveletek. (— —: Forgószélben. /Magyar—román viszony 1940—1945./ Bp. Akad. K. 1968.) 418—429. p.

Csatári Dániel: A magyar kiugrási kísérlet és következményei. (— —: Forgószélben. /Magyar—román viszony 1940—1945./ Bp. Akad. K. 1968.) 333—359. p.

Ráthonyi János: Dálnoki Miklós Béla futára volt. [Nemes József festőművész, őrnagy küldetése.] — Ország Világ, 1968. 51. sz. 14—15. p.

Zabelkin, N[ikolaj Ivanovics]: Hazánkért harcoltak. [Vengrija vcsera i szegodnja.] [Visszaemlékezések.] Ford. Sárközi Gyula. [Bp.] Zrínyi ny. 1968. 107 p. /Határőrök kiskönyvtára./

Ujvári Imre László: A vak ezredes brigádja. (J. G. Szalanszkij ezredes visszaemlékezése a magyarországi felszabadító harcokra.) — N, 1968. 13. sz. 5. p.

Ujvári Imre László: Egyetlen éjszaka. [Avram Alekszandrovics Babaskin visszaemlékezése egy felderítési akcióra a magyarországi felszabadító harcok idejéből.] — ISz, 1968. 7. sz. 2—4. p.

A felszabadító harcokban részt vett szovjet tiszt ajándéka Makó városának. — Népszabadság, 1968. 236. sz. 5. p.

Szebelkó Imre: Budapestért halt meg. /Egy ismeretlen orosz katonáról./ — Ország Világ, 1968. 6. sz. 3. p.

Rajna Béla: Óvóhely a Nagykörúton. /Hady Antal sebészfőorvos naplója 1944 december—195 január./ — Ország Világ, 1968. 14. sz. 5. p.

H. Barta Lajos: „Eltemettük Nagybajom határában..." Magyar földön harcolt szovjet tisztek visszaemlékezései. — Magyar Nemzet, 1968. 80. sz. 9. p.

Udovecz György: A drávai bolgár komisszár. (Dimitar Gilin vezérőrnagy visszaemlékezése.) — N, 1968. 13. sz. 5. p.

Áll még a ház, élnek melegszívű gazdái. [Igari András volt internacionalista 1944 decemberében Kisvelencén megmentette egy sebesült szovjet katona életét.] — Ország Világ, 1968. 47. sz. 26. p.

Földes Pál: Az Igaz Szó szerkesztője voltam. — ISz, 1968. 4. sz. 20—22. p.

Huszonhárom esztendő. (1945. április 4.) — Tisztképzés, 1968. 1. sz. 9—10. p.

ELLENÁLLÁSI MOZGALOM ÉS PARTIZÁNHARCOK

Pintér István: Magyar kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért. 1941 június—1944 március. [Közread.] (a MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete.) Bp. Kossuth K. 1968. 325 p.

Glatz Ferenc: Beszámoló Pintér István „A magyar kommunisták harca a Hitler-ellenes nemzeti egységért" /1941 június—1944 március/" c. kandidátusi disszertációjáról. — Sz, 1968. 1—2. sz. 371—375. p.

Baksay Zoltán: A csepeli munkásság harca Magyarország függetlenségéért. 1939—1944. — Sz, 1968. 5—6. sz. 991—1023. p.

Lehoczky Alfréd: A diósgyőri munkások 1943-as béketüntetésének néhány előzménye. — BSz, 1968. 2. sz. 75—79. p.

Lehoczky Alfréd: A diósgyőri munkások 1943 szeptemberi béketüntetése.

Miskolc, DIGÉP MSZMP Biz., 1968. 47 p.
/Borsodi történelmi füzetek 3./

Beránné, Nemes Éva: A diósgyőri vasgyár megmentése 1944-ben. /Adalékok az ellenállási mozgalom történetéhez./ (A Herman Ottó Múzeum évkönyve. 7. Szerk. Komáromy József, Herman Ottó Múzeum, 1968.) 325—347. p.

Fehér István: Politikai küzdelmek Tolna megyében a második világháború végén. (Tanulmányok Tolna megye történetéből. Kiad.: Tolna megyei Tanács Levéltára. 1. Szerk. Puskás Attila, Szekszárd, Szekszárdi ny. 1968. 248 p. 15 t.)

Szabó Miklós: Föld alatt és föld felett. — Emlékezés a kommunista ifjúsági mozgalom 50 éves útjára. — Tisztképzés, 1968. 3. sz. 20—27. p.

Fegyverrel a fasizmus ellen. Tanulmányok a magyar ellenállás és a partizánharcok történetéből. (Szerk. Gazsi József, Pintér István.) [Közread.] (A MSZMP KB Párttörténeti Intézete, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum.) Bp. Zrínyi K. 1968. 312 p.

Tóth Sándor: Fegyverrel a fasizmus ellen. [Könyvism.] — Népszabadság, 1968. 293. sz. 4—5. p.

Pintér István: A magyar kommunisták szerepe a fegyveres ellenállás előkészítésében és szervezésében. (Fegyverrel a fasizmus ellen. Bp. 1968.) 9—46. p.

Kun József: Magyarország német katonai megszállása és a katonai ellenállás lehetősége. (Fegyverrel a fasizmus ellen. Bp. 1968.) 75—101. p.

Korom Mihály: A magyarországi partizánmozgalom a második világháború idején. (Fegyverrel a fasizmus ellen. Bp. 1968.) 102—138. p.

Beránné, Nemes Éva: Ellenállási mozgalom és partizánharc Borsodban. (Fegyverrel a fasizmus ellen. 1968.) 139—169. p.

Baksay Zoltán: A csepeli munkások harca a függetlenségért és szabadságért 1944 márciusától a felszabadulásig. (Fegyverrel a fasizmus ellen. Bp. 1968.) 170—187. p.

Gazsi József: Az ellenállási mozgalom a hadseregben, 1944—1945. (Fegyverrel a fasizmus ellen. Bp. 1968.) 188—223. p.

György István: Két és félezren voltak. A Budai Önkéntes Ezred harcairól. /1945 január—február./ 1—10. r. — Népszabadság, 1968. 293. sz. 7., 294. sz. 6., 295. sz. 6., 296. sz. 6., 297. sz. 7., 298. sz. 7., 299. sz. 4., 300. sz. 6., 301. sz. 6., 302. sz. 8. p.

Liptai Ervin [levele az Ország Világ Szerkesztőségéhez:] Keressük azokat, akik 1945-ben megmentették a budafoki pályaudvart. V. N. Luksin üdvözlete mindazoknak, akik részt vettek a mentésben. — Ország Világ, 1968. 11. sz. 26. p.

Beszélnek a szemtanúk (a budafoki pályaudvar megmentői.) — Ország Világ, 1968. 14. sz. 26., 15. sz. 26., 16. sz. 26. p.

Baráth Endre: Szikraeső. Bp. Zrínyi K. 1968. 181 p.
/Fáklya könyvek [9.]/

Szántó Gábor: „Sose voltunk eltévedve". [Hadifogolyból lett magyar partizánok.] — ISz, 1968. 21. sz. 8—10. p.

Vadász Ferenc: A hős arca. Kilián György halálának 25. évfordulóján. — Népszabadság, 1968. 147. sz. 4—5. p.

Kékesdi Gyula: István legendája. 25 éve halt hősi halált Molnár István magyar partizán. — Népszabadság, 1968. 156. sz. 6. p.

Hűen mindhalálig. [Szőnyi Márton, Csizmadia János, Ősz-Szabó János partizánok utolsó bevetése. Írta:] G. I. — ISz, 1968. 17. sz. 27. p.

Szőnyi Márton és a magyar partizánok harca a fasiszták ellen. — A Hazáért, 1968. 33. sz. 3. p.

Emléktúra. [Ötezer fiatal emléktúrája Szőnyi Márton tiszteletére az egykori partizánok harcainak színhelyein.] — Pártélet, 1968. 9. sz. 57. p.

HÁBORÚS BŰNÖK

„Ezek gyilkolnak minket...” /Egy munkaszolgálatos honvéd drámai naplója 1942-ből./ (Közread.: *Gazsi* József.) — HK, 1968. 1. sz. 161—167. p.

Fenyő József: Mi történt Balfon 1945. március 31-én? [Visszaemlékezés a balfi tömegkivégzésre.] — SSz, 1968. 4. sz. 372—375. p.

Budai József: Fasiszták reflektorfényben. Hindy Iván, Nidossy Imre, Kun páter, Nemzeti Számonkérő Különítmény stb. — N, 1968. 13—17. sz. 6., 18—24. sz. 10. p.

A MAGYAR NÉPHADSEREG ÉS A FEGYVERES ERŐK TÖRTÉNETE 1944—1967

Mucs Sándor: Pártunk a dolgozó nép hadseregéért. — HK, 1968. 3. sz. 411—416. p.

Molnár András: Néphadseregünk fejlődésének dialektikájáról. — Ho, 1968. 1. sz. 65—73. p.

(*Hollósi* István): Magyarország felszabadulása és a népi demokratikus átalakulás kezdete. Harc az ország újjáépítéséért és a munkáshatalom győzelméért. Bp. Zrínyi K. 1968. 51 p.

Kapusi Erzsébet, G.: Politikai harcok Debrecenben 1944—1949. (A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1966—1967. Szerk. Béres András. Debrecen, Alföldi ny. 1968.) 343—363. p.

Kis András: A hadseregszervezés néhány problémája 1945-ben. — Hadtudományi Közlöny, 1968. 2. sz. 21—36. p.

Mucs Sándor: Az 5. hadosztály születése. Fejezetek a magyar néphadsereg előtörténetéből. — A második világháború utolsó hónapjai... — N, 1968. 37. sz. 6—7. p.

Mucs Sándor—*Mészáros* Ferenc: Az 1. hadosztály. — N, 1968. 13. sz. 3. p.

Molnár Pál: Adalék a 6. hadosztály történetéhez. — Hadtudományi Közlöny, 1968. 2. sz. 37—48. p.

Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg 1945—1948 közötti történetének néhány kérdése. — Hadtudományi Közlöny, 1968. 2. sz. 5—20. p.

Gellért Tibor: Népi demokratikus hadseregünk az ország újjáépítéséért. — Hadtudományi Közlöny, 1968. 2. sz. 49—60. p.

Molnár István: A Magyar Népköztársaság védelmében. 1956. Asztalos János, Istenes Elemér, Kovács László, Lőrincz István, Papp József. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 285—300. p.

Zágoni Ernő: A Magyar Szocialista Munkáspárt katonapolitikájának fő vonásai 1956—1966 között. — Ho, 1968. 1. sz. 9—15. p.

Zágoni (Ernő)—*Somogyi* (Gyula)—*Farkas* (Ferenc): Hadsereg, honvédelem. Az MSZMP katonapolitikája és a Magyar Néphadsereg. Bp. Zrínyi K. 1968. 237 p. [Bibliogr. 233—238. p.]

Szabó László: Bevált az új bevonulási korhatár. Az országgyűlés honvédelmi bizottságának ülése három vidéki alakulatnál. — Népszabadság, 1967. 156. sz. 5. p.

Baktai Ferenc: Beváltak a 18 évesek. Parlamenti bizottság a laktanyában. — Népszava, 1967. 156. sz. 3. p.

Trombitás Dezső: Honvédelmünk erősítése — társadalmunk ügye. — Pártélet, 1968. 1. sz. 28—31. p.

Fehér Lajos: Honvédelmünk helyzete. — Népszabadság, 1968. 47. sz. 3. p.

„Igazságos ügyet képviseltek és teljesítették internacionalista kötelességüket”. Ünnepélyesen fogadták Zalaegerszegen a Csehszlovákiából hazatért katonai alakulatokat. — N, 1968. 44. sz. 2—3. p.

Ünnepélyesen fogadták néphadseregünk Csehszlovákiából hazatért egységeit Zalaegerszegen. — Népszabadság, 1968. 257. sz. 1—3. p.

Kálazi József: Néhány gondolat a „közszellemről". — Ho, 1968. 9. sz. 8—20. p.

A fegyveres erőknél működő KISZ-szervezetek feladatai. Molnár György... előadói beszéde a Központi Bizottság 1968. június 26-i ülésén. — A KISZ KB határozata... — Borbándi János... felszólalása. Bp. 1968. Ifj. Lapk. 40 p.

Kardos János: A Néphadsereg új gazdálkodási rendszerének fő vonásai. — Ho, 1968. 1. sz. 3—8. p.

Dobák Dezső: A Magyar Néphadsereg gazdálkodásában bekövetkezett változásokról. — Ho, 1968. 6. sz. 64—69. p.

Nagy Lajos: Az újítómozgalom a Magyar Néphadseregben. — HSz, 1968. 11. sz. 70—73. p.

Tisztek kézizkönyve. Segédkönyv a hivatásos és tartalékos tisztek, valamint tisztjelöltek számára. (A szerzői munkaközösség vezetője: Móricz Lajos.) Bp. Zrínyi K. 1968. 391 p. 2 t. 1 mell.

Kovács Béla—*Molnár* István: Két évtized szárnyalás. 1948—1968. (Húszéves a Magyar Néphadsreg légiereje.) — N, 1968. 39. sz. 8—9. p.

Galina Ferenc—*Vajda* Péter: A magasságok katonái. Bp. Zrínyi K. 1968. 63 p.

Ballagó László: Életút számvetéssel. [Beszélgetés Rovó Szilveszter alezredessel hivatásos állományba kerülésének 20. évfordulója alkalmából.] — HSz, 1968. 9. sz. 36—39. p.

Bertalan István: Fehér rombusz a zubbonyon. [A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia fejlődése.] — N, 1968. 18. sz. 8—9. p.

Keresztesi József: A kitüntetések, jelvények értékéről, viselési rendjéről. — HSz, 1968. 9. sz. 39—40. p.

Czinege Lajos: A polgári védelem legyen képes megoldani a hátországvédelméből ráháruló feladatokat. — — beszédéből. — HSz, 1968. 5. sz. 1—7. p.

Rácz Lajos—*Szalai* László: A polgári védelmi kötelezettség szabályai. (Lezárva: 1968. május 31.) Bp. Közgazdasági és Jogi K. 1968. 302. p.

Takács György: Polgári védelmi szervezeteink munkája és fejlődése. — Polgári Védelem szakmai melléklete, 1968. 1—2. sz. 2—3. p.

Sajnovics János: Polgári védelem — honvédelem. — Népszabadság, 1968. 110. sz. 5. p.

Sajnovics János: A polgári védelem előtt álló legfontosabb feladatok. — — beszédéből. — HSz, 1968. 5. sz. 74—80. p.

Német István: A végeken őrt álló katonák. (BM Határőrség történetéből.) — HSz, 1968. 9. sz. 79—83. p.

Tájékoztató a Munkásőrségről. [A Munkásőrség helye, szerepe, feladata a szocializmus építésének jelenlegi szakaszában.] [Kiad. a] Munkásőrség Országos Parancsnoksága. Bp. 1968. 17 lev.

Fegyvertársaink, a munkásőrök. [Beszélgetés a Munkásőrség Országos Parancsnokával, Papp Árpád elvtárssal.] — PV, 1968. 18. sz. 4—5. p.

Viszló Imre: A Munkásőrség állományának tevékenységéről. — Pártélet, 1968. 7. sz. 6—9. p.

Haypál Tibor: Hű fegyvertársunk a Munkásőrség. — HSz, 1968. 9. sz. 75—79. p.

Magyar csapatzászlót adtak át a bolgár néphadseregnek. — Népszabadság, 1968. 74. sz. 4. p.

Borbándi János: Fegyveres erőink szocialista vívmányaink hű védelmezői. [A Fegyveres Erők Napjára.] — Pártélet, 1968. 9. sz. 5—8. p.

Csizik János: Megbonthatatlan szocialista egységben. [A Fegyveres Erők Napjára.] — HSz, 1968. 9. sz. 1—5. p.

A fegyveres erők napján. — Népszabadság, 1968. 229. sz. 1. p.

Thália katonái. Történetek a Magyar Néphadsereg Művészegyüttesének életéből. Írta és vál.: Görgei György. Bp. Zrínyi K. 1968. 143 p.

Vallomás a katonáról. Antológia. (Vál., szerk., bev. Illés Lajos.) Bp. Zrínyi K. 1968. 457 p.

EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM
A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL 1918-IG

Kováts Andor: A trójai háború. — N, 1968. 1. sz. 5. p.

Xenophón: Anabaszisz. A tízezrek hadjáratának története. [Anabasis.] (Ford. Fein Judit. Utószó: Szepessy Tibor.) Bp. Európa, 1968. 325 p.

Kováts Andor: A marathoni ütközet. i. e. 490-ben. — N, 1968. 2. sz. 7. p.

Kováts Andor: A kolchiszi ütközet i. e. 400-ban. — N, 1968. 3. sz. 7. p.

Kováts Andor: A lechaioni ütközet i. e. 390-ben. — N, 1968. 4. sz. 10. p.

Kováts Andor: A Granikos menti csata i. e. 334-ben. — N, 1968. 8. sz. 10. p.

Kováts Andor: Az issosi ütközet i. e. 333-ban. — N, 1968. 5. sz. 11. p.

Kováts Andor: A gaugamelai ütközet i. e. 331-ben. — N, 1968. 6. sz. 7. p.

Korek József: Hannibál földjén. — ÉT, 1968. 36—37. sz. 1703—1707., 1763—1767. p.

Kováts Andor: A cannaei ütközet i. e. 216-ban. — N, 1968. 7. sz. 10. p.

Kováts Andor: A zámai csata i. e. 202-ben. — N, 1968. 9. sz. 10. p.

Kováts Andor: Spartacus hadjárata i. e. 73-ban. — N, 1968. 10. sz. 10. p.

Kováts Andor: Alesia ostroma i. e. 52-ben. — N, 1968. 11. sz. 10. p.

Plutarkhosz: Három életrajz (a Párhuzamos Életrajzokból. Bioi Paralleloi. Caius) Marius, (Caius) Julius Caesar. (Marcus Tullius) Cicero. (Ford. és az utószót írta Máthé Elek.) Bp. Szépirodalmi K. 1968. 181 p.

Historia Augusta. Válogatás. (Bev. Hahn István. Vál. Ferenczy Endre. Ford. Terényi István.) Bp. Gondolat, 1968. 353 p. 2 térk. [Bibliogr. 291—292. p.]

Suetonius, [Caius Tranquillius]: Caesarok élete. Tizenkét életrajz. (De vita duodecim Caesarum. Ford., utószó, jegyz. Kiss Ferencné.) Bp. Európa, 1968. 362 p.

Kováts Andor: Jeruzsálem ostroma. i. u. 70-ben. — N, 1968. 12. sz. 10. p.

Pető Mária: A hadsereg lótartása Pannoniában. — Antik Tanulmányok, 1968. 2. sz. 252—256. p.

Nagy T[ibor]: Die Auszeichnungen des P. Besius Betuinianus und das Problem der dona militaria zu Trajans Zeitalter. — Acta Antiqua, 1968. 1—4. sz. 289—295. p.

Kováts Andor: A catalaunumi ütközet i. u. 451-ben. — N, 1968. 13. sz. 10. p.

Kováts Andor: A darai ütközet i. u. 530-ban. — N, 1968. 14. sz. 10. p.

Ecsedy Hilda: Trade-and-war relations between the Turks and China in the second half of the 6th century. — Acta Orientalia, 1968. 2. sz. 131—180. p.

Lamb, Harold: Nagy [I.] Károly [frank király, római császár]. Legenda és és valóság. (Charlemagne. Ford. Gál Endre.) Bp. Európa, 1968. 362 p.

Kováts Andor: A poitiers-i ütközet 732-ben. — N, 1968. 15. sz. 10. p.

Kováts Andor: Az augsburgi vagy Lech-mezei ütközet 955-ben. — N, 1968. 16. sz. 10. p.

Kováts Andor: A hastingsi ütközet 1066-ban. — N, 1968. 17. sz. 10. p.

Hunyadi József: Aranyhorda. Bp. Gondolat, 1968. 491 p. 4 t.

Kováts Andor: A Néva menti csata 1240-ben. — N, 1968. 18. sz. 10. p.

Kováts Andor: A morvamezei csata 1278-ban. — N, 1968. 19. sz. 10. p.

Kováts Andor: A Morgarten-hegyi ütközet. — N, 1968. 20. sz. 10. p.

Kováts Andor: A kulikovói ütközet 1380-ban. — N, 1968. 21. sz. 10. p.

Kováts Andor: A nikápolyi ütközet 1396-ban. — N, 1968. 22. sz. 10. p.

Kováts Andor: A Grünwald melletti ütközet 1410-ben. — N, 1968. 23. sz. 10. p.

Kováts Andor: Az azincourt-i csata 1415-ben. — N, 1968. 24. sz. 10. p.

Kováts Andor: A Vitkov-hegyi ütközet 1420-ban. — N, 1968. 25. sz. 10. p.

Kováts Andor: A nándorfehérvári diadal 1456-ban. — N, 1968. 27. sz. 6. p.

Pamlényi Ervin: Szkander bég. Halálának 500. évfordulójára. — Magyar Nemzet, 1968. 13. sz. 5. p.

Kováts Andor: A lepantói ütközet 1571-ben. — N, 1968. 29. sz. 6. p.

Kováts Andor: A Mook melletti ütközet 1574-ben. — N, 1968. 30. sz. 6. p.

Rusinski, Wladislaw: Báthory István katonapolitikája és a lengyel parasztság. — Agrártörténet, 1968. 3—4. sz. 355—369. p.

Hill, Christopher: Az angol forradalom évszázada. 1603—1714. (The century of Revolution. Ford. Litván György. Jegyz. és névmutató: Makkai László.) Bp. Kossuth K. 1968. 282 p.

Schütz Ö[dön]: An Armeno-Kipchak chronicle on the Polish—Turkish wars in 1620—1621. Bp. Akad. K. 1968. 215 p. /Bibliotheca orientalis hungarica 11./ [Bibliogr. 157—160. p.]

Kováts Andor: A lützeni ütközet 1632-ben. — N, 1968. 31. sz. 6. p.

Kováts Andor: Cromwell Marston Moor-i győzelme 1644-ben. — N, 1968. 33. sz. 10. p.

Kováts Andor: A Naseby melletti ütközet 1645-ben. — N, 1968. 34. sz. 10. p.

Kováts Andor: A Zsoltije Vodi ütközet 1648-ban. — N, 1968. 42. sz. 10. p.

Kováts Andor: A dunbari ütközet 1650-ben. — N, 1968. 35. sz. 10. p.

Kováts Andor: Razin parasztháborúja, 1670—1671-ben. — N, 1968. 36. sz. 10. p.

Kováts Andor: A rajnai manőver. [Turenne Montecuccoli ellen, 1675-ben.] — N, 1968. 37. sz. 10. p.

Kováts Andor: A zentai ütközet 1697-ben. — N, 1968. 39. sz. 10. p.

Kováts Andor: A poltavai ütközet 1709-ben. — N, 1968. 40. sz. 10. p.

Kováts Andor: A kolini ütközet 1757-ben. — N, 1968. 41. sz. 10. p.

Honfi József: A huszárság kialakulása a XVIII. századi orosz hadseregben. — HK, 1968. 1. sz. 95—120. p.

Kelet-Európa, 1789—1900. Új- és legújabbkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. 4. köt. (Egyetemi segédkönyv.) Szerk.: Niederhauser Emil. Bp. Tankönyvk. 1968. 439 p.

Kováts Andor: Az arcole-i csata 1796-ban. — N, 1968. 43. sz. 10. p.

Kováts Andor: A trafalgari tengeri ütközet 1805-ben. — N, 1968. 44. sz. 10. p.

Kováts Andor: A borogyinoi ütközet 1812. szeptember 7-én. — N, 1968. 46. sz. 10. p.

Kováts Andor: A lipcsei „népek csatája". 1813. október 15—19. — N, 1968. 47. sz. 10. p.

Kováts Andor: A waterlooi ütközet 1815-ben. — N, 1968. 48. sz. 10. p.

Koberdowa, Irena: (Giuseppe) Garibaldi, a vörösinges hős. (Bohater w czerwonej koszuli. Ford. Anderlik András.) Bp. Kossuth K. 1968. 196 p. 4 t.

Szalai György: A szicíliai partraszállás. — ÉT, 1968. 27. sz. 1251—1255. p.

Kováts Andor: A custozzai ütközet 1866-ban. — N, 1968. 50. sz. 10. p.

Kováts Andor: A königgrätzi csata 1866. július 3-án. — N, 1968. 51—52. sz. 14. p.

Sík Endre: Histoire de l'Afrique Noire. 2. éd. Tom. 2. Bp. Akad. K. 1968. 346 p. 11 t. 4 térk.

Bokor Péter: Századunk képei. Bp. Gondolat, 1968. 342 p.

Irinyi Károly: Die politisch-ideologische Annäherung der alldeutschen und der christlichsozialen Bewegung in Österreich in den ersten Jahren des Weltkrieges von 1914—18. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae, Series historica. 7. Egye-

temes történeti tanulmányok. 2. Szerk. Tokody Gyula. Debrecen, Alföldi ny. 1968. 153 p.)

Gonda Imre: November, 1918. A német összeomlás és következményei. — Népszabadság, 1968. 259. sz. 6. p.

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM ÉS A POLGÁRHÁBORÚ

Grosfeld, Leon: A cárizmus bukása, forradalom Oroszországban és a központi hatalmak állásfoglalása a lengyel kérdésben. — MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei, 1968. 2—3. sz. 203—210. p.

Lengyel István: A Péter-Pál erőd. — ÉT, 1968. 45. sz. 2132—2138. p.

Reed, John: Úton a front felé. (Látogatás a rigai fronton a bolsevik forradalom előtt.) — Világosság, 1968. 11. sz. 655. p.

Gyurkó László: Lenin, Október. Bp. Szépirodalmi K. 1968. 336 p.

Reed, John: Tíz nap, amely megrengette a világot. [Ten days that shook the world.] [Dokumentumregény.] (Ford. Nyilas Vera. 3. kiad.) Bp. Kossuth K. 1968. 251 p.

Woddis, Jack: Az Októberi Forradalom és a nemzeti felszabadító harc. — NSz, 1968. 3. sz. 69—86. p. /Marxism Today 1968. 1. sz.-ból./

Hetés Tibor: Bresztlitovszk. — Népszabadság, 1968. 54. sz. 6. p.

Bokor László: Torpedó, diplomata módra. [A bresztlitovszki béketárgyalások.] — ISz, 1968. 1. sz. 34—36. p.

[Boko]r [László]ó: Vörös lobogók alatt. [Trockij bresztlitovszki árulásának következményei.] — ISz, 1968. 4. sz. 25—27. p.

Zágoni Ernő: Az Oroszországi Kommunista /bolsevik/ Párt katonapolitikájának fejlődése a polgárháború éveiben. /1917—1922./ 2. r. — HK, 1968. 1. sz. 31—57. p.

Kljackin, Sz. M.: A szovjet milícia történetéből. /1917—1920./ — HK, 1968. 4. sz. 579—616. p.

Ölvedi Ignác: A Vörös Hadsereg megalakulása. — Hadtudományi Közlöny, 1968. 1. sz. 5—29. p.

Reed, John: 1920 július. Ford. Raáb György. — Népszabadság, 1968. 262. sz. 9. p.

A polgárháború hősei. [Sz. M. Bugygyonnij, Sz. Sz. Kamenyev, I. Sz. Kutyakov, I. P. Uborevics, G. I. Kotovszkij, V. K. Blüher, G. D. Hahanyan, Sz. Sz. Vosztrecov, J. F. Fabriciusz, I. F. Fegyko, J. I. Horun, N. K. Kujbisev, V. L. Vinynyikov-Beszmertnij, J. F. Balahov, A. I. Jegorov, K. J. Vorosilov, N. D. Kasirin, Sz. K. Tyimosenko, V. I. Sorin, M. V. Frunze, I. F. Dasicsev, P. J. Dibenko, N. P. Koleszov, M. P. Garuszkij, J. Sz. Alehin, A. J. Lapin, P. I. Lukomszkij.] — HK, 1968. 1. sz. 14—30. p. /Voenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1966. 2., 4., 7., 11. sz.-ból./

MAGYAR INTERNACIONALISTÁK A SZOVJETUNIÓBAN. RÉSZVÉTELÜK A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOMBAN

A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. [1917—1922.] Dokumentumgyűjtemény. (Szerk. biz.: Obicskin, G. D., Vass Henrik stb. 2. köt. A magyar internacionalisták részvétele a szovjethatalom védelmében a polgárháború frontjain. Összeáll. Józsa Antal, Hodak, A. A.) Bp. Kossuth K. 1968. 819 p. 12 t. 1 térk.
[Bibliogr. 587—613. p.]

Milei György: A szovjet-oroszországi magyar kommunista mozgalom néhány kérdése. — A MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei, 16. köt. 1968. 2—3. sz. 137—149. p.

Józsa Antal—*Milei* György: A rendíthetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. [Közread.] (Az MSZMP KB Párttörténeti In-

tézete — Hadtörténelmi Intézet és Múzeum.) Bp. Kossuth K. 1968. 278 p. 22 t. 1 térk.

Józsa Antal: Az internacionalisták katonai szerepe a polgárháborúban. — A MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei, 16. köt. 1968. 2—3. sz. 151—164. p. [Klny.-ban is.]

Józsa Antal: Magyar internacionalisták szerepe a Volga menti és a szibériai harcokban 1918 nyarán. — HK, 1968. 2. sz. 199—239. p.

Józsa Antal: A Vashadosztály. [Magyar internacionalisták részvétele Szimbirszk felszabadításában, 1918-ban.] — N, 1968. 38. sz. 7. p.

Pásztor János: A „Vashadosztály". — ISz, 1968. 4. sz. 16—18. p.

Györkei Jenő: Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában. — Hadtudományi Közlöny, 1968. 1. sz. 114—131. p.

Kende János: Magyar internacionalisták Szovjet-Oroszországban. — Munka, 1968. 7. sz.

Szántó Zsuzsa: Magyar internacionalisták a polgárháború befejező szakaszában Szovjet-Oroszországban. (A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve. 10. Szerk. Csallány Dezső. Bp. Múzeumi Ismeretterjesztő Központ, 1968.) 7—20. p.

A magyar internacionalisták hősi harcairól. A katonai memoárirodalom áttekintése. [Írta:] K. I. — Ho. 1968. 1. sz. 122—125. p.

Wesniczky Antal: Orosz dokumentum az első világháború magyar katonáiról. — Jászkunság, 1968. 4. sz. 173—174. p.

Bokor Péter: „Százezer". [Magyar internacionalisták az orosz polgárháborúban.] (Fiúk évkönyve 1969. Bp. 1968.) 86—91. p.

Babai József: A közös ügyért harcoltak. [Magyar internacionalisták.] — A Hazáért, 1968. 16. sz. 10—11. p.

Miklós Dezső: Legendák és hiteles hőstettek. — Népszava, 1968. 267. sz. 3. p.

Gerelyes Endre: Internacionalisták. /1917—1918./ — Budapest, 1968. 8. sz. 21—23. p.

Rév Pál: Ötven évvel ezelőtt. A vörös parancsnokok pisztolyai. — HtSz, 1968. 4. sz. 153. p.

Szovjetunióban élő magyar internacionalisták látogatása a Párttörténeti Intézetben. — PK, 1968. 1. sz. 204—206. p.

Barkovits István: A vöröstestőr (*Ágoston* Ignác) naplója. — ISz, 1968. 1. sz. 26—29., 2. sz. 25—28., 3. sz. 25—28., 4 .sz. 28—30. p.

Ujvári Imre László: Bihari-Karlovics komisszár. (*Bihari* Mihály) [érsekújvári internacionalista visszaemlékezése a Kolcsak elleni harcokra.] — N, 1968. 45. sz. 6. p.

Barát Endre: Szerelem a viharban. — Grigorjev őrnagy különös élete. [Polgárháborús emlékek, visszaemlékezés *Bódi* János veteránra és a Ganza páncélvonaton töltött szolgálatra.] — Ország Világ, 1968. 12. sz. 24. p.

Frankó János veterán levele polgárháborús emlékeiről — egy fényképpel. — Ország Világ, 1968. 13. sz. 26. p.

Pásztor Ferenc: Jubileumi staféta. A Jenyiszejtől — a Dunáig! A vörössapkás lovas. (*Garasin* Rudolf.) — N, 1968. 2. sz. 10. p.

Pásztor Ferenc: A vörössapkás lovasok parancsnoka. [*Garasin* Rudolf.] — A Hazáért, 1968. 8. sz. 11. p.

Pásztor Ferenc: Jubileumi staféta. A Jenyiszejtől — a Dunáig! Az omszki tanács elnöke. (*Gorszki* Vilmos.) — N, 1968. 5. sz. 10. p.

Pásztor Ferenc: Jubileumi staféta. A Jenyiszejtől — a Dunáig! A buharai komisszár. (*Kiss* Lajos.) — N, 1968. 4. sz. 10. p.

Pásztor Ferenc: Pihenjünk, hű lovam — és gondoljunk hazánkra. [Beszélgetés *Kaszala* Imrével, a szovjet Vörös Hadsereg egykori katonájával.] — A Hazáért, 1968. 50. sz. 10—11. p.

Ujvári Imre László: A magyar zászlóalj parancsnoka. (I. F. *Kuc* vezér-

őrnagy.] — ISz, 1968. 21. sz. 2—5. p.

Pásztor Ferenc: Jubileumi staféta. A Jenyiszejtől — a Dunáig! Túl a Jenyiszejen... (*László* Aladár.) — N, 1968. 6. sz. 10. p.

Pásztor Ferenc: A hideg észak forró éjszakái. [*László* Aladár, egykori internacionalista emlékei.] — Hazáért, 1968. 51—52. sz. 19. p.

Serfőző László: A három testőr. (*Mészáros* János, Grigori Koblov és Arszenti Kaskin életútja.) — N, 1968. 1. sz. 9. p.

Pásztor Ferenc: A buharai „csendháborítók". [*Mócsány* János, Telekes *Varga* Antal internacionalisták.] — A Hazáért, 1968. 5. sz. 11. p.

Andrássy Antal: Egy a százezerből. Adatok *Molnár* Alajosnak, a krasznojarszki pártbizottság tagjának életéhez. — Somogyi Szemle, 1968. 1. sz. 47—53. p.

Kókai Imre: A huszárt nem lehet tömjénfüsttel elűzni. [Gy. *Szabó* István mezőtúri internacionalista Vörös Zászló Érdemrenddel kitüntetett hős elbeszéléséből.] — Ország Világ, 1968. 2. sz. 23. p.

Pásztor Ferenc: Jubileumi staféta. A Jenyiszejtől — a Dunáig! A konok forradalmár. (*Szinyovszki* Ignác.) — N, 1968. 3. sz. 10. p.

Barkovits István: Az élő történelem. (*Vida* Ferenc) [internacionalista visszaemlékezése a turkesztáni és a krími harcokra.] — N, 1968. 46. sz. 11. p.

Várady László: Hős forradalmárok dicső krónikája. (Györkei Jenő: Magyarok az Amur partján. Bp. Zrínyi K. 1967.) [Könyvism.] — HSz, 1968. 1 .sz. 102. p.

Vadász Ferenc: Nyolcvanan, névtelen magyarok. /Internacionalisták emlékműve Szibériában Bijszk környékén./ — Népszabadság, 1968. 49. sz. 4. p.

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAK HADTÖRTÉNELME

Nándori Pál: A hirtenbergi fegyverszállítás. — HK, 1968. 4. sz. 636—657. p.

Betlen Oszkár: Párizs, Madrid, Bécs. A Komintern egységpolitikája. 1933—1937. Bp. Kossuth K. 1968. 327 p.

A Francia Kommunista Párt története. (Histoire du Parti communiste francais /manuel/. Összeáll. a FKP KB mellett működő Történelmi Bizottság Jacques Duclos, Francois Billoux vezetésével. Ford. G. Fazekas Erzsébet.) Bp. Kossuth K. 1968. 454 p.

Paál Ferenc: Az Anschluss — ahogy történt és amire tanít. — Magyar Nemzet, 1968. 57. sz. 2. p.

Karsai Elek: A müncheni egyezmény — harminc éve és most. — Népszabadság, 1968. 229. sz. 4—5. p.

Paál Ferenc: A müncheni összeesküvés. — Magyar Nemzet, 1968. 229. sz. 3. p.

Gellért Gábor: Az a vasárnap. A szovjet diplomácia a két világháború között. Bp. Magvető, 1968. 270 p.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

Majszkij, I(van) M[ihajlovics]: Háborús emlékeim. Egy szovjet követ visszaemlékezései. [Voszpominanija szovetszkogo poszla.] [2.] (1939—1943. Ford. Vas Zoltán.) Bp. Gondolat, 1968. 498 p. 8 t.

Major Klára, D.: Lapozgatás egy régi naptárban. [1939. A második világháború kitörését megelőző események.] (Fiúk évkönyve 1969. Bp. 1968.) 162—166. p.

Nagy László: A második világháború első szakasza történetének néhány kérdéséről. /1939—1941./ — PK, 1968. 1. sz. 56—84. p.

Sütő Ottó: A teheráni, a jaltai és a potsdami kormányfői értekezletek: a kelet-európai társadalmi változások kérdése. /1943—1945./ — PK, 1968. 2. sz. 184—225. p.

Moyzisch, L. C.: A Cicero Akció. (Operation Cicero. Ford. Aczél János.) Bp. Táncsics K. 1968. 18 p. 4 t.

Pintér István: A teheráni konferencia. Huszonöt éve történt. — Népszabadság, 1968. 281. sz. 4. p.

Lélektani hadviselés a második világháború kirobbanása előtt és a háború első éveiben. — BüSz, 1968. 10. sz. 80—85. p.

Mader, Julius—*Stuchlik,* Gerhard—*Pehnert,* Horst: Dr. (Richard) *Sorge* jelenti Tokióból. (Dr. Sorge funkt aus Tokyo. Ein Dokumentarbericht über Kundschafter des Friedens mit ausgewählten Artikeln von Richard Sorge. Ford. Mészáros Klára.) Bp. Kossuth K. 1968. 261 p. 16 t.

Rajna Béla: A Tájfun-csoport tagjai nyomában. [Második világháborús szovjet felderítő csoport tagjainak mai élete.] — Ország Világ, 1968. 38. sz. 18—19., 39. sz. 23., 40. sz. 24., 41. sz. 24. p.

Szanati József: A reaktív tüzérség fejlődése és harci alkalmazása a második világháborúban. — Ho, 1968. 1. sz. 92—98. p.

Kovács Lajos: Tengeri ütközetek a második világháborúban. — Lobogó, 1968. 19. sz. 7. p.

Vámos Imre: Történelmi csatatereken. Bp. Magvető, 1968. 205 p.

[Kuznecov] Kuznyecov, A(natolij): Babij Jar. [Dokumentumregény.] (Ford. és előszó: Baranyi Gyula.) Bp. Magvető, 1968. 392 p. 1 t.

Rokoszszovszkij, Konsztantin [Konsztantinovics]: A kurszki csata 25. évfordulójára. — Ho, 1968. 9. sz. 3—7. p.

Adam, Wilhelm: Nehéz elhatározás. /A sztálingrádi csata — német szemmel./ (Der schwere Entschluss.) Otto Rühle tudományos és irodalmi közreműködésével írta — —. (Ford. Zalai Edvin.) Bp. Gondolat, 1968. 477 p.

Rokosszovszkij, Konsztantin [Konsztantinovics]: Győzelem a Volgánál. [Visszaemlékezés.] — HK, 1968. 4. sz. 658—674. p. /Voenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1968. 2. sz.-ból./

Sörös Lajos: 25 évvel ezelőtt aratott ragyogó győzelem... (A sztálingrádi csata.) — Ho, 1968. 3. sz. 104—109. p.

K[örmendy] I[stván]: A modern Cannae. (Sztálingrád, 1943. február 3.) — N, 1968. 5. sz. 4. p.

A volgai győzelem negyedszázados évfordulója. — Ország Világ, 1968. 5. sz. 14. p.

A sztálingrádi győzelem. — Magyar Nemzet, 1968. 27. sz. 3. p.

[Marjanović] Marjánovics, Jován: Felszabadító háború és népi forradalom Jugoszláviában 1941—1945. (Narodnooslobodilacki rat, narodna revoljucija u Jugoslaviji 1941—1945. Ford. Kővágó László.) Bp. Kossuth K. 1968. 180 p.

Godó Ágnes: Az 1. Proletárdandár. (1941. december 21-én alakult meg Jugoszláviában az 1. Proletár Népfelszabadító Rohamdandár.) — N, 1968. 51—52. sz. 5. p.

Tyszkiewicz, Kristyna: A sarló-kalapács, a lengyel sas, a cseh oroszlán [a Duklai csatában 1944 szeptemberében.] — Magyar Hírlap, 1968. 114. sz. 2. p.

(Konev) Konyev, I(van) Sz(tepanovics): A negyvenötös esztendő. (Szorok pjatüj. Ford. Terényi István.) Bp. Zrínyi K. 1968. 289 p. 6 t. 5 térk.

[Kozsevnikov] Kozsevnyikov, [Vadim] Vagyim: Berlinből jelentkezem... (Scsit i mecs. Ford. Nyirő József.) Bp. Zrínyi K. 1968. 674 p.

Front harcvonal nélkül. (Front bez linii fronta. [Írták:] V. [Kozsevnikov] Kozsevnyikov, V. Drozdov stb. Ford. Fedor János.) Bp. Kossuth K. 1968. 269 p.

A Holdfogyatkozás elmaradt. [Angol—amerikai terv Berlin elfoglalására a második világháború végén.] — ISz, 1968. 23. sz. 42—43. p.

„Dr. Goebbels? Itt a szovjet hadsereg tisztje beszél." [Berlin körülzárásá-

nak egy epizódja.] — ISz, 1968. 9. sz. 48—49. p.

Hamsik, Dusan: A középszerűség géniusza. Újabb tények és nézetek Hitler bukásáról. (Génius prumernosti. Ford. Bártfai László.) Bratislava, Tatran, 1968. 167 p. 16 t.

Vámos Imre: Mi történt a „Führer" bunkerjában? — Magyar Nemzet, 1968. 188. sz. 10. p.

Bates, H(erbert) E(rnest): Jó széllel francia partra. Regény (Fair stood the wind for France. Ford.: Róna Ilona.) Bukarest, Irodalmi K. 1968. 269 p.

Polevoj, Borisz: Nürnbergi naplójegyzetek. — Magyar Hírlap, 1968. 214. sz. 4., 215. sz. 2., 216. sz. 2., 217. sz. 2., 218. sz. 8., 219. sz. 8., 220. sz. 2. p.

ELLENÁLLÁSI MOZGALOM

Szemirjaga, M(ihail) I(vanovics): Antifasiszta népfelkelések. 1941—1945. (Antifasisztszkie narodnüe voszsztanija. /Ocserki./) Bp. Kossuth K. 1968. 279 p. 12 t.

Ivuskin, [Nikolaj] Nyikolaj Boriszovics: Nehéz felelősség. [Visszaemlékezés.] (Vavsze v otvete. Ford. Árvay János.) Bp. Zrínyi K. 1968. 249 p.

Sevcov, Ivan: A fák nem hajtanak fejet. (Szredi dolinü rovnüja. Ford. Csala Károly.) Bp. Zrínyi K. 1968. 443 p.

Ignatov, Rangel: Tenyérnyi égbolt. [Regény.] (Koszcse nebe za trima. Ford. Karig Sára.) Bp. Zrínyi K. 1968. 213 p.

Horváthová, Klára: A „Fekete Mária", a bosszú angyala. [Maria Oszipova, a minszki partizáncsoport vezetője.] — Ország Világ, 1968. 19. sz. 8—9. p.

Böcz Sándor: Rol-Tanguy ezredes. (Francia ellenállási mozgalom.) — Népszabadság, 1968. 206. sz. 6. p.

Lévai Jenő: A varsói gettó-felkelés negyedszázados évfordulója. — Magyar Nemzet, 1968. 92. sz. 7. p.

Csatári Dániel: Élő hagyományok — élő nemzetköziség. Az észak-erdélyi népmozgalmak ébredése. /1943. január—július./ — PK, 1968. 3. sz. 37—77. p.

Nagy Károly: Hadzsijancsov szakaszvezető hőstette. (Bolgár ellenállási mozgalom.) — Népszabadság, 1968. 207. sz. 6. p.

Vittorini, Elio: Emberek és farkasok. (Uomini e no.) Ford. Zsámboki Zoltán. Bp. M. Helikon, 1968. 288 p.

MAGYAR ANTIFASISZTÁK AZ EURÓPAI NÉPEK ELLENÁLLÁSI MOZGALMÁBAN

Harsányi János: Magyarok a szovjet partizánmozgalomban. Magyar antifasiszta hadifogoly-mozgalom a Szovjetunió területén. (Fegyverrel a fasizmus ellen. Bp. 1968.) 47—74. p.

Földes Pál: Hogyan lettem ejtőernyős partizán? (— —, volt partizánparancsnok visszaemlékezései.] — ISz, 1968. 12. sz. 45—47., 13. sz. 34—36., 14. sz. 34—36. p.

Vadász Ferenc: Egy magyar partizán (Tánczos István) hősi halála a brjanszki erdőben. — Népszabadság, 1968. 116. sz. 4. p.

Kékesdi Gyula: Ki volt Major József? (Partizán Szaburov csoportjában, 1942.) — Népszabadság, 1968. 11. sz. 6. p.

Gallai Ervin: Viharzóna. Bp. Zrínyi K. 1968. 263 p. /Fáklya könyvek[10.]/

Pintér István: A magyar antifasiszták a csehszlovákiai partizánharcokban. (Fegyverrel a fasizmus ellen. Bp. 1968.) 224—251. p.

Gazsi József: Csehszlovák—magyar fegyveres együttműködés, közös partizánharcok a második világhábo-

rúban. 2. r. Magyar alegységek szlovák partizánbrigádokban. — Hadtudományi Közlöny, 1968. 1. sz. 132—153. p.

Jurij Szever szlovák partizán megmentése. Korányi János levele. — Ország Világ, 1968. 1. sz. 26. p.

Pécsi Anna: Magyar antifasiszták a francia és a belga ellenállási mozgalomban. (Fegyverrel a fasizmus ellen. Bp. 1968.) 285—313. p.

Jász Dezső: Vernet-ben történt. [A vernet-i gyűjtőtábor és a francia ellenállási mozgalom. Visszaemlékezés.] — Élet és Irodalom, 1968. 40. sz. 4. p.

Szántó Gábor: A fasizmus ellen nyugaton. (Magyarok a világ „végein".) — ISz, 1968. 8. sz. 28—30. p.

Petit Jean. [Weisz János, a francia ellenállási mozgalom résztvevője. Írta:] K. Gy. — Lobogó, 1968. 38. sz. 4. p.

Vadász Ferenc: A belga partizánhadsereg magyar hőse. (Löwenwirth Miklós.) — Népszabadság, 1968. 60. sz. 6. p.

Godó Ágnes: Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban. (Fegyverrel a fasizmus ellen. Bp. 1968.) 252—284. p.

Godó Ágnes: A „Petőfi Sándor" zászlóalj magyar harcosai. Ismeretlen dokumentumok egy bátor alegység történetéből. — N, 1968. 33. sz. 6—7. p.

Kárpáti György: A legendás Petőfi-brigád. (Galambos Józsefné Tipold Katalin budapesti szabómunkás, a Jugoszlávia területén harcoló Petőfi-partizánbrigád tagjának visszaemlékezése.) — Lobogó, 1968. 33. sz. 7. p.

Kékesdi Gyula: Petőfi zászlaja alatt. Huszonöt éve alakult a szlavóniai Petőfi zászlóalj. — Népszabadság, 1968. 191. sz. 4—5. p.

A Petőfi-brigádra emlékeztek Sellyén és Imsovacon. — Magyar Nemzet, 1968. 195. sz. 2. p.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI IDŐSZAK HADTÖRTÉNELME

Világesemények 1945—1967. (Weltgeschehen. Internationale Zeitgeschichte. Főszerk.: Klaus Bollinger. Ford.: Gál Éva, Gerő Ernő stb.) Bp. Kossuth K. 1968. 884 p.

Kende István: Nyolcvannyolc háború. 1945—1967. Bp. Kossuth K. — Orsz. Béketanács, 1968. 151 p.

Imre Gábor: Fegyveres konfliktusok és „kisháborúk" 1945—1968. — Ho, 1968. 9. sz. 21—28. p.

Gimes György: A hadügyminisztérium titkai. (Amerikai Egyesült Államok.) — N, 1968. 33—34. sz., 4., 35. sz. 8., 36—38. sz. 4., 40—42. sz. 4., 44—47. sz. 4., 48. sz. 6., 49—52. sz. 4. p.

Varga József: Az imperialisták fellazítási politikája. — Jászkunság, 1968. 1. sz. 8—15. p.

Tóth Ernő: A NATO megalakulásának előzményei. — Ho, 1968. 5. sz. 3—11. p.

A NATO egyesített légierő kialakulása és fejlődése. (1949—1967.) — Ho, 1968. 8. sz. 122—129. p.

Gál Zoltán: Egy önkéntes visszaemlékezik. [Heltai Tibor vitte a magyar nép első segélyszállítmányát 1950-ben a koreai népnek, három évet töltött a harcoló Koreában.] — Ország Világ, 1968. 28. sz. 3. p.

Giap, Vo Nguyen: Népi háború, népi hadsereg. (Guerre du peuple, armée du peuple.) Nyersfordítás. Ford. Németh István. [Bp.] Zrínyi K. [Soksz.] 1968. 169 p.

A vietnami háború eddigi legnagyobb csatája. — Népszabadság, 1968. 29. sz. 1. p.

Mary McCarthy nyilatkozata a vietnami háborúról. J. Mossmann interjúja a Listenerben. Ford. Vásárhelyi Miklós. — Dokumentum. — Nagyvilág, 1968. 5. sz. 752—755. p.

McCarthy, Mary: Amíg vártuk, hogy elmúljon a légiveszély. /Részletek a szerző észak-vietnami útinapló-

jából./ — Nagyvilág, 1968. 9. sz. 1406—1411. p.

Burchett, Wilfred: Miért győz Vietnam? (Why the Viet Cong wins? Ford. Szilágyi Tibor.) Bp. Kossuth K. 1968. 211 p. 8 t.

Makai György: Izrael három háborúja. Bp. Kossuth K. 1968. 206 p.

Szántó Imre: Szárazföldi hadműveletek a közel-keleti hadszíntéren. (1967.) — Ho, 1968. 5. sz. 103—111., 8. sz. 87—96. p.

(*Pinczési* Pál): A csehszlovákiai eseményekről. Bp. Kossuth K. 1968. 173 p.

Ács Tibor: Hadsereg és politika a harmadik világban. Bp. Zrínyi K. 1968. 238 p.
[Bibliogr. 235—[239]. p.]

(*Ács* Tibor): A harmadik világ országai és a hadseregek szerepe ezekben az országokban. Bp. Zrínyi K. 1968. 55 p.

Ács Tibor: Hadsereg és társadalom a fejlődő országokban. — HSz, 1968. 5. sz. 85—90. p.

Ács Tibor: Hadsereg és politika Fekete-Afrikában. — HSz, 1968. 12. sz. 80—85. p.

A SZOCIALISTA ÁLLAMOK FEGYVERES ERŐINEK ÉVFORDULÓI

Kovács Pál: Fél évszázada a béke szolgálatában. — N, 1968. 7. sz. 3. p.

Nagy Gábor: Ötvenéves a szovjet hadsereg. — Ho, 1968. 3. sz. 3—14. p.

Görög Gyula—*Fodor* Pál: A szovjet fegyveres erők fejlődése az SZKP dokumentumainak tükrében. — Ho, 1968. 3. sz. 15—27. p.

Szabó Egon: A Szovjetunió Kommunista Pártjának kongresszusai és a szovjet hadsereg. — HSz, 1968. 4. sz. 77—80. p.

Zentai Artur: Harcokban született. — HSz, 1968. 2. sz. 52—54. p.

Száva Péter: Ötven harcos év. (A Vörös Hadsereg története.) — Hadtudományi Közlöny, 1968. 1. sz. 30—55. p.

Munk Károly: Merítsünk bátran az 50 éves szovjet hadsereg tapasztalataiból. — HK, 1968. 1. sz. 5—13. p.

Mucs Sándor: Példa és tanulság. [A szovjet hadsereg születésének 50. évfordulójára.] — HSz, 1968. 2. sz. 54—57. p.

Diadalmas 50 esztendő. — HSz, 1968. 2. sz. 1—6. p.

Sterl István: A Szovjetunió 50 éve. Bp. Zrínyi K. 1968. 29 p.

Ötvenéves a Vörös Hadsereg. — Pártélet, 1968. 2. sz. 46. p.

50 éves a szovjet hadsereg. — PV, 1968. 4. sz. 4—5. p.

A szovjet fegyveres erők a béke megbízható védelmezői. — Népszava, 1968. 46. sz. 5. p.

A szovjet hadsereg létrejötte pillanatától a forradalom, a béke, a haladás védelmezője. — Magyar Nemzet, 1968. 44. sz. 3. p.

Szebelkó Imre: Az 50 éves szovjet hadsereg: A forradalom éles kardja. — Ország Világ, 1968. 8. sz. 3—5. p.

Kókai Imre: Fegyvertársat, barátot köszöntünk. — Ország Világ, 1968. 9. sz. 5. p.

Vincze Jenő: Örökkön győz e had! [Ötvenéves a Szovjetunió Vörös Hadserege.] — Lobogó, 1968. 6—14. sz. 6. p.

Kovács Nándor: Örökkön győz e had. Legendás hírű szovjet hadicselek. Bp. Zrínyi K. 1968. 168 p.

Kováts Zoltán: A szovjet tüzérség fél évszázada. — HtSz, 1968. 1. sz. 3—6. p.

[Rudenko] Rugyenko, Szergej: A Szovjetunió légterének őrei. — Magyar Nemzet, 1968. 194. sz. 2. p.

Morozov: A szovjet légierő napja. — Népszabadság, 1968. 193. sz. 5. p.

Georgievszkij, A. Sz.: A szovjet katonaegészségügy 50 éve. — Horv, 1968. 2. sz. 111—113. p.

Nemes János: A szovjet határőrség harci útja. Bp. Zrínyi K. 1968. 54 p.

Gorskov, Szergej: A tengeri határok védelmezői. — Népszabadság, 1968. 176. sz. 5. p.

Bertalan István: Egy világlap története. (Az ötvenéves szovjet hadsereg fejlődésének, harcainak néhány izgalmas és jellemző mozzanata a Krasznaja Zvezda történetének tükrében.) — N, 1968. 7—17. sz. 10. p.

Godó Ágnes: Két szeptember. A magyar—bolgár fegyverbarátság történetéből. (1923—1944.) — N. 1968. 38. sz. 5. p.

Harcban született hadsereg. (A Csehszlovák Néphadsereg Napja.) — N, 1968. 40. sz. 7. p.

Godó Ágnes: 25 éves a lengyel néphadsereg. — N, 1968. 41. sz. 7. p.

Sielcétől Berlinig. 25 éves a lengyel néphadsereg. — A Hazáért, 1968. 40. sz. 4—5. p.

Godó Ágnes: Fegyverrel a fasizmus ellen. Október 25. — a Román Néphadsereg Napja. — N, 1968. 42. sz. 5. p.

ÉLETRAJZOK, EMLÉKEZÉSEK

Forradalmárok, katonák. Szerk.: Hetés Tibor. Bp. Kossuth K. — Zrínyi K. 1968. 299 p.

Szabadságharcos, forradalmi elődeink emlékére esküszünk. (Írta és összeáll.: Biró Gyula.) Bp. Zrínyi K. 1968. [16] lev.

Hősök voltak. Elbeszélések a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. (Aranyossi Magda, [Dobozy] Dobozi Imre stb. [művei]. Életrajzok: Jávorka Éva. 3. bőv. átd. kiad.) Bp. Móra K. 1968. 499 p. 36 t.

A forradalom lángjai. (Életrajzi történetek. Írta: Gyárfás Endre, Szabó Mária stb.) [Kiad. a] Magyar Úttörők Szövetsége. Bp. Ifj. Lapk. [1968.] 87 p.

Értünk éltek. A munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Szolnok megyei harcosainak életrajzkötete. (Szerk. Selmeci László.) Kiad. a MSZMP Szolnok megyei Bizottsága. [Szolnok], Alföldi ny. 1968. 119 p. 8 t.

Vadász Ferenc: *Asztalos* János születésének 50. évfordulójára. — Népszabadság, 1968. 81. sz. 6. p.

Molnár István: A Magyar Népköztársaság védelmében. 1956. *Asztalos* János, Istenes Elemér, Kovács László, Lőrincz István, Papp József. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 285—300. p.

Tilkovszky Lóránt: *Bajcsy-Zsilinszky* Endre — újabb megvilágításban. — Sz, 1968. 1—2. sz. 181—190. p.

Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky* Endre és a „hideg napok". — TSz, 1968. 1—2. sz. 81—103. p.

Harsányi Zoltán: Bercsényi-évforduló. [*Bercsényi* László marsall, a francia huszárság megalapítója.] — Mo, 1968. 47. sz. 13. p.

Gyulay István: Fegyverben a jövőért. [*Bodnár* Lajos, egykori vöröskatona.] — ISz, 1968. 20. sz. 1—3. p.

Borsányi György—*Fürst* Zoltán—*Vinkovits* János: *Fürst* Sándor emlékezete. — Vasi Szemle, 1968. 2. sz. 161—171. p.

„Zászlónkra írtuk nevét." Katonák megemlékezése Jurij *Gagarinról*. — Magyar Nemzet, 1968. 76. sz. 4. p.

Bencze László: *Gál* János. 1893—1938. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 5—17. p.

Milei György: *Gavró* Lajos. 1894—1941. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 19—35. p.

Gazsi József: *Gidófalvy* Lajos. 1901—1945. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 37—47. p.

Hegedüs Sándor: Békés *Glasz* Imre. /1902—1944./ — PK, 1968. 3. sz. 189—198. p.

Görgényi Dániel: Signum Laudis. Egy katona emlékiratai. Bp. Zrínyi K. 1968. 319 p.

Vámos Imre: (Ernesto) „Che" *Guevara* legendája. Bp. Gondolat, 1968. 128. p.

Todero Frigyes: „Che" *Guevara* naplója. — Magyar Hírlap, 1968. 130. sz. 4., 131. sz. 2., 132. sz. 2. p.

Vámos Imre: Egy latin-amerikai forradalmár életrajza. /Che *Guevara*/. — Magyar Nemzet, 1968. 205. sz. 10. p.

Vámos Imre: Comandante Ramón. /Che *Guevara*/. — Magyar Nemzet, 1968. 208. sz. 2. p.

Győrffy Antal (1893—1968.) [Nekrológ az egykori internacionalista harcosról, a párt régi tagjáról.] — Somogyi Néplap, 1968. szeptember 19.

Berecz Miklós: Ki tud valamit *Horák* Antalról? — Népszabadság, 1968. 208. sz. 10. p.

Magyar internacionalista neve a Kreml közös sírján. /*Horák* Antal./ — Népszabadság, 1968. 234. sz. 6. p.

Gerelyes Ede: *Horák* Antal emlékére. — Népszabadság, 1968. 237. sz. 4. p.

Berecz Miklós: Nyomoz az olvasó. [*Horák* Antal magyar internacionalista családját keresik.] — Ország Világ, 1968. 45. sz. 26. p.

Vas Zoltán: *Horthy* Miklós. — Kortárs, 1968. 2. sz. 281—292., 3 .sz. 464—476., 4. sz. 625—637. p.

Vas Zoltán: *Horthy* Miklós, a kormányzó. — Látóhatár, 1968. 5—6. sz. 494—52., 7—8. sz. 671—693., 9—10. sz. 865—882., 11—12. sz. 1033—1053. p.

Somogyvári László: Ítélet: kötél általi halál. — A munkásmozgalom nagyjai — megyénk szülöttei. [*Horváth* Károly vasmunkás a Budapesti Forradalmi Törvényszék tagja volt. 1919. december 29-én végezték ki.] — Nógrád, 1968. október 28.

Molnár István: Mérföldkövek. (*Hunya* István alezredes) [életútja]. — N, 1968. 1. sz. 8. p.

Németh Zsuzsa: Emlékek tizennyolcból. — Ötven év. [*Jakab* Rudolf, a kispesti munkástanács egykori tagja 1918—1919-beli élményeiből.] — Vasas, 1968 augusztus.

Kékesdi Gyula: „Fegyvert osztályomért fogtam." *Jakab* Rudolf halálára. — Népszabadság, 1968. 284. sz. 4. p.

Kiss György: *Károlyi* Mihály útja. — Történelem, 8. sz. 1968. 191—312. p.

Dezsényi Miklós: *Kiss* János. 1883—1944. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 9—59. p.

Gecsényi Lajos—*Sipos* Péter: *Korvin* Ottó. — PK, 1968. 4. sz. 179—198. p.

Pásztor János: Tisztelgés egy hős előtt. [N. I. *Kuznyecov,* szovjet hírszerző tiszt a Nagy Honvédő Háborúban.] — A Hazáért, 1968. 3. sz. 10. p.

„Édes testvéröcsémre leltem..." *Langer* Jenő Voronyezsben élő magyar internacionalista megtalálta magyarországi rokonait. — Ország Világ, 1968. 15. sz. 26. p.

Jankovich Ferenc: Egy katonaköltő ébresztése. [*Leél* Leó, a II. Tengerész Zászlóalj politikai biztosa, hősi halált halt 1919-ben.] — A Hazáért, 1968. 51—52. sz. 18. p.

Őry Károly: *Löwenwirth* Miklós. 1922—1943. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 61—72. p.

Balogh Mária: A három kommunista nemzedék. [*Mályi* Vilmos öreg spanyolos életéről.] — Pártélet, 1968. 11. sz. 42—45. p.

Mareszjev, Alekszej levele, melyben megköszöni a magyar háborús veteránok leveleit, visszaemlékezéseit. — Ország Világ, 1968. 11. sz. 26. p.

Várkonyi Ágnes, R.: *Markó* Árpád 1885—1966. [A kiváló hadtörténész és történetíró halálára.] — Sz, 1968. 1—2. sz. 358—360. p.

Marosán György: Tüzes kemence. [Emlékiratok.] Bp. Magvető, 1968. 792 p.

Györkei Jenő: *Marschall* László. 1916—1949. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 73—85. p.

Marx Károly születésének 150. évfordulójára. — Ho, 1968. 6. sz. 3—5. p.

Marx Károly születésének 150. évfordulójára. — Népszabadság, 1968. 101. sz. 8—9. p.

Komját Irén: Mező Imre. [Bev.] (Kádár János.) Bp. Kossuth K. 1968. 207 p. 6 t.

Heynowski, Walter—*Scheumann*, Gerhard: Kongó-*Müller* (Siegfried), a nevető gyilkos. (Der lachende Mann. Ford. F. Solti Erzsébet.) Bp. Egyet. ny. 1968. 168 p.

Nagy Gábor: *Pálffy* György. 1909—1949. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 87—98. p.

Milei György: *Pataki* Ferenc. 1892—1944. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 99—115. p.

Milei György: *Pataki* Ferenc. /1892—1944./ — PK, 1968. 1. sz. 173—193. p.

Egy forradalmár életútja. Moszkvai kiállítás *Pataki* Ferencről. — Dolgozók Lapja, 1968. január 10.

Horváth Miklós: *Pogány* József. 1886—1938. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 117—132. p.

Máté György: *Rózsa* Richárd halálának 25. évfordulójára. — Népszabadság, 1968. 128. sz. 4. p.

Kárpáti György: Az utolsó golyó... [Emlékezés *Ságvári* Endrére.] — Lobogó, 1968. 35. sz. 4—5. p.

Móricz Lajos: *Sólyom* László. 1909—1950. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 133—143. p.

Vér Andor: *Steinmetz* kapitány ifjúkori évei Buenos Airesben. — Ország Világ, 1968. 17. sz. 6—7. p.

Földes Péter: Emlékezés *Stromfeld* Aurélra. — Magyar Hírlap, 1968. 127. sz. 5. p.

„Egykoron a felhőknek el kell oszlani." (*Stromfeld* Aurélról.) — A Hazáért, 1968. 12. sz. 8—9. p.

Györkei Jenő: *Szalvay* Mihály. 1899—1955. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 145—157. p.

Szántó Zsuzsa: *Szántó* Béla. 1881—1951. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 159—172. p.

Sziklai Sándorné: *Sziklai* Sándor. 1895—1956. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 173—186. p.

Az eszme hű katonája. (*Sziklai* Sándor.) — ISz, 1968. 20. sz. 41. p.

Harsányi János: *Szőnyi* Márton. 1918—1944. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 187—200. p.

Szuhe-Bator ma lenne 75 éves. — Népszava, 1968. 5. p.

Gazsi József: *Tartsay* Vilmos. 1901—1944. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 201—215. p.

Ács Tibor: *Tóth* István. 1894—1928. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 217—229. p.

Józsa Antal: *Varga* Gyula András. 1890—1959. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 231—243. p.

Tóth Sándor: *Variházy* Oszkár. 1897—1959. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 245—261. p.

Csonkaréti Károly: Beszélgetés a Tanácsköztársaság egy karhatalmistájával. (*Vers* Pál.) — A Hazáért, 1968. 47. sz. 7. p.

Somorjai József: Katona, forradalmár, író. (*Vinogradov* tábornok.) — Magyar Nemzet, 1968. 37. sz. 5. p.

[Kondratev] Kondratyev, [Vladimir] Vlagyimir: *Wienermann* Lajos. 1888—1918. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 263—274. p.

Wolf András ezredes. 1915—1967. [Nekrológ. Érdemei a néphadsereg szervezése és fejlesztése terén.] — N, 1968. 1. sz. 10. p.

[Roszszijanov] Rosszijanov, Oleg: *Zalka* Máté. (Máta Zalka. Ford. Bárány György.) Bp. Gondolat K. [Bibliogr. 157. p.]

Eisner, Alekszej: Lukács tábornok. (*Zalka* Máté.) — Népszabadság, 1968. 223. sz. 8. p.

Abkarovits Endre: *Zalka* Máté egri öröksége. Eger, Egri Tanárképző Főisk., 1968. 483—492. p. /Klny. az Egri Tanárképző Főisk. füzetei 470./ /Separatum Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova series tom. VI./

Nem ismerték egymást. *Zalka* Máté, Rózsa Ferenc. [Írta:] Á. J. — ISz, 1968. 11. sz. 22—23. p.

Gellért Tibor: *Zay* Dezső Elemér. 1886—1919. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 275—284. p.

Sz. D. *Zotov* vezérőrnagy, szovjet katonai attasé búcsúztatása a Kerepesi temetőben. — Népszabadság, 1968. 103. sz. 5. p.

Szempontok a Tanácsköztársaság és a felszabadulás emlékezésanyagának gyűjtéséhez. Összeáll. Andrássy Antal, Kaposvár, Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár, 1968. 14 p. /A Somogyi Gyűjtemény füzetei 2./

Összeállították: Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

LIPTAI ERVIN — Engels, a marxista hadtudomány megalapozója — 341
ÁCS TIBOR — **Engels és az algériai gyarmati háború** — — — 349
GODÓ ÁGNES — Budapesti ifjúmunkások a jugoszláv partizánháborúban — — — — — — — — — 395
BOGDAN KOBUSZEWSKI—MARIAN STYSIAK—TADEUSZ TARNOGRODZKI — A lengyel ellenállási mozgalom 1939—1945 — — 433

KÖZLEMÉNYEK

BODÓ JENŐ — A jugoszláv—osztrák határon (Egy volt partizánparancsnok feljegyzései) — — — — — — 453

SZEMLE

MUCS SÁNDOR — *Zsukov:* Emlékek, gondolatok — — — — — 469
SUCIN JÓZSEF — *Styemenko:* Ahol a győzelmet kovácsolták — — 471
TÓTH SÁNDOR — Sorsforduló — — — — — — — — — 473
CSIMA JÁNOS — *Árokay* Lajos: Emlékező tájak — — — — — 475
X X X — Külföldi hadtörténelmi folyóiratok szemléje — 479

HÍREINK

SIFT GÉZÁNÉ — Az elmúlt negyedév eseményeiből — — — — 488

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

NAGY DEZSŐ — Kossuth Lajos levelei Földváry Károlyhoz 1862—1863 — — — — — — — — — — — 490

BIBLIOGRÁFIA

MOLNÁR ÉVA—VINICZAI ISTVÁN—WINDISCH ALADÁRNÉ — Az 1968. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája II. rész — — 527

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЭРВИН ЛИПТАИ — Энгельс — основоположник марксистской военной науки — — — — — — — — — — — — 341

ТИБОР АЧ — Энгельс и колониальная война в Алжире — — 349

АГНЕШ ГОДО — Будапештские молодые рабочие в партизанской войне в Югославии — — — — — — — — 395

БОГДАН КОБУШЕВСКИЙ—МАРИАН СТИСИАК—ТАДЕУС ТАРНОГРОДЗКИЙ — Движение сопротивления и Польше в 1939—1945 гг. — — — — — — — — — — 433

СООБЩЕНИЯ

ЕНЁ БОДО — На югославско-австрийской границе (заметки бывшего командира партизанского отряда) — — — 453

ОБЗОР

ШАНДОР МУЧ — *Жуков:* Воспоминания и мысли — — — — — 469

ЙОЖЕФ ШУЦИН — *Штеменко:* Там, где ковали победу — — — — 471

ШАНДОР ТОТ — Перемена судьбы — — — — — — — — 473

ЯНОШ ЧИМА — *Арокаи* Лайош: Памятные края — — — — — 475

* * * — Из зарубежных военно-исторических журналов — 479

НОВОСТИ

МАРИЯ ШИФТ — Из событий истекшей четверти года — — — — 488

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ

ДЕЖЁ НАДЬ — Письма Кошута Лайоша к Фёльдвари Карою 1862—1863 гг. — — — — — — — — 490

БИБЛИОГРАФИЯ

ЭВА МОЛЬНАР ИШТВАН ВИНИЦАИ ЭЛЕОНОРА ВИНДИШ — Библиография военно-исторической литературы, вышедшей в Венгрии за 1968 год, часть II. — — 527

INHALT

STUDIEN

ERVIN LIPTAI — Engels, der Begründer der marxistischen Kriegswissenschaft — — — — — — — — — 341

TIBOR ÁCS — Engels und der algerische Kolonialkrieg — — 341

ÁGNES GODÓ — Budapester Jungarbeiter im jugoslawischen Partisanenkrieg — — — — — — — — — — 395

BOGDAN KOBUSZEWSKI
MARIAN STYSIAK
TADEUS TARNOGRODZKI — Die polnische Widerstandsbewegung 1939—1945 433

MITTEILUNGEN

JENŐ BODÓ — An der jugoslawisch—österreichischen Grenze (Aufzeichnungen eines ehemaligen Partisanankommandanten) — — — — — — — — 453

RUNDSCHAU

SÁNDOR MUCS — *Schukow:* Erinnerungen und Gedanken — — 469

JÓZSEF SUCIN — *Styemenko:* Wo der Sieg geschmiedet wurde — 471

SÁNDOR TÓTH — Schicksalswnde — — — — — — — — — 473

JÁNOS CSIMA — *Árokay* Lajos: Mahnende Gegende — — — — 475

X X X — Aus den kriegsgeschichtlichen Zeitschriften des Auslandes — — — — — — — — — 479

NACHRICHTEN

MARIA SIFT — Aus den Ereignissen des zweiten Jahrviertels — 488

KRIEGSGESCHICHTLICHE URKUNDENSAMMLUNG

DEZSŐ NAGY — Kossuth's Briefe an Károly Földváry 1862—1863 490

BIBLIOGRAPHIE

ÉVA MOLNÁR
ISTVAN VINICZAI
ELEONORA WINDISCH — Bibliographie der in 1968 in Ungarn erschienenen kriegsgeschichtlichen Literatur II. Teil — — 527

Ára: 8,– Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó harmadik negyedévi kiadványaiból

A. A. Grecsko:

HARC A KAUKÁZUSÉRT

Megjelent
kötve, 541 oldal
terjedelemben
Ára: 35,—Ft,

Polevoj:

A NAGY TÁMADÁS

Megjelent
kötve, 313 oldal
terjedelemben
Ára: 30,— Ft

Magyar szerzői munkaközösség:

TANULMÁNYOK A KATONAI NEVELÉS KÖRÉBŐL

Megjelenik
kötve, 324 oldal
terjedelemben
Ára: 26,—Ft

Horváth Árpád:

HIDAK, UTAK, VASUTAK

Megjelenik
kötve, 242 oldal
terjedelemben
Ára: 18,—Ft